Проф. В. Н. Щепкинъ.

УЧЕБНИКЪ

БОЛГАРСКАГО ЯЗЫКА.

Цѣна 1 р. 50 коп.

МОСКВА.
1909.

PU
1000
93.

ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ
БИБЛИОТЕКА
Общественных Наук
Академии Наук СССР

////
52

ТОВАРИЩЕСТВО ТИПОГРАФІИ А. И. МАМОНТОВА.
ЛЕОНТЬЕВСКІЙ ПЕР., Д. № 5.

Настоящій учебникъ издается прежде всего для потребностей высшей школы; онъ составленъ однако такимъ образомъ, что можетъ служить и практическимъ цѣлямъ: за выпускомъ главы объ исторіи болгарскихъ звуковъ (§ 12—29), многихъ примѣчаній въ морфологіи и двухъ послѣднихъ отдѣловъ христоматіи, учебникъ даетъ сжатое изложеніе болгарской грамматики, подборъ текстовъ и словарь къ этимъ послѣднимъ. Въ цѣломъ своемъ объемѣ учебникъ предъявляетъ извѣстныя требованія къ преподавателю русской высшей школы: глава по исторіи звуковъ предполагаетъ точное знакомство съ физіологіей звуковъ и основами лингвистическаго метода, послѣдніе отдѣлы христоматіи — знакомство съ исторіей болгарскаго языка и съ его современной діалектологіей; во всѣхъ этихъ случаяхъ учащимся необходима помощь преподавателя. Въ морфологіи матеріалъ, изложенный въ примѣчаніяхъ, не объединенъ ссылками съ главою объ исторіи звуковъ и содержитъ лишь самыя необходимыя объясненія историческаго характера; но матеріалъ этотъ расположенъ такимъ образомъ, что безъ труда можетъ быть освѣщенъ на практическихъ занятіяхъ отчасти преподавателемъ, отчасти самими учащимися. Опираясь въ учебникѣ на свои спеціальные труды по исторіи болгарскаго языка и на собственныя наблюденія надъ природой болгарскихъ звуковъ, авторъ при изложеніи фактической грамматики болгарскаго языка принялъ на себя также необходимый компилятивный трудъ и старался использовать то, что содержится въ лучшихъ грамматикахъ болгарскаго языка—Цанкова, Манола Иванова, проф. Вейганда и др. Весь этотъ матеріалъ провѣрялся и дополнялся наблюденіями надъ языкомъ болгарскихъ писателей и систематическими справками у болгаръ. Особенно благодарю за внимательныя указанія проф. Любоміра Г. Милетича въ Софіи. Въ классификаціи и освѣщеніи фактовъ авторъ старался о ясности и простотѣ изложенія, но еще болѣе о томъ, чтобы не покидать научной почвы. Въ заключеніе слѣдуетъ прибавить, что авторъ не могъ достигнуть полнаго единства въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ его не имѣетъ пока болгарскій литературный языкъ; это касается всего болѣе мѣста ударенія въ болгарскомъ языкѣ.

Москва 3-го мая 1909 г.

Вячеславъ Щепкинъ.

Главныя условности и сокращенія.

Острое ударе́ніе надъ гласной обозначаетъ мѣсто ударенія, т. о. *ли́па́* обозначаетъ возможность двоякаго выговора: *ли́па*, *ли́па*. То же ударе́ніе передъ гласной обозначаетъ (въ научной транскрипціи) мягкость предшествующей согласной, на согласной—мягкость этой согласной. Тяжелое ударе́ніе обозначаетъ ударе́ніе второстепенное· *на́й-добра́*. Безъ ударе́нія оставлены слова односложныя и неударяемыя; только на энклитикахъ *и́* „ей“, *я́* „её“ условно ставится ударе́ніе—въ отличіе отъ союза *и*, частицы *я*. Ма́лыя бу́квы вверху обозначаютъ: пе́редъ гла́сными—отдѣльные отъ нихъ неслоговые звуки, по́слѣ гла́сныхъ—склонность самихъ этихъ гласныхъ (физіологическую) къ даннымъ звукамъ, а не особые звуки, слѣдующіе за гласными, т. о. ^{e}a есть дифтонгъ *еа* съ неслоговымъ *е* и слоговымъ *а*; a^{e} есть такое *а*, которое по работѣ органовъ рѣчи напоминаетъ *е*. Звѣ́здочка * впереди слова означаетъ форму, предполагаемую теоретически. Въ кру́глыхъ ско́бкахъ помѣщается въ замѣну или къ свѣдѣнію то, что можетъ быть и выпущено; у́гловатая ско́бка (одна) отдѣляетъ то, что для извѣстной цѣли должно быть отброшено, такъ напр. *ела́[те* означаетъ: 2. л. ед. *ела́*, 2. л. мн. *ела́те*; *в]се* нарѣч. „все“ обозначаетъ два выговора *vse*, *se*. Въ те́кстахъ діалектическихъ и старыхъ (Христоматія стр. 43—71) по б. ч. сохранена графика первоисточниковъ, т.-е. очень разнообразное обозначеніе звуковъ. Въ сло́варѣ проведено правописаніе *врѣхъ*, *длѣгъ*; *е* и *ѣ* различаются, но разсматриваются какъ одинъ знакъ, а *ѣ* слѣдуетъ за *ъ*'омъ. Тамъ же глаголы съ приставкою часто пояснены только подъ своими простыми, а глаголы съ возвратнымъ *-се* особо помянуты только при перемѣнѣ значенія; (о́бщ.) означаетъ, что дается общее значеніе, которое различно выражается въ частныхъ случаяхъ; въ „ко́вычкахъ“ вообще приводится русское значеніе слова, а въ словарѣ — необычное русское значеніе, т.-е. напр. разговорное, просто]народное.

Главные недосмотры.

Въ грамматикѣ

стран.	*строка*	*напечатано*	*читай*
12	сн. 14	нерѣзкое	нерѣдкое
31	сн. 20	млъчишкомъ	—чешкомъ

Въ христоматіи и словарѣ

11—14	всюду	ударе́ніе	ударе́ніе
30	св. 17	н една	и една
43	св. 3	faf (ft'v)o	faf, ft(v)o
62	св. 1—10		перенести въ начало стр. 61.
90	сн. 17	онбаши́я *с. ж.*	онбаши́я с. м. офицеръ

§ 1. **Болгарскій языкъ** (болг.) принадлежитъ къ югославянскимъ языкамъ, которые впрочемъ не составляютъ среди славянскихъ языковъ отдѣльную историческую группу, подобную группѣ русской или группѣ западно-славянской. Болгарскій языкъ находится въ ближайшемъ родствѣ съ тѣмъ **старославянскимъ** (ст. слав.) языкомъ, на который было переведено Св. Писаніе въ IX вѣкѣ; этотъ старославянскій языкъ былъ однимъ изъ нарѣчій древнеболгарскаго (др. болг.) языка, точнѣе—однимъ изъ говоровъ того поднарѣчія, которымъ говорили славяне Солунской области.

§ 2. **Нарѣчія**. Уже въ древности болгарскій языкъ обнаруживалъ богатое діалектическое развитіе и эту черту онъ сохраняетъ до сихъ поръ. Современный болгарскій языкъ дѣлится на три главныхъ нарѣчія: восточно-болгарское (вост.), западно-болгарское (зап.) и юго-западное, или Македонское (мак.). Эти нарѣчія въ свою очередь дѣлятся на поднарѣчія и многочисленные говоры. Восточное нарѣчіе дѣлится на поднарѣчія Дунайское (дун.) и Ѳракійское (ѳрак.); съ послѣднимъ ближайшимъ образомъ родственны Родопскіе говоры (род.), а равно говоры юговосточнаго угла Македоніи (мак. юг. вост.); послѣдніе однако имѣютъ теперь и такія черты, которыя приблизили ихъ къ остальнымъ говорамъ Македонскаго нарѣчія. Въ Западномъ нарѣчіи необходимо различать говоры чисто болгарскаго характера (зап. болг.) отъ говоровъ переходнаго или пограничнаго сербо-болгарскаго поднарѣчія (погран.). Наконецъ въ Македоніи слѣдуетъ различать пять главныхъ поднарѣчій: говоры самаго сѣвера (мак. сѣв.) имѣютъ діалектическое родство съ сербскимъ языкомъ, говоры самаго востока (мак. вост.)—діалектическое родство съ Родопскими говорами. Говоры самаго юга страны не образуютъ цѣльной исторической группы: они обнаруживаютъ отчасти слѣды вытѣсненія одного нарѣчія другимъ; самые восточные изъ нихъ (мак. юг. вост.) по происхожденію несомнѣнно принадлежатъ къ восточному нарѣчію. Въ центрѣ Македоніи, широкимъ поясомъ съ запада на востокъ, лежитъ обширное поднарѣчіе (мак. центр.),

которое по главнымъ своимъ говорамъ называется Битольскимъ или Прилѣпскимъ.

§ 3. Болгарскій **литературный языкъ** возникъ во второй половинѣ XIX вѣка на основѣ восточнаго нарѣчія, что̀ представило извѣстныя практическія удобства, ибо въ составъ Болгарскаго княжества вошли главнымъ образомъ восточно-болгарскіе говоры. Съ самаго конца XIX вѣка въ болгарскомъ литературномъ языкѣ сказываются перемѣны, сближающія его съ западнымъ и македонскимъ нарѣчіями. Отчасти это объясняется тѣмъ, что столица лежитъ на западной окраинѣ государства, среди говоровъ, составляющихъ переходъ отъ западнаго нарѣчія къ Македонскому; отчасти мы имѣемъ дѣло съ сознательной дѣятельностью группы софійскихъ филологовъ и литераторовъ, которые стараются ускорить эволюцію литературнаго языка, имѣя въ виду духовныя нужды обездоленнаго болгарскаго населенія Македоніи. Усилія новой литературной школы не имѣютъ полнаго единства и не лишены неизбѣжныхъ ошибокъ.

§ 4. **Азбука.** Въ половинѣ XIX вѣка болгары окончательно перешли на русскій гражданскій шрифтъ; до этого времени печатали и писали по большей части церковными кирилловскими, отчасти также греческими буквами. Изъ гражданскаго шрифта теперь исключены знаки *і, ъ, э, ѳ, ѵ*; включено *ѫ*; такимъ образомъ болгарская азбука состоитъ изъ 32 знаковъ. Въ писаныхъ болгарскихъ почеркахъ отъ русской скорописи отличаются знаки *и, п, ѫ*.

а, б, в, г, д, е, ж, з, и, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ь, Ѣ, ю, я, ѫ.

§ 5. **Болгарское правописаніе** въ основѣ этимологическое. Въ послѣднее время и оно подвергается нѣкоторымъ перемѣнамъ. Въ этой книгѣ принято болгарское школьное правописаніе съ немногими упрощеніями, вводимыми въ новѣйшихъ болгарскихъ книгахъ; нѣкоторыя изъ этихъ упрощеній измѣняютъ также и выговоръ.

§ 6. **Количество.** Гласныя болгарскаго языка кратки. Количественное различіе между ударяемыми гласными открытаго и закрытаго слога незначительно, и гораздо меньше, чѣмъ въ русскомъ языкѣ. Полудолгія и долгія гласныя развились подъ удареніемъ только въ немногихъ говорахъ; болѣе старыя долготы, и то непослѣдовательно, сохранились діалектически главнымъ образомъ въ говорахъ, граничащихъ съ сербскимъ языкомъ. Въ быстромъ темпѣ рѣчи, каковой вообще преобладаетъ въ восточномъ нарѣчіи, существуетъ замѣтное количественное различіе между гласными ударяемыми и неударяемыми, но это различіе обусловлено болѣе быстрымъ произношеніемъ неударяемыхъ слоговъ. Въ литературномъ выговорѣ эта особенность выражена слабо.

§ 7. **Произношеніе гласныхъ.**

1. Звуки *а*, *о*, *е* подъ удареніемъ нѣсколько закрытѣе русскихъ ударяемыхъ *а*, *о*, и *е* открытаго (т.-е. русск. *е́* передъ слогомъ твердымъ). Болгарскія неударяемыя *а*, *о*, *е* еще болѣе закрыты; въ литературномъ выговорѣ это различіе между *а*, *о*, *е* ударяемыми и неударяемыми не такъ значительно. Въ большинствѣ же востговоровъ закрытость неударяемыхъ *а*, *о*, *е* значительна и доходитъ до выговора *ъ*, *у*, *и*. Звуку *е* при положеніи въ началѣ слога въ литературномъ выговорѣ и во многихъ говорахъ предшествуетъ *і* неслоговое.

2. *й* обозначаетъ неслоговое *і*, а также мягкость предшествующей согласной и пишется при всякомъ положеніи въ словѣ: *Йорданъ*, *край*, *ба́йовъ*, *Бо́тйо*.

3. *ъ* и *ѫ*, различавшіеся въ древне-болгарскомъ, теперь совпали въ одномъ звукѣ, который по говорамъ произносится различно; въ литературномъ выговорѣ *ъ*(*ѫ*) имѣетъ: положеніе губъ — какъ при *е*, положеніе языка—какъ при закрытомъ *о*, но съ оттяжкой назадъ, по направленію къ задней стѣнкѣ зѣва; неударяемое *ъ*(*ѫ*) въ обоихъ отношеніяхъ открытѣе ударяемаго. Въ срединѣ слова *ъ* и *ѫ* пишутся по большей части по указаніямъ исторіи языка. Въ концѣ слова звукъ *ъ*(*ѫ*) можетъ быть выраженъ только знакомъ *ѫ*, ибо конечное *ъ*, какъ и въ русскомъ языкѣ, не выговаривается; однако въ послѣднее время, въ согласіи съ выговоромъ зап. Средней Горы, снова пишется *а*(*я*): 1. л. ед. наст. *плета́*, *пи́ша*, *мо́ля*; 3. л. ед. аор. *падна́* (и также 1. л. ед. аор. *падна́хъ*, прич. *падна́лъ*); 3. л. мн. аор. *писаха*, имперф. *пи́шеха*; членная форма сущ. муж. ед. ч. *ро́ба*, *гро́ба* (вм. *ро́бъ-тъ*, *гро́бъ-тъ*); только союзъ *нъ* (=лит. *но*) пишется черезъ *ъ*, а 3. л. мн. *сѫ* „они суть“ черезъ *ѫ*, б. м. въ отличіе отъ діалетическаго *са=се* „себя“.

ь пишется теперь (за указанными ниже исключеніями) только въ концѣ слова, гдѣ оно не выговаривается: *конь*, *царь*, *гость*, *ми́сьль*, *ра́дость=kon*, *car*, *gos*, *misъl*, *rados*; въ такихъ случаяхъ какъ *конь*, *царь* и *день* только меньшинство говоровъ сохранило мягкость конечной согласной, но эта черта вводится вновь въ литературный выговоръ. Въ членной формѣ, при положеніи передъ гласной, мягкость тѣхъ же согласныхъ вообще сохранена восточнымъ нарѣчіемъ: *ко́ня[тъ*, *ца́ря[тъ*, *дня́[тъ* или, смотря по говору, *ко́н'ъ[тъ*, *ца́р'ъ[тъ*, *ден'ъ[тъ*, пишется впрочемъ *коньтъ*, *царьтъ*, *деньтъ*, ср. въ твердыхъ основахъ *ро́бътъ* и *ро́ба*, *брѣгьтъ* и *брѣга́*. Въ членныхъ формахъ ж. р. *радостьта́*, *мисъльта́* (= *radostа́*, *misъltа́*) пишется *ь*, которое не обозначаетъ никакаго звука. Кромѣ этихъ двухъ случаевъ этимологическое *ь* въ срединѣ слова болѣе не пишется: *день*, *пънь*. Черезъ *ь* обозначается также мягкость согласной: *Бо́тйо* и *Бо́тьо*, *синйо* и *синьо*.

4. *ѣ* въ литерат. выговорѣ произносится какъ *е* и какъ *'а* (*а* съ предшествующей мягкостью,—ср. однако § 8). Какъ *'а* произносится ударяемое *ѣ* передъ твердой согласной: *вѣ́ра, брѣгъ=v'ara, br'ag*, какъ *е*—во всякомъ иномъ положеніи, т.-е. внѣ ударенія: *брѣгътъ=bregъ̀t*, а равно ударяемое *ѣ* въ концѣ слова и передъ мягкимъ слогомъ: *добрѣ́, вѣ́ренъ=dobré, véren*. Въ словахъ, заимствованныхъ изъ русскаго литературнаго или изъ церковнаго языка *ѣ* при всякомъ положеніи произносится какъ *е*: *дѣ́ло, побѣ́да, крѣпость, размѣ́ръ, успѣхъ*. Въ говорахъ западныхъ и македонскихъ *ѣ* звучитъ какъ *е* (различнаго качества).

5. *ю* нѣсколько отличается отъ русскаго выговора: русс. ю=ᵢу (=*і* неслоговое + *у* слоговое) въ началѣ слога и *'у* (*у* съ предшествующей мягкостью) въ срединѣ слога. Болгарское *ю* содержитъ въ себѣ не *у*, а извѣстнаго рода лабіализованное *ы*, что̀ особенно замѣтно предъ мягкимъ слогомъ: *лю́тичко;* въ началѣ слога передъ этимъ звукомъ слышится *і* несл. довольно полнаго образованія: *юна́къ, ба́ю* (по вост. произношенію вм. *ба́йо*); въ срединѣ слога этому звуку предшествуетъ мягкость, ср. однако § 8.

6. *я* въ началѣ слога обозначаетъ *ᵢа*: *ямъ, та́я* „эта“, *копа́я* „я копаю“, *кеха́я* „набольшій“ „старшій пастухъ“. Въ срединѣ слога *я* произносится какъ *'а*: *надаря́вамъ, забаня́вамъ, промъня́вамъ, потъкмя́вамъ; отва́рямъ, разва́лямъ, загу́бямъ*; *мо́ля, отгово́ря, ви́дя; не оставяй, отваряй, отва́ряме*. Ударяемое *я* рѣдко встрѣчается предъ мягкимъ слогомъ и въ такомъ случаѣ въ литературномъ выговорѣ произносится тоже какъ *'а*: *поля́на*, мн. *поля́ни;* въ народныхъ говорахъ дун. нарѣчія ударяемое *я*, какъ и *ѣ*, зависитъ отъ качества слѣдующаго слога: *поляна—поле́ни, Стоянъ—Стое́не* (зват.).

§ 8. **Мягкость**. Передъ знаками *е, и, й, ѣ, ю, я* предыдущая согласная произносится мягко: *небе́, ни́кой, нѣ́мъ, ба́ня, Га́нйо, Га́ню*. Болгарская мягкость вообще слабѣе той русской мягкости, которая является передъ *е, и, і, ѣ, ю, я*; она можетъ быть опредѣляема какъ мягкость средняя: при выговорѣ болгарскихъ мягкихъ согласныхъ передняя часть языка имѣетъ положеніе *е*, а не положеніе закрытаго *і* (послѣднее—въ русск. яз.). Передъ ударяемымъ *а* (знаки *ь* и *я́*) это *е* открытѣе, передъ *е, і, ъ, у* и всѣми неударяемыми звуками—закрытѣе (*ᵉⁱ, іᵉ*). При болгарской мягкости языкъ только самой передней частью прикасается къ верхней деснѣ; такое положеніе языка имѣетъ послѣдствіемъ то, что переходный звукъ (Gleitlaut) между мягкой согласной и слѣдующей гласной звучитъ замѣтнѣе, почему нѣкоторые опредѣляютъ болг. *'а* (=*ѣ, я*) какъ дифтонгъ *ᵉа* съ несбг. *е*; *ю*, какъ дифтонгъ *ᵢу* съ несл. *і* (собственно *ᵉі* или *іᵉ*). Только въ немногихъ вост. говорахъ мягкость вообще сильнѣе средней предъ всякими мягкими звуками, въ томъ числѣ отчасти и

предъ *ь* выпавшимъ конечнымъ, но и въ этомъ случаѣ она не достигаетъ русской мягкости. Подобно *т, д, п, б* и др. согласнымъ, степенью мягкости въ зависимости отъ качества слѣдующей гласной различаются также *ц, щ,* (=*шт*) и діалектическое **s** (=*дз*): *царь, цѣля* и *цѣлъ=c'ál*; *щампа, щеше* и *щялъ*. Исключеніе составляютъ звуки *ч, ш, ж*, которые мало измѣняются въ зависимости отъ качества слѣдующей гласной: въ литературномъ произношеніи *ч* полумягко, *ш* и *ж* тверды; въ говорахъ *ч* мягко или полумягко, *ш* и *ж*,—мягки, полумягки или тверды. Путемъ грамматической аналогіи звуки *ю, я* и *ѣ* переносились въ такое положеніе, въ какомъ они не существовали въ древнеболгарскомъ: *тврѣдя́, утврѣдя'вамъ, пя́тя, измѣ́стювамъ, щялъ=щѣлъ*. Согласно литературному произношенію звуковъ *ч, ш, ж*, послѣ нихъ пишется *у* (не *ю*) и *а* (не *я*), равнымъ образомъ вмѣсто *ѣ* открытаго пишется *а*, вмѣсто *ѣ* закрытаго—*е*: *чувам, шума, умлъчáвамъ, умножáвамъ, шáвамъ, можáлъ, пишéте*.

§ 9. **Твердость.** Твердыя согласныя русскаго языка имѣютъ задненёбное образованіе, что̀ для уха особенно замѣтно въ русскомъ твердомъ *л*. Эта особенность неточно называется „гуттурализаціей“, или „гортаннымъ выговоромъ“, какъ и задненебные звуки к, г, х, и др. еще продолжаютъ называться „гортанными“. Болгарскія твердыя согласныя имѣютъ ту же особенность образованія, но задненебная окраска въ болгарскомъ языкѣ во-первыхъ нѣсколько слабѣе, во вторыхъ—нѣсколько иная, чѣмъ въ русскомъ языкѣ (русс. $к^{у}$, болг. $к^{ъ}$), что̀ особенно замѣтно на болгарскомъ твердомъ *л*. Кромѣ того въ болгарскомъ языкѣ твердыя согласныя не имѣютъ задненебнаго выговора послѣ звуковъ *е* и *и* всякаго происхожденія, ср. конечное $к^{ъ}$ въ *кайма́къ* и конечное *к* въ *дале́къ, ечми́къ*. Болгарское *к* послѣ *е* и особенно послѣ *и* для русскаго уха кажется иногда полумягкимъ *к'*, а по говорамъ болгарскаго языка оно дѣйствительно таково.

§ 10. **Согласныя.**

1. Знакъ *щ* произносится какъ сочетаніе *шт*, въ коемъ *т* можетъ быть твердымъ и мягкимъ (ср. § 8.); остальные знаки произносятся какъ въ русскомъ языкѣ,—съ тѣми ограниченіями, которыя указаны въ § 8 и 9.—Нѣкоторые согласные звуки болгарскаго языка не имѣютъ особаго обозначенія: сочетаніе *дз* выражаетъ между прочимъ и аффрикату **s**=*д͡з* (діал.), *дж*—аффрикату *д͡ж* (діал. и въ заимств.): *бладзъ, дзвѣздá; джели́зо, оджáкъ*.—Знакъ *в* послѣ *с* обозначаетъ *в* глухое или уже и *ф*: *свѣтъ, своя*. Сочетаніе *хв* обозначаетъ звукъ *ф*: *хвръ́камъ, захващамъ*.—Звонкія согласныя взрывныя и фрикативныя произносятся безъ голоса передъ согласными глухими и въ паузѣ; въ паузѣ произносится только первая согласная той группы, которою заканчивается слово: *рогъ=rok, редъ=ret*

азъ=as; мостъ=mos, также *шесть, власть, дъждь, свѣщь*, но мн. ч *рога́, редове́, мо́стове, дъ́ждове, свѣщи́*. О правописаніи *а, у, е* послѣ согласныхъ *ч, ш, ж* см. § 8.

2. *р* и *л* въ сочетаніи съ *ъ*. Древнеболгарскимъ группамъ „*р* или *л* слоговыя + *ъ* или *ь* неслоговыя“ въ живыхъ болгарскихъ говорахъ соотвѣтствуютъ различныя звуковыя сочетанія. Въ литературномъ нарѣчіи произносится *ър, ъл* передъ одной согласной, *ръ, лъ*—если далѣе слѣдуетъ болѣе одной согласной, а также передъ одной согласной, если за нею слѣдуетъ пауза: *дърво́* но *дръвни́къ*, *кървавъ* но *кръвни́къ*, *върба́* но *връ́бница*, *мълчи́* но *млъкни́*; *гръ́мъ* но *гърми́*, *пръвъ* но *пъ́рви*, *тръ́нъ* но *тъ́рне*. При этомъ въ такихъ сочетаніяхъ *ър, ръ, ъл, лъ* слоговой характеръ имѣетъ не плавная согласная, а гласная *ъ*; однако плавная произносится почти также сильно, какъ и *ъ*, что особенно замѣтно въ группѣ *ър*: *тръ́гне*, *бъ́ркамъ*, *търгови́я*. Въ этой книгѣ приняты условныя написанія *ръ, лъ*.

§ 11. **Ударе́ніе** болгарскаго языка экспираторное, при чемъ въ восточномъ нарѣчіи оно сильнѣе, въ западномъ и македонскомъ—слабѣе русскаго ударенія. Въ литературномъ языкѣ ударе́ніе свободно, какъ и вообще въ восточно-болгарскомъ нарѣчіи. Въ Македоніи есть районы съ фиксированнымъ ударе́ніемъ. Самый обширный изъ нихъ, занимающій весь центръ страны и прилегающія къ нему мѣстности на западъ и на сѣверъ, имѣетъ ударе́ніе на третьемъ слогѣ отъ конца слова ˊ◡◡ (Битоль, Прилѣпъ, Велесъ, Скопіе, Тетово, Гостиваръ, Дебъръ, Струга, Охридъ, Рѣсенъ и вся область, лежащая въ этомъ кольцѣ мѣстностей). На крайнемъ югозападѣ Македоніи, въ меньшемъ районѣ, ударе́ніе фиксировано на предпослѣднемъ слогѣ ˊ◡ (Кайларъ, Леринъ, Костуръ, Корча, Долна Прѣспа). Есть кромѣ того районы, гдѣ ударе́ніе фиксировано на двухъ слогахъ: въ одномъ районѣ господствуютъ схемы ˊ◡◡ и ˊ◡, въ другомъ ˊ◡ и ◡ˊ, см. Цоневъ, Сб. XIX. Восточно-болгарское, въ томъ числѣ и литературное ударе́ніе обнаруживаетъ явленія, изъ коихъ нѣкоторыя могутъ быть формулированы въ практическихъ правилахъ. Такъ напр.: 1. Односложныя слова м. р. въ членной формѣ и во мн. ч. переносятъ ударе́ніе на конечный слогъ, если въ русскомъ языкѣ тѣ же слова въ косвенныхъ падежахъ сохраняютъ ударе́ніе на корнѣ: *градъ́тъ*, *срамъ́тъ*, *брѣгъ́тъ*, *страхъ́тъ*, мн. *градове́*, *брѣгове́*, *страхове́*; если въ русскомъ языкѣ ударе́ніе переходитъ въ косвенныхъ падежахъ на окончаніе, въ болгарскомъ оно остается на коренной гласной въ членной формѣ, а во мн. ч. переходитъ на гласную основы: *по́пъ—по́пътъ—попо́ве*, *дво́ръ—дво́ръто—дворо́ве*. 2. Всѣ существительныя ж. р. на *-ь* переносятъ въ членной формѣ ударе́ніе на конецъ слова: *вла́сть—властьта́*, *ми́съль—мисъльта́*, *бо́лѣсть—болѣстьта́*. 3. Аористы на—*ахъ*, отъ глаголовъ про-

изводныхъ несовершеннаго вида имѣютъ удареніе на этомъ окончаніи, имперфекты тѣхъ же глаголовъ имѣютъ удареніе на коренномъ слогѣ: *приказува́хъ*, *исписува́хъ*—аор., *прика́зувахъ*, *испи́сувахъ*—имперф.

Исторія звуковъ болгарскаго языка.

§ 12. **Источники.** Древнеболгарскій говоръ Первоучителей, называемый въ наукѣ старославянскимъ языкомъ, не дошелъ до насъ въ первоначальномъ видѣ: древнѣйшіе памятники старославянскаго языка отстоятъ отъ эпохи Первоучителей на 150—200 лѣтъ и въ большей или меньшей степени всѣ обнаруживаютъ вторженіе различныхъ другихъ болгарскихъ говоровъ, родственныхъ съ современными, — это родство особенно ясно обнаруживается въ судьбѣ полугласныхъ *ъ* и *ь*. Отвлекаясь отъ діалектическихъ особенностей каждой старославянской рукописи, мы устанавливаемъ ихъ общую основу, тотъ типъ языка, къ которому восходятъ всѣ онѣ. Это и есть языкъ Первоучителей. По фонетическому признаку *tj*=*шт* говоръ Первоучителей относится къ восточно-болгарскому нарѣчію въ широкомъ (историческомъ) смыслѣ этого термина, т.-е. къ нарѣчію, говоры котораго въ настоящее время обнимаютъ Дунайскую Болгарію, Ѳракію, Родопы и юго-восточный уголъ Македоніи, доходя на западъ до Солуня. Западнѣе, въ Солунскихъ говорахъ и другихъ, смежныхъ съ Солунскими, обнаруживаются изслѣдованіемъ отдѣльныя черты того же діалектическаго типа, заслоненнаго иными чертами, которыя получены съ сѣвера и сѣверо-запада Македоніи; одна изъ этихъ сѣверо-западныхъ чертъ обобщилась также въ говорахъ юговосточнаго угла Македоніи. Мнѣніе, будто старославянскій языкъ Первоучителей имѣлъ какое-то діалектическое родство съ сербскимъ языкомъ, основано на недоразумѣніи. До насъ не дошелъ болгарскій говоръ, въ которомъ мы были бы обязаны видѣть прямого потомка старославянскаго языка, но нѣтъ сомнѣнья въ томъ, что говоры, лежащіе къ востоку отъ Солуня, тѣснѣйшимъ образомъ родственны съ старославянскимъ языкомъ и составляли вмѣстѣ съ нимъ одно поднарѣчіе древнеболгарскаго языка., ср. автора: „Разсужденіе о языкѣ Саввиной Книги“ (введеніе), „Болонская Псалтырь“ (введеніе) и рецензіи: на „Обзоръ“ проф. Лаврова и на „Macedonische Studien“ Облака.—Изслѣдуя памятники старославянскаго языка не въ ихъ общей основѣ, а въ ихъ діалектическихъ особенностяхъ, мы получаемъ представленіе о другихъ древнеболгарскихъ говорахъ, а равно о перемѣнахъ, наступившихъ въ древнеболгарскомъ языкѣ послѣ эпохи Первоучителей. Болгарскіе памятники болѣе поздняго времени,— такъ называемые среднеболгарскіе (XII—XV в.) и новоболгарскіе

(XVI—XVIII в.) въ значительной степени остаются еще неизслѣдованными или изслѣдованы неудовлетворительно. Ихъ научное изслѣдованіе должно быть основано на тщательномъ знакомствѣ съ живыми болгарскими говорами и на столь же тщательномъ изученіи разнообразной и условной орѳографіи среднеболгарской эпохи. Болгарскій языкъ XIX вѣка извѣстенъ намъ въ своемъ литературномъ нарѣчіи—изъ сочиненій болгарскихъ писателей, и въ многочисленныхъ говорахъ, которые изслѣдованы монографически въ работахъ Цанкова (грамматика), Теодорова, Дринова, Облака, Милетича, Цонева, Брока и др. Тѣ же говоры извѣстны изъ многочисленныхъ образцовъ народной словесности, обнародованныхъ въ записяхъ очень различнаго достоинства. Изъ общихъ сочиненій по исторіи болгарскаго языка заслуживаютъ вниманія работы Калины (Studya nad hist. języka bułg.) Лаврова („Обзоръ“) и Облака (Einige Kapitel aus der bulg. gramm., Archiv XVII).

Отношеніе звуковъ болгарскаго языка къ старославянскимъ и общеславянскимъ.

Гласныя.

§ 13. *а.* Общеславянскому *ā* различнаго происхожденія въ ст. сл. и въ болг. соотвѣтствуетъ звукъ *а* (о количествѣ см. § 6): *сестрá*, *дáръ*, наст. *знáя*, *азъ*, аор. *дръжáхъ*. Болгарскій языкъ принадлежитъ къ тому разряду говоровъ общеславянскаго языка, которые развили долгую гласную въ общесл. группахъ *tort*, *tolt* (т.-е. въ группахъ *or*, *ol* между согласными): діалектическое *tōrt*, *tōlt* еще въ общеслав. языкѣ по общему закону измѣнилось въ *tārt*, *tālt* и позднѣе подверглось перестановкѣ въ *trāt*, *tlāt*. Не всѣ говоры общеслав. языка развившіе *tārt*, *tālt* произвели перестановку въ *trāt*, *tlāt*; болг. языкъ получилъ изъ общеслав. обѣ группы: современные болг. говоры знаютъ только *trat*, *tlat*: *брадá*, *главá*, но въ древне-болг. при *tlat* существовалъ діалектическій варіантъ *talt*: **БАѦТНЫ, МАѦДНУНІЄ.** Однажды встрѣчено также древне-болг. написаніе **ѕолъто = ѕлато**, что б. м. указываетъ на то, что въ общеболг. языкъ вошла также нѣкоторая часть общеслав. говоровъ, не измѣнившихъ *tolt* въ *tōlt*.

Что касается группъ *ort*, *olt* (т.-е. группъ начальное *or*, *ol* передъ согласной) то случаи этого рода дѣлятся на двѣ категоріи на основаніи показаній другихъ славянскихъ языковъ. Современный болгарскій языкъ имѣетъ и въ этомъ случаѣ всегда *ra-*, *la-*: *рáтай* при русс. *ратай* и *рáвенъ*, *лáкътъ* при русс. *ровный*, *локоть*; болг. *робъ* при *рáбота*, др. болг. *рабъ* и *робъ*, серб. *роб* при *рабити* представляетъ особый случай; остальные случаи ново-болгарскаго *ло- ро-* вм. ожидаемаго *ла-*, *ра-* представляютъ литературныя заимствованія изъ русскаго языка, напр., *лодка*. Въ древне-болг. при

la- (какъ при *tlat*) является діалектическій варіантъ безъ перестановки: **ал-**, **алъ-**, притомъ въ обѣихъ категоріяхъ: **алѣнии**, **алъкати** при русск. *лань*, *лакомый*, **алъдиа** при русск. *лодка*. Кромѣ того необходимо допустить, что въ древнеболгарскій языкъ вошли отчасти и такіе говоры, которые въ одной изъ двухъ категорій развили *ро-*: на это указываютъ древнеболг. діалектическія написанія **работа**, **ровынъ**, **рождиє**, **розга**, **розвѣ**, **розконинкъ** (Супр.).

Въ восточно-болгарскомъ нарѣчіи неударяемое *а* склонно къ ъ; во многихъ говорахъ такое $a^ъ$ еще отличается качественно отъ неударяемаго ъ, какъ это послѣднее отличается отъ ъ ударяемаго, т.-е. большею открытостью; но въ большинствѣ говоровъ неударяемое *а* и неударяемое ъ уже совпали въ одномъ звукѣ $ъ^a$. Въ литературномъ выговорѣ различіе между *а* ударяемымъ и неударяемымъ незначительно. Указанное измѣненіе неударяемаго *а* (и аналогичное измѣненіе неударяемыхъ *о* и *е*) въ основѣ своей есть явленіе общеболгарское; въ большинствѣ македонскихъ говоровъ оно исчезло, оставивъ лишь незначительные слѣды, а въ восточно-болгарскомъ нарѣчіи и примыкающихъ къ нему говорахъ Родопскихъ горъ и Македоніи—усилилось. Кромѣ говоровъ лежащихъ къ востоку отъ Солуня, то же явленіе наблюдается (на *о* и *е*) въ самихъ Солунскихъ говорахъ и особенно ясно къ сѣверо-западу отъ Солуня—въ говорахъ Воденскихъ и Мъгленскихъ. Въ Родопскомъ поднарѣчіи $a^ъ$ дошло до стадіи ъ и одновременно съ старымъ ъ неударяемымъ измѣнилось въ направленіи къ *а*, а послѣ предшествующей мягкости—въ направленіи къ e^a. Въ говорахъ, развившихъ изъ неударяемыхъ *е* (и *і*) открытое *е* (e^a), послѣднее перешло въ $'a^ъ$, $'ъ$,— мягкость предшествующей согласной сохранялась въ большинствѣ говоровъ, а группа $'ъ$ всякаго происхожденія имѣла различныя діалектическія измѣненія. Въ Родопахъ всякое неударяемое $'ъ$ измѣнялось въ $'a$, а это послѣднее въ e^a. Но ранѣе этого нѣкоторые родопскіе говоры совершенно утратили мягкость согласныхъ предъ ъ изъ неударяемыхъ *е* и *і*. Въ началѣ слова *е* неудар. открытое (т.-е. $^ie^a$) является въ Родопахъ: діалектически—въ видѣ ^ia, обыкновенно же—въ видѣ *а*: *адн°а́ш* „однажды“. Въ Дун. нар. $'ъ$ изъ неудар. *е* (и рѣже изъ неудар. *і*) появляется діалектически при извѣстныхъ фонетическихъ условіяхъ, въ Родопахъ и Зап. Ѳракіи есть говоры, измѣнившіе въ $'ъ$ всякое неударяемое *е* и *і*. Въ вост. нар. діалектичести возникло *а* носовое изъ *ан* передъ *с*: *дога́нски*, *ка́нски*=*dogąski*, *kąski*. О переходѣ стараго ѧ=^ia въ ѣ=^ea см. § 8.

§ 14. *е*. Общеславянскому *е* соотвѣтствуетъ ст. слав. и болг. *е*. Внѣ ударенія болг. *е* было закрытымъ въ однихъ говорахъ, открытымъ (вообще или при извѣстныхъ условіяхъ) въ другихъ. Закрытое неудар. *е* въ вост. нар. и нѣкоторыхъ Мак. говорахъ яв-

ляется въ видѣ e^i или въ видѣ *i*, открытое неудар. *е* измѣнилось въ *ъ* (см. выше). Въ большинствѣ мак. и зап. говоровъ *е* неудар. по звуку не отличается существенно отъ *е* ударяемаго, также въ лит. произношеніи, ср. § 7. 1. Нефонетическаго происхожденія конечное *е* въ вост. и лит. *небе́*, ср. *небо* въ различныхъ зап. и мак. говорахъ.

§ 15. Общеслав. *ī* слоговое различнаго происхожденія является въ болг. въ видѣ *i*: *ни́хъ*, *жи́въ*; *ли́жа*, *липа́*; повел. *земи́*, *плачи́*, *мн. юна́ци*, *ковче́зи*. Болг. *i* въ извѣстную эпоху подверглось лабіализаціи со стороны предшествующихъ шипящихъ и *j*, а діалектически также послѣ другихъ звуковъ; слѣды лабіализаціи сохранились діалектически въ видѣ *ю*, *у*: *жувъ*, *жувѣя*, *шуро́къ*, *ю́ме*=**нмѧ**, ср. еще *Schusmanes* „Іоаннъ Шишманъ“ въ одномъ западномъ историческомъ источникѣ XV вѣка, **Шоушманъ** въ одномъ румынскомъ. Ст. слав. неудар. **н** послѣ гласной является въ болг. въ видѣ *i* несл. *до́йде* (откуда *до́де*), повел. *знай*, *знайте*, *вѣ́рвайте*. Въ вост. говорахъ несл. *i* изъ неудар. ^ie, ^ia: 2. л. ед. наст. *знайшъ*, 3. *знай*. Поговорамъ то-же въ sandhi: *да йде* ut eat, *не и* non est; *мойта*=*мо́я-та* и т. д. Относительно ст. сл. **н**=j**ь** см. подъ **ь**.

Общеслав. *ĭ* въ положеніи полугласныхъ сильныхъ (см. ниже, подъ **ъ** и **ь**) является въ видѣ *е*: *си́пей*, *че́рвей*, *сла́вей*; въ положеніи полугласныхъ слабыхъ оно діалектически сохранилось въ видѣ *i* слоговаго—предъ удареніемъ, ср. мн. *царие́*, *конié* (=*цари^ie*, *кони^ie*) при *ца́ре ко́не*; въ остальныхъ случаяхъ *ĭ* въ такомъ положеніи исчезло, ср. діал. варіанты *ка́мъне*, *камъ́не*, *камен^ie* или *има́не*, *имане́*, *иман^ie*, *имайне пи́сайне*, *гле́дайне* (діал. мак. *койнъ*=**конь** могло возникнуть и инымъ путемъ) съ діалектическимъ сохраненіемъ того неслоговаго *i*, которое слѣдовало за исчезнувшимъ *ĭ*; соотвѣтственыя формы съ *и* слоговымъ: *зна́ние*, *писа́ние*, *събра́ние*—книжныя и поб. ч. изъ русс. лит. языка.

§ 16. Неслоговое *i* въ общеслав. переходило въ *j*, сохранялось или исчезало въ зависимости отъ положенія, ср. ст. слав. наст. **люблѧ**, **творѧ**, **плащѧ** и прич. **люблѧ**, **творѧ**, **плата** или **имѧмъ** при **знаѧ**. Старыя явленія лабіализаціи—соф. *найом* „наёмъ“, охр. *йо́зик*, тырн. *йъзи́къ* „языкъ“, а равно б. м. и родоп. *хи* „ихъ“, „ей“ указываютъ на то, что въ древнеболг. *j* еще различалось отъ несл. *i* въ нач. слова. Древ. болг. діалектич. **вѣроуоутъ дѣлаатъ**, **цѣлѣатъ** (=3. л. ед. наст. **вѣроуѥтъ**, **дѣлаѥтъ**, **цѣлѣѥтъ**, то же въ 2. л. мн.) въ XI в. (Мар. Ев.) еще могутъ быть разсматриваемы какъ общеслав. варіанты съ несл. *i* вм. *j* (или вм. неслоговаго *i* болѣе полнаго образованія), полученные древ. болг. говорами. Но вся дальнѣйшая судьба глаголовъ на—**аѧ**,—**оуѧ** въ болг. языкѣ, указываетъ на то, что *j* между гласными въ извѣстную эпоху вообще

измѣнилось въ несл. *і*, исключая положенія передъ ударяемой или послѣ ударяемой гласной. Старое различіе между несл. *і* и *ј* мы находимъ только въ унаслѣдованныхъ варіантахъ *знам* и *зная*. Вся масса глаголовъ на —*ам* (⏑‿‿) *стúгамъ*, *стáвамъ*, *срьщамъ*, *отвáрямъ*, *прощáвамъ* восходитъ къ *СТИГАѢ, какъ и *вúр(у)вам*, рѣдкое діал. макед. *въруа*, *въруеш* etc восходятъ къ общеслав. **кѣроуѣ**—съ переходомъ *ј* въ несл. *і* и утратой этого послѣдняго на болг. почвѣ: при всемъ стараніи выдержать формы унаслѣдованнаго литургическаго языка, у писцовъ проскальзываютъ такія формы какъ **оставлѣмъ**, **пролнвамъ** (XIV в.), ср. еще 3. мн. наст. *dumant*, *nimant* (изъ —**аѣтъ**) въ вымершемъ Седмиградскомъ говорѣ. Въ глаголы этого класса конечное —*м* перенесено (почти повсемѣстно) изъ старыхъ *имамъ*, *знамъ*, *дамъ*, *ямъ*, *съмъ*, какъ въ большинствѣ македонскихъ говорахъ то-же —*м* переносилось и въ глаголы иныхъ классовъ: *плéтам*, *пúшам*, *мóлям* (*молам*)=*плєтѫ + -*мь и т. д. Глаголы *знáя*, *игрáя*, *копáя*, *мотáя*, *пикáя* [1]) сохранили несл. *і* (изъ общесл. *ј*) послѣ ударяемой согласной; того же происхожденія несл. *і* въ мѣст. *мóя*, *твóя*, *нéя*, *тáя*, *онáя*. О сохраненіи несл. *і* (изъ *ј*) передъ ударяемой гласной свидѣтельствуетъ *тоя́га*, мѣст. *коя́* и пр.

По говорамъ исчезаетъ всякое несл. *і* между гласными, ср. мѣст. *тáа*, *нéа*, въ большинствѣ же говоровъ такое несл. *і*—очень неполнаго образованія и исчезаетъ или почти исчезаетъ при скоромъ темпѣ рѣчи или въ небрежномъ выговорѣ.

Въ началѣ слова несл. *і* сохранилось въ большинствѣ макед. говоровъ передъ *а* въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ ст. слав. яз. имѣлъ а-, ср. мак. *язъ*, *ягне*, *ябълка* при вост. *газъ*, *агне*, *абълка*, но *ямъ* „я ѣмъ“. Передъ *е* въ началѣ слога несл. *і* сохранилось во многихъ мак. зап. и вост. говорахъ: *ʲедúнъ*, *ʲезúкъ*, *пúʲе*, *знáʲе* (пишется *е*). Передъ *і* является несл. *і* въ зап. и соф. и нѣкоторыхъ вост. говорахъ: *ʲúмамъ*, *ʲúго*, *ʲúме*; на старое *ʲи* — указываетъ также діалектич. *юме* = **нмѧ** (родоп., седм. и др.). Старое *ј*, перенесенное въ форму мѣст. *ихъ* изъ формъ **ієго**, **іємоу** и др., сохранилось въ Родопахъ и др. въ видѣ *х* : *хи*=вин. мн. „ихъ“, но также энкл. д. ед. ж. „ей“ (лит. *ѝ*), ср. соф. и зап. *ʲихъ*, *ʲи* и субдіалектическое Дебрское *ʲи* „ихъ“ при *ʲúмамъ*, *ʲúграмъ*. Лит. и вост. *ги* „ихъ“ могло получить *г* и нефонетическимъ путемъ.

§ 17. *о*. общесл. *о* является въ видѣ болг. *о*: *мóля*, *нóся*. Неударяемое общеболг. *о* было вообще закрытѣе ударяемаго и только діалектически оно при извѣстныхъ фонетич. условіяхъ становилось открытѣе ударяемаго. Неудар. *о* въ восточ. нарѣч. и нѣкоторыхъ

[1]) Особенно доказательны народныя слова; *желáя*, *мечтáя* и пр.—книжнаго (церк. и русск. происхожденія).

макед. говорахъ стало еще болѣе закрытымъ и теперь является въ видѣ *оу* или въ видѣ *у*: *мума́*, *пувѝка*, *утгува́рямъ*. Въ большинствѣ же мак. говоровъ старое различіе между *о* удар. и *о* неудар. уменьшилось и слѣдъ стараго закрытаго *о* является въ видѣ *оу* и *у* только въ нѣкоторыхъ одиноко стоящихъ словахъ, употребляемыхъ по б. ч. безъ сильнаго фразнаго ударенія: *ко́лку*, *то́лку*, *м]но́гу*, Въ Родопахъ діалектически стало открытымъ неудар. *о* начальнаго слога: *аста́вилъ*, *атишо́лъ*, *дашо́лъ*, *пасла́лъ*. О лит. произн. *о*, см. § 7. 1. Нефонетическимъ путемъ *о* часто появлялось на мѣстѣ стараго *е* изъ *о*: *кра́лйовъ синъ*, *слѣ́нчова жени́дба си́нйо мо́ре* (при *си́не*).

§ 18. *у*. общесл. *у* послѣ общесл. мягкихъ звуковъ (иначе—послѣ „согласной+і несл.“) получило въ общеболг. склонность къ *ы*, не утрачивая лабіализаціи, ср. § 7. 5. Неудар. *у* въ глаголахъ на *-увамъ* въ лит. яз. и во многихъ говорахъ исчезло, особенно если ударение предшествуетъ ему: *пръпи́с(у)вамъ*, но аор. *пръписува́хъ*, рѣже *-св-*. Во многихъ мак. говорахъ эти глаголы сохраняютъ старую основу наст. вр.: *сборуамъ*, *сборуешъ* (=* **събороуѫ** + * **мь**, **събороуѥши**), при чемъ діалектически такое *у* чрезъ *у* несл. переходитъ въ *в*: *сбо́рвамъ*, *сборвишъ*. Фонетическое исчезновеніе неударяемаго *у* изъ *о* наблюдается и въ другихъ случаяхъ: *тва=тува́*, *това́* и пр.

§ 19. *ѣ*. Общесл. *ѣ* было получено общеболг. языкомъ въ видѣ дифтонга *ea*; теоретически, согласно происхожденію звука, слѣдуетъ принять, что древнѣйшей формой дифтонга на болг. почвѣ было „*е* слог.+*а* неслог.“. Изъ этого дифтонга въ общеболг. развилось $\widehat{ea}$, т.-е. такой дифтонгъ, въ которомъ обѣ части почти или совершенно равны по силѣ звука. Изъ $\widehat{ea}$ чрезъ a^e (=*а* склонное къ *е*) развилось e^a (*е* открытое) и далѣе *е* въ громадномъ большинствѣ мак. говоровъ и въ зап. нарѣчіи. На фонетическій путь $\widehat{ea}$, a^e, e^a указываютъ нѣкоторые случаи смѣшенія **ѣ** и **а** въ ст. слав. памятникахъ, затѣмъ—спорадическое, но въ общемъ нерѣзкое, **а** вм. **ѣ** въ тѣхъ рукописяхъ XIII в., которыя еще не смѣшиваютъ **ѣ** и **є**, и, наконецъ, *е* открытое въ современныхъ говорахъ—родоп., разлож., зап. и мак. сѣв. Но еще ранѣе перехода въ a^e, e^a, *е* группа $\widehat{цea}$ чрезъ $ц^ea$, $ц́a$ перешла въ тѣхъ же говорахъ въ *ца*: *цана́* и пр. Восточное нарѣчіе (въ историческомъ смыслѣ термина) также получило дифтонгъ $\widehat{ea}$, откуда ^ea (*е* несл.+*а* слог.), которое діалектически сохраняется и сейчасъ, но большинство говоровъ и лит. языкъ имѣютъ уже $'a$, ср. § 7, 8. Въ глаголической азбукѣ находимъ одинъ общій знакъ для **ѣ** и для **ѧ**; древнѣйшіе кирилловскіе тексты, по крайней мѣрѣ при извѣстныхъ условіяхъ, смѣшиваютъ знаки **ѣ** и **ѧ**. Отсюда слѣдуетъ заключить, что уже въ IX—X вв. часть говоровъ имѣла ^ea, т.-е. дифтонгъ съ слоговымъ *а*. Съ XIII вѣка **ѣ** и **ѧ** употребляются въ вост. болг. текстахъ безъ существеннаго различія—вслѣдствіе того,

что ударяемое ѧ = ^{i}a въ срединѣ слога измѣнилось въ ѣ = ^{e}a (ср. § 7. 4).; въ нѣкоторыхъ текстахъ XIII в. ъ, ю послѣ шипящихъ обозначаютъ мягкость этихъ согласныхъ; въ другихъ текстахъ той же эпохи пишется шꙗ, жꙗ, но уѣ, что̀ указываетъ на говоры, измѣнившіе въ уѣ группу уꙗ съ у мягкимъ (Родоп., Разлож. и др.). Очень рано, во всякомъ случаѣ уже въ XIII вѣкѣ, въ дун. нарѣчіи ѣ и совпавшее съ нимъ ударяемое ѧ получили предъ мягкимъ слогомъ болѣе закрытый выговоръ, откуда современное *е*: *вѝренъ*, *Стоéне*; въ томъ же нарѣчіи *е* изъ ъ (не изъ я!) получалось во многихъ говорахъ внѣ ударенія вообще, а равно въ концѣ слова, ср. § 7. 4. Закрытое ъ = *е* измѣнялось внѣ ударенія, какъ всякое *е*. Говоры дун. нарѣчія, сохранившіе неудар. открытое ъ (= ^{e}a, $\widehat{ea}$) передъ твердымъ слогомъ, измѣняли его съ теченіемъ времени въ $'a^{z}$, $'ъ$— съ утратой неслогового *е*. Отсюда въ однихъ дун. говорахъ *л'áто*, *лéтенъ*, *добрé*, *рекá*, въ другихъ *л'áто*, *лéтенъ*, *добр'á*, *р'ъкá* или—съ діалект. отвердѣвшимъ *р—ръшéто* „рѣшето“ и пр. Говоры ѳрак. род. и мак. юг. вост. всюду сохраняли открытое ъ = ^{e}a или $\widehat{ea}$, откуда внѣ ударенія $'ъ$ съ дальнѣйшими его измѣненіями. Впрочемъ, въ этомъ поднарѣчіи по говорамъ—отчасти спорадически, отчасти болѣе послѣдовательно, — неударяемое ъ является и въ видѣ e^{i}, $ï$ (изъ *е*). Еще въ общесл. ѣ, є и ѧ оказались въ грамматическомъ чередованіи—въ такихъ случаяхъ какъ ст. слав. *лѧгѫ *лѧгиѭ, лѣщи,—лѣгати. Въ болг. это грамматическое чередованіе распространилось нефонетич. путемъ на многіе случаи, содержащіе *е* изъ ѧ: *клечá*, *клéкна—клъкамъ*; *впрéгна—впръгамъ*, *досéгна—досъгамъ*, *затéгна—затъгамъ* и др. Общеслав. группы *tert*, *telt* являются въ видѣ *trēt*, *tlēt*: *брѣгъ*, *влѣкá*.

§ 20. 1. ъ и ь. Такъ называемые „полугласныя“ были получены изъ общесл. языка въ видѣ звуковъ ирраціональныхъ (überkurze Vocale), которые и далѣе продолжали сокращаться, исключая положенія предъ слогомъ съ полугласной же; въ этомъ послѣднемъ случаѣ сокращавшаяся полугласная слѣдующаго слога передавала возмѣстительное протяженіе полугласной предыдущаго слога, которая не только переставала сокращаться, но съ теченіемъ времени (на почвѣ отдѣльныхъ славянскихъ нарѣчій) доходила до полной краткости. Т. о. слѣдуетъ различать полугласныя „сильныя“—передъ слогомъ съ полугласной „слабой“ и полугласныя „слабыя“—передъ слогомъ съ гласной полнаго образованія и съ полугласной „сильной“. Термины „сильный“ и „слабый“, вообще примѣняемые только къ силѣ экспираціи, въ данномъ случаѣ, за неимѣніемъ лучшихъ, примѣняются къ количественнымъ различіямъ. Примѣры: полугласныя сильныя: сънъ, дьнь (въ начальномъ слогѣ), полугласныя слабыя: сънъмъ, дьньсь (въ начальномъ и конечномъ

слогѣ). Общесл. **ь** слабое и сильное послѣ *j* въ ст. слав. обозначается чрезъ **н**: **кран**, **принмъ**.

2. Въ общеболг. полугласныя слабыя, продолжая сокращаться, въ срединѣ слога уподобились качественно слѣдующему слогу: въ **дъва** сохранялось **ъ**, но въ **дьвѣ** оно перешло въ **ь**, также **сждьбѣ**, но **сждъба** и т. д. Такъ какъ всѣ ассимилированныя полугласныя были полугласными слабыми, которыя въ концѣ-концовъ вообще исчезали, то о самомъ фактѣ ассимиляціи мы можемъ судить почти только по правописанію древнѣйшихъ рукописей, да по тѣмъ рѣдкимъ случаямъ, когда слабое **ь** изъ **ъ** или слабое **ъ** изъ **ь** переносились грамматической аналогіей въ положеніе полугласныхъ сильныхъ, ср. др. болг. и ср. болг. **сждобъ** „судебъ“ изъ **сждъбъ** вм. **сждьбъ**,—по аналогіи формъ **сждъба**, **сждъбы** и пр., или діал. новоболг. *везми* „возьми“ (и далѣе аор. *везехъ*, прич. *везелъ*) изъ **вьзьмн** вмѣсто **възьмн** по аналогіи формъ **вьзѧти**, **вьзѧхъ**, **вьзѧлъ**.

3. Въ начальномъ слогѣ, который въ экспираторномъ отношеніи сильнѣе слѣдующихъ, **ь** слабое, въ извѣстныхъ группахъ согласныхъ, не исчезало; оно измѣнялось въ **ъ**, а предыдущая согласная являлась въ видѣ твердой: *мъгла*, *стъкло* (такъ во всѣхъ говорахъ). Также въ начальномъ слогѣ, но отчасти въ иныхъ группахъ нежели **ь**, и притомъ діалектически, а не во всѣхъ говорахъ, сохранялось слабое **ъ**, ср. вост. *дъщеря́; дъщерка; дъска́, дъсчица; на тъщо сърце; дъно; тънъкъ* (и *тенъкъ*, гдѣ *е* нефонетическ.), *тъка́, тъча́* „тку“ при макед. *щерка*; *щица; на ще сърце*; *дно*; діал. *кнокъ* изъ **тнокъ*, *ткаамъ*.

4. Сильныя **ъ** и **ь** въ теченіе X—XI вѣка количественно сравнялись съ краткими гласными полнаго образованія, а слабыя полугласныя (за указанными исключеніями въ начальномъ слогѣ) исчезли къ XII вѣку во всѣхъ нарѣчіяхъ. Въ ту же эпоху сильныя полугласныя испытали качественныя перемѣны. Уже въ рукописяхъ XI вѣка намѣчаются двѣ діалектическія территоріи: въ одной (макед.) всякое сильное **ь** перешло въ **є**, всякое сильное **ъ**—въ **о**: *денъ*, *сонъ*; въ другой (вост.) **ь** сильное также перешло въ **є**, а **ъ** сильное сохранило свое особое качество. Часть говоровъ этого нарѣчія впрочемъ и въ XI вѣкѣ еще сохраняла и **ь**, отличное отъ **є**. Только при конечномъ положеніи въ самостоятельномъ односложномъ словѣ **є** изъ **ь** и **о** изъ **ъ** получились въ X—XI в. на всей территоріи болг. языка, ср. **сє** „этотъ“ въ Савв. кн., мак. и вост. *той*=**тъ** (*й* перенесено изъ др. мѣстоименій, а *сѣв.* мак. и зап. болг. *тъй* основано на родствѣ данныхъ говоровъ съ серб. языкомъ или на заимствованіи изъ такихъ говоровъ). Въ несамостоятельномъ словѣ *о* получалось при томъ же условіи на востокѣ только діалектически, ср. *нъ* и *но*=союзъ „но“. Кромѣ того старое Подунай-

ское нарѣчіе въ двухъ грамматическихъ категоріяхъ (связанныхъ одинаковымъ фонетическимъ условіемъ) развило **о** изъ **ъ** сильнаго.

Примѣры: Мак. *денъ*; *сонъ*; *гро́боть*; *мо́мокъ; той*; Дун. *денъ, сънъ, гробо[тъ; мо́мокъ, младо́къ, слъпо́къ; той;* остальн вост: *денъ*; *сънъ*; *гробъ[тъ, гроба*; *момъкъ; той.*

5. Всякое **ь**, сильное—до перехода въ **є**, слабое—до выпаденія, испытало **лабіализацію** со стороны предшествующихъ согласныхъ шипящихъ и *j*. Въ мак. нарѣчіи лабіализація была слаба и не оставила рѣзкихъ слѣдовъ, въ вост. нар. она была сильнѣе и по говорамъ оставила ясный слѣдъ. Въ этомъ отношеніи различіе между мак. и вост. нарѣчіемъ сказывается уже въ памятникахъ XI вѣка: глаголич. памятники, имѣющіе **о** изъ **ъ** сильнаго, имѣютъ изъ **ь** сильнаго только **є**, м. т. к. говоры нарѣчія, не измѣнившаго сильныя **ъ** и **ь** въ **о** и **є**, (главнымъ образомъ Остр. и Савв.) имѣютъ на мѣстѣ лабіализованнаго **ь** знакъ **ъ**: **пришълъ, пришъла**. Въ совр. вост. говорахъ **ь** лабіализованное сильное является діалектически въ видѣ *е*, *ъ* и *о*, послѣднее—въ немногихъ говорахъ и при особомъ фонетич. положеніи. Примѣры: вост. діал. *дошéлъ*, *дошъ́лъ* и *дошóлъ*; *шевъ* и *шъвъ*, оконч. *-чекъ*, *-жекъ* и *-чъкъ*, *-жъкъ*: *миличъкъ*, *тежъкъ*; соф. *наʲомъ* „наёмъ“ при *наʲемъ* др. говоровъ. Въ мак. нар. фонетически изъ лабіализ. **є** является только *е*; *тéжокъ*, *жéжокъ* и т. п. имѣютъ въ мак. нар. *о* нефонетическаго происхожденія, ср. также *босúлйокъ*.

6. Въ сочетаніяхъ, соотвѣтствующихъ старославянскимъ **гръдъ, врьхъ, длъгъ, влькъ**, общеболг. языкъ, хотя б. м. не во всѣхъ говорахъ, получилъ слоговыя плавныя + **ъ** и **ь** слабыя неслоговыя. Эти группы на болг. почвѣ измѣнялись въ *r*, *l* слоговыя, откуда уже очень рано современные діалектическіе варіанты (о лит. произн. см. § 10.2). Стадія „*ъ* несл. + *r*, *l* слог.“ была достигнута извѣстными говорами по крайней мѣрѣ въ XI вѣка, ср. **вьрхь, дьрзь** въ Мак. Листкѣ. Древнеболгарскія **р, л** не были слоговыми въ старомъ положеніи предъ **ъ** и **ь** слабыми слоговыми, т.-е. напр., въ **крьвн, крьста, блъха**. Въ эпоху утраты слабыхъ полугласныхъ древ. болг. языкъ и здѣсь получилъ слоговыя плавныя, которыя во-первыхъ дѣлили судьбу старыхъ слоговыхъ плавныхъ (ср. **пълти** въ Мак. Лист.), затѣмъ во-вторыхъ переносились грамматической аналогіей въ положеніе полугласныхъ сильныхъ, фонетически не выпадавшихъ: по аналогіи **крста*, **крсту*, **крви*, и др. формъ образовались им. **крст*, **крв*, ср. фонетич. **крєстъ, кровь** въ XI в.; такимъ же образомъ **крьстьница** явилось въ совр. формѣ *крéсница* „кума“, м. т. к. старая фонетич. форма продолжаетъ жить діалектически въ названіи рыбы *крéсница* (по серб. та же рыба *кума*).

7. Въ различныхъ районахъ болг. территоріи въ эпоху болѣе

позднюю XIV в.) звукъ ѣ всякаго происхожденія утрачивалъ свое особое качество, переходя въ звуки обычнаго заднеязычнаго ряда (*а*—*ъ*). Одинъ такой районъ составляютъ Родопы, гдѣ ударяемое ъ (изъ ъ, ь, ѫ, ѧ) перешло въ *оа*, діал. въ *о*, а ударяемое ′ъ—въ *′оа*, *′о*; внѣ родопскаго ударенія ъ перешло въ *а*; ′ъ перешло чрезъ *′а* въ *еа*: *со́а-н*, *т́о́а-мна*, *мо́а-гла*, *деи́о́а-т*, *до́а-б*, *чоа-ст* и *сану́вам*, *теа-мнина*, *маглі́в*, *цареа-т*, *даво́о-т*, *чеа-ста го́ра*. Родопскій районъ однороденъ въ томъ отношеніи, что составляетъ одно историческое цѣлое. Однороденъ также другой районъ—Дебрскій (сѣв. зап. Македоніи). Здѣсь звукъ ъ всякаго происхожденія (т.-е. для даннаго діалекта ѣ слабое невыпавшее, ѣ изъ ь слабаго невыпавшаго, ѣ изъ стараго ѫ, ѣ изъ сред. болг. ѫ=стар. сл. ѧ) перешелъ въ *о*: *со́нувамъ*, *ло́жа*, *мо́гла*, *можъ*, *ı́о́зикъ*. Слѣдуетъ помнить, что Дебръ относится къ нарѣчію, ранѣе измѣнившему ѣ сильное въ **о**, и что т. о. дебрское *о* въ *со́н*, *бо́з*, *мо́мокъ* и въ *ло́жа*, *мо́гла*, *ı́о́зикъ* возникли въ различныя эпохи. Третій районъ получилъ названіе „центральныхъ говоровъ“; онъ обнимаетъ югозападный уголъ княжества Болгаріи и прилегающую къ нему восточную и юговосточную часть Македоніи; онъ не представляетъ историческаго единства: въ него вошли ранѣе обособившіеся иными чертами говоры нарѣчій Дунайскаго (зап. Сред. Гора), Родопскаго, Западнаго и Македонскаго. Въ типичныхъ говорахъ „центральнаго“ района ѣ всякаго происхожденія перешло въ *а*, только ъ при старомъ *р* или *л* слоговомъ во многихъ говорахъ сохранило звукъ ъ. Въ менѣе типичныхъ говорахъ того-же района переходъ звука ъ (=ѫ) въ *а* обусловленъ извѣстнымъ фонетич. условіемъ—конечнымъ положеніемъ, ударяемостью или неударяемостью. Въ виду своего различнаго происхожденія „срединные говоры“ сохраняли звукъ ъ (откуда далѣе *а*) отчасти въ общихъ категоріяхъ, отчасти въ своихъ діалектическихъ, такъ напр., срединные говоры имѣютъ общее *а* изъ ъ въ *магла*, *лажа* (ь и ъ слабые невыпавшіе) и въ *даб*, *пап* (ъ изъ стараго ѫ), но макед. говоры того же района имѣютъ *ќерка*, *щерка*, *сон*, *петок*, *мола* или *молам*, западные—*черка*, *сан*, *петак*, *мола* или *молим*, а спорадически и *дуб*, *пуп*, восточные—*дащерѝ*, *дащерка*, *сан*, *петак*, *мола* и *моля*.

8. Во многихъ говорахъ центральной и западной Македоніи всякое ѣл перешло въ *ол*: *волк*, *долг*, *молчам*, *колнамъ*, *реколъ*, *моголъ*.

9. Выше указано, что въ Род. всякое неудар. ′ъ обратилось въ *еа* (извѣстнаго рода *е* очень открытое), діалектич. въ ѳрак. и дун. нарѣчіи ′ъ измѣнилось при всякомъ положеніи въ *ä* (звукъ среднеязычный; Цанк. *è*, Иліевъ *ê*, ср. у Цанкова *denè't*, *mólè*, *mlìcèk*, *tézèk*); рѣже находимъ въ тѣхъ же нарѣчіяхъ діалектическое *е*, *і*, изъ ′ъ.

10. Какъ старыя слог. *r*, *l* измѣняются въ вост. нар. при из-

вѣстныхъ условіяхъ также сочетанія звуковъ *р*, *л* съ неударяемыми гласными полнаго образованія: *пърли́ча*, *пърле́га*, *стърна́*. *гърди́на*, *гърди́*, *гълва́*.

§ 21. ѫ и ѧ. По указанію глаголическихъ начертаній ѫ и ѧ звучали въ говорѣ Первоучителей какъ *о* и *е* носовыя; въ эпоху паденія носовыхъ гласныхъ (XIII—XIV в.) ѫ смѣшивается на письмѣ съ ъ, съ которымъ ѫ совпало и въ живыхъ говорахъ, и слѣдовательно болгарское ѫ XII—XIII в. звучало уже какъ ъ носовое; ѧ въ эпоху паденія носовыхъ гласныхъ смѣшивается спорадически съ ѣ и є, а при извѣстномъ фонетическомъ условіи (см. ниже) систематически замѣняется на письмѣ чрезъ ѫ, слѣдовательно среднеболгарское ѧ должно было звучать какъ открытое носовое $e^{ą}$; въ живыхъ говорахъ такое сред. болг. ѧ вообще перешло въ *е*, которое не отличается отъ *е* стараго; исключеніе составляютъ Родопскіе говоры, гдѣ ѧ нѣкогда совпало съ ѫ и отличается отъ послѣдняго подъ удареніемъ только предшествующей мягкостью: *со^{ą}н*, *гло^{ą}дамъ*, а внѣ ударенія—переходомъ въ $e^{ą}$ съ предшествующей мягкостью. Среднеболгарское ѫ изъ ѧ получилось путемъ лабіализаціи послѣ звуковъ ш, ж, щ, жд, діалектически также послѣ ч, ц, ѕ, *j*; такое ѫ изъ ѧ во всѣхъ говорахъ, гдѣ сохранилось, не отличается теперь отъ ѫ стараго: *жѫ́тва*, *шѫ́тамъ*, *ꙗ́зикъ*;но въ большинствѣ живыхъ говоровъ ѧ, еще не дойдя до настоящаго ѫ, снова измѣнилось въ направленіи къ ѧ, откуда *е*: *же́тва*, *ше́тамъ*, *ꙗ́зикъ*. По указанію глаголическаго начертанія звукъ ѭ, т.-е. общеслав. „*і* несл.+*о* носовое“ уже въ говорѣ Первоучителей звучалъ иначе, вѣроятно какъ группа „*і* несл.+*ŏ* носовое“. Въ среднеболгарскую эпоху вмѣсто ѭ послѣ согласныхъ общеслав. сильно мягкихъ р̂, л̂, н̂ и губныхъ (бл̂ или б̂ и т. д.), т.-е. иначе—послѣ общесл. „согл. +*і* несл.“, вмѣсто ѭ систематически пишется ѧ: 1 л. ед. **молѧ** (=**молѭ**), **хранѧ**, **творѧ**, **любѧ**, **ловѧ** etc., откуда надо заключить, что ѭ въ такомъ положеніи совпало съ ѧ, т.-е. утративъ лабіализацію, перешло въ нос. $e^{ę}$, откуда *е*, какъ изъ стараго ѧ. Въ современныхъ говорахъ ѧ, происшедшее изъ ѭ, въ морфологическихъ категоріяхъ устранено вліяніемъ грамматической аналогіи, такъ вм. **моле* (изъ **молѧ**, **молѭ**) находимъ *мо́ля*, *мо́лѫ* и пр.—по аналогіи твердыхъ основъ *плета́*, *плетѫ́*, но въ одиноко стоящемъ нарѣчіи *не́тре* „внутри, внутрь“ мы находимъ еще фонетическое *е* изъ ѧ=ѭ (=діалектич. **вънѭтрь** при **вънѫтрь**, изъ послѣдняго—діал. мак. *нътре*, *натре*). Литерат. болг. *вътрѣ* основано на **жтрѣ*. О нефонетической замѣнѣ звука *е*=ѧ чрезъ ѣ см. выше подъ ѣ. Спорадически въ говорахъ встрѣчаются слова, въ которыхъ ѧ переданъ не чрезъ *е*, а чрезъ группу *ен*: это главнымъ образомъ числительныя *пендесе́тъ* и *девендесе́тъ*. Такое кажущееся отклоненіе отъ общаго закона объясняется

ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ
БИБЛИОТЕКА
Общественных Наук

сильнымъ діалектическимъ расчлененіемъ болг. языка: въ большинствѣ говоровъ носовыя гласныя перешли въ чистыя вслѣдствіе постепеннаго ослабленія носоваго ихъ качества; въ меньшинствѣ говоровъ носовыя перешли въ группы „ъ нос.+*н*“, „*е* нос.+*н*“ (или предъ губными согласными+*м*), откуда *ън*, *ен* (*ъм*, *ем*), т.-е. неносовая гласная+согласная носовая. Эта особенность съ теченіемъ времени была устраняема вліяніемъ окружающихъ говоровъ, которые были въ большинствѣ и имѣли *ъ*, *е* изъ старыхъ ѫ, ѧ; однако въ отдѣльныхъ словахъ діалектическія группы *ън*, *ен* уцѣлѣли, а отчасти также были заимствованы сосѣдями. Въ южной Македоніи есть два небольшихъ діалектическихъ района, въ которыхъ группы *ън* (*ъм*)=ѫ и *ен* (*ем*)=ѧ (и др. подобныя: *ın*, *n* слог., *m* слог.) сохранились въ значительномъ количествѣ словъ благодаря тому, что эти районы почти отовсюду окружены иноязычнымъ (греческимъ) населеніемъ и потому данные болгарскіе говоры мало подверглись нивеллировкѣ со стороны болгарскихъ говоровъ, имѣющихъ *ъ* изъ ѫ и *е* изъ ѧ. Это, во-первыхъ—одна волость („Корешки колъ“) въ Костурскомъ округѣ, на крайнемъ югозападѣ Македоніи, и, во-вторыхъ—мѣстности къ востоку отъ Солуня, на крайнемъ юговостокѣ Македоніи (село Сухо и др.). Еще сильнѣе та-же особеннность сохранилась въ (вымершемъ теперь) говорѣ Седмиградскихъ болгаръ-протестантовъ, очень старыхъ переселенцевъ изъ Дунайской Болгаріи, которые на новой родинѣ оказались окруженными румынскимъ населеніемъ. Сохранившіеся отъ этихъ болгаръ тексты церковныхъ пѣсенъ и молитвъ XVIII и нач. XIX вѣка довольно послѣдовательно выражаютъ юсы посредствомъ группъ „гласная неносовая+носовая согласная“; тамъ, гдѣ носовая согласная отсутствуетъ, мы въ правѣ предположить особое фонетическое условіе (открытый конечный слогъ, положеніе передъ *л* и др.). Сравненіе седмиградскихъ юсовъ съ южномакедонскими заставляетъ принять, что въ конечномъ открытомъ слогѣ гласныя носовыя вообще перешли въ неносовыя, не образуя группъ *ęn*, *en* и др. Исторія болгарской письменности показываетъ, что въ макед. говорахъ паденіе юсовъ сказалось въ XIII, а въ Восточ. Болгаріи только въ XIV—XV в. Еще въ эпоху носовыхъ гласныхъ эти послѣднія переносились иногда нефонетически на мѣсто гласныхъ неносовыхъ, такъ, напр., діал. сред. болг. **пѧтєлъ** (изъ* **пѣтьлъ**), діал. новоболг. *pntèl* (съ *n* слоговымъ, Сухо) основано на ассоціаціи съ ***дѧтьлъ**, ср. обратный результатъ той-же ассоціаціи въ серб. *дјѐтао*. *ђѐтао*, *дѝтао*=***дѣтьлъ**.

§ 22. **ы**. Общеславянское **ы** по свидѣтельству обѣихъ старославянскихъ азбукъ и болгарской письменности существовало въ болг. безъ значительныхъ измѣненій до XIII вѣка. Въ рукописяхъ

XIII вѣка мы имѣемъ: въ однихъ—спорадическое, но въ общемъ нерѣдкое, въ другихъ—очень сильное смѣшеніе **ы** съ **н**, откуда заключаемъ, что въ XIII вѣкѣ существовали уже говоры съ особенностью **ы**=*ы*^{i} и говоры въ которыхъ **ы** = *i*. Въ громадномъ большинствѣ живыхъ болгарскихъ говоровъ **ы** совпало съ *i*; въ меньшинствѣ говоровъ отмѣчена болѣе или менѣе спорадическая передача стараго **ы** чрезъ звуки *ы* или (чаще) *ъ* (ср. выше спорадическія *пендесет*, *девендесет*); **ы** = *ъ* встрѣчено между прочимъ въ нѣкоторыхъ деревняхъ юго-восточ. угла Македоніи. Говоръ болгаръ-павликіанъ, изолированный отъ другихъ говоровъ не столько территоріально, сколько культурными условіями, сохранилъ **ы** (въ видѣ *i*^{з}, *ы*^{i}, *ъ*) въ значительномъ количествѣ словъ (ср. выше **ѫ** и **ѧ**=*ъn*, *en* и пр. въ двухъ македонскихъ уѣздахъ).

§ 23. **Особенности гласныхъ въ пограничномъ сербо-болгарскомъ нарѣчіи.** Нарѣчіе, которое тянется вдоль сербо-болгарской границы, по обѣимъ ея сторонамъ, а отчасти и по сербо-турецкой границѣ, по обѣимъ ея сторонамъ, соединяетъ, въ различныхъ діалектическихъ оттѣнкахъ, болгарскій морфологическій строй съ старой сербской фонетикой: гласныя *а*, *о*, *е* не измѣняютъ своего качества въ неударяемыхъ слогахъ, **ѫ** всегда=*у*, **ѧ** всегда=*е*; **ѣ** всегда=*е*, какъ въ сосѣдней сербской штокавщинѣ и въ сосѣднемъ зап.-болг. и мак. болг. нарѣчіи; **ъ** и **ь** совпали въ звукѣ *ъ* какъ во всѣхъ нарѣчіяхъ сербо-хорватскаго языка, но не измѣнились въ *а*, какъ въ современной сербской штокавщинѣ и др. нарѣчіяхъ (съ XIII—XIV вв.); эпохи „**ъ** сильное=*о*, **ь** сильное=*е*“ пограничное нарѣчіе не знало совершенно: погр. *сън*=макед. *сон*, восточ. *сън* (изъ **сънъ**); погр. *дън*=макед. и восточ. *ден* (**дънь**). Физіологическія условія образованія пограничнаго *ъ* (=старое **ъ**, **ь**) иныя, чѣмъ въ большинствѣ говоровъ Восточной Болгаріи: Брокъ опредѣляетъ пограничное *ъ* какъ звукъ *у* лишенный лабіализаціи, т.-е. это звукъ обычнаго задняго ряда, болѣе закрытый нежели восточно-болгарское *ъ* и съ нейтральнымъ, а не щелевиднымъ положеніемъ губъ (ср. § 7. з). Пограничное нарѣчіе чрезвычайно важно для изученія исторіи морфологическаго строя болгарскаго языка (ср. также ниже въ отдѣлѣ о согласныхъ, § 27—29).

Отчасти изъ говоровъ пограничнаго нарѣчія, отчасти изъ штокавщины, различныя культурныя или обиходныя слова, какъ напр., *оруже*, *кукя*, *сабля*, *веке* и *вечѣ*, въ сербской фонетической формѣ проникли, въ качествѣ заимствованій, далеко на югъ Македоніи; чѣмъ ближе къ югу, тѣмъ этихъ словъ меньше въ болгаро-македонскихъ говорахъ. Въ сѣверной и центральной Македоніи фонетическое вліяніе пограничнаго нарѣчія сказывается кромѣ того и въ судьбѣ согласныхъ—въ болѣе систематическомъ вытѣсненіи однихъ

звуковъ и сочетаній другими, о чемъ подробнѣе см. подъ согласными.

Согласныя.

Относительно мягкости согласныхъ см. § 8, твердость и „гуттурализація"—§ 9, переходъ звонкихъ въ глухія и выпаденіе согласныхъ въ паузѣ—§ 10, слоговыя *р* и *л*—§ 10.[2] и 20.[6].

§ 24. **Задненебныя** *к*, *г*, *х* испытали въ общесл. два переходныхъ смягченія: въ болѣе древнюю эпоху общесл. *к*, *г*, *х* передъ всѣми мягкими звуками (**є**, **ї**, **ь**, **ѧ**, **ѣ**, несл. *і* или j) перешли въ шипящія *ч*, *ж*, *ш* (*ж* изъ *д͡ж* еще въ общесл. эпоху; также и *а* изъ *ъ* послѣ *ч*, *ж*, *ш*). Общеслав. *кт* смягчилось въ *чт* также въ группѣ *кт'*, т.-е. группѣ *кt* передъ мягкими звуками. Результаты этой группы въ каждомъ слав. языкѣ тождественны съ результатами измѣненія общеслав. группы *tj* (см. это, § 26).

Общесл. *sk*, *zg* въ ту же эпоху общесл. языка смягчились въ *шч*, *ждж* и перешли въ такомъ видѣ во всѣ слав. языки, на почвѣ которыхъ отчасти происходило дальнѣйшее измѣненіе этихъ группъ, ср. польское *wrzeszczeć* (при *wrzask*) *możdżek* (при *mózg*) и русск. *и́щетъ*, *брызжетъ*, гдѣ *щ*, *зж* выражаютъ діалект. *шч*, *ждж* (твердое или мягкое), долг. *ш*, *ж* (тверд., мягк.), полудолгія полумягкія *ш*, *ж* и др.

Въ болѣе позднюю эпоху, когда въ общесл. языкѣ появились новыя мягкія гласныя—*ъ* и *і* изъ стяженія дифтонговъ *оі* и *аі*—задненебныя *к*, *г*, *х* смягчались передъ такими *ъ* и *і* въ свистящія *ц*, *ѕ* (=*дз*), *с*; діалектически *к*, *г*, *х* смягчались въ ту-же эпоху общесл. языка въ свистящія въ группахъ *кv*, *gv*, *chv* передъ мягкими гласными вообще, и такія общесл. *цв*, *ѕв*, *св* перешли въ югослав. языки и въ русск. языкъ.

Въ ту же эпоху *к*, *г*, *х* смягчались чрезъ посредство *ќ*, *ѓ*, *х́*—въ *ц*, *ѕ*, *с* и въ тѣхъ случаяхъ, когда они не были гуттурализованы, т.-е. послѣ звуковъ *ь* и *і*, также послѣ **ѧ**; впрочемъ гуттурализація являлась и послѣ *ь*, *і*, **ѧ** въ зависимости отъ качества слѣдующей гласной и другихъ причинъ; въ этомъ отношеніи въ общесл. языкѣ существовали діалектическія различія, ср. ст.-слав. **стьѕа**, **стьꙗ** и русск. **стыга* (въ „*ни зги не видно*"), ст. слав. **напрѧѕати**, **-ꙗти** и русск. *запрягать*, ст. слав. **въскѧнцати** и русск. *выкликáть*, или русск. *ступица*, *медуница* при *кострика*, *ежевика*. Близкую аналогію этому общеслав. явленію представляетъ болг. языкъ, въ коромъ согласныя *к*, *г*, *х* являются негуттуральными послѣ звуковъ *е* и *і*. Въ говорахъ *к*, *г*, *х* имѣютъ при такомъ положеніи нѣкоторую мягкость, которая діалектически становится сильнѣе послѣ *і* слог. и несл.: *ези́къ*, *ма́йкя*, *ма́кя* (ср. § 9). Результаты обоихъ общесл. смягченій безъ существенныхъ перемѣнъ перешли въ болг. языкъ.

I. **Смягченіе**: а) *к, г, х*: болг. *човѣкъ* — зват. *човѣче*; *Богъ* — зват. *Бо́же*, *страхъ* — прил. *стра́шенъ*. — в) *ск, зг*: общесл. *шч* изъ *ск* и *ждж* изъ *зг* являются въ зап. нар., въ вост. нар. и лит. болг. въ видѣ *шт, жд* (пишется *щ, жд*): *пущамъ*, *дъждъ* (кор. *дигд*). Въ мак. нар. во многихъ говорахъ сохраняется *шч*, въ немногихъ— *ждж*.

Отмѣтимъ тутъ же—находимое во всѣхъ югослав. языкахъ измѣненіе *ж* въ *р* при условіяхъ, точнѣе неопредѣлимыхъ. Въ вост. и лит. болг. сюда относится *дорі́, дурі́, дур* „даже“, „пока не“, ср. ст. слав. **дожн** въ томъ же значеніи. Въ зап. и мак. сѣв. говорахъ встрѣчаются также другіе примѣры.

II-е смягченіе: а) передъ **ѣ** и **н**: болг. *човѣкъ*, мн. *човѣци; рѫка́*, мн. (дв.) *рѫцѣ; бѣлъгъ*, мн. *бѣлъзи, бѣлъзи; нога́*, мн. (дв.) *нозѣ, нозѣ; кожу́хъ*, мн. *кожу́си; сиромáхъ*, мн. *сиромáси*.

Только въ склоненіи прилагательныхъ результаты этого смягченія были устранены нефонетическимъ путемъ въ громадномъ большинствѣ говоровъ: *широ́къ*, мн. *широ́ки*; *дълъгъ*, мн. *дълъги; су́хъ*, мн. *су́хи*. Въ склоненіи существительныхъ то же является спорадически, ср. мн. *раки* при *рацы*; *орѣхи*.

b) *kv gv chv* передъ мягкими гласными: болг. *цвѣтъ* ср. польск. *kwiat*, *цвúля* ср. польск. *kwilić*, *цѣвна*, *цѣфна* изъ ***цвѣтнѫ**, ср. польск. *kwitnąć* съ иною гласной; *звѣздá* (*звѣздá*) ср. польск. *gwiazda*; достовѣрныхъ примѣровъ для перехода *хв* въ *св* въ болг. не сохранилось, ср. старослав. **клъхвѣ**, мн. им. **клъсви**, мѣст. **клъсвѣхъ**.

c) *k, g, ch* послѣ мягкихъ гласныхъ: болг. *кръ́сникъ*, ж. р. *кръ́сница*, *конéцъ* (=**коньць**, ***конькъ**); *кнéзъ* „выборный сельскій старѣйшина“ (**кънязь,-язь**); *всѣ́ки* старосл. **вьсѣкъ, вьсь**, ср. діал. древ. русс. *вхе* „весь“ и литовск. *vìsas* „весь“. Въ старослав. этотъ переходъ былъ сильно представленъ въ глаголахъ производныхъ: **рѣкѫ—пропѭцатн, двигнѫ—подвизатн, смѣхъ—насмисатисѧ**. Въ новоболгарскомъ такіе глаголы, насколько они сохранились, имѣютъ иное образованіе: *протекá—протúчамъ*. Въ среднеболгарскомъ они были распространены, и до эпохи измѣненія **ъı** въ *і* вызывали нефонетическія новообразованія **прнзнвати, посилати**, ср. серб. *тицати* „трогать“; *мицати* „двигать“, *дисати* „дышать“, *усисати* „высыхать“.

§ 25. **Зѣло**. Присутствіе особаго знака для аффрикаты *дз* въ обѣихъ старославянскихъ азбукахъ свидѣтельствуетъ, что звукъ этотъ существовалъ въ говорѣ Первоучителей и въ др. древ. болг. говорахъ. Изъ памятниковъ XI вѣка нѣкоторые глаголическіе употребляютъ **ѕ** почти послѣдовательно, кирилловскія Саввина книга и Супрасльская рукопись не знаютъ звука **ѕ** совершенно. Средне-болгарскіе памятники употребляютъ знаки **ѕ** и **ꙁ** съ боковою ковычкой (=*дз*) по б. ч. непослѣдовательно; исключеніе составляетъ, напр.,

Болонская псалтырь, писанная подъ Охридой; ясно, что уже въ XI вѣкѣ были говоры, измѣнившіе старый звукъ **ѕ** въ *з*.

Въ настоящее время есть много болгарскихъ говоровъ восточныхъ, западныхъ и македонскихъ, знающихъ звукъ **ѕ**, но вслѣдствіе вліянія сосѣднихъ говоровъ употребленіе звука *ѕ* по б. ч. непослѣдовательно: во многихъ словахъ вмѣсто ожидаемаго *ѕ* находимъ *з*. Есть, впрочемъ, говоры, каковъ напр. Охридскій, въ которыхъ **ѕ** употребляется почти послѣдовательно.

Кромѣ стараго **ѕ** изъ **г** передъ **н** и **ѣ** дифтонгическаго происхожденія, въ большомъ количествѣ говоровъ, не исключая и пограничнаго сербо-болгарскаго нарѣчія, существуетъ *ѕ* болѣе поздняго происхожденія, примѣры котораго проскальзываютъ уже въ памятникахъ XI–XII вѣка и чаще встрѣчаются въ памятникахъ XIII—XIV вѣка: это новое *ѕ* возникаетъ изъ *з* всякаго происхожденія и предъ всякими гласными—при положеніи въ началѣ слога, главнымъ образомъ въ началѣ слога перваго, и слога ударяемаго; это *ѕ* возникло изъ *з* подъ вліяніемъ болѣе сильной экспираціи, свойственной началу слога; и хотя основа этого явленія общеболгарская, но протекая въ говорахъ, оно дало не вполнѣ тождественные результаты. Есть говоры, какъ напр. Охридскій, которые почти не знаютъ новаго **ѕ**; другіе говоры знаютъ **ѕ** старое и новое; въ третьихъ, какъ напр. въ Тырновскомъ, находимъ только новое *ѕ*. Литературное нарѣчіе совершенно не имѣетъ звука *ѕ*.

§ 26. **Зубныя** *т, д, з, с*. Въ общеслав. зубныя испытали сложное смягченіе передъ слѣдующимъ *j*; *sj* дало въ результатѣ *ш*, *zj*—*ж*, каковые звуки перешли во всѣ славянскіе языки безъ дальнѣйшихъ измѣненій, ср. въ болг. аор. *пи́сахъ*, наст. *пи́ша*, аор. *ма́захъ*, наст. *ма́жа*. Группы *tj*, *dj* въ общеслав. языкѣ измѣнились въ какія-то сложныя группы согласныхъ, которыя затѣмъ, еще въ нарѣчіяхъ самого общеслав. языка, подверглись дальнѣйшему измѣненію. Судя по тому, что въ каждомъ слав. языкѣ, отдѣльно взятомъ, общеслав. группы *tj* и *k't'* дали совершенно тождественные результаты, надо полагать, что послѣднимъ общеславянскимъ недіалектическимъ измѣненіемъ группы *tj* было *ч́т́*, а группы *dj*—*д͡жд'*; *ч́т́* и *д͡жд'* подверглись упрощеніямъ уже въ различныхъ нарѣчіяхъ общеслав. языка. Болг. языкъ въ этомъ отношеніи занимаетъ особое положеніе: между тѣмъ какъ остальные славянскіе языки, взятые каждый отдѣльно, не знаютъ діалектическихъ различій въ измѣненіи общеславянскихъ *tj* и *dj*, болг. по нарѣчіямъ, имѣетъ различную передачу общеславянскихъ *tj*, *dj*.

Вост. болг. нарѣчіе (въ историч. смыслѣ термина, т.-е. включая Родопы, говоры юго-вост. угла Македоніи и старослав. языкъ

Первоучителей) и лит. яз. имѣютъ изъ *tj* группу *шт* (пишется *щ*) изъ *dj*—группу *жд*: *плати́шъ—пла́щашъ*, *ви́дишъ—ви́ждашъ*.

Здѣсь же удобно разсмотрѣть судьбу группъ *kt'*, *sk'*, *zg*, *stj*, *zdj*, ибо *kt'* во всякомъ славянскомъ языкѣ даетъ то же, что *tj*, а *sk'*, *zg*—то же, что *stj*, *zdj*.

Вост. нарѣч. и лит. языкъ имѣютъ *шт* также изъ *kt*, *sk* и *stj*, *жд*—также изъ *zǵ* и *zdj*: мн. *но́щи*, *пещи́* „ночи", „печи"; *бъ̀лгарщина́*, *огни́ще*, *пт̄ица*; *прощава́мъ*, *пръ̀двъ̀щава́мъ*, *дъ̀ждо́вен*ъ.

Путемъ грамматической аналогіи въ болг. устранялись фонетическіе результаты общеславянскихъ *tj*, *dj*, *stj*, *zdj*: *платя́*, *въ̀стя́ се*, *въ̀стя́вамъ се*; *тврѣдя́*, *утврѣдя́вамъ*, *ѣ̀здя*. Въ письменности первые примѣры этого явленія встрѣчаются съ к. XIII вѣка. Рѣдкое нефонетич. возстановленіе группы *kt* имѣемъ въ діалектич. формѣ неопр. *пресекти* (Соф., пѣсенный архаизмъ).

Современные Солунскіе говоры, въ иныхъ отношеніяхъ отошедшіе отъ вост. болг. нарѣчія, по отношенію къ *шт*, *жд* различнаго происхожденія сходятся съ вост. нар. Къ западу и сѣверу отъ Солуня лежитъ обширная діалектич. область, въ которой *tj*, *stj*, *kt'* и *sk'* являются въ видѣ *шч*, *dj*, *zdj*, *zǵ*—въ видѣ *жд*, и только въ немногихъ говорахъ той же области (Охридъ, Прекодримъ) сохранено болѣе первоначальное *ждж*; діалектически въ той же области появляется вмѣсто *шч* группа *шк'* (о звукахъ, обозначаемыхъ чрезъ *ќ*, *ѓ* см. ниже) или, при извѣстныхъ условіяхъ *ш*, а мѣстами и *шт*. **Примѣры:** *плешчи*, *гашчи*, мн. *свѣшчи*, *плашчам*; *сно́шчи*, *пешчи*, *шчерка*; *кръшче́не*, *гошча́вам*, *про́шчавам*; *зимо́вишче*; діал. *гра́ждани погождже*, *въ̀ждги*, *рождат*, *ну́ждга*: *нош*, *помош*, *мошне*, *рожба*

Группы *шт*, *жд* и *шч*, *ждж* являются очевидно старыми діалект. варіантами, изъ которыхъ первый засвидѣтельствованъ съ IX вѣка. На Макед. почвѣ *шт* вытѣснялось и продолжаетъ вытѣсняться варіантомъ *шч*, ср. макед. *што* (откуда діал. *шшо́*, *що*) *не́што*, *за́што*= **ѵьто**, *што*, а равно (въ Костурѣ) *на́шча*, *ва́шча* =*наш(а)-та*, *ваш(а)-та*.

Въ той же „области *шч*, *жд*[*ж*", смотря по говору, болѣе или менѣе часто встрѣчаются слова, въ коихъ *tj*, *kt'* переданы чрезъ *ќ*, *dj*—чрезъ *ѓ*: *ку́кя*, *свѐкя*, *вра́кя*, *фа́кя*; *пла́кям*, дѣеприч. *оде́ᵘ(е)ќи*, *ска́ᵘ(е)ќи* и т. д.; *ноќ*, *ќе́рка*; *меѓя*, *туѓина*, *ве́ѓи*, *гра́ѓянин*, *гра́ѓя*, *саѓи* и др. Выговоръ этихъ *ќ*, *ѓ* неодинаковъ: въ болѣе южныхъ говорахъ это мягкія *к* и *г*, которыя при болѣе сильномъ выговорѣ имѣютъ нѣкоторую аффрикацію; въ болѣе сѣверныхъ говорахъ это аффрикаты, подобныя сербскимъ *ћ* и *ђ*, но образуемыя нѣсколько дальше назадъ, нежели эти сербскіе звуки. Чѣмъ ближе къ сѣверу тѣмъ больше въ говорахъ словъ съ *ќ*, *ѓ* вм. *шч*, *жд*[*ж*, а въ нѣкоторыхъ словахъ *ќ* и *ѓ* проникли очень далеко на югъ, юго-востокъ и востокъ, отчасти даже за предѣлы Македоніи, таковы *ќю*, *ќеш*,

ќе (=„хочу“, вноситъ значеніе будущаго вр.), и особенно *векѓе* „уже“. На крайнемъ сѣверѣ Македоніи есть болг. говоры, въ которыхъ *ќ*, *ѓ* проведены послѣдовательно или почти послѣдовательно.

Переходное нарѣчіе, съ сербской фонетикой, лежащее сѣвернѣе, вдоль сербо-болгарской границы, имѣетъ *ч* изъ *tj* и *kt'*, *дж* изъ *dj*; *шт* изъ *stj*, *sk'*; *жд* изъ *zdj*, *zg'*: *чем*, *чеш*, *че*, *вече*; *черка*, *сночи*. Изъ этого нарѣчія отдѣльныя слова въ мѣстной діалектич. формѣ проникли далеко на востокъ, таковы *чем*, *чеш*, *че* (вноситъ знач. будущ.) и особенно—*вече*, *вечъ* „уже“, принятое и въ литер. языкъ.

Ясно, что *ч*, *дж*, подобно всей фонетикѣ этого переходнаго нарѣчія, есть сербская черта и д. б. разсматриваемы какъ діалектич. измѣненіе сербскихъ ћ, ђ. Также слѣдуетъ думать о звукахъ *ќ* и *ѓ* въ переходныхъ говорахъ Старой Сербіи, насколько эти говоры вообще имѣютъ сербскую фонетику. Относительно говоровъ съ болг. фонетикой, имѣющихъ послѣдовательное *ќ*, *ѓ*, можно думать различно: возможно, что болѣе раннее *шч*, *ждж* вытѣснено въ нихъ постепенно пришлыми *ќ*, *ѓ*; возможно однако и то, что *ќ*, *ѓ* нѣкоторыхъ изъ этихъ болг. говоровъ основано на старомъ діалектическомъ родствѣ съ сосѣдними сербскими (по своей фонетикѣ) говорами: въ этомъ случаѣ серб. ћ, ђ и болг. *ќ*, *ѓ* восходитъ къ тождественнымъ общеслав. группамъ, одинаково полученнымъ и одинаково измѣненнымъ тѣми и другими говорами.

§ 27. **Губныя** *п*, *б*, *в*, *м*. Слово **плъкати**, имѣющее *л* во всѣхъ слав. языкахъ, указываетъ на то, что такъ называемое *l* epenth. въ нач. слогѣ возникло во всѣхъ нарѣчіяхъ общеслав. языка. Относительно слоговъ неначальныхъ, т.-е., напр., въ такихъ случаяхъ, какъ русск. *земля*, *капля*, можетъ быть сомнѣніе, было ли *l* epenth. повсемѣстнымъ, или только діалектическимъ явленіемъ общеслав. языка; зап.-слав. языки вообще не знаютъ *l* epentheticum въ неначальномъ слогѣ; возможно, что оно и не возникало въ сѣверо-западныхъ говорахъ общеслав. языка вслѣдствіе того, что здѣсь наступило иное раздѣленіе слоговъ: *zet—ʲa*, а не *ze—mʲa*. Возможно, однако, что *l* возникло и въ этихъ говорахъ, но позднѣе было утрачено: первоначально *l* epenth. было, конечно, очень неполнаго образованія и легко допускало обратный переходъ въ несл. *i*. Болгарскій языкъ въ настоящее время не знаетъ *l* epenth.: *земя́*, *остáвямъ*; въ литературномъ языкѣ формы съ *л*—всѣ книжнаго (по б. ч. русскаго) происхожденія, въ говорахъ оно основано отчасти на діалектич. родствѣ съ серб. языкомъ, отчасти на заимствованіи. Въ восточно-болгарской письменности XIII—XIV в. употребленіе *l* epenth. видимо нормировано орѳографическими правилами, кои иногда нарушаются на основаніи живого выговора; въ Македонскихъ руко-

писяхъ XII—XIII вѣка пропускъ и искусственная постановка *l* epenth. нерѣдки. Старослав. рукописи XI вѣка указываютъ, повидимому, на то, что и въ эту эпоху *l* epenth. въ однихъ говорахъ исчезло совершенно, въ другихъ—при извѣстномъ фонетическомъ положеніи. Исходя отъ живыхъ говоровъ болг. языка мы также убѣждаемся, что *l* epenth. исчезло фонетически. Конечно, въ нѣкоторыхъ (очень обширныхъ) грамматическихъ категоріяхъ *l* epenth. было бы устранено и дѣйствіемъ аналогіи: формамъ *позлатенъ*, *роденъ* безъ *шт* и *жд* соотвѣтствуетъ *залюбенъ* безъ *л*, формамъ *платя́*, *ви́дя*, *но́ся*, *во́зя* соотвѣтствуетъ *лю́бя*, *тръпя́*, *ловя́*. Однако при *дона́сямъ*, *доне́свамъ*, *дони́самъ* „приношу“, при *пу́стя*, *пра́тя*, *ви́дя*, *оба́дя* еще сохраняются старыя *пу́щамъ*, *пра́щамъ*, *ви́ждамъ*, *оба́ждамъ* и возникли такія новообразованія какъ *разгле́ждамъ*. Напро́тивъ, *l* epenth. мы никогда не находимъ и въ этомъ классѣ глаголовъ: *оста́вямъ*, *напра́вямъ*. Съ другой стороны мы должны признать, что говоръ Первоучителей въ IX вѣкѣ послѣдовательно сохранялъ *l* epenth. подобно русскому, сербо-хорватскому и словенскому языкамъ. На это ясно указываетъ уже одна литературная традиція—постоянное усиліе сохранить *l* epenth. за церковнымъ языкомъ, какъ его существенную черту; памятники XI вѣка, всего тщательнѣе воспроизводящіе старую фонетику церковнаго языка, всего послѣдовательнѣе употребляютъ и *l* epenth. (Зогр. Ев., Остром. Ев.). Кіевскіе отрывки X вѣка послѣдовательно сохраняютъ *l* epenth., хотя древнеболгарскій говоръ этого памятника и обнаруживаетъ въ иныхъ явленіяхъ діалектическое родство съ западно-славянскими языками. Нельзя быть увѣреннымъ, что всѣ болгарскіе говоры IX вѣка сохраняли *l* epenth., но относительно говора Первоучителей это очевидно. А между тѣмъ не можетъ быть болѣе сомнѣнія, что говоръ Первоучителей относился къ поднарѣчію юго-восточнаго угла Македоніи. Переносить говоръ Первоучителей въ иную область Македоніи съ тѣмъ, чтобы объяснить *l* epenth. діалектическимъ родствомъ этого говора съ сербскимъ языкомъ, есть прежде всего—методологическое недоразумѣніе, ибо это значило бы рѣшать діалектическіе вопросы IX вѣка на основаніи діалектической карты XIX—XX вѣка, не принимая въ расчетъ всего того, что намъ уже извѣстно объ особенностяхъ болг. говоровъ и нарѣчій и о происходившемъ передвиженіи ихъ границъ.

Переходное нарѣчіе, лежащее по сербо-болгарской границѣ, вмѣстѣ съ остальными чертами сербской фонетики, сохраняетъ также *l* epenth.; ту же черту имѣютъ, повидимому, и нѣкоторые чисто-болгарскіе западные говоры, сосѣдящіе съ переходнымъ нарѣчіемъ.

§ 28. **Плавныя** *р* и *л* получены болг. языкомъ въ видѣ твердыхъ передъ гласными твердыми (о „гуттурализаціи“ см. § 9), среднемягкими передъ **є, н, ь, ѧ**, съ мягкостью болѣе сильной въ общеслав. группахъ **рj, лj** и **рѣ, лѣ**. Въ зап. нарѣчіи и въ макед. нарѣчіи (кромѣ поднарѣчія юго-зап. угла) старое *р* сильно мягкое (изъ *рj*) вообще отвердѣло: *цару, отговарамъ*. Въ вост.-болг., за исключеніями, указанными въ предыдущемъ, мягкость всюду сохранилась, но два вида мягкости совпали въ одномъ (§ 8): *царъ*, мн. *царе, отговарямъ*.

§ 29. **Нѣкоторыя явленія въ группахъ.**

Группа *хв* въ громадномъ большинствѣ говоровъ измѣнилась въ *ф: фа́щамъ, фа́ля* (пишется и *хв*); посредствующимъ звеномъ была группа *хвˈ*, т.-е. съ *в* безгласнымъ.

Въ восточно-болг., отчасти также въ зап. и мак. нарѣчіи, группа *св* чрезъ *свˈ* измѣнилась въ *сф: свой, свѣтѝ, светѝя* (напис. **сф-** съ к. XIII в.).

Группы *цвь-, свь-, звь-* (*звь-*), *твь-, двь-* съ **ь** слабымъ чрезъ посредство группъ „зубная+*в* слоговое“ измѣнились на востокѣ въ *цъв-, съв-* и т. д. (напис. **цѣвт-, цѣфт-** съ к. XIII в.), въ западной Макед. въ *цу-, су-* и т. д.; ср. вост. болг. *цъ́вна* и *цъ́фна* (*ф* перенесено изъ *цъфтѝ*), *съвну́ва* (и далѣе *съмнува, съмва*), зап. макед. *цут, сунилъ, цусна́ло* (примѣры сохранились не на всѣ группы).

Группа $\overset{\cup}{ч}+\overset{\cup}{р}$ слоговое въ различныхъ вост. и макед. говорахъ измѣнилась чрезъ посредство *чър* въ *чер: черно, червей, черня*. Подобнымъ образомъ группа *чрѣ* измѣнялась въ *черѣ: че́рѣнъ, черѣсло, черѣша* (выговоръ вост. *чер'е́а-* и *чере-*, макед. *чере;*); Группы *чр*, (*р* слог.) *чрѣ*, тамъ гдѣ не измѣнились ранѣе въ *чер* и *черѣ*, діалектически измѣнялись въ *цр* съ *р* слог. (откуда далѣе *цръ* и *цър*) и въ *црѣ: црѣве* (ср. русск. *черевики*); *црвен, цръвен, цървен; цр-* безъ сомнѣнія возникло на крайнемъ западѣ Болгаріи и крайнемъ сѣверѣ Македоніи, вслѣдствіе діалектическаго родства съ сербскимъ языкомъ, и затѣмъ распространялось на востокъ и югъ, вытѣсняя *чр-*; діалектически *цр-* проникло уже въ центральную полосу Македоніи и на востокъ отъ Софіи, при чемъ группы *чр-* (*р* слог.) и *чрѣ-* не всегда измѣнены аналогично: *цр-* прибывало въ нѣкоторые говоры въ такую эпоху, когда *чрѣ-* уже было измѣнено въ *черѣ-*; въ Охридѣ по свидѣтельству старожиловъ еще въ нач. XIX вѣка произносилось *чрна череша*, теперь *црна череша*.

Группа *вс-* діалектически измѣнилась въ *св-: свитѣ, свички, сеф=***вьсь**, по аналогіи *св-*; источникъ, ходъ развитія и территорія этого явленія сходны съ тѣми же условіями распространенія группы *цр-*; *св-* вм. *вс* удостовѣрено для Охридскаго говора уже въ нач. XIII вѣка, по крайней мѣрѣ для отдѣльныхъ словъ.

Группа *м+і* несл. передъ гласной діалектич. измѣнилась въ *мн*: *зе́мня=земя*, **ѕємлꙗ** (первые случаи **мн** въ письменности съ к. XIII в.); *мн* діалектически измѣнилось въ *мл*: *мло́го=много*; *вн* діалектически измѣнилось въ *мн*: *съмнува* (и далѣе *съмва*) „свѣтаетъ“=*съвнува* (**свѣтн-**); *мн* діалектически является въ видѣ *вн*: *повна* „помню“.

Группа *ст(ь)н*, *стн* упростилась въ *сн*: *врѣсни́к*, *пу́сна*; *стьб*—въ *зб.*: *го́зба*; *-тьств*, *дьств*—въ *ств.*: *бога́ство*, *госпо́ство* (пишется *-тство*, *-дство*), *чьств*—въ *ств* или *штв*: *юна́ство* и *юна́штво* (книж. *юна́чество*), *шьск*—въ *шк*: *Вла́шко*, *вла́шки*, *чьск*—въ *шк* и *цк*: *юна́шки*, *хайду́шки*, *гръ́цки*, *щн*—въ *шн*: *но́шно врѣме*, *мо́шно*, *ждьб*—въ *жб—ро́жба*.

МОРФОЛОГІЯ.

Склоненіе.

§ 30. Болгарскій языкъ въ значительной степени утратилъ общеславянскую систему именнаго склоненія и отчасти выработалъ иное обозначеніе старыхъ падежныхъ значеній. Система именнаго склоненія, которую мы находимъ въ болг. лит. языкѣ, есть результатъ продолжительнаго процесса; предыдущія стадіи этого процесса открываются въ средне-болгарской письменности и отчасти въ живыхъ народныхъ говорахъ. Тѣ же утраты, но въ меньшей степени, наблюдаются въ мѣстоименномъ склоненіи. Существуютъ формы грамматическаго рода: мужескаго, женскаго, средняго, формы числа: единственнаго и множественнаго, форма звательная, формы падежей: прямаго (именительный) и двухъ косвенныхъ; одинъ изъ косвенныхъ падежей имѣетъ почти исключительно адвербіальное употребленіе (винительный), другой преимущественно адноминальное употребленіе („дательный“); этотъ послѣдній падежъ выражается сочетаніемъ „частица *на*+винительный падежъ“, остальныя указанныя формы выражаются старыми флективными средствами. Всѣмъ склоняемымъ словамъ свойственны: флективная форма множественнаго числа, отличная отъ формъ единственнаго, и синтактическая форма „дательнаго“ падежа. Всѣ остальныя формы (форма рода, форма звательная, форма винительнаго падежа) свойственны только извѣстнымъ категоріямъ словъ.

Существительныя: Мужескій родъ.

§ 31. **Именит. ед.** Въ им. ед. слова м. р. оканчиваются на *-ъ*, *-ь*, *-и*, *-й*, *-о*, *-а*, *-е*.

Градъ, мо́мъкъ, оре́лъ, коне́цъ.
Конь, пѫть, о́гънь, день.
Край, сла́вей, кра́гуй, Драго́й.

Ма́рко, Бо́тйо, дѣ́до, пла́чко, ма́млйо.
Войво́да, влади́ка, нехрани́-майка, баща́.
Козма́, Нико́ла, Гйо́рги, До́бри, Та́ки, Здра́ве, Сла́ве.

Слова на *-ъ* и *-ь* въ нечленной формѣ различаются только графически: въ обоихъ случаяхъ произносится твердая согласная: *градъ, конь*, читай *grad, kon*. Словами на *-а* и *-о* обозначаются только лица: слова на *-о* суть имена собственныя, прозвища и названія родства, слова на *-а* имена собственныя и различныя нарицательныя. Рѣдкія слова на *-е* и *-и* суть имена собственныя.

§ 32. **Звательная форма.** Особую зват. ф. имѣютъ только слова, обозначающія одушевленныя существа и олицетворяемые предметы; однако изъ такихъ словъ не имѣютъ особой звательной формы всѣ слова на *-о* и *-е* и имена собственныя (не нарицательныя!) на *-а*.

Окончаніе *-е* имѣютъ:

1. Имена собственныя м. р. на согласную, на *-й* и на *-и*:

Драга́нъ—Драга́не.	До́бри—До́бре.
Стоя́нъ—Стоя́не.	Та́ки—Та́ке.
Пръва́нъ—Пръва́не.	Гйо́рги—Гйо́рге.
Ива́нъ—Ива́не.	Драго́й—Драго́е.
Пе́търъ—Пе́тре.	Радо́й—Радо́е.

2) Нѣкоторыя нарицательныя имена лицъ м. р. на согласную:

господи́нъ—господи́не.	кумъ—ку́ме.
попъ—по́пе.	Богъ—Бо́же.
кметъ—кме́те.	човѣ́къ—човѣ́че.
до́кторъ—до́кторе.	вра́гъ—вра́же.

Окончаніе *-о* (*-ю*) имѣетъ большинство именъ нарицательныхъ на согласную (пишется *-ъ* и *-ь*), на *-й* и на *-а*.

бъ́лгаринъ—бъ́лгарино.	зеть—зе́тйо.
нѣ́мецъ—нѣ́мецо.	конь—ко́ньо.
гра́жданинъ—гра́жданино.	ра́тай—ра́тайо.
врачъ—вра́чо.	край—кра́йо.
мѫ́жъ—мѫ́жо.	войво́да—войво́до.

Окончаніе *-у* (*-ю*) имѣютъ еще многія слова стараго мягкаго различія: *кра́лю, вра́чу, слѣдователю*.

Примѣчаніе. *Го́сподъ* имѣетъ зват. *Го́споди; баща́—та́те, та́тко* (*тейко*); *синъ—си́не, си́но, си́нко; братъ—бра́те, бра́тко* (*ба́тйо*); *влади́ка—влади́ко, влади́че; пѣтелъ—пѣ́тлйо;* заимств. *князь—кня́же*. Формы на *-е*—старыя (основы на *-о*), въ нихъ сохранено сложное смягченіе задненёбныхъ и изчезла полугласная стараго предпослѣдняго слога. Формы на *-о* вновь образованы отъ формы именительнаго и заимствованы у основъ на *-а*. По говорамъ колебанія между формами на *-е* и на *-о* значительны у нарицательныхъ на старую твердую согласную: форма на *-о* однако у большинства такихъ словъ

на востокѣ есть болѣе обычная. При колебаніи между *-ко* и *-че* послѣдняя форма ассоціируется по значенію съ уменьшительными на *-че: стáрецо—старче, търгóвецо—търгóвче.*

§ 33. **Винительный падежъ на** *-а* (*-я*). Въ литературномъ языкѣ особую форму винит. ед. имѣютъ: 1) имена собств. на согласную (пишется *-ъ*, *ь*), на *-й* и на *-о:* (*на*) *Стоя́на*, (*на*) *Драго́я*, (*на*) *Пе́нча*, 2) нарицательныя на *-о*, означающія качества лицъ м. р.: (*на*) *пла́чка*, (*на*) *ма́мля*, 3) имена родства на *-о:* (*на*) *дя́да*, (*на*) *чи́ча*, 4) имена родства на согласную (пишется *-ъ*, *-ь*) въ сочетаніи съ притяжательными мѣстоим. *ми, ти, си, му, и́:* (*на*) *сина́ ми*, 4) её могутъ имѣть всѣ имена лицъ м. р. на согласную и на *-й* при сочетаніи съ мѣстоименіемъ *едного́*, а въ говорахъ также съ мѣст. *сько́го, ньо́го, ни́кого, дру́гиго, кого́то, кого́, тогóзи, оногóзи* или съ мѣстоименіями и прилагательными выражающими собственность лица м. р.: (*на*) *едного́ човѣка* и (*на*) *еди́нъ човѣкъ*, (*на*) *Вла́дова сина́* и (*на*) *Вла́довъ синъ*, (*на*) *не́гова сина́*, (*на*) *не́говъ синъ*.

Примѣчаніе 1. Колебаніе наблюдается при сочетаніи существительныхъ различныхъ категорій: *На Лю́бенъ* (*Лю́бена*) *Караве́ловъ*, *на Васи́ль* (*Васи́ля*) *Лéвски*, *на цáрь* (*цáря*) *Бори́са*, *на пророкъ* (*пророка*) *Данаила*, *на господина докторъ* (*професоръ*, *министъръ*) *Стояновъ* (*Стоянова*); тоже при сочетаніи съ прилаг. *свети́*: *Свети́ Ива́нъ*, косв. пад.: (*на*) *Свети́ Ива́нъ* или (*на*) *Светóго Ива́на*. То-же въ зват. пад.: *господи́не, господи́нъ Ка́ндовъ*.

Примѣчаніе 2. Въ народныхъ говорахъ форма винит. ед. на *-а* (*-я*) сохраняетъ болѣе широкое употребленіе: въ однихъ говорахъ ее имѣютъ еще всѣ одушевленныя м. р., въ другихъ—всѣ имена лицъ м. р.

Въ языкѣ народной поэзіи форму на-*а* въ качествѣ архаизма могутъ имѣть всѣ слова м. р., не исключая и неодушевленныхъ: *Ти си и́маш мла́да си́на. Я изведи́ вра́на ко́ня. Та си го́ни дре́бна ло́ва. Ще те да́ри до́бра да́ра. Да вечéря су́ха хля́ба.* Эти остатки формы вин. на *-а* производятъ въ языкѣ народной поэзіи смѣшеніе съ женскимъ родомъ: *Пи́е ли се та́я во́да, е́зди ли се та́я ко́ня, ли́би ли се ма́лка мо́ма. Поми́на цъ́рна ара́пина.*

§ 34. **Множественное число** имѣетъ у сущ. одну общую форму для имен., зват. и винит.; въ сочетаніи съ частицей *на* та-же форма обозначаетъ „дательный“ падежъ. Множ. ч. муж. р. имѣетъ два окончанія:

Окончаніе. *-ове* (*-еве*) имѣетъ большинство словъ односложныхъ

грѣхъ—грѣхове́	ко́шъ—ко́шове
брѣгъ—брѣгове́	зеть—зе́тйове
долъ—доло́ве	змей—зме́йове (-еве)
снопъ—сно́пове	край—кра́йове (-еве)
дъждь—дъ́ждове́	рой—ро́йове (-еве).

Примѣчаніе. *конь* имѣетъ множ. *конѐ* и *конйе́; царь—цáре* и *цариé; краль—крáлйове, крáли* и *крал(и)é; гость—гóсте,-сти, гостиé; мѫжъ—мѫ́же* и *мѫ́жиé; робъ—рóби* и *робиé; день—дни* и *дéнé; пѫть—пѫ́тища* и *пѫ́ти* (*два, три, петь пѫ́ти*); *друмъ—дрýмища* и *дрýм(ов)е; гробъ—грóбища* и *гробовé; градъ—градовé* и *грáдища, край—крáища* и *крáйове; трапъ—трáпища; долъ—дóловé* и *дóлища; кракъ—кракá, рогъ—рогá; влъкъ—влъ́ци, Грькъ—Грьцúи; Влахъ—Влáси; зѫбъ—зѫ́би; братъ—брáтя; ракъ—рáки* и *рáци*.

. **Окончаніе** *-и* имѣютъ слова неодносложныя. Задненебныя сохранили сложное смягченіе (исключенія: *рáки, орьхи, кожýхи*). Полугласная стараго предпослѣдняго слога исчезла фонетически (исключенія: *петъкъ—петъци* и др.—нефонетич. происхожденія). Слова на *-инъ* не имѣютъ этого суффикса во множ. числѣ.

закóнъ—закóни.	блъ́гаринъ—блъ́гари.	пѣтéлъ—пѣтлú.
бúволъ—бúволи.	срѣбинъ—срѣби.	прозóрецъ—прозóрци.
рáтай—рáтаи.	воденичáринъ—чáри.	овéнъ—овни́.
слáвей—слáвеи.	сéлянинъ—сéляни.	мóмъкъ—мóмци.
юнáкъ—юнáци.	гъ́лѫбь—гъ́лѫби.	бащá—бащú.
сиромáхъ—-áси.	óбрѫчъ—óбрѫчи.	дѣдá—дѣдú.
ковчéгъ—ковчéзи.	прия́тель—прия́тели.	войвóда—войвóди.
бѣлѣгъ—бѣлѣзи.	комáрь—комáри.	ловчúя—ловчúи.

Примѣчаніе: 1. *пéтъкъ* имѣетъ множ. *пéтъци, четвръ́тъкъ—четвръ́тъци, мóзъкъ—мóзъци, кáмъкъ—кáмъци* и *кáмъни, рéмъкъ—рéмъци, крéмъкъ—крéмъци* и *крéмъни, плáмъкъ—плáмъци; лáкътъ—лакте́, лахте́; грóздий—грóздии* и *гроздиé; господúнъ—господá; човъ́къ—хóра; тýрчинъ—тýрци; вѣ́търъ—вѣ́трове, óдъръ—одрóве, óгънь—огнйóве*.

Примѣчаніе. 2. Діалектически находимъ мн. на *-е* у многихъ словъ: *сéляне, учúтеле, овчáре, кáмъне, конце́, вѣнце́, молце́, кумце́*, ср. діал. мн. прич. на *-е*: *хóдиле, биле́*.

Примѣчаніе. 3. Имена собственныя имѣютъ форму множ. числа на *-овци* или на *-ови*: *Стоя́нъ — Стоя́нов(ц)и, Драгóй — Драгóйов(ц)и, Никóла—Никóлов(ц)и, Гйóрги—Гйóргйов(ц)и, Пéнчо—Пéнчов(ц)и. Стоя́новци* означаетъ напримѣръ „тезки-Стояны“ или „такіе люди, какъ Стоянъ“: *Наполео́новци не се ра́ждатъ че́сто*. Но та же форма мн. обозначаетъ различные виды отношенія многихъ лицъ къ данному лицу: *Стоя́новци* можетъ значить: „изъ семьи Стояна“, „изъ рода Стояна“, „сторонники Стояна“. Настоящее, множеств. на *-овци* имѣютъ кромѣ того: 1) слова, насмѣшливо отмѣчающія качества: *плáчко—плáчковци, мáмлйо—мáмлйовци, нехрани-майка—нехрани-майковци, варú-клечка—варú-клечковци*; 2) имена лицъ вообще, если имъ придается ироническій оттѣнокъ: *господúновци* „господчики“, *сúновци*— „сынки“; 3) *Каракóнчо—Каракóнчовци* (назва-

ніе злого духа пустыхъ мѣстъ). Въ народныхъ говорахъ настоящее мн. на *-ов(ц)и* имѣютъ еще названія родства *дѝдов(ц)и*, *чи́чов(ц)и*, *ўйчов(ц)и* и фамиліи на *-ов*: *„Бѣ́лгарски наро́дни пѝсни, събра́ни отъ бра́тя Милади́новци, Димѝтрия и Константи́на“*; въ литературномъ языкѣ *дѝдовци*, *Милади́новци* обозначаютъ только множ. число принадлежности и отношенія.

Примѣчаніе. 4. Въ соединеніи съ числительными количественными, опредѣленными и неопредѣленными *ко́лко*, *ко́лкото*, *нѝколко*, существительныя муж. рода (не имена лицъ!) имѣютъ особую форму множ. числа на *-а* (удареніе—какъ въ единственномъ): *два сто́ла*, *три ле́ва* (но *два́*, *три́ дни*, *де́на*, *де́ня*), *де́ветъ ча́са*. Уже съ конца перваго десятка допустима обычная форма множ. и чѣмъ выше число, тѣмъ чаще она является на ряду съ особой формой. Кромѣ того при сочетаніи съ прилагательнымъ форма множ. зависитъ отъ разстановки словъ: *петь ко́ня бѝли*, но *петь бѝли конѝе*. О счетѣ лицъ м. р. см. подъ числительными.

§ 35. **Остатки другихъ флективныхъ формъ.** Во многихъ говорахъ, а отчасти и въ книжномъ языкѣ имена лицъ м. р. имѣютъ еще старую форму дат. ед. на *-у*: *Ма́йка Стоя́ну ду́маше. Огня́нову се сви отъ бо́лка сръцѐто. Господи́ну. Ива́ну.* Другіе остатки флективныхъ формъ отъ словъ м. р. встрѣчаются только въ нарѣчіяхъ, предлогахъ и друг. неизмѣняемыхъ словахъ: *млѐкомъ*, *млъчишко́мъ*, *на́-съ̀нъ*, *де́немъ*, *дѐня́*, *врѣху́*.

Существительныя: женскій родъ.

36. **Именительный падежъ.** Въ им. ед. слова ж. р. оканчиваются на *-а* (*-я*) и *-ь*, т.-е. иначе — на *-а* съ предшествующей согласной твердой или мягкой или съ предшествующимъ *й* и на согласную: *vodá*, *zemá*, *nosʲá*; *ʲésen*, *prólet*, *mládos* (ср. § 7.з).

вѫрба́, кра́ва, кни́га, вѣ́ра, рѣка́
мрѣ́жа, пло́ча, душа́, ка̀ща, цари́ца
земя́, ди́ня, дъщеря́, во́ля, носи́я
е́сень, про́лѣть, мла́дость, нощь, свѣ̀ць.

§ 37. **Звательная форма.** Особую звательную форму имѣютъ только слова на *-а* и *-я* (одушевленныя и неодушевленныя).

Окончаніе *-е* имѣетъ большинство словъ на *-ца* и на *-ка*.

цари́ца—цари́це	Ра́дка—Ра́дке
кръ̀сница—кръ̀снице	Сто́йка—Сто́йке
кукуви́ца—кукуви́це	Недѣ́лка—Недѣ́лке
върволи́ца—върволи́це	учи́телка—учи́телке
гърмоте́вица—гърмоте́вице	па́тка—па́тке
зорни́ца—зорни́це	калу́вка—калу́вке.

Примѣчаніе. Почти послѣдовательно придерживаются этого правила слова на *-ца* (исключеніе *жи́ца—жи́цо*) и имена собствен. на *-ка;* нарицательныя на *-ка* (одушевлен. и неодушевлен.) нерѣдко имѣютъ формы на *-ке* и на *-ко: учи́телке, учи́телко; пáтке, пáтко; хýрка* имѣетъ *хýрко: кокóшка—кокóшко, момá* имѣетъ *мóме, мáйка—мáйко, сéлянка—сéлянко.*

Окончаніе *-о* имѣютъ остальныя слова на *-а* и слова на *-я:*

Рáда—Рáдо	крáва—крáво
Недéля—Недéлйо	книга—книго
Марúя—Марúйо	робúня—робúнйо.

Примѣчаніе. Двусложныя на *-á, -я́* переносятъ удареніе: *сестрá—сéстро, водá—вóдо; дъщеря́* зват. *дъ́ще.*

§ 38. **Винительный падежъ.** Во многихъ восточ. говорахъ у сущ. ж. р. на *-а, -я* сохранилось старое различіе между формой именит. и винит. Въ другихъ восточ. говорахъ форма винит. на *-т҃* утвердилась и въ именит. падежѣ и только названія родства въ извѣстномъ случаѣ различаютъ двѣ формы: *женá ми* и (*на*) *женá́т ми; дъщеря́ ми* и (*на*) *дъщеря́т ми.* Эти различія въ восточ. нарѣчіи могутъ быть удостовѣрены только при ударяемости конечнаго *-а, -я*; въ переходномъ нарѣчіи (§ 23) тѣ-же различія ясны по условіямъ сербской фонетики: *женá* и (*на*) *женý.* Въ Средней Горѣ, въ болг. западн. и макед. говорахъ обѣ формы совпали фонетически, вслѣдствіе перехода конечн. *-т҃* въ *а*: им. вин. *женá*, дат. род. *на женá.* Эта общая форма на *-а* принята и въ литерат. языкѣ.

§ 39. **Множественное число.** Всѣ слова ж. р. имѣютъ **окончаніе** *-и:*

мáйка—мáйки	пещь—пéщи
сестрá—сéстри	свѣщь—свéщи
бáба—бáби	нощь—нóщи
крáва—крáви	жълчь—жълчи
върбá—върби	длань—длáни
книга—книги	връвь—врéви
плóча—плóчи	кость—кóсти
мрéжа—мрéжи	хýбость—хýбости
овцá—óвци	бóлесть—бóлести.
динá—дúни	нéнависть—нéнависти.

Примѣчаніе. *овцá* имѣетъ также *овцé, свѣщь*—также *свѣще́, свиня́—свине́* и *свинúе́, зéмя* (=*зéмия*)—*земé* и *зéмие; рѫкá* имѣетъ *рѫцѣ́, ногá—нозѣ́.*

§ 40. **Остатки иныхъ флективныхъ формъ.** Слова *душá, главá, годúна* послѣ числительныхъ количественныхъ, начиная съ пяти, могутъ сохранять форму род. мн.: *пет дýшъ, сто глáвъ добúтъкъ, сто гóдинъ.*

Другіе остатки флективныхъ формъ въ неизмѣняемыхъ словахъ и выраженіяхъ: *у кѫ́щи, изъ кѫ́щи* (также съ предлогами *о́колъ, отъ, въ̀съ, задъ, пръ̀дъ, срѣдъ*); *о́тъ рѫ̀ки, пе́тстотинъ*, и *петъ сто́тинъ, зи́мъ, ноща́, сно́щи, го́рѣ* (*на, отъ го́рѣ*), *на ди́рѣ, на́ страни, отъ вси́ странъ, на вси́ странъ, о́тглади.*

Примѣчаніе. Имена собствен. на *-а* и *-я* имѣютъ форму множ. на *-ини: Ра́да—Ра́дини, Мари́я—Мари́ини, Недѣ́ля—Недѣ́лини*; также имена родства: *ка́ка—ка́кини, ле́ля—ле́лини.* Однако въ литературномъ языкѣ эти формы на *-ини* обозначаютъ только принадлежность многихъ лицъ къ данному лицу, ср. § 3Ѣ, прим. 3.

Существительныя: Средній родъ.

§ 41. **Именительный падежъ ед. ч.** Въ им. ед. слова ср. р. оканчиваются на *-о* и на *-е* (*-ие*):

сре́бро, зла́то, ме́со, тѣ́сто, тѣ́ло, се́ло, ребро́, че́ло.
селце́, лице́, яйце́, учи́лище, ку́пище.
поле́, море́; а́гне, те́ле; небе́; има́не, кланé, вѫ̀жé,
зна́ние, списа́ние, събра́ние, ударе́ние.

§ 42. **Множественное число** имѣетъ три окончанія: **окончаніе** *-а* имѣютъ слова на *-о*, *-ще* и *-це*, **окончаніе** *-я* имѣютъ слова на *-ие*, **окончаніе** *-ета* имѣютъ остальныя слова на *-е*.

бла́то—блата́	поле́—поле́та
се́ло—села́	море́—море́та
сръце́ – сръца́	кланé—кланé́та
селце́—селца́	има́не—има́нета
огни́ще—огни́ща	вѫ̀жé—вѫ̀же́та
учи́лище—учи́лища	брѣ́ме—брѣ́мета
събра́ние—събра́нія	а́гне—а́гнета
писа́ние—писа́нія	момче́—момче́та

Примѣчаніе 1. *око́* имѣетъ *мн. очи́, ухо́—уши́, ра́мо—рамена́, ра́менѣ, колѣ́но—колѣ́нѣ, крило́—крила́, кри́ла, кри́лъ, врѣ́ме—времена́, пле́ме—племена́, сѣ́ме—сѣмена́, и́ме—имена́* (*и́мета*), *небе́—небеса́* (*небе́та*), *чу́до—чудеса́, дрѣво́—дрѣве́та, ло́зе—лозя́, лозия́; пѫ̀ле́, тѣ́ле́, пра́се́*—также *пи́лци, телци́, пра́сци*; *поле́* имѣетъ *поле́та* и *поля́, цвѣ́те—цвѣта́.*

Примѣчаніе 2. Отглагольныя на *-ние* въ единств. числѣ часто имѣютъ народную форму на *-не* (въ тѣхъ случаяхъ, когда обозначаютъ процессъ), а во множ. сохраняютъ книжную форму на *-ія: пи́сане—пи́сания, че́тене—че́тенія, мо́лене—мо́ленія.*

Примѣчаніе 3. Нѣкоторыя формы множ. ч. словъ муж. и женск. рода суть по происхожденію собирательныя средн. рода—въ единств. или во множ., другія формы только разсматриваются

какъ таковыя: *гълъби-тъ* и *гълъбе-то*; *блъгари-тъ*, *-ре-тъ* и *блъгаре-то*, также *листе-то*, *камъне-то*, *дръве-то*, *снопето*, *прътето*; *кѫща—кѫщитъ* и *кѫщята*, *нива—нивитъ* и *нивята* (членныя формы); *рога-та*, *краи-та*.

43. **Остатки другихъ флективныхъ формъ** въ нарѣчныхъ выраженіяхъ *лѣтъ*, *на врѣменъ*, *до нѣбесъ* и др.

§ 44. **Образцы склоненія существительныхъ.**

	Единственное ч.	Множественное ч.
1. *им.*	и́зворъ, по́рой	и́звори, по́рои
зв.	и́зворъ, по́рой	и́звори, по́рои
вин.	и́зворъ, по́рой	и́звори, по́рои
дат.	на и́зворъ, на по́рой	на и́звори, на по́рои
2. *им.*	би́волъ, кома́рь	би́воли, кома́ри
зв.	би́воло, кома́рйо	би́воли, кома́ри
вин.	би́волъ, кома́рь	би́воли, кома́ри
дат.	на би́волъ, на кома́рь	на би́воли, на кома́ри
им.	стопа́нъ, ра́тай	стопа́ни, ра́таи
зв.	стопа́но, ра́тайо	стопа́ни, ра́таи
вин.	стопа́нъ, ра́тай	стопа́ни, ра́таи
дат.	на стопа́нъ, на ра́тай	на стопа́ни, на ра́таи
3. *им.*	Драга́нъ, Драго́й	Драга́нов(ц)и, Драго́йов(ц)и
зв.	Драга́не, Драго́е	Драга́новци, Драго́йовци
вин.	Драга́на, Драго́я	Драга́новци, Драго́йовци
дат.	на Драга́на, на Драго́я.	на Драга́новци, на Драго́йовци
4. *им.*	пла́чко, ма́млйо	пла́чковци, ма́млйовци
зв.	пла́чко, ма́млйо	пла́чковци, ма́млйовци
вин.	пла́чка, ма́мля	пла́чковци, ма́млйовци
дат.	на пла́чка, на ма́мля	на пла́чковци, на ма́млйовци
им.	дѣ́до, нѣ́не	дѣ́дови, нѣ́нйови
зв.	дѣ́до, нѣ́не	дѣ́дови, нѣ́нйови
вин.	дѣ́да, нѣ́ня	дѣ́дови, нѣ́нйови
дат.	на дѣ́да, на нѣ́ня	на дѣ́дови, на нѣ́нйови

им.	единъ човѣ́къ	Вла́довъ синъ	синъ ми
зв.	човѣ́че	Вла́довъ си́но, -не	си́но, -не
вин.	едного́ човѣ́ка	Вла́дова си́на́	си́на́ ми
дат.	на едного́ човѣ́ка	на Владова си́на́	на сина́ ми

5. *им.*	кни́га, ди́ня	кни́ги, ди́ни
зв.	кни́го, ди́нйо	кни́ги, ди́ни
вин.	кни́га, ди́ня	кни́ги, ди́ни
дат.	на кни́га, на ди́ня	на кни́ги, на ди́ни
им.	царѝца, Недѣлка	цари́ци, Недѣлки[ни
зв.	царѝце, Недѣлке	цари́ци, Недѣлки[ни
вин.	цари́ца, Недѣлка	цари́ци, Недѣлки[ни
дат.	на цари́ца, на Не—ка	на ц—и, на Нед—и[ни
6. *им.*	бла́то, поле́	блата́, поле́та (поля́)
зв.	бла́то, поле́	блата́, поле́та
вин.	бла́то, поле́	блата́, поле́та
дат.	на бла́то, на поле́	на блата́, на поле́та

Прилагательныя.

§ 45. Прилагательныя въ единственномъ числѣ имѣютъ особыя формы для муж., жен. и средн. рода, во множественномъ числѣ одну общую форму для всѣхъ трехъ родовъ. Эти формы ед. и мн. числа употребляются въ значеніи им. и вин. падежа, а съ частицей *на*—въ значеніи „дательнаго“. Особую форму вин. пад. ед. ч. муж. р. прилагательныя имѣютъ только въ исключительныхъ случаяхъ, см. § 44, 47.

Въ ед. числѣ прилагательныя оканчиваются: въ м. р. на *-ъ, -ь* или на *-и*, въ ж. р. на *-а, -я*, въ средн. р. на *-о, -е*.

1. ху́бавъ, ху́бава, ху́баво	2. си́нь, си́ня, си́нйо (-не)
те́жъкъ, те́жка, те́жко	3. бо́жи, бо́жа, бо́же
добъ́ръ, добра́, добро́	о́вчи, о́вча, о́вче
гла́денъ, гла́дна, гла́дно	кра́ви, кра́вя, кра́ве
дъ́рвенъ, дъ́рвена, дъ́рвено	4. се́лски, се́лска, се́лско
драга́новъ, -ова, -ово	бъ́лгарски, -рска, -рско
ба́щинъ, ба́щина, ба́щино	ту́рски, ту́рска, -рско.

Форму на *-и* въ ед. ч. муж. рода имѣютъ прилагательныя оканчивавшіяся въ ст. слав. въ именной формѣ на **-ьскъ** и на **-нн**, а равно прилагательныя числительныя порядковыя, ср. § 53. Прилагательныя остальныхъ разрядовъ имѣютъ иногда окончаніе *-и* въ опредѣленныхъ неизмѣнныхъ выраженіяхъ: *свети́ Ива́нъ, свети́ Гео́рги*, но *свѣтъ Никола́, свѣтъ Пе́търъ. Бѣли Дунавъ, общъ трудъ* и *о́бщи трудъ, вели́ки петъкъ*.

Примѣчаніе. Еще не такъ давно подъ вліяніемъ русскаго *-ый* болгарскіе писатели употребляли форму на *-ии*: *ученый, сладкий* и т. д.

Относительно звательной формы на *-и* см. § 46, относительно членной формы на *-и-я[тъ* см. § 51, относительно мѣстоименій *други, всѣки* см. § 61.

§ 46. **Звательная форма.** У прилагательныхъ на -ъ(-ь) существуетъ звательная форма на -*и*: *Драги ми приятелйо. Честити царйо!*

§ 47. **Винительный падежъ.** Особая форма на -*ого* и на -*а* является только въ опредѣленныхъ сочетаніяхъ: (*на*) *свето́го Ива́на*, (*на*) *Вла́дова сина́*. Въ качествѣ архаизмовъ народнаго поэтическаго языка находимъ и внѣ такихъ сочетаній діалектическія формы винит. на -*а*, -*его*, -*ега*, -*ого*, -*ога*, -*аго*, ср. § 34, прим. 2.

§ 48. **Множественное число.** Прилагательныя во мн. ч. всегда оканчиваются на -*и*: *до́бри́ юна́ци, ху́бави моми́, бъ́лгарски старини́, си́ни море́та.*

§ 49. **Остатки иныхъ флективныхъ формъ.** Относительно дат. ед. мѣстоименныхъ прилагательныхъ *дру́гиму всѣ́кому* см. § 61; кромѣ того языкъ народной поэзіи содержитъ въ качествѣ архаизма дат. ед. на -*ему*, -*ому*.

Примѣчаніе 1. Изъ формъ на -*и* прилаг. *бо́жи, о́вчи* и пр., а равно числит. *тре́ти* имѣютъ именную форму, всѣ остальныя прилагательныя: *бъ́лгарски, прокле́ти четвъ́рти* и пр.—сложную.

Примѣчаніе 2. Во всѣхъ формахъ, оканчивающихся на гласную, исчезли старыя полугласныя предпослѣдняго слога: *же́денъ*, но *же́дна, же́дно, же́дни*, также *бъ́лгарски*. Во мн. устранено переходное смягченіе задненебныхъ: *дъ́лги, дале́ки, ти́хи*. Числительныя порядковыя и причастія прош. дѣйств. и прош. страд. измѣняются какъ прилагательныя: *пръ́ви, пръ́ва, пръ́во; обли́ченъ, -чена, -чено, -чени; ѝгорѣ́лъ, -ре́ла, -ре́ло, -ре́ли*.

Примѣчаніе 3. Причастія наст. и прош. дѣйствит. въ рѣдкихъ случаяхъ сохранились: первое—въ видѣ прилагательнаго: *горе́щъ, -ща, -що, вонѣ́щъ, -ща, -що, сѝщи, -ща, -що*, послѣднее—въ видѣ нарѣчія *скри́шемъ, -ма, скри́шомъ, -ма*. Въ послѣднее время въ книжный языкъ пытаются вводить причастія наст. дѣйств., образованныя отъ 3 л. мн. наст.: *плета́щъ, лети́щъ, бунту́ващъ*, т.-е. формы вполнѣ искусственныя. Ранѣе такія причастія заимствовались въ отдѣльныхъ случаяхъ изъ русскаго литерат. языка.

§ 50. **Степени сравненія** выражаются по-болгарски: сравнительная—частицею *по-*, превосходная—частицею *най-*. Обѣ частицы ставятся передъ словомъ, измѣняемымъ по степенямъ и, не сливаясь съ нимъ, примыкаютъ къ нему настолько тѣсно, что ударе́ніе частицы становится главнымъ, а ударе́ніе измѣняемаго слова — второстепеннымъ:

по́-до́бъръ, на́й-до́бра, на́й-до́бро	по́-голѣ́мъ, на́й-голѣ́ма, на́й голѣ́мо
по́-лошъ, на́й-лоша, на́й-лошо	по́-ма̀лъкъ, на́й-ма̀лка, на́й-ма̀лко.

Примѣчаніе 1. Тѣ же частицы могутъ соединяться со всѣми частями рѣчи, имѣющими самостоятельное значеніе:

юна́къ, по́-юна̀къ, на́й-юна̀къ добрѣ́, по́-добрѣ́, на́й-добрѣ́
оби́чамъ, по́-оби́чамъ, на́й-оби́чамъ поди́ръ, по́-поди́ръ, на́й-поди́ръ.

Примѣчаніе 2. Русское „чѣмъ“ при сравнительной степени выражается чрезъ *отъ* или *отко́лкото*: *Пе́търъ е по́-у̀менъ отъ Ивана (отко́лкото Иванъ)*, *Дунавъ е по́-шѝрокъ отъ (отко́лкото) Янтра.* Русское „изъ“ при превосходной степени выражается чрезъ *отъ*: *Тази рѣка́ е на́й-шѝрока и на́й-дълбока отъ си́чкитѣ рѣки́.*

§ 51. **Членъ.** Въ болгарскомъ языкѣ существуетъ постпозитивный членъ съ значеніемъ члена опредѣленнаго; онъ присоединяется къ именамъ и мѣстоименіямъ прилагательнымъ и очень рѣдко къ др. частямъ рѣчи, имѣющимъ самостоятельное значеніе: *сбо́гомъть* „послѣднее прости“, *по́-вѐчето* „бо́льшая часть“, *на́й-вѐчето* „большинство“, *ура́та* „крикъ ура“.

Слова существительныя въ членной формѣ оканчиваются: въ ед. ч. муж. р. на *-ѣтъ*, *-ьтъ*, *-ятъ*, *-а*, *-я*, въ ж. р. на *-та*, въ ср. р. на *-то*, во мн. ч. въ м. и ж. р. на *-тѣ*, въ ср. на *-та*, ср. однако § 51, прим. 4.

Окончаніе *-ѣтъ* или *-а* имѣютъ существительныя на *-ъ*: *градъ — гра́дъ̀тъ—града́.*

Окончаніе *-ьтъ* (читай *-'ъt*) или *-я* (читай *-'а*) имѣютъ существительныя на *-ь*: *конь—ко́ньтъ—ко́ня.*

Окончаніе *-ятъ*, *-я* (читай: *'at*, *'а*) имѣютъ

1. Существительныя на *-й*: *кра́й—кра́ятъ—кра́я.*

2. Прилагательныя (въ томъ числѣ прилаг. числительныя, мѣстоименныя и причастія); прилаг. на *-ъ*, *-ь* принимаютъ предъ окончаніемъ *ятъ*, *-я* форму на *-и*: *добъ̀ръ — до́бри́я[тъ*, *синь — си́ния[тъ; еди́нъ—еди́ния[тъ*, *пръвъ — пѣ́рвия[тъ*, *витъ—ви́тия[тъ.*

Примѣчаніе 1. Только прилагат. притяжательныя на *-овъ* и *-инъ* могутъ и не принимать передъ членнымъ окончаніемъ форму на *-и*: *Драга́новъ—Драга́новиятъ* и *Драга́новътъ*, *се́стринъ — се́стриниятъ* и *се́стринътъ*, *не́говъ—не́говътъ* и *не́говиятъ*, но *не́инъ—не́йниятъ*, *тѝхенъ—тѝхниятъ.*

Примѣчаніе 2. Числительныя количественныя имѣютъ слѣдующія членныя формы:

единъ — еди́нътъ, *еди́ниятъ*, *два — два́та* (*двата́*, *два́тахъ*) *двѣ́стѣ — двѣ́стѣта*, *три́ста — три́стата*, *хиля́да — хиля́дата*, *милио́нъ—милио́нътъ.*

Всѣ остальныя числит. количественныя принимаютъ членныя окончанія *-тѣ* или *-тѣхъ*, на которыя у чиселъ 2—10 и 100 переносится ударѐніе: *двѣ—двѣ̀тѣ*, *двѣ̀тѣхъ*; *три—тритѣ́[хъ*; *че́тиръ—четиртѣ́[хъ*; *петь—петтѣ́[хъ*, *десеттѣ́[хъ*, *два́десеттѣ[хъ* (*два́йс(ет)тѣ[хъ*), *стотѣ́[хъ*, *че́тирстотинтѣ[хъ*, *четиртѣ́[хъ сто́тинъ*, *де́ветстотинтѣ[хъ*, *деветтѣ́[хъ сто́тинъ.*

При сочетаніяхъ числительныхъ членъ ставится однажды: 21—*два́десетть*[*хъ и еди́нъ*, *два́десеть и еди́нъть* (*еди́ниять*), 105—*стоть*[*хъ и петь*, *сто и петть*[*хъ*, 500—*петть*[*хъ сто́тинъ* (*пе́тстотинтъ*[*хъ*), 999 — *де́вестотинъ* (*де́веть сто́ти́нъ*) *и деветдесе́ть и деветть*[*хъ*. 2000—*двъть*[*хъ хи́ля́ди*, 100,000—*стотъ*[*хъ хи́ля́ди*.

Примѣчаніе 3. Въ значеніи неопредѣленнаго члена можетъ быть употребляемо мѣстоименіе *еди́нъ*, *една́*, *едно́*: *има́ло едно вре́ме еди́нъ ца́ръ*; мн. *едни́* употребляется при значеніяхъ, не имѣющихъ формы единственнаго или тѣсно связанныхъ въ числѣ двухъ, трехъ, многихъ: *едни кола́* „телѣга“, *едни вра́та* „ворота“, *едни бо́туши* „пара сапогъ“, *едни дъца́ си игра́еха на у́лицата*.

Примѣчаніе 4. Прилагательное согласуется съ грамматическимъ родомъ слова, членъ—съ окончаніемъ слова: *ста́риятъ Ми́тре*, *ста́риятъ дѣдо*, *добъ́ръ баща́*, *добри́ятъ баща́*, *старъ влади́ка*, *стариятъ влади́ка*, *села́та*, *море́тата*, но: *Ми́трето*, *дѣдото*, *баща́та*, *влади́ката*, *пома́шкитъ села́*, *си́нитъ море́та*.

§ 52. Образцы членныхъ формъ.

1. гладъ—гладъ́тъ,-да́	3. вода́—вода́та	5. юна́ци—юна́цитѣ
попъ—по́пътъ,-па	земя́—земя́та	редове́—редове́тѣ
ста́рецъ—ста́рецътъ,-ца	баща́—баща́та	ста́рци—ста́рцитѣ
пѣ́съкъ—пѣ́съкътъ, ка	влади́ка—влади́ката	мо́мци́—момци́тѣ
кра́й—кра́ятъ, кра́я		
2. де́верь—де́верьтъ,-ря	4. се́ло́—се́ло́то	6. жени́—жени́тѣ
день—день́тъ,-ня́	зла́то—зла́тото	земи́—земи́тѣ
зеть—зе́тътъ,-тя	море́—море́то	бащи́—бащи́тѣ
царь—ца́рьтъ,-ря	небе́—небе́то	влади́ци—влади́цитѣ
о́гънь—о́гъньтъ,-ня.		
7. села́—села́та	9. до́бъ́ръ—до́бри́я[тъ, до́бра́та, до́бро́то	
кола́—кола́та	гла́денъ—гла́днния[тъ, гла́дната, гла́дното	
море́та—море́тата	кле́тъ—кле́ти́я[тъ, кле́тата, кле́тото	
а́гнета—а́гнетата	ту́рски—ту́рския[тъ ту́рската, ту́рското	
8. два́та́, два́та́хъ	бо́жи—бо́жият[тъ, бо́жата, бо́жето	
петьтѣ́, петьтѣ́хъ	тре́ти—тре́тия[тъ, тре́тята, тре́тето	
стотѣ́, стотѣ́хъ	се́дми—се́дмия[тъ, се́дмата, се́дмото,	
хиля́дата	мо́й—мо́я[тъ, мо́ята, мо́ето	

10. до́бритѣ, гла́днитѣ, ту́рскитѣ, бо́житѣ, се́дмитѣ, мо́нтѣ, сво́итѣ.

Примѣчаніе 1. Съ исторической точки зрѣнія членныя формы на *t* (*-ътъ*,*-ьтъ*) представляютъ соединеніе двухъ разнородныхъ морфологическихъ элементовъ, а членныя формы безъ *t* (*-а*,*-я*) заключаютъ въ себѣ только конечную полугласную старой нечленной формы. Формы безъ *t* не возникли фонетически изъ формъ на *t*.

Примѣчаніе 2. Членныя формы *старецътъ*, *момъкътъ*, *огънътъ* измѣнены по образцу нечленныхъ *старецъ*, *момъкъ*, *огънъ*. Первоначальныя членныя формы съ утратой полугласныхъ предпослѣдняго слога изрѣдка еще встрѣчаются въ говорахъ: *о́гнятъ*, *доби́ткатъ*.

Съ другой стороны *о́гъньтъ* (читай *о́гън'ътъ*) измѣнено по образцу *ро́бътъ*; болѣе старыя формы *денетъ* и др. изрѣдка встрѣчаются въ старой письменности.

Примѣчаніе 3. По нарѣчіямъ и говорамъ членныя формы ед. ч. м. р. звучатъ очень различно: *-ъt*, *-at*, *-ot*, *-ъ*, *-a*, *-o* и *'ъt*, *'at*, *'ot*, *'ъ*, *'a*, *'o*. Въ литерат. языкѣ произвольно соединены формы *-ъt*, *'ъt* и *-a*, *'a*, восходящія къ различнымъ говорамъ; и еще болѣе произвольно формамъ безъ *t* пытаются присвоить значеніе формы косвенныхъ падежей.

Примѣчаніе 4. Въ литературномъ языкѣ *-тъхъ* есть единственный остатокъ косвенныхъ формъ члена. Членъ имѣлъ формы винит. и дат. во многихъ говорахъ еще въ XVIII вѣкѣ. Теперь эти формы сохранились главнымъ образомъ въ родопскихъ говорахъ.

§ 53. **Числительныя.**

Количественныя:	*Порядковыя:*
1 еди́нъ, една́, едно́	пъ́рви, пръвъ
2 два *м.*, двѣ *жс. ср!*	вто́ри
3 три	тре́ти
4 че́тир[и, -ре	четвъ́рти
5 петъ	пе́ти
6 шестъ	ше́сти
7 се́демъ	се́дми
8 о́семъ	о́сми
9 де́ветъ	деве́ти
10 де́сетъ	деся́ти
11 едина́йс[е[тъ	едина́йс(е)ти
12 двана́йс[е[тъ	двана́йс(е)ти
13 трина́йс[е[тъ	трина́йс(е)ти
14 четирна́йс[е[тъ	четирна́йс(е)ти
15 петна́йс[е[тъ	петна́йс(е)ти
16 шес(т)на́йс[е[тъ	шес(т)на́йс(е)ти
17 седемна́йс[е[тъ	седемна́йс(е)ти
18 осемна́йс[е[тъ	осемна́йс(е)ти
19 деветна́йс[е[тъ	деветна́йс(е)ти
20 два́йс[е[тъ	два́йс(е)ти
21 два́йс[е[тъ и еди́нъ	два́йс[е[тъ и първи
30 три́йс[е[тъ	три́йс(е)ти

40 четúрис[е[тъ, (четирúйс[е[тъ)	четúрис(е)ти, четирúйсти
50 пе(т)десé[тъ	пе(т)десéти
60 шес(т)десéтъ, шейсé[тъ	шес(т)десéти, шейсéти
70 седемдесé[тъ	седемдесéти
80 осемдесéтъ	осемдесéти
90 деве(т)десé[тъ, девейсé	деве(т)десéти, 99 деве(т)десéтъ и девéти
100 сто	стóтни, стóтенъ
101 сто и единъ	сто и пъ́рви
199 сто и деветдесéтъ и дéветъ	сто и деветдесéтъ и девéти
200 двéстѣ	двѣстóтни, двéйстни
201 двéстѣ и единъ	двéстѣ и пъ́рви
300 трúста	тристóтни, трúстни
400 чéтирстотинъ, чéтиръ стотúни	четирстóтни, четúрстни
500 пé(т)стотинъ, петъ стотúн[и	пе(т)стóтни
600 шéс(тс)тотинъ, шестъ стотúн[и	шес(тс)тóтни
700 сéдемстотинъ, сéдемъ стотúн[и	седемстóтни
800 óсемстотинъ, óсемъ стотúн[и	осемстóтни
900 дéве(т)стотинъ, дéветъ стотúн[и	деве(т)стóтни
999 дéве(т)стотинъ и деве(т)десé[тъ и дéветъ	дéве(т)стотинъ и деве(т)десéтъ и девéти
1000 хилядá (-до)	хúлядни, -денъ
1999 хилядá и дéве(т)стотинъ и деве(т)десé[тъ и дéветъ	хилядá и дéве(т)стотинъ и деве(т)десé[тъ и девéти
2000 двѣ хúляди	двѣхúлядни, двохпетхúлядни
5000 петъ хúляди	десетхúлядни
10,000 десетъ хúлядн	стохúлядни
100,000 сто хúлядн	милиóнни.
1,000,000 милиóнъ	

Примѣчаніе 1. Относительно членныхъ формъ числительныхъ см. § 51 прим. 2.

Примѣчаніе 2. Въ книжномъ языкѣ всѣ числительныя пишутся безъ сокращеній, внесенныхъ живыми говорами, т.-е. напр. 11 *единнáдесетъ*, 11. *единнáдесети*, 12 *двенáдесетъ*, 12. *двенáдесети*, 20 *двáдесетъ*, 20. *двáдесети*, 90 *деветдесéтъ*, 90. *деветдесéти*, $^1/_{30}$ *една тридесетúнка*, $^9/_{90}$ *дéветъ деветдесетúнки* (*ср. § 56*).

§ 54. **Употребленіе числительныхъ.**

1. Слова м. р. (неодуш. и животн.) имѣютъ послѣ числительныхъ количественныхъ особую форму на *-а* (см. § 35, пр. 4), слова ж. и ср. рода стоятъ послѣ нихъ во мн. ч.; мн. ч. употребляется еще послѣ членныхъ чиселъ: *петтúхъ градове*, *седемтúхъ вúдове*. Въ употребленіи правилъ 1—2 наблюдаются колебанія.

2. Слѣдующія числительныя употребляются для обозначенія лицъ мужескаго рода — одни или съ существительными во множ. числѣ (русск. *двое, трое, четверо* и пр.).

двои́ца, два́ма (*ласк.* два́мка), двами́на
трои́ца, три́ма, тримина́
четво́рица (*ласк.* четво́ричка), четы́рма, четырмина́
петмина́, пе(т)ти́ма, пе(т)тина́

шесмина́, шести́ма, шестина́
седмина́, седемти́ма
осмина́, осемти́ма, осемтина́
деветмина́, деветима́, деветина́

3. Тѣ же слова (особенно поставленныя выше во вторую и третью очередь) употребляются для приблизительнаго счета лицъ муж. рода: *петмина́ бра́тя* „пятеро братьевъ“, *петти́ма* „человѣкъ пять“.

4. Существит. собирательныя выше девяти: *десетина́, двайсетина́, стотина́* употребляются при всѣхъ словахъ въ качествѣ собирательныхъ и для приблизительнаго счета: *десетина́, (десетмина́)* “десятокъ“, *десетина́ пѫ̑ти* разъ десять. — Сущ. *единица, двойка, тройка, петица* употребляются какъ собирательныя при именахъ предметовъ и животныхъ.

§ 55. **Счетъ времени и регистрація явленій.** „Однажды“, „дважды“, „трижды“: *еднажъ, двáжъ, трúжъ*; „одинъ разъ“: *единъ пѫ̑ть*, два раза: *два пѫ̑ти*, тысячу разъ: *хиля́да пѫ̑ти*, тысячи разъ: *хиля́ди пѫ̑ти*; (въ) первый, второй разъ: (*за*) *пъ́рви, вто́ри пѫ̑ть*; во первыхъ, во вторыхъ: *пъ́рво, вто́ро, тре́то*. По два, по три: *по два́, по два́ма, по три́, по три́ма*; 3×4=12: *три́ по че́тири—двана́йсе*. Оба: *и два́мата*, всѣ трое *и три́мата*, оба, обѣ: *и двата́, и двѣ́ти*, всѣ три *и три́ти*.—Въ 1899 году: *на* (или *въ*) *хиля́да и о́семстотинъ и деветдесе́тъ и деве́тата годи́на*. Въ пять часовъ: *на пе́ть часа́* (*саха́ть*). Въ половинѣ шестаго: *на пе́ть и пол(о)ви́на*. Въ четверть пятаго: *на че́тири и че́твърть*. Безъ четверти пять: *на пе́ть безъ че́твърть* (когда?), *петь безъ че́твърть* (сколько?). Пять часовъ: *петь часа́* (время), *петь ча́са ходъ* (разстояніе).—Двадцати семи лѣтъ: *на два́йсъ и се́демъ годи́ни*.

§ 56. **Дроби.** Половина: *пол(о)ви́на*, въ сложеніи съ существительнымъ *пол(о)ви́нъ-*, въ ариѳметикѣ *пол(о)ви́нка*; $^1/_3$ *третина́, -нка*, $^2/_3$ *двѣ́ трети́н(к)и*, $^1/_4$ *четвърти́н(к)а*, $^1/_5$ *петти́н(к)а*, $^1/_6$ *шести́н(к)а*, $^1/_7$ *седми́н(к)а*, $^1/_8$ *осми́н(к)а*, $^1/_9$ *деветѝ(н)ка*, $^1/_{10}$ *десети́н(к)а*, $^1/_{11}$ *единáйстинка*, $^1/_{12}$ *дванáйстинка*, $^1/_{19}$ *деветнáйстинка*, $^1/_{20}$ *двайсти́нка*, $^1/_{21}$ *една два́йсе и първи́нка*, $^2/_{21}$ *двѣ́ два́йсе и първи́нки*, $^1/_{22}$ *една два́йсе и втори́нка*, $^2/_{22}$ *двѣ́ два́йсе и втори́нки*, $^3/_{23}$ *три два́йсе и трети́нки*, $^1/_{30}$ *една трийсти́нка*, $^2/_{30}$ *двѣ́ трийсти́нки*, $^1/_{90}$ *една девейсти́нка*, $^9/_{90}$ *де́ветъ девейсти́нки*, $^1/_{99}$ *една девейсе́ и деветѝнка*, $^2/_{99}$ *двѣ́ девейсе́*

и деветúйки, $^1/_{100}$ *една стóтна* (*стотúнка*-сантимъ), $^{99}/_{100}$ *девейсé* (*и*) *дéветъ стотúнки,* $^1/_{200}$ *една двúста* (читай *двéста*), $^2/_{200}$ *двъ двúсти,* $^1/_{300}$ *една трúста,* $^1/_{400}$ *една четирстóтна,* $^1/_{500}$ *една петстóтна,* $^1/_{600}$ *една шестстóтна,* $^1/_{700}$ *една седемстóтна,* $^1/_{1000}$ *една хúлядна,* $^2/_{1000}$ *двъ хúлядни,* $^1/_{1234}$ *една хиля́да двúстъ трúйсе* (*и*) *четвъртúнка,* $^1/_{2000}$ *една двъхúлядна.*

Примѣчаніе 1. Дроби выражаются также по русскому образцу: *една́ вто́ра, една́ тре́тя* (*тре́та*), *три четвъ́рти, двъ пе́ти.*

§ 57. **Числительныя общаго значенія.** Вопрос. *ко́лко*, относ. *ко́лкото* „сколько“, указ. *то́лкосъ, то́лкози, то́лкова*, „столько“, неопр. *нѣ́колко* „нѣсколько“, *ма́л*(*к*)*о* „мало“, *мно́го* „много“, *до́ста* „довольно“ употребляются: 1) одни: *ко́лко зна́е ба́ба, то́лкова и ба́е* (посл.), 2) съ существ. въ ед. ч.: *ко́лко вре́мe, ма́лко вода́*, 3) какъ числит. колич. (мн. ч. или форма на *-а*): *ко́лко де́на, ко́лко годи́ни*, 4) въ качествѣ нарѣчій: *ей гори́це, го́ро ми зеле́на, що си то́лкосъ ра́но пове́хнала* (пѣсня). Въ качествѣ нарѣчій употребляются *сти́га* „довольно“ и *нѣ́що* „немного“. *Нѣ́що* при числительныхъ количественныхъ означаетъ „около“. Для именъ лицъ м. р. употребляются *колци́на, мнози́на, малци́на, нѣколци́на.* Рѣдко употребляются прилагательныя *ко́лъкъ, колка́, колко́; ко́лкавъ, ко́лкава, ко́лкаво*; *колча́въ, ко́лчанъ* „въ какомъ количествѣ“, „сколь большой“ *то́лъкъ, то́лкавъ, толча́въ, то́лчовъ.*

Неск. *в*]*сúнца* „всѣ“ (о лицахъ), *наврéдъ, врéдъ, врéдомъ*, „всѣ подъ рядъ“, „всѣ поголовно“, *безчéтъ* „множество“.

§ 58. **Числительныя уменьшительныя:** *едни́чекъ, пъ́рвичекъ*; *двúчки, двúнки, два́мца*; *трúчки, трúнки, трúмца*; *четúрки, четри́чки, четво́ричка*; *петúчки* и пр., *нѣ́щичко* и др. по значенію и употребленію сходятся съ числительными: *едúнъ, пръвъ, двъ, два́ма, три, трúма, че́тири, четво́рица, петь, нѣ́що* („около“), отъ коихъ образованы.

Примѣчаніе. Прилагательныя, образованныя отъ числительныхъ: *двóенъ, трóенъ, четвóренъ, петóренъ* и др., *еднократенъ, двоекра́тенъ* и др.

Мѣстоименія.

§ 59. **Личныя и возвратное мѣстоименія.**

единственное ч.

1-е лицо	*2-е лицо*
им. азъ	ти
вин. ме́не, менъ; ме	те́бе, тебъ; те
дат. ме́не, менъ; ми	те́бе, тебъ; ти
— на ме́не, на менъ;	на те́бе, на тебъ;

множественное ч.

им. ни́е, ний	ви́е, вий
вин. насъ, на́зи; ни	васъ, ва́зи; ви
дат. намъ; ни	вамъ; ви
— на насъ, на на́зи;	на васъ, на ва́зи;

Третье лицо.

единств.	*муж.*	*средн.*	*жен.*
им.	тоїй	то	тя
вин.	нѐго; го		нѐя; я
дат.	нѐму; му		нѐи, неї; и
	на нѐго;		на нѐя;

третье лицо множ., всѣ 3 рода *возвратное оба числа, всѣ 3 рода и лица*

им. тѣ, тѝе, тїи
вин. тѣхъ; ги
на тѣхъ; себе; се
дат. тѣмъ; имъ себе, на себе; си.

Примѣчаніе 1. Діалектическіе варіанты личныхъ мѣстоименій многочисленны: *азъ* (*язъ, я*); *мéне* (*менѣ, мена*, также *тéбѣ, тéба, сéбѣ, сéба*); *ме, те, се* (*ма, та, са*); *нѝе, вѝе* (*ни, нѝя; ви, вѝя*); вин. мн. *ни, ви* (*на, ва*); *тя* (*тиѝ*); *тѣ* (*тиѐ, тиѝя*). Варіанты переходнаго нарѣчія и родопскихъ говоровъ здѣсь не указываются.

Примѣчаніе 2. Въ косвенныхъ падежахъ существуютъ двѣ формы; изъ нихъ полныя (поставлены выше до точки съ запятой) употребляются только: 1) подъ сильнымъ логическимъ удареніемъ, 2) послѣ собственныхъ предлоговъ; энклитическія краткія формы (поставлены выше послѣ точки съ запятой) употребляются во всѣхъ остальныхъ случаяхъ, въ томъ числѣ послѣ предлоговъ несобственныхъ: *на прѣдъ, отъ прѣдъ, отъ зáдъ, на óколо, врѣху́*. Удвоенныя формы косв. падежей употребляются въ значеніи краткихъ при положеніи въ началѣ рѣчи: дат. *менъ ми се струва* и *струва ми се* «мнѣ кажется», также *тебе ти, нему му, неи и, тѣмъ имъ, на тѣхъ имъ* винит. *мен*[*е ме, тебе те, него го, нея я, тѣхъ ги*. Вмѣсто *себе* дат. почти всегда, а вмѣсто *сéбе* вин. обыкновенно употребляются *сéбе си*.

Примѣчаніе 3. Мѣстоименія личныя пропускаются, если рѣчь начинается глаголомъ. При стеченіи различныхъ падежей послѣдовательность такова: им., дат., вин.: *áзъ ти го кáзвамъ* „я тебѣ его называю“, *ти́ ли му го дáде* „ты ли ему далъ его“.

§ 60. Притяжательныя мѣстоименія.

мой, мóя́, мóе́	нéговъ, -ва, -во «его»
твой, твóя́, твóе́	тóговъ, -ва, -во «его»
свой, свóя́, свóе́	нéинъ, нéйна, -но «ея»
нáшъ, нáша, нáше	тѣхенъ, -хна, -хно «ихъ»
вáшъ, вáша, вáше	нѝхенъ, -хна, -хно «ихъ».

Примѣчаніе 1. Мѣстоименія притяжательныя измѣняются какъ остальныя прилагательныя, см. § 45; особой звательной формы нѣтъ (ср. § 46); членныя формы м. р. *мóятъ, твóятъ, свóятъ*; *нáшътъ*

и *на́шиятъ*, *ва́шътъ* и *ва́шиятъ*; *не́говътъ* и *не́говиятъ* (также діал. *то́говъ*); *не́йниятъ* (также діал. *ни́хенъ*) ср. § 51,2, прим. 1.—Остатки флективныхъ формъ на *-его*, *-ега*, *-ему* — діал. и въ народной поэзіи.

Примѣчаніе 2. Передъ членными окончаніями *-та*, *-то*, *-тѣ* конечная гласная мѣстоименій *мой*, *твой*, *свой*, *нашъ*, *вашъ* въ стихахъ и въ разговорѣ можетъ отбрасываться: *мо́йта кѫ́ща*, *ва́што се́ло*, *сво́йтѣ бра́тя*.

Примѣчаніе 3. Всѣ притяжательныя мѣстоименія употребляются тогда, когда на нихъ лежитъ извѣстное логическое ударе-ніе; въ противномъ случаѣ вмѣсто нихъ обыкновенно употребляются энклитическіе дательные мѣстоименій личныхъ: *ми*, *ти*, *си*, *ни*, *ви*, *му*, *ѝ*, *имъ*; *мо́ятъ*, *баща́* и *баща́ ми*, также *ўйчо ти*, *кѫ́щата му*, *се́ло́то имъ* и пр. Притяжательное мѣстоименіе стоитъ передъ своимъ существительнымъ, энклитическіе дательные послѣ.

§ 61. **Указательныя мѣстоименія**: *то́зи*, *то́я* «этотъ», *о́нзи*, *о́ня* «тотъ», *такъ́въ*, *-взи* «такой»

м. р.	то́зи, то́я	о́нзи, о́ня	такъ́въ, такъ́взи
ж. р.	та́зи, та́я	она́зи, она́я	така́ва, таква́зи
ср. р.	това́, туй	онова́, ону́й	тако́ва, таково́зи
мн. ч.	тѣ́зи, ти́я	онѣ́зи, они́я	таки́ва, таквѝзи

Остатки флективныхъ фо́рмъ. Эти мѣстоименія склоняются, какъ прилагательныя, т.-е. винител. сходенъ съ именит., а дательн. образуется сочетаніемъ частицы *на* съ винительнымъ. Однако *то́зи*, *о́нзи*, когда стоятъ одни, или съ именемъ лица м. р., могутъ имѣть флективную форму вин. ед. *тогѝзи*, *тогова́*; *онѫ́зи*, *онова́*, дат. ед.: *на то́зи* и пр. Кромѣ того тѣ же слова, когда стоятъ одни, могутъ имѣть флективную форму дат. ед.: *тому́зи*, *тому́ва*, *оному́зи*, *оному́ва*. То-же у мѣстоимѣній др. разрядовъ: *еди́нъ*, *всѣ́ки*, *всѣ́кой*, *дру́ги*, *кой*, *кой-то*, *ни́кой*, *нѣ́кой*, *е́ди-кой*, *ко́йго́дѣ*, *ко́й да е́*: винит. (дат.+на): (*на*)*едного́*, *всѣ́кого*, *всѣ́киго*, *дру́гиго*, *кого́*, *кого́-то*, *ни́кого*, *нѣ́кого*, *е́ди-кого́*, *кого́-го́дѣ*, *кого́ да е́*, дательный: *едному́*, *всѣ́кому*, *всѣ́киму*, *дру́гиму*, *кому́*, *кому́ то*, *ни́кому*, *нѣ́кому*, *е́ди-кому́*, *кому́-го́дѣ*, *кому́ да е́*.

Примѣчаніе. Вмѣсто *то́зи*, *о́нзи* употребляются также *то́зъ*, діал. *оно́й*, *о́най*, вмѣсто *ону́й*, *онова́*—діал. *оно́то*, вмѣсто *тѣ́зи*, *онѣ́зи*,—діал. *тѝва*, *онѝва*; вмѣсто ж. р. *така́ва*, ср. *тако́ва* употребляется также *такѣ́ва*, *такѣ́во*; по образцу *такъ́въ*, *такъ́взи* измѣняется *онакъ́въ* «сякой»; относительно указат. *то́лъкъ*, *то́лкавъ*, см. § 57.

Послѣ относит. употребляются какъ указат. *той*, *тя*, *то*: *ко́е́то ку́че не ла́е*, *то и не ха́пе*; то же при слабомъ указаніи вообще: *недѣ́йте го вѣ́рва*: *това́ го зна́я*; при томъ же условіи въ опредѣленіяхъ времени винительные ед.: муж. рода *не́го*, *ж. р. не́я*, множ.

тѣхъ: (*по*) *не́го ча́съ*, (*по*) *не́го де́нь*, (*по*) *не́го вре́мe*, (*по*) *не́я годи́на*, *по тѣхъ времена́*. Книжное *того́* употребляется въ значеніи русскаго «сего»: *на двайсъ и пе́ти деке́мври того́* (=*на та́я годи́на*;); *на двайсъ и пе́ти того́* (=*на то́я ме́сецъ*).

§ 62. **Вопросительныя мѣстоименія** *кой* «кто», «какой», *що́*, *какво́* «что», *каквъ* «какой», *чий* «чей».

м. р.	кой	чий	какъвъ	
ж. р.	кои́	чия́	каква́	
ср. р.	кое́	чие́	какво́	що, какво́
мн. ч.	кои́	чии́	какви́	

Примѣчаніе. Относительно склоненія *кой* см. § 61; *кой*, *кои́*, *кое́*, *кои́* употребляется въ сочетаніи съ существительными и отдѣльно, при чемъ однако *кои́*, *кое́*, *кои́* всегда имѣютъ значеніе прилагательныхъ; флективныя формы *кого́*, *кому́* имѣютъ значеніе какъ существ., такъ и прилагат. *си́ньото цвѣте цъвтѣше*, *кои́ го мома́ бе́рѣше*, *кому́ го мо́мку да́ваше* (пѣсня). Діал. мн. *кое́* вм. *кои́*; діал. *ча́* вм. *чия́*, діал. *чийо́*, *чо́* вм. *чие́*. Мало употребляемые *ко́лъкъ*, *колка́*, *колко́*; *ко́лкавъ*, *ко́лкава*, *ко́лкаво*; *ко́лчавъ*, *ко́лчанъ* «сколь великъ», «въ какомъ количествѣ» измѣняются какъ прилагательныя.

§ 63. **Относительныя мѣстоименія** *ко́йто* «который», «кто», *какъвто* «какой», «каковъ», *чи́йто* «чей»,, *що́то* *каквото* «что» измѣняются совершенно такъ же,какъ соотвѣтствующія вопросительныя. Относительно склоненія ср. § 61.

Примѣчаніе. *Кой*, *кои́* употребляются вмѣсто *ко́йто*, *ко́ято*, 1) когда стоятъ въ началѣ рѣчи и относятся къ лицамъ: *ко́й ко́тка не хра́ни*, *той хра́ни ми́шкитъ* (посл.), 2) въ соединеніяхъ съ др. относит. словами: *кой какъ*, *кой ко́лко*, *кой гдѣ*; 3) въ сочетаніи съ *да*: *кой да* „такой чтобы“, „кто-бы“.

Примѣчаніе 2. *Що* употребляется вмѣсто *що́то* въ относительномъ смыслѣ въ тѣхъ же случаяхъ: *що е по́пово*, *то е го́тово* (посл.), *ко́й що сѣе*, *това́ и жъне*. Кромѣ того въ смыслѣ мѣстоименія „который“ употребляется для именит.—*що*, для винит. и дат.—*що* съ энклит. мѣстоименіями личными этихъ падежей: *ю́до самови́ло! отпусти́ ми бра́та*, *ти що го лю́бишъ до де́ветъ годи́ни*.

Примѣчаніе 3. Совершенно также употребляется въ народномъ языкѣ относит. *гдѣто*, *гдѣто го*, *я*, *ги*, *гдѣто му*, *и*, *имъ*: *ца́рьтъ*, *гдѣто ни освободи́ отъ ту́рското ро́бство*. Писатели по недоразумѣнію избѣгаютъ этого удобнаго оборота.

§ 64. **Неопредѣленныя и общія мѣстоименія.**

	Единственное число.			мн. ч.
	муж. р.	*ж. р.*	*ср. р.*	*всѣ 3 рода.*
1	в]сѣки, -кой,	в]сѣка (-коя)	в]сѣко (-кое)	
	в]сѣкакъвъ	в]сѣкаква	в]сѣкакво	в]сѣкакви
	ни́кой	ни́коя	ни́кое	ни́кои
	ни́какъвъ	ни́каква	ни́какво	ни́какви
5	нѣ́кой	нѣ́коя	нѣ́кое	нѣ́кои
	нѣкакъвъ	нѣкаква	нѣкакво	нѣкакви
	е́ди-ко̀й	е́ди-коя̀	е́ди-ко̀е	е́ди-ко̀и
	кой да е́	кои́ да е́	кое́ да е́	кои́ да сѫ
	в]си́чкиятъ	в]си́чка, -ката	в]си́чко, -кото	в]си́чки, -китѣ
10	еди́нъ	една́	едно́	едни́
	другъ, -ги	дру́га	дру́го	дру́ги
	не́чий	не́чия	не́чие	не́чии

Значеніе: 1 „всякій“, 2 „всяческій“, 3 „никто“, „никакой“, 4 „никакой“, 5 „кто-нибудь“, „какой-н.“, 6 „нѣкоторый“, 7 „кто-то“, „какой-то“, 8 „кто бы ни былъ“, 9 „весь“, 10 „одинъ“, 11 „другой“, 12 „чей-то“.

Относительно склоненія см. § 61. Формы ж. *всѣкоя*, ср. *всѣкое*— менѣе употребительны.

Примѣчаніе 1. Формы *всѣки, всѣкакъвъ, всѝчкиятъ* и другія съ начальнымъ *вс-* — книжныя, но употребляются и въ разговорномъ языкѣ образованнаго класса. Муж. р. *всѝчкиятъ* только въ членной формѣ; нескл. *в]сѝнца* „всѣ“ о лицахъ; *ни́кой, ни́какъвъ, е́ди-ко̀й* съ энклит. дат. дат. *си* сильнѣе выражаютъ неопредѣленность: *ни́кой си* „какой-то тамъ“.

Примѣчаніе 2. Какъ *е́ди ко̀й* и *ко́й да è* измѣняются *ко́й го́дѣ* „кто-нибудь“, „какой-нибудь“, *ко́й да* „кто бы ни“, *ко́й да би́лъ, -лѝ, -ло̀*, мн. *-лѝ, ко́й да било̀, ко́йто и да è, ко́йто и да би́лъ, ко́йто и да бѝде* „кто бы ни былъ“.

Относительно мѣстоименій количественнаго значенія см. § 57

Глаголъ.

§ 65. Подобно другимъ славянскимъ языкамъ, болгарскій языкъ выражаетъ однѣ глагольныя формы флективными средствами, другія — синтактическими, третьи — словосложеніемъ. Болгарскій глаголъ имѣетъ три лица и два числа. Въ практической грамматикѣ болгарскій глаголъ дѣлится на три спряженія по примѣтѣ 2 л. ед. наст.: спряженіе I *-ешъ*: *плете́шъ, пи́шешъ, кри́ешъ*, II *-ишъ*: *мо́лишъ, гори́шъ*, III *-ашъ* (*-яшъ*): *пи́таш*ъ, *пла́щашъ, отгова́ряшъ*. Въ I и II спряженіяхъ различаются старыя основы настоящаго и аориста (неопред. наклоненія): I *плета́—пле́тохъ, кри́я—крихъ*,

пи́ша—пи́сахъ; II *мо́ля—мо́лихъ*, *горя́—горѣ́хъ*; въ III спряженіи обѣ основы совпали *пи́тамъ—пи́тахъ*, *отва́рямъ—отва́ряхъ*.

§ 66. **Виды.** Видовыя различія некратности и кратности выражены формально только въ извѣстныхъ глаголахъ: *неса́—но́ся*. Такъ называемый многократный (неопредѣленно кратный) видъ другихъ славянскихъ нарѣчій принялъ значеніе наклоненія (см. § 80). Виды несовершенный, и совершенный свойственны большинству глагольныхъ формъ. Видъ несовершенный обозначаетъ дѣйствіе незавершенное. т.-е. безъ того момента, послѣ котораго оно прекращается; совершенный видъ выражаетъ завершеніе дѣйствія, т.-е. обозначаетъ его съ тѣмъ моментомъ, послѣ котораго оно прекращается; видъ однократный выражаетъ завершеніе такого дѣйствія, которое вообще состоитъ изъ одного момента, т.-е.—частный случай вида совершеннаго. Совершенный видъ исключенъ въ тѣхъ случаяхъ, когда въ глагольной основѣ выражена несовершенность, т.-е. отсутствіе завершающаго момента, а таковы формы собственнаго настоящаго и прошедшаго несовершеннаго (имперфекта).

Значеніе совершеннаго вида вносится: 1, приставками: *пи́ша—напи́ша*, *горя́—изгоря́*, *ду́малъ—проду́малъ*, 2, суффиксомъ **нѫ—нє**: *ста́на*, *ста́нешъ*; *тръ́гна*, *тръ́гнешъ*, кромѣ того 3, значеніе совершеннаго вида имѣютъ глаголы: *бѫ́да*, *дамъ*, *река́*, *ка́жа*, *ку́пя*, *плата́*, *роди́*, *хвръ́ля*, *кръста́*, *рѫши́*.

Значеніе однократнаго вида вносится суффиксомъ **нѫ—нє**: *писна*, *рѫ́зна*, *гръ́мна*, *пи́йна*.

§ 67. **Времена и наклоненія.** Болгарскій глаголъ имѣетъ въ изъявительномъ наклоненіи времена: настоящее, имперфектъ, аористъ, перфектъ, давнопрошедшее, три будущихъ; имѣетъ косвенныя наклоненія: повелительное, субъективной готовности (eventualis), объективной готовности (ingressivus), предположенія (praesumptivus), условное (conditionalis) и зависимое (conjunctivus). Настоящее собственное современно говорящему, но форма настоящаго употребляется кромѣ того вмѣсто прошедшаго, вмѣсто будущаго, безъ отношенія ко времени, съ модальнымъ значеніемъ (=настоящее несобственное). Прошедшія предшествуютъ говорящему, при чемъ имперфектъ обозначаетъ дѣйствіе длительное, аористъ—дѣйствіе недлительное, оба времени обозначаютъ дѣйствіе какъ процессъ, перфектъ обозначаетъ дѣйствіе какъ результатъ, при чемъ однако сильно выступаетъ и представленіе прошедшаго дѣйствія; всѣ три времени не обозначаютъ въ дѣйствіи момента завершенія. Давнопрошедшее есть перфектъ, предшествующій другому перфекту. Будущее I обозначаетъ будущее какъ переходъ отъ настоящаго; нерѣдко, сообразно происхожденію формы, оно

имѣетъ еще модальный характеръ (=будущее несобственное). Будущее II обозначаетъ ненаступившее дѣйствіе въ качествѣ факта будущаго—безъ отношенія къ настоящему. Будущее III есть будущее предварительное. Наклоненіе повелительное обозначаетъ волю говорящаго, eventualis—пассивную готовность субъекта проявить дѣйствіе, ingressivus—готовность дѣйствія проявиться; praesumptivus обозначаетъ дѣйствіе какъ предположеніе; условное наклоненіе обозначаетъ дѣйствіе, зависящее отъ опредѣленнаго внѣшняго условія; conjunctivus, или зависимое наклоненіе обозначаетъ дѣйствіе какъ представленіе.

§ 68. **Неличныя формы глагола.** Неопредѣленное наклоненіе вообще замѣнено зависимымъ наклоненіемъ, см. § 81. Неопредѣленное сохранилось въ видѣ основы, съ утратой окончанія *-ти* и предшествующей согласной: 1) въ образованіи будущаго II: *пи́ша—пи́са-щешъ, пѣя—пѣ-щѫ, плета́—пле́-ще, облѣка́—обли́-щемъ* и т. д. 2) послѣ глаголовъ модальнаго значенія: *мо́га, смѣя, не дѣй, не мо́й: мога́ стори́, смѣешъ ли каза́, не дѣй хо́ди, не дѣйте и́гра, не мой плака́;* въ этомъ случаѣ возможно и зависимое наклоненіе: *не мо́га да сто́ря.* Неопредѣленное съ окончаніемъ *-тъ* (=-тн) употребляется въ отдѣльныхъ выраженіяхъ, напр. послѣ *е „можно“: позна́тъ го е по гласа́, не е ви́дѣтъ ни́що.*—Причастія прошедшаго: дѣйствительное на *-лъ* и страдательное на *-нъ, -тъ* производятся отъ основы аориста, но первое также отъ основы имперфекта и тогда имѣетъ особое видовое значеніе (см. § 69). Причастіе страдательное оканчивается на *-тъ* только у тѣхъ глаголовъ I спряженія, которые въ аористѣ оканчиваются на *-нахъ* или на *-ухъ, -ехъ -ихъ,* (съ кореннымъ *і*): *плета́, пека́—плете́нъ, пече́нъ, пи́ша—пи́санъ, кри́я, би́я—критъ, битъ, прокълна́, ра́спна — прокле́тъ, распе́тъ,* (однако *зна́я — позна́тъ, пѣя — пѣтъ*), *пу́сна—пу́снатъ, чу́я—чутъ, огрѣя—огрѣнъ; мо́ля, утвърдя́—мо́ленъ, утвърде́нъ; освѣтля́вамъ—освѣтля́ванъ.* Оба причастія могутъ употребляться адноминально: *Бо́лния ста́рецъ, не изли́залъ отда́вна изъ кѫ́щи. Ма́рко, обѣ́двалъ ве́че, сѣдѣ́ше на о́дърче.* Отъ причастія страдательнаго производится существительное отглагольное съ активнымъ значеніемъ: *плете́не, пи́сане, пи́те* но *кри́ене, би́ене, ми́ене, мо́лене, освѣтля́ване; -ние, -тие* есть по большей части книжный варіантъ той же формы. Дѣепричастіе наст. времени, сохранившееся въ различныхъ образованіяхъ въ народныхъ говорахъ, вводится иногда въ литературный языкъ: *и́майки на видъ, пи́сащецъ* и пр.; дѣепричастіе прошедшаго не существуетъ. Въ литературный языкъ вводятся въ отдѣльныхъ формахъ причастія наст. дѣйств. на *-щъ*, страд. на *-мъ*, прошед. дѣйств. на *-вшъ, -вши.* Эти искусственныя попытки не имѣютъ будущаго (ср. § 49, пр. 3).

§ 69. Сочетаніе видовъ съ временами и наклоненіями. Значеніе на-

стоящаго собственнаго и имперфекта исключаетъ возможность совершеннаго вида. Настоящее несобственное можетъ имѣть совершенный видъ: *Ѝскамъ да отѝда: мо́ля да напи́шешъ, трѣ́ба да оба́дишъ; нѣ́ма да отѝдешъ; мо́же би да намѣ́рятъ: ако узна́я; да ти ка́жа.* — *Хоро́то запри́лича́ на еди́нъ пра́вилен полукръ́гъ, ту се завѝе о́коло се́бе си, като заспа́лъ смокъ, и пакъ се развѝе и прѣобъ́рне въ пра́ва ли́ния, или пъ́къ изобража́ва ра́зни фанта́зии.*

Наст. несобств. сов. вида, отнесенное въ прошедшее, выражается чрезъ имперфектъ совершеннаго вида, при чемъ однако такая форма имѣетъ значеніе прошедшаго вообще, а не имперфекта: *И да скри́еше и́мето му, всѣ́ки щѣ́ше да се сѣ́ти. Той зна́еше, че би́вшия му учени́къ го обожа́ваше и би сто́рилъ сѝчко, ако го помо́лѣше. Ко́лчимъ срѣ́шнеше. Ди́ви трѣ́ви, кои́то го пра́вѣха невѝдимъ, ако ле́гнѣше. Съ тре́петно сърце се взи́раше въ всѣ́кого, кого́то срѣ́шнеше.* Аористъ вообще можетъ имѣть два вида, ибо недлительность въ прошедшемъ можетъ разсматриваться какъ совершонная и несовершонная: *пи́сахъ* и *напи́сахъ*; несовершенный видъ аориста особенно часто употребляется въ суммарномъ значеніи: *Пу́бликата го слуша́ до кра́я съ непрѣкѫ́снато внима́ние. Ти ни развожда́ по два́йсетъ по́рти да хло́паме. Ами́ записува́ ли пѣ́снитѣ? какво́ ща да ти запи́свамъ, та и свѣщи́ нѣ́ма ту́ка! Той дъ́лго расказва́ исто́рията си. Той два́йсетъ пѫ́ти днесъ се опитва́.* Два вида могутъ имѣть вообще также: будущія, всѣ наклоненія и оба причастія какъ въ самостоятельномъ употребленіи, такъ и въ синтактическихъ сочетаніяхъ, выражающихъ времена и наклоненія. Причастіе на —лъ, входящее въ составъ перфекта, можетъ имѣть двѣ основы—аориста и имперфекта—съ видовыми значеніями того и другого: *плелъ съмъ—плетѣ́лъ съмъ*, и это различіе проходитъ по формамъ временъ и наклоненій, содержащимъ это причастіе: *вели́ка ръка́, кои́то е те́чела всѐ такъ́ва непрѣбро́дна още въ врѣмена́та на Кри́ума и Симео́на.*

§ 70 **Флективныя формы трехъ спряженій.**

Настоящее.

I	II	III
плета́	ле́пя	чу́кам
плете́шъ	ле́пишъ	чу́кашъ
плете́	ле́пи	чу́ка
плете́мъ	ле́пимъ	чу́каме
плете́те	ле́пите	чу́кате
плета́тъ	ле́пятъ	чу́катъ.

Имперфектъ

плете́хъ	ле́пѣхъ	чу́кахъ
плете́ше	ле́пѣше	чу́каше

	плетѣше	лѣпѣше	чу́каше
	плетѣхме	лѣпѣхме	чу́кахме
	плетѣхте	лѣпѣхте	чу́кахте
	плетѣха	лѣпѣха	чу́каха.
		Аористъ	
	плетохъ	лѣпихъ	чука́хъ
	плете	лѣпи	чука́
	плете	лѣпи	чука́
	плетохме	лѣпихме	чука́хме
	плетохте	лѣпихте	чука́хте
	плетоха	лѣпиха	чука́ха.
		Повелительное	
	плети	лѣпи	чу́кай
	плетете	лѣпете	чу́кайте
		Накл. готовности	
наст	плетвамъ	лѣпвамъ	чу́квамъ
прош.	плетвахъ	лѣпвахъ	чу́квахъ
		(по III-му спряженію)	
		причастія прошедшаго	
дѣйств.	плелъ,	лѣпилъ	чука́лъ
	плетѣлъ	лѣпѣлъ	чу́калъ
страд.	плетенъ	лепенъ	чу́канъ
	битъ, клетъ.		

§ 71. **Основы. Имперфектъ. Аористъ. Причастія.** Въ I спряженіи основа настоящаго и основа аориста различны: а) *четéшъ, бодéшъ, пасéшъ—чéтохъ, бóдохъ, пасóхъ*, в) *берéшъ—брáхъ*, с) *пúшешъ, рѣжешъ, плáчешъ—пúсахъ, рѣзахъ, плáкахъ*, d) *тръгнешъ, стáнешъ — тръгнáхъ, станáхъ* e) *орá, орéшъ—орáхъ; мéла, мéлешъ—млѣхъ* (но также *оря* и *мéля — мéлихъ*), f) *пúешъ — пихъ, знáешъ — знахъ, чýешъ—чухъ, пúешъ—пѣхъ*, g) *рáспна—распéхъ* (*рáспнахъ*), *кълна—клехъ* (*кълнáхъ*).

Во II спряженіи различаются основы а) *мóля—мóлихъ*, в) *горя́—горѣхъ*, с) *стоя́, държá—стоя́хъ, държáхъ.*

Въ III спряженіи различаются варіанты основы а) *донúсамъ* b) *вúждамъ* c) *отвáрямъ.*

Имперфектъ всегда производится отъ первой основы: *четѣхъ, берѣхъ, пúшехъ, рѣжехъ, плáчехъ, орѣхъ* и т. д. Основа аориста тождественна съ старой основой неопредѣленнаго наклоненія, она можетъ быть установлена по сравненію съ русскимъ и старославянскимъ неопредѣленнымъ. Отъ основы аориста произведены оба причастія прошедшаго: *челъ, болъ, пáсълъ, бралъ, пúсалъ, рѣзалъ, плáкалъ, тръгнáлъ, станáлъ, орáлъ, млѣлъ* (*мѣлилъ*), *пúлъ, знáлъ, чулъ, пѣлъ, распéлъ*, (*распнáлъ*), *клелъ* (*кълнáлъ*), ср. § 69, и *че-*

тéнъ, боденъ, пасéнъ, бранъ, пúсанъ, рѣзанъ, дúгнатъ, óранъ, млúнъ, пúтъ, знáтъ, чýтъ, распéтъ (распнáтъ), клетъ, (кълнáтъ).

Примѣчаніе 1. Діалектически находимъ 1. л. ед. наст. *плéтéмъ, мóлимъ* (переход. и зап. нар.), *плéтамъ, мóламъ* (главн. варіантъ въ макед. нар.), *мóла* вм. *мóля* (зап., вост.) и др.—Діалектически находимъ въ разныхъ говорахъ *мóжа—мóжешъ, речá — речéшъ*. Повсемѣстно въ 1 л. ед. нефонетически возстановлены коренныя согласныя во II спр.: *хóдя, хóда, хóдамъ, хóдимъ* и др.—Въ 1 л. мн. наст. I и II спряж. діалектитески находимъ окончаніе *-ме* вм. *-мъ*: *плéтеме, мóлиме*.—Въ 3 л. мн. наст. II спряж. діалектически находимъ *мóлатъ, горáтъ* (зап. вост., ср. 1 л. *мóла, горá*) и др. варіанты.

Примѣчаніе 2. Въ I. и II. спряженіи въ имперфектѣ основа оканчивается на *ѣ*, которое нефонетически обобщилось; но вмѣсто *ѣ* пишется *а* и *е* послѣ шипящихъ, *я* и *е* послѣ гласныхъ: *четѣхъ—четѣше, мóлѣхъ—мóлѣше*, но: *държдáхъ—държдéше, мнóжехъ—мнóжеше, стоя́хъ—стоéше*.

§ 72. **Вспомогательные глаголы.**

Настоящее

ща	съмъ	бѫ́дѫ
щешъ	си	бѫ́деш
ще	е	бѫ́де
щéмъ	сме	бѫ́демъ
щéте	сте	бѫ́дете
щатъ	сѫ́	бѫ́датъ.

Имперфектъ

щѣхъ	бѣхъ	бѫ́дѣхъ
щѣше, щѣ	бѣше, бѣ	бѫ́дѣше
щѣше, щѣ	бѣше, бѣ	бѫ́дѣше
щѣхме	бѣхме	бѫ́дѣхме
щѣхте	бѣхте	бѫ́дѣхте
щѣха	бѣха	бѫ́дѣха.

Аористъ

бихъ	бидóхъ
би	биде́
би	биде́
бúхме	бидóхме
бúхте	бидóхте
бúха (би)	бидóха.

повелит. бѫди́, бѫде́те
накл. гот. бúв(в)амъ, (бѫ́двамъ)
причаст. билъ, бѫ́дѣлъ

Примѣчаніе. Вспомогательный глаголъ *ща* употребляется для выраженія будущаго I. и II: *ща* [*да*] *пиша*, *писаща* (§ 75, 76). Однако въ литературномъ языкѣ будущее I выражается теперь при помощи частицы *ще*: *ще* [*да*] *пи́ша*. Если будущее имѣетъ модальный оттѣнокъ, оно можетъ имѣть форму прошедшаго: *щѣхъ*, *щѣ́ше* (не *щѣ*) *да пи́ша*. (§ 81) Тотъ же глаголъ и съ реальнымъ значеніемъ „хотѣть“: наст. *ща*, *щешъ*, имперф. *щѣхъ*, *щѣ́ше*, аористъ *щѣхъ*, *щѣ* (читай *щя*) и пр.

Вспомогательный глаголъ *бѫ́да*, *бѫ́дѣхъ* употребляется съ значеніемъ вида совершеннаго вм. *съмъ*, *бѣхъ* (въ качествѣ связки и глагола существительнаго) во всѣхъ тѣхъ случаяхъ, когда употребляется совершенный видъ отъ настоящаго и имперфекта, ср. также будущее III (§ 77).

Бѣхъ—бѣ́ше имѣетъ значеніе имперфекта, *бѣхъ-бѣ*—значеніе аориста суммарнаго, *бихъ-би* имѣетъ значеніе аориста несоверш. вида, *бидо́хъ-биде́* — значеніе аориста совершеннаго вида, русск., „сталъ“. Аор. и имперф. *бѣхъ* входитъ въ составъ давнопрошедшаго (§ 74.), аор. *бихъ*—въ составъ условнаго наклоненія (§ 84), *бидо́хъ*—въ составъ аориста страдат. (§ 84).

§ 73. **Перфектъ** образуется сочетаніемъ настоящаго *съмъ*, *си* (§ 72) съ причастіемъ на *-лъ* (§ 68, 69 пр. 1): *пи́салъ съмъ*; *пи́сала си*; *пи́сало е*; *пи́сали сме*, *сте*, *сѫ́*. О значеніи формы см. § 67.

Примѣчаніе 1. Связка въ литературномъ языкѣ можетъ опускаться въ 3 лицѣ. По говорамъ связка отсутствуетъ: въ 3 л., или всюду, или всюду присутствуетъ. Фраза не можетъ начинаться связкой: *пи́салъ съмъ* или: *а́зъ съмъ пи́салъ*, *не сѣ́мъ пи́салъ*.

Примѣчаніе 2. Въ перфектѣ возможны всѣ видовыя различія, вносимыя приставкой или суффиксами основы: *ви́калъ съмъ*, *повика́лъ съмъ*, *ви́кналъ съмъ*, *вика́лъ съмъ*, *ви́кнѣлъ съмъ*. То-же въ др. временахъ и наклоненіяхъ, содержащихъ причастіе на *-лъ*.

Примѣчаніе 3. Одно причастіе безъ связки употребляется въ значеніи 1) настоящаго perfectum praesens: *слу́шала ме още пу́щината! И тя́ не щѣ́ла султа́нътъ! Гѝнко, жѝва ли би́ла?!* 2) повелительнаго: *добрѣ́ дошѣ́лъ*. *Ба́зилъ ме Богъ*.

Примѣчаніе. Значеніе перфекта исключаетъ возможность употребленія *бѫ́да* вмѣсто *съмъ*, ср. § 77 прим. 1.

§ 74. **Давнопрошедшее** образуется сочетаніемъ прошедшаго *бѣхъ бѣ́ше* или *бѣхъ бѣ* (§ 72) съ причастіемъ на *-лъ* (§ 68, 69).

Примѣчаніе. Давнопрошедшее первоначально обозначаетъ перфектъ, предшествующій другому перфекту. Глаголъ *бѣхъ*, *бѣ́ше* вноситъ лишь значеніе прошедшаго вообще, а не имперфекта,— видовыя значенія формы выражены въ причастіи (ср. § 73 пр. 2). Глаголъ *бѣхъ*, *бѣ* вноситъ въ форму давнопрошедшаго суммарно-

аористическій оттѣнокъ. *Въ това врѣме музиката още пръстала и шумѣтъ утихналъ. Тя минуваше за патриотка и се мѣшаше въ комитети: еднажъ Левски бѣше пръношувалъ у нея. Черни, бурни облаци затуляха небето зече; вечерният хладъ се бъ пръобърналъ на студенъ вътрецъ, който шумѣше жаловито на пуститъ улици. Юрданица бѣше паднала злъ болна и нѣколко дни не бъ ставала отъ легло́то.*

§ 75. **Будущее** I. Образуется сочетаніемъ частицы *ще* съ настоящимъ временемъ глаголовъ: 1 л. *ще пи́ша, ще напи́ша, ще тръ́гна, ще мо́ля, ще дамъ, ще да́вамъ*, 2 л.: *ще пи́шешъ, ще напи́шешъ* и т. д.

Примѣчаніе 1. Теперь—это образованіе будущаго господствуетъ въ литерат. языкѣ; при этомъ рѣдко частица *ще* соединяется съ глаголомъ частицей *да: ще да пи́ша, ще да пи́шешъ*. Ранѣе писатели (особенно для 1 л. ед.) употребляли и сочетаніе глагола *ща, щешъ* (см. § 72) съ настоящимъ — съ частицей *да* или безъ нея: *ща (да) пи́ша, щешъ (да) пи́шешъ* и т. д.

Примѣчаніе 2. Въ говорахъ находимъ: въ однихъ — сочетанія съ глаголомъ: *ща (да) пи́ша*, въ другихъ — съ частицей: *ще (да) пи́ша*. Частица является діалектически въ видѣ *ще, щѣ, нѣ, че, ше*, а равно являются и иныя частицы *ждѣ, здѣ, зѣ, же, сѣ, сѣ*.

Примѣчаніе 3. Форма будущаго развилась изъ сочетанія съ модальнымъ значеніемъ: ***хо]щѫ да пишѫ*** обозначало намѣреніе, при чемъ частица *да* вводила коньюнктивъ глагола **пишѫ**; частица *ще* (и др. фонетич. варіанты) отвлечена изъ формъ глагола *ща, щешъ*. Когда все сочетаніе стало обозначать и настоящее будущее, частица *да*, вводящая коньюнктивъ, оказалась излишней. Имперфектъ и перфектъ того же сочетанія сохранились въ модальномъ значеніи (см. § 81 и § 77, пр. 2), такое же значеніе часто имѣетъ еще и сама форма будущаго: *дѣка ще е* «гдѣ бы онъ могъ быть?», *какви́ ще бѣ́дѣтъ тѣ: блъгари или турци* „кто бы они были?..“

Примѣчаніе 4. При отрицаніи кромѣ формы *не ще (да) пи́ша* употребляется сочетаніе *нѣма да пи́ша, да пи́шешъ* и т. д. съ модальнымъ значеніемъ сильной увѣренности; и безъ отрицанія сочетаніе *и́мамъ да пи́ша* обозначаетъ увѣренность относительно будущаго. Относительно *нѣма* при повелительномъ см. § 78. пр. 3.

§ 76. **Будущее II.** образуется сочетаніемъ глагола *ща, щешъ* съ неопредѣленнымъ наклоненіемъ, утратившимъ окончаніе **-ти**. Глаголъ *ща, щешъ* или стоитъ передъ неопредѣленнымъ и тогда не сливается съ нимъ, или (обычный случай) послѣ неопредѣленнаго и тогда сливается съ нимъ въ одно слово: *пи́саща, пи́сащешъ* (*ща, щешъ пи́са*); въ обоихъ случаяхъ исчезли также согласныя и *і* несл. предшествовавшія окончанію **-ти**: *плета́—пле́-ща, пека́—пе́-ща, неса́—не́-ща, до́(й)да—до́-ща* и т. д.

Примѣчаніе. Это сочетаніе—также модальнаго происхожде-

нія, но оно получило значеніе собственнаго будущаго ранѣе другого подобнаго сочетанія (§ 75 пр. 3), когда неопред. оканчивалось уже на **-тъ** (читай *-t*, изъ **-тн**): въ такихъ сочетаніяхъ какъ **прѣоратъ цѫ, понєстъ цѫ** всѣ согласныя, предшествовавшія группѣ *щ*, исчезли фонетически. О современномъ значеніи будущаго I. и II. см. § 67.

§ 77. **Будущее III.** есть будущее, наступившее ранѣе другого будущаго, или будущее предварительное. По образованію оно отличается отъ будущаго I тѣмъ, что заключаетъ въ себѣ не настоящее время, а перфектъ:

ще съмъ	на]пи́салъ	ще бѫ́дѫ	на]пи́салъ
ще си	на]пи́салъ	ще бѫ́дешъ	на]пи́салъ
ще е	на]пи́салъ	ще бѫ́де	на]пи́салъ

Примѣчаніе 1. Варіанты *съмъ и бѫ́да* вносятъ видовое различіе: первый выражаетъ длительность ранѣе сложившагося факта въ будущемъ, послѣдній—проявленіе ранѣе сложившагося факта въ будущемъ: „окажется“. О видовыхъ формахъ причастія на *-лъ* см. § 73, прим. 2.

Примѣчаніе 2. Будущее III. рѣдко употребляется въ значеніи времени; обыкновенно оно имѣетъ модальное значеніе, выражая potentialis перфекта: *той ще бѫ́де чє́лъ та́зи кни́га* „онъ вѣроятно уже читалъ эту книгу“.

Примѣчаніе 3. Въ тѣхъ придаточныхъ предложеніяхъ, гдѣ будущее не употребляется, *съмъ на]пи́салъ* выражаетъ только перфектъ, а *бѫ́да на]пи́салъ* — замѣняетъ будущее *ще бѫ́да напи́салъ*: *а́ко бѫ́де ми уши́лъ дрѣ́хата, да я зе́мешъ.*

§ 78. **Повелительное наклоненіе.** Имѣетъ только двѣ формы: 2. лицо ед. на *-и́, -й* и 2 л. мн. на *-е́те, -йте.*

Окончанія *-и́, -е́те* имѣютъ тѣ глаголы I. и II. спряженія, у коихъ въ наст. окончанію *-ешъ, -ишъ*, предшествуетъ согласная: *крои́ крои́те* при *чети́, — чете́те пиши́ — пише́те, кълни́ — кълне́те, лѣпи́ — лѣпе́те, гори́—горе́те.*

Окончанія *-й, -йте* имѣютъ.

1. Глаголы I. и II. спряженія, у коихъ въ наст. окончанію *-ешъ, -ишъ* предшествуетъ гласная; *пѣ́й пѣ́йте, пи́й пи́йте; сто́й сто́йте.*

2. Всѣ глаголы III. спряженія: *ка́рай ка́райте, отгова́ряй отгова́ряйте.*

Примѣчаніе 1. Окончаніе *-е́те* содержитъ этимологич. ударяемое *т*, которое нефонетически распространилось на всѣ указанные глаголы.

Примѣчаніе 2. *Ямъ* имѣетъ *я́жъ, я́жте, ви́дя* имѣетъ *ви́жъ, ви́жте, вли́за—вли́зъ, вли́зте, изли́за—и́зли́зъ, изли́зте; дръжа́, лежа́,*

мльчá, бúгамъ при нормальныхъ образованіяхъ имѣютъ также *дръжъ дръ́жте, лежъ лéжте, млъчъ млъ́чте*, или *млъкъ, млъ́кте, бъжъ бúжте, крои́—кроéте*; *úда* и *дó(й)да* при нормальныхъ образованіяхъ имѣютъ также *елá, елáте*.

Примѣчаніе 3. Недостающія формы повелительнаго описываются при помощи частицы *нéка* съ настоящимъ: *нéкá дóде, нéка дóделъ*. При отрицаніи вмѣсто *не плачи́, не плачéте, не забрáвяй, -йте* у глаголовъ несоверш. вида возможно описаніе при помощи *недúи, недúйте* (діал. *нéмóй[те]* съ неопред. *недъ́й плáка, недúйте забрáвя́*. При рѣшительномъ запрещеніи употребляется *нúма да* съ настоящимъ; *не бúва да* съ наст. значитъ „нельзя“.

§ 79. **Eventualis**, или наклоненіе пассивной готовности дѣйствующаго субъекта, имѣетъ форму глаголовъ производныхъ на *-амъ, -'амъ, -áвамъ, -úвамъ*. Въ говорахъ въ образованіи этого наклоненія наблюдаются большія колебанія: наст. *бодá*, event. *бáдамъ, бáждамъ, бóждамъ, бóд(у)вамъ*; наст. *ковá* event. *ковáвамъ*. Въ литерат. языкѣ образованіе event. нормировано слѣдующими правилами:

Окончаніе *-úвамъ* имѣютъ глаголы на *-на, -нешъ* съ предшеств. согласной: *трúгна* event. *трúгнувамъ*.

Окончаніе *-вамъ* имѣютъ остальные глаголы, при чемъ это окончаніе присоединяется обыкновенно къ простѣйшей основѣ глагола: I. *бóдвамъ, плéтвамъ, плáквамъ, пúсвамъ, крúвамъ* (но *пúйвамъ*), *стáнвамъ*, II. *мóлвамъ, гóрвамъ*, III. *бúвамъ*—event. *бúввамъ, остáвямъ*—event. *остáввамъ*.

Примѣчаніе 1. Глаголы на *-вамъ* съ предшеств. согласной не имѣютъ особой формы event: *кáзвамъ*; остальные глаголы III. спряженія могутъ не имѣть ея: наст. *бúвамъ, дáвамъ, остáвямъ* употребляются и въ значеніи event.

Примѣчаніе 2. Eventualis имѣетъ времена: настоящее, имперфектъ, перфектъ; аористъ исключенъ значеніемъ этого наклоненія: *пúсвамъ, пúсвахъ—пúсваше, пúсвалъ съмъ*. Eventualis имѣетъ видъ того praes., къ которому относится: *пúша—пúсвамъ, напúша—напúсвамъ*.

§ 80. **Conjunctivus**. Сочетаніе настоящаго времени и всѣхъ прошедшихъ съ частицею *да* выражаетъ представленіе говорящаго въ отличіе отъ факта (ср. § 67). Сообразно такому общему значенію сочетанія, оно можетъ употребляться также для выраженія желанія, предположенія, условія и пр., послѣ всѣхъ глаголовъ модальнаго значенія, въ предложеніяхъ условныхъ, уступительныхъ, цѣли и др., а также въ предложеніяхъ главныхъ: *Да си úдемъ! И тóй да го не намúри! Нúкого нúма да пúснете ни да влúзе ни да излúзе. Да мóжеше пóнъ да зъ́рне нúкого познáтъ! И да скрúеше úмето си, сúки щéше да се сúти. Въ́лцитъ да ви едúха главúтъ. Да не бú да знáе*

нѣщо. Да сѫ го послу́шали, нѣмало да па́дне ни́каква кръвни́на. Ср. § 83, прим. 2.

§ 81. **Ingressivus**, или наклоненіе объективной готовности, обозначаетъ дѣйствіе, которое готово проявиться (ср. французъ. aller съ неопредѣленнымъ наклон.). По отношенію къ настоящему это наклоненіе выражается формой будущаго I., по отношенію къ прошедшему—прошедшими временами того модальнаго сочетанія, изъ котораго получилось это будущее, т. е. прошедшими временами вспомогательнаго глагола *ща* + conj. главнаго глагола: *ще оти́да* „я готовъ уйти", *ще оти́датъ* „они готовы уйти", *щѣхъ да оти́да, щѣха да оти́датъ* „я былъ готовъ, они были готовы уйти" (ср. § 72, 75). При отрицаніи вмѣсто *не ща* употребляется также безличное *нѣма* (ср. § 75, пр. 4). *Какво́ щѣхъ да напра́вя? Щѣхъ да забра́вя! Дра́мата, ко́ято щѣше да се пръдста́ви довечера, не е позна́та на по́-вечето чита́тели. Нали ду́маха по́-напредъ, че чорбаджи́-Сте́фчовия си́нъ щѣлъ да зи́ма Ми́лка? Отъ ту́ка нѣмаше ни́що мънасти́рскитѣ псе́та да се разбу́дятъ, ни́що ра́таи да ги усѣтятъ. Той мо́жеше да му отка́же, но нѣмаше да го издаде́.*

Примѣчаніе 1. Это наклоненіе употребляется въ главныхъ предложеніяхъ и тѣхъ придаточныхъ, кои допускаютъ будущее.

Примѣчаніе 2. Вмѣсто формы будущаго I. находимъ иногда будущее II. *щѣхъ да оти́да* и *оти́ щѣхъ*. (ср. § 76).

§ 82. **Praesumptivus** образуется сочетаніемъ причастія на -*лъ* съ перфектомъ *билъ съмъ*. Эта форма обозначаетъ дѣйствіе не какъ несомнѣнный фактъ, а какъ предположеніе или мнѣніе: *Госпо́жа Софи́я ка́зваше: дошѣлъ билъ да си попра́ви здра́вието. Не билъ бра́те, озрѣлъ наро́да за такова́ нѣщо. А кой е билъ поби́лъ зна́метo на върхъ бъ́рдото?*

Примѣчаніе. По образованію praesumptivus есть перфектъ предшествующій перфекту. Значеніе измѣнилось въ модальное какъ въ перфектѣ, предшествующемъ будущему (§ 77); различіе въ модальности этихъ двухъ формъ обусловлено различіемъ времени.

§ 83. **Условное наклоненіе** первоначально обозначаетъ дѣйствія обусловленныя въ отличіе отъ фактовъ; оно образуется сочетаніемъ аориста *бихъ, би* (§ 72) съ причастіемъ на -*лъ*: *азъ бихъ пи́салъ, ти би пи́сала, то би пи́сало; пи́сали би́хме, би́хте, би́ха.*

Примѣчаніе 1. Относительно употребленія видовъ см. § 73, прим. 2. Сочетаніе не можетъ начинаться съ энклитическаго члена: *а́зъ бихъ пи́салъ* и *пи́салъ бихъ;* однако формы аориста *бихъ* могутъ и не быть энклитическими: *би́ ли ме оби́чала, ако бѫ́дѣхъ такъ́въ, какъ́вото ме ки́чатъ пръдъ тѣ́бе?* Въ 3 л. мн. вм. *би́хѫ* иногда находимъ *би.*

Примѣчаніе 2. Условное наклоненіе употребляется въ главныхъ и придаточныхъ предложеніяхъ. Въ главномъ предложеніи

и въ придаточныхъ, допускающихъ употребленіе будущаго, условное наклоненіе съ частицею *да* выражаетъ желаніе. *Азъ бихъ ви посъвѣтвалъ. Ваши въпроси неясни и отвлѣчени, бѣха затруднѣли и ученици отъ петия класъ. Да би можала поне душата му да храни и двѣтѣ привързанности. Тая пѣтека бѣше едничката, по която би могълъ да избѣгне въ Балкана, ако станеше нужда.* Въ условныхъ предложеніяхъ это наклоненіе само по себѣ обозначаетъ обусловленное дѣйствіе вообще и потому можетъ выражать какъ простое допущеніе, такъ и предположеніе противорѣчащее дѣйствительности, но послѣднее употребленіе—обычнѣе, ибо простое допущеніе выражается и иначе: *Та па и да би било възможно, той не би тръгналъ вече за Бѣла Черкова. Та и той нѣмаше да ме позная, ако да не му се бихъ обадилъ.*

Примѣчаніе 3. Фактическое условіе выражается изъявит. наклоненіемъ, въ придаточномъ *ако*. Возможное условіе: прид. *да, ако да*, глав. будущее. Простое допущеніе: прид. *ако, ако да, да* съ имперф., главн. ingress. (*щѣхъ да*): *Нито тоя гостаналъкъ не би могълъ да го укрие, защото, ако той заблудѣше гонителитѣ, то сетата щѣха да го намѣрятъ.* Условіе невозможное выражается также чрезъ *да* съ давнопрошедшимъ въ прид. и ingress. (*щѣхъ да*) въ главномъ.

§ 84. **Возвратная и страдательная форма.** Возвратная форма образуется, какъ въ русскомъ языкѣ, присоединеніемъ энклит. вин. 3 л., который однако не сливается съ глагольной формой и стоитъ до или послѣ нея на основаніи общихъ правилъ объ энклитикахъ: *плаша* пугаю; возвр. *плаша се, азъ се плаша, не се плаши*. У многихъ глаголовъ значеніе возвратной формы утрачено: *моля се* молюсь, *карамъ се* бранюсь. Страдательная форма выражается сочетаніемъ вспомогательнаго глагола *съмъ* съ прич. прош. страд. главнаго глагола; такія сочетанія вообще имѣютъ результативное значеніе: *азъ съмъ наказанъ, бѣхъ (бѣше, бѣ)наказанъ, ще съмъ наказанъ*; только аористъ *бидохъ наказанъ* имѣетъ аористическое значеніе. *Съ грижи на родолюбитѣ България въ късо врѣме биде засѣяна съ училища.* Сочетанія *бивамъ наказванъ, бивале* (или *бѣше*) *наказванъ* имѣютъ кратное значеніе. Страдательная форма замѣняется возвратною главнымъ образомъ для достиженія значенія некратнаго и нерезультативнаго *той се наказва, той се наказваше, да се наказе, ще се наказе*, но также аор. *той се наказа, той се наказва* и пр.

§ 85. **Неправильные глаголы.**

1. Ямъ, ядешъ, яде, ядемъ, ядете, ядатъ;—*повел.*: яжъ, яжте;—*имперф.* ядѣхъ, ядѣше;—*аор.* ядохъ, яде;—*event.* яд(в)амъ—*прич.* ялъ, ядѣлъ; яденъ.

2. Дамъ, дадешъ—дадатъ; *повел.* дай, дайте, *имперф.* дадѣхъ, *аор.* дадохъ, *event.* да(в)вамъ, *прич.* далъ, дадѣлъ; даденъ.

3. Ида, и́дешъ, *соверш.* до́(й)да, до́(й)дешъ, *имперф.* и́дѣхъ, и́дѣше; додѣхъ, додѣше, *аор.* идѣхъ, идѣ; и́дохъ, и́де; до́(й)дохъ, до́(й)де; *event.* и́двамъ, до́двамъ, *прич.* шелъ, дошелъ; идѣлъ, додѣлъ; *повел. также* ела́[самъ, ела́те[самъ. *будущее* II до́-ща, до́-щешъ.

4. Мо́га, мо́жешъ etc. *имперф.* мо́жахъ, мо́жеше; *аор.* можа́хъ, можа́, *діал.* можи́хъ, можо́хъ; *повел.* не мо́й, не мо́йте; *прич.* мо́гълъ, можа́лъ.

§ 86. **Безличные глаголы.**

1. *Има* есть, *нѣма* нѣтъ, – *да* нельзя, *бѝва* хорошо, *не бѝва[да* нельзя, *трѣба* нужно, надо, до́лжно, должно́ быть, *стѝга* довольно, *мо́же[би* можетъ быть, *ра́но е* рано, *къ́сно е* поздно и др.

2. 3 л. ед. возврат. *ка́зва се* соотвѣтствуетъ русскому безличному „говорятъ“, „говорится“ и „говоришь; также *пѝше се*; *у́чи се*, учатся, учатъ; *хо́ди се* ходятъ, *спи́ се* спятъ.

3. 3 л. ед. возврат. съ энклит. дат. обозначаетъ расположеніе *пи́е ми се* мнѣ пьется, *спи́ ми се* мнѣ спится, также *яде́ ми се*, *хо́ди ми се* и т. д.

Нарѣчія.

§ 87. **Нарѣчія качественныя** производятся отъ прилагательныхъ и имѣютъ:

Окончаніе -о, если прилагательное оканчивается на *-ъ*, *-ь*: *ху́баво*, *ло́шаво*, *дале́ко*, *мѫ́чно*, *скѫ́по*; *кри́во-лѝво* кое-какъ.

Окончаніе -ски, если прилагательное оканчивается на *-ски*: *бъ́лгарски*, *ту́рски*, *нѣ́мски*, *се́лски*, *човѣ́шки*, *прия́телски*, при чемъ въ литерат. языкѣ часто присоединяется приставка *по*: *по-бъ́лгарски* „по болгарски“.

§ 88. **Нарѣчія образа дѣйствія.**

1. *До́брѝ* хорошо, *злъ* дурно, плохо, *ху́баво* и *ху́бавъ* прекрасно, *бръ́зо* и *бръ́же* быстро. Степени сравненія см. § 50, пр. 1.

2. На *-омъ*, *-ома*, *-ешко́мъ*, *-ешка́та*: *млъ́комъ*, *млъчешко́мъ*, *млъчешка́та* „молча“, *ти́хомъ*, *ти́хома* „тихо“, *тичешко́мъ*, *тичешка́та* „бѣгомъ“, *треперешко́мъ*, *треперешка́та* „дрожа“.

§ 89. **Нарѣчія степени и мѣры.** *Твърдѣ*, *мно́го* очень, *ма́лко* немного *до́ста*, довольно, *тъ́кмо* какъ разъ, точно, *са́мо* только, *баре́мъ*, по крайней мѣрѣ, *съвсѣ́мъ*, *съсе́* совсѣмъ, *то́лкова*, *то́лкосъ* столь, *тъ́й*, *така́* такъ, *о́ще* еще, *до та́мъ* до такой степени, *на́полъ* наполовину.

§ 90. **Нарѣчія времени.** *Днесъ*, *днѐска* сегодня, *вчера́* вчера, *за́вчера* третьяго дня, *у́трѣ* завтра, *у дру́гы день* послѣ завтра, *дове́чера* нынче вечеромъ, *на́двечеръ* подъ вечеръ, *за́рань*, *зараньта́*, *су́трень* утромъ, *нощесъ*, *-ска* нынче ночью (=прошл., будущ.), *сно́щи* вчера вечеромъ, *нощ*, *но́щемъ* ночью, *деня́*, *де́немъ* днемъ *зи́мѫ* зимой, *зима́съ*, *зима́ска* этой зимой, (наст., прошл., будущ.), *лѣ́тѫ* лѣтомъ, *лѣ́тосъ*, *-ска* этимъ лѣтомъ (наст., прошл., будущ.), *е́сень* осенью, *есене́съ*, *-ска* этою

осенью (наст., прош., будущ.), *прóлѣть* весною, *прóлѣтесъ, -тсемъ* этою весною (наст., прош., буд.), *лáни* прошлаго года, *по-лáни* третьяго года, *нѣкога[жъ, нѣкоги* нѣкогда, въ извѣстное время, *по-нѣкога[жъ, по-нѣкоги* иногда, *нúкога, -ги* никогда, *вс[сѣкога, -ги* всегда, *когá, когú* (вопр.), *когáто, -гúто* (относ.) когда, *сегá, сегú* теперь, сейчасъ, *éй сегá* сейчасъ, *тогá, -áсъ, -áзи, -áва* (также *тогú* - - -) тогда, *нáпоконъ* потомъ, *подúръ, -рѣ* послѣ, *напрéдъ* прежде, *завчáсъ, навчáсъ* сейчасъ, въ одно мгновенье, *токо щó* только что.

§ 91. **Нарѣчія мѣста.** *В]сѣкдѣ* всюду, *на* — во всѣ стороны, по всѣмъ ст., *от* — отовсюду, *вънъ[ка* наружѣ, -яку, *на вънъ* idem, *от*— снаружи, *вътрѣ* внутри, *навътрѣ* внутрь, *отвътрѣ* изнутри, *г]дѣ* (вопр.), *г]дѣто* (относ.) гдѣ, куда, *отгдѣ[то* откуда, *гóрѣ* наверху, -хъ, *нагóрѣ* наверхъ, -ху, *отгóрѣ* сверху, *далéчъ, -къ -ко* далеко *от*— издали, *дóлу* внизу, -зъ, *надóлу* внизъ, *отдóлу* снизу, *дрýгадѣ* въ другомъ мѣстѣ, *кдѣ[то* въ какой сторонѣ, въ какую ст., *на* — idem, *от* — откуда, *нѣкдѣ, нéйде* гдѣ-нибудь, куда-нибудь (*на*—, *от*—), *нúкдѣ, нúгдѣ, нúйде* нигдѣ, никуда, *навредѣ* повсемѣстно, *надѣсно* направо, *от* — справа, *налѣво* налѣво, *от* — слѣва, *назáдъ, назáди, надúръ* назадъ, -ди, *отзáдъ* сзади, *наóколо* вокругъ, *наóпакъ, -ки, -ко, наóпетъ* обратно, наоборотъ, взадъ, *напрáво* прямо, *напрéдъ* впереди, -дъ, *отпрѣдъ* спереди, *напрѣки, -ко* поперекъ, наискосокъ, *насáмъ* сюда, на эту сторону, *отсáмъ* по сю сторону, съ этой ст., *натáмъ* туда, *оттáмъ* оттуда, *натáтъкъ* туда, на ту сторону, далѣе, *оттáтъкъ* по ту сторону, съ той с., *насáмъ натáтъкъ* туда и сюда, *и тъ́й(такá) натáтъкъ* и т. д., *на срѣща, -щу* напротивъ, навстрѣчу, *от*—насупротивъ, *о]вúмо* сюда, *отзáдъ, -ди* сзади, *подúръ, -рѣ* позади, *тáмъ, -мо* тамъ, туда, *до*— до того мѣста, *на*— туда, *от*— оттуда, *тýкъ, -ка* здѣсь, сюда, *дотýка* досюда, *оттýка* отсюда, *тукъ тамъ, тукъ тамú* тамъ и сямъ, *у]домá, вкѣщи* дома, домой, *у тúхъ* у себя дома, къ себѣ домой.

§ 92. Предлоги.

Всѣ собственные предлоги требуютъ винит. падежа: *отъ мéне, при тéбе, за нéя, до нéго, по тúхъ. При Асúня българитѣ отнóво се съединúли въ еднó голѣмо цáрство, коéто опúрало о три морéта.*

Несобственные предлоги употребляются одни или съ энклитич. дат. мѣст. личныхъ: *на óколо ми* (но: *óкол[о кѣщата*), *отпрѣдъ, -ди ти* (но *прѣдъ кѣщата*), *отзáдъ, -ди, подúръ му* (но *задъ кѣщата*) *отгóрѣ* и (но *надъ к.*), *отдóлу имъ* (но *подъ к.*), *помéжду си* (но *мéжду кѣщитѣ*), *насрѣща, -щу, отсрѣща, -щу имъ* (но *срѣщу кѣщата*).

Примѣчаніе 1. Предлоги *върхý* и *óколо* употребляются въ качествѣ собственныхъ и несобственныхъ—съ различнымъ оттѣнкомъ значенія. Относительно *кѣщи* вм. *кѣща* послѣ предлоговъ см. § 41.

Примѣчаніе 2. Предлоги *въ* и *съ* (*v*, *s*) имѣютъ удвоенные варіанты *въвъ* и *съсъ* (*vъv*, *vъf*, *sъs*), которые употребляются предъ извѣстными согласными; въ литерат. языкѣ *въвъ* употребляется предъ *в-* и *ф-* (*хв-*), *съсъ*—предъ *с-*, *з-*; въ народныхъ говорахъ, а равно въ стихахъ, употребленіе удвоенныхъ предлоговъ шире; пишется обыкновенно *въ* и *съ*. Въ качествѣ приставокъ находимъ *в-*, *с-* (*v-*, *s-*) и *въ-*, *съ-* (*vъ-*, *sъ-*).

§ 93. Частицы.

да́, *тъ́й*, *тъ́и* да; *нѣ* нѣтъ; *на*, *ей*, *е́то*, (читай э-, мн. *на́те*) вотъ (съ винит.); *ела́* (читай э-) ступай, пойдемъ, мн. *ела́сомъ*, *ела́те*; *като́* (съ вин.) какъ; *-ли* ли, *дали́* -ли; *нали́*, *нели́* не- -ли, развѣ не; *нема́* развѣ; *ужъ*, *у́жка* будто; *та́ко́ ми* (съ вин.) клянусь; *токо́ рече́и*, *кажи́ го* почти; *дуръ*, *дури* польск. aż.

Союзы.

§ 94. **Сочинительные** *и* русск. и; *а* а; *пъкъ* -же; *ама́*, *ами́*, *ала́*, *но* (*нъ*) но; *обаче* однако; *дока́то*, *дока́тъ*, *гдѣто* между тѣмъ какъ; *та* и, да; *та па*, *та че* и затѣмъ; *че* и, да; *като* когда (противит.).

§ 95. **Раздѣлительные** *и—и* русс. и—и; *ни—ни*, *ни́то—ни́то* ни—ни; *ту—ту* то—то; *и́ли—и́ли* или—или, *ко́лкото—то́лкосъ* (съ сравн. степ.) чѣмъ—тѣмъ; *не са́мо но и* не только но и.

§ 96. **Дополнительные** *дѣто* (ср. § 63, пр. 3) что; *че* что, *та* что, *да* чтобы, какъ, *какъ* какъ, *г]дѣ* русс. причаст. конструкція (изъясн.), *като* русс. дѣеприч., *безъ да* русс. не съ дѣепр.

§ 97. **Уступительные** *мака́ръ* [*че* хотя, *мака́ръ* (*и*) *да* хотя бы, *ако* хотя; *а́ко и да*, хотя бы (ср. услов. § 99); *да* пусть.

§ 98. **Союзы времени** *кога́то* когда (cum temporale); *като* когда (cum historicum), *дока́то*, *дока́тъ* пока, *до́клѣ* поку́да; *подѝръ като* послѣ того какъ; *отка́то*, *отка́къ* съ тѣхъ поръ какъ, лишь только, *откога́то* съ того времени какъ; *що́мъ]като* лишь только, *токо́* (-у́) *що[мъ* едва, *прѣди́ да* ранѣе чѣмъ, *дори́*, *дуръ*, *дордѣ*, *додѣ* пока не, пока наконецъ, *ко́лчемъ*, *ко́лко пѫ́ти* всякій разъ какъ, сколько разъ ни.

§ 99. **Сравнительные** *ка́кто* какъ (*като́* есть частица сравн. или союзъ: противит. причины и времени, см. §§ 92, 94, 97, 102), *като да* словно; *като че[де*, *като що*, *чега́то*, *га́че* какъ будто; *отко́лкото да* чѣмъ чтобы.

§ 100. **Условные** *ако* если; *ако да* если[бы, *само да* только бы, только чтобъ; *да*, *-ли* ес]ли, *що́мъ* ужъ если.

§ 101. **Союзы цѣли** *да* чтобы, *за да* для того чтобы, *каквото́ да* съ тѣмъ чтобы.

§ 102. **Союзы слѣдствія** *що́то* что, такъ что; въ главномъ указат. слова *тъ́й*, *така́*, *до та́мъ*, *то́лкова* и пр.

§ 103. **Союзы причины** *защо́то*, *задѣ́то* потомучто, *поне́же*, *че* ибо, *тъ́й]като* такъ какъ; нелитерат. *дѣто*, макед. *о́ти*, *че о́ти* потому что.

ХРИСТОМАТІЯ.

Гатанки.

Бѣла ливада съ черни цвѣтя. По ливади свѣщи горятъ: вѣтъръ вѣе, не ги гаси, слънце грѣе, не ги топи. Бѣла нива, черно сѣме; съ рѫка се сѣе, съ уста се бере. Седемь сме братя съ различни имена; лѣтно врѣме растемъ, зимѣ се смаляваме. Колкото съмъ длъгъ да съмъ правъ, то бихъ небе достигналъ. На единъ човѣкъ дошли гости: мѫжъ и жена, братъ и сестра, зеть и шурей; колко души сѫ били гоститѣ? Половинь блюдо на стѣна виси. Червено мъничко царя отъ пѫть отбива. Рога има—волъ не е; самаръ носи — конь не е; съ перо пише — попъ не е. Безъ вретено нишки преде; зѫби нѣма—месо еде; хрътка не е—ловъ лови; преде и пакъ голъ ходи.

Поле.

Ой поле поле,
Ти равно поле,
Твоитѣ ниви
Ниви шумливи
Сѫ кат' морето
Въ жаркото лѣто;
Твойтѣ полѣни
Росни, зелени
Пролѣть богата
Кичи съ цвѣтята;
Твойтѣ вѣтрища
Далечъ отвождатъ
Твойтѣ равнища
Не се исхождатъ.

И. Вазовъ

Селянка.

Добъръ часъ невѣсто!
Отъ кое си мѣсто?
Хе, тамъ отъ селцето—
Вижъ го дѣ, въ полето.
Що си въ градъ ходила?
Що си тамъ чинила?
Бѣхъ дошла съсъ дружки,
Да продавамъ крушки.
Сбогомъ, булче младо!
Здравъ да бѫдешъ дѣдо.

И. Вазовъ.

Влъкъ и котка.

Единъ влъкъ билъ подгоненъ отъ овчари, отъ ловци и кучета. Като бѣгалъ, дошълъ край селото. Тамъ видѣлъ една котка. Той и се примолилъ да му каже, въ коя къща има добри хора—да го прибератъ и да го скриятъ. Тичай, рекла му котката, у дѣдови Стоянови; дѣдо Стоянъ е много харенъ човѣкъ. — Добрѣ, отговорилъ вълкътъ, но той знае, че азъ му удавихъ единъ овенъ.—То-

гава тичай у дѣдо Ивана!—Сърдитъ ми е и той: лани му грабнахъ едно козленце. — Влѣзъ тогава въ тая врата — тамъ живѣе дѣдо Ганчо, той е много милостивъ. — Лошо, лошо сестро, и нему съмъ изялъ агне есенесъ.—Може да те прибере чичо Лулчо, тичай при него!—Теле му удавихъ, ще ме направи на парчета, ако ме види.— Е, тогава кажи ми, рекла котката, кой ти е приятель?

Злато и желѣзо.

Веднажъ златото казало на желѣзото: „Азъ съмъ по-полезно за човѣка. Златенъ пръстенъ, златни обици, златни гривни—това сѫ най-хубавитѣ украшения. Който има тѣхъ, той е честитъ. Мене всѣкой обича. Най—скъпитѣ нѣща на свѣта отъ мене правятъ“. Желѣзото му отговорило: „Ти си добро, но само за гледане, а не и за работа. Съ златна брадва ли сѣкатъ дърветата, отъ които хората си правятъ къщи? Съ златенъ палешникъ ли орατъ нивята, които даватъ жито. Всѣкой знае, че ралото и мотиката хранятъ цѣлия свѣтъ; а тия сѣчива се правятъ отъ желѣзо, не отъ злато“.

Лисица и ежъ.

Единъ день лисицата рекла на ежа: Идвашъ ли, кумче, на поповото лозе да се наядемъ грозде?“—Идвамъ, кумо, защо нѣ; само да ни не сполѣти нѣщо, че нощесъ сънувахъ лошъ сънь.—Не ставай, кумче, дѣте: нели съмъ азъ съ тебе, ти не се бой; у мене има лъжи съ товари. Ами ти, кумче, знаешъ ли нѣкоя лъжа? — Азъ, кумо, зная трички и ги крия за черни дни.—Хайде, кумче, по мене, па се не бой.

Пѣтелъ и елмазъ.

Лъщѣлъ въ смѣтьта безцѣнъ елмазъ,
И гладни Пѣтлйо се затекълъ,
Поклѣвналъ го и въ тоя часъ
Ядосалъ се и рекълъ:
Бѫди ти лъскавъ колко щешъ,
Защо ми си? не се ядешъ!

П. Р. Славейковъ.

Какъ станали лѣковититѣ билки?

Едно врѣме, кога направилъ дѣдо Господь човѣшко тѣло отъ калъ, оставилъ го да прѣнощува, и на сутриньта щѣлъ да му духне душа. Прѣзъ нощьта дошълъ дяволътъ и съ една тояга надупкалъ всичкото тѣло на рѣшето. На сутриньта дошълъ дѣдо Господь и видѣлъ, че човѣшкото тѣло е всѣ дупки. „Хм, това е направилъ дяволътъ“ рекълъ той, „да ме кара да правя друго тѣло! Ето пъкъ азъ що ще направя“, и взелъ да бере трѣва наоколо; кжсалъ трѣва, ту отъ тая, ту отъ оная, и тулилъ дупкитѣ;

кѫсалъ и тулилъ, додѣ най-послѣ истулилъ всичкитѣ и взелъ та ги замазалъ и загладилъ. Подиръ това духналъ на човѣка душа, човѣкътъ оживѣлъ, и дѣдо Господь му казалъ: „Като те заболи нѣгдѣ тѣлото, да берешъ отъ тия трѣви и да се цѣрйшъ съ тѣхъ; отъ тѣхъ да пиешъ, съ тѣхъ да се поливашъ, съ тѣхъ да се пушишъ, и съ тѣхъ да врѣзвашъ ранитѣ“. Първия човѣкъ познавалъ тия билки; познавали ги и неговитѣ синове, внуци и правнуци; но послѣ, полека-лека, взели да ги забравятъ. Лѣковититѣ билки сѫ много, но човѣкъ не ги знае; затуй казватъ: „за пара цѣръ има, кой го знае!“

Кречеталката на воденицата.

Все въ онова врѣме, кога ходилъ дѣдо Господь по земята, научилъ човѣка да направи на вода воденица. Човѣкътъ я направилъ, воденицата се завъртѣла: насипалъ я жито, замлѣла, но житото не можло да пада само отъ скореца въ гърлото на камъка. Дѣдо Господь стоялъ прѣдъ камъка, гледалъ какъ мели, а единъ човѣкъ буталъ съ една пръчка житото да тече въ гърлото. Въ това врѣме дошълъ и дяволътъ, исправилъ се на вратата, и рекълъ: „Ако ми дадешъ воденичарина да бѫде мой човѣкъ, азъ ще направя житото да тече само въ гърлото на камъка“. Дѣдо Господь рекълъ: „твой да бѫде“. Тогава дяволътъ прикачилъ дрънкалката на скорéца, пуснѫлъ я надъ камъка, дрънкáлката заскачала по камъка, взела да трýска скореца, и житото взело да течé самó въ гърлото на горния камъкъ.

Пѣсни.

Свадилъ се комарь съ мухата,
Да било бари за какво,
За една женска мушица.
Комарь се люто разсърди,
Извади остъръ боздуганъ,
Удари муха въ сърдцето.
Тежка кръвнина паднало
На цариградски друмища,—
Не може керванъ да мине,
Камо ли пѫтникъ да гази.
Мухитѣ сѫ съборъ събрали
И сѫ кадии турнали;
Сеймени бѣха ситѣ,
Субаши бѣха пчелитѣ,
Теляли бѣха бръмбари.
Теляли викатъ изъ село:
Да върви мало-голѣмо,
Мършата отъ друмъ да дигнатъ!
Сеймени комарь погнали,
Комарь си тръгна да бѣга
И се на Бога молѣше:
Боже ле, вишни Господи!
Я си дай, Боже, дребенъ дъждь,
На мухи крилѣ искваси;
Хладенъ ми вѣтрецъ да духне,
Ситѣ да си развѣе“.
Господь комаря послуша,
Хладенъ ми вѣтрецъ повѣя,
Росенъ ми дъждецъ поръми,
Комарь си далекъ забѣгна—
На Иринъ-Пиринъ планина,
Тамъ си чадъри кордиса.

Чадъри бѣха гѫбитѣ.
Като дъждецъ прѣвали,
Комарятъ навънъ излѣзе,
На буковъ листъ ферманъ исписа:
Кой отъ дѣ е да си иде.

Кога мама умираше,
Тя на мене зарѫчаше
Низко либе да не любя,
Нито низко, ни високо.
Азъ залюбихъ пусто либе,
Дѣдо харо кожухаро,
Шапката му три дни дълга,
Три дни дълга день широка,
Педя човѣкъ, лакъть брада.
Азъ отидохъ въ градината,
Дѣ се бори съ мравунцитѣ:
Пусти мравки все отгорѣ,
А либето все отдолу.
Азъ го узехъ въ прѣстилката,
Та го турнахъ въ кѫщи въ кѫта,
Хвръкна искра—изгори го;
Азъ го турнахъ въ подводника—
Капка капна удави го.
Азъ го турнахъ на полица,
Захлупихъ го подъ паница—
Дойде мишка—завлѣче го,
Пратихъ котка—довлѣче го.

Овдовѣла й лѣсицата
Съсъ дванайсе лѣсичанца,
Сѣднала е да ги плаче:
Дѣ щемъ, синко, да се видимъ?
Отговаря най-малкото,
Най-малкото, най-хитрото:
Мълчи, мамо, не дѣй плака,
Ний щемъ, мамо, да се видимъ
Въ Цариграда въ чаршията
У сиромаха въ кесията,
На болѣринъ окол' шията.

Рибарь и рибка.

Едно врѣме живѣлъ нѣкой дѣдо,
Живѣлъ дѣдо съ своя стара баба
Край морето, покрай Черно море;
Тѣ живѣли въ слаженица изба
И живѣли трийсетъ и три годинъ.
Дѣдо ловилъ съ кърпенъ неводъ риба,
А па баба прала, шила, прела.
Еднажъ дѣдо неводъ въ море хвърля;
Сбира неводъ: въ него само тиня.
Повторъ дѣдо въ море неводъ хвърля;
Сбира неводъ: само трѣва морска.
Трети пѫть си дѣдо неводъ хвърля:
Сбира неводъ — въ него една риба,
Не голѣма, чудно чудо риба,
Златоперка, луспи сухо злато.
Съ гласъ човѣшки продума му рибка,
Па се моли, тихомъ му говори:
Искай дѣдо, що ми сакашъ откупъ,
Дала бихъ ти всичко, що ми искашъ,
Салъ ме пусни въ море да си ида".
Чуе дѣдо и се чудомъ чуди:
Рибарувалъ трийсетъ и три годинъ,
А не чувалъ риба да говори.

Прѣв. П. Р. Славейковъ.

Дѣ е България?

Питатъ ли ме дѣ зората
Ме й огрѣла първи пѫть,
Питатъ ли ме дѣ й земята,
Що най люба на свѣтътъ?
Тамо, азъ ща-отговори,
Дѣ се бѣлий Дунавъ лѣй,
Дѣ отъ истокъ Черно-море
Се бунтува и свѣтлѣй;
Тамо, дѣ се възвишава
Горда Стара-Планина,
Дѣ Марица тихо шава
Изъ Тракийска равнина!
Тамъ дѣ Вардаръ прѣзъ цвѣтята
Струи хладни си вълни,
Дѣ на Рила грѣй главата
Дѣто Охридъ синь шуми!
Тамъ, дѣ днесъ е зла неволя,
Дѣ народа й мѫченикъ,
Дѣто плачатъ и се молятъ
Сѐ на сѫщиятъ езикъ.
Тамъ роденъ съмъ! Тамъ дѣди ми
Днесъ почиватъ подъ земля,
Тамъ гърмѣло тѣхно име
Въ миръ и въ браннитѣ поля.
До вершинитѣ Карпатски
Е стигала тѣхна власть
И стѣнитѣ Цариградски
Трепералн сѫ тогасъ.
Вижте Търново, Прѣслава,
Тие жални съсипни:
На прѣминалата слава
Паметници сѫ они!
Българио драга, мила,
Земя пълна съ добрини,
Земя що ме си кърмила,
Моятъ поклонъ приемни!
Ако и да съмъ далече
Азъ отъ тебе, Рай-Земя,
Ала никакъ туй не прѣче,
Ти да ми си сѐ въ ума.
Любя твоитѣ Балкани,
Твойтѣ рѣки и гори,
Твойтѣ весели поляни,
Дѣ Богъ сичко наспори;
Твойтѣ мѫки и страданья,
Твойта славна старина,
Твоитѣ въспоминанья,
Твойта свѣтла бѫднина.
Дѣто 'ази и да трая,
За тебъ мисла и гора;
Въ тебъ родихъ се и желая
Въ тебъ свободенъ да умра.

И. Вазовъ. 1872.

Прѣспа.

Изъ прозореца си млъкомъ
Гледамъ Стара Планина:
Бѣла прѣспа йощ' се мѣрка
Връху гола й стръмнина.
Слънце пали, вѣтри духатъ,
А тя сé тъй чиста трай,
Като книга, дѣ сѫдбата
Нѣщо има да чертай.

И. Вазовъ.

Черна-гора.

I.

Земя Черногорска,
Уважавамъ те;
Земя бѣдна, горска,
Земя туркоборска,
Поздравлявамъ те!
Поздравлявамъ твойтѣ
Голи висоти,
Горитѣ, усойтѣ
И въвъ тѣхъ геройтѣ,
Що ги хранишъ ти.

Бѣдна си, безродна,
Скръбна си на гледъ,
Дива, непроходна,
Ала си свободна
Земя въ тоя свѣтъ.
Въвъ тебе не блѣятъ
Безбройни стада,
Рози не вирѣятъ,
Гроздове не зрѣятъ
По твойтѣ бърда.

Градове богати
Ти ги не владѣйшъ,
Съ монументи злати,
Съ марморни палати
Ти не се гордѣйшъ.
Но всѣкъ връхъ, усоя
И всѣка скала
Показуватъ броя
На толкова боя
И славни дѣла.

Нивга не ща ида
Въ родната земя
На славний Пелида,
Дѣ на Леонида
Почива праха;
Та съ гласъ тихъ и жаленъ
Да прикажа тамъ
Нашъ животъ страдаленъ,
Наший бунтъ печаленъ,
Наший ядъ голямъ;

Но ти земя бѣдна
На такъвъ въпросъ
Нѣма да си блѣдна:
Да дадешъ си врѣдна
Отвѣтъ гордъ и простъ.
Ти можешъ показа
Твоя народъ голъ,
Безъ ядъ, безъ омраза,
Ти можешъ му каза:
Имамъ Вучи-Долъ!...

Златната коприна
Въ тебъ не става тя;
Катъ мойта родина
Ти не си градина
Пълна съсъ цвѣтя.
Нищо не те кити!
Тукъ тамъ сал' цъфтатъ
Лаври по скалитѣ,
Колкото момитѣ
Вѣнци да сплетатъ!

II.

Тебъ те не смърсява
Ни тиранъ, ни робъ.
Врага въ тебъ не влява,
Влѣзне ли? тогава
Ти му ставашъ гробъ.
Турчина трепери
Отъ ужасъ, позоръ,
Колчимъ съ тебъ се мѣри,
И вѣчно се пери
Снѣжний Дормидоръ!

III.

Защото гласа ми
Ако бѫде чутъ,
И изъ гроба стане
Съсъ своето знаме
Нѣкой герой лютъ,
И погледъ сърдито
Въ мене като впий,
Съ дума гръмовита
Той грозно попита:
Колко бѣхте вий?

IV.

Двайсетъ Термопили
Имамъ азъ до днесъ!
И предъ твойтѣ сили
Би се зачервили
Спарта, Ахилесъ!
Живота ти й жалъкъ!
Суровъ е твой ликъ!
Коравъ е твой залъкъ!
Но ти, народъ малъкъ,
Си народъ великъ!

И. Вазовъ. 1877

Аспаруховата дружина на Балканския полуостровъ.

Прѣзъ първата половина на VII. вѣкъ между рѣкитѣ Донъ и Волга се скитала една доста голѣма орда отъ чудско или финско племе, наричаемо българи. Около шестстотинъ и шейсета (660) година, когато умрѣлъ нейнятъ началникъ Кубратъ, тя се раздѣлила между неговитѣ петь синове на петь орди, отъ които сáмо двѣ останали да се скитатъ на бащиното си мѣсто. Другитѣ три се пръснали да си търсятъ жилища въ други нѣкои мѣста. Една отъ тѣхъ прѣминала въ Панония (въ сегашна Венгрия), друга пъкъ влѣзла въ Италия и се поселила тамъ въ беневентската область, а пъкъ третята се спуснала къмъ устието на Дунава, дѣто се запрѣла сáмо нѣколко врѣме. Нейнятъ началникъ, третиятъ Кубратовъ синъ Аспарухъ, като се запозналъ тукъ съ работитѣ на Балканския полуостровъ, намѣрилъ за сгодно да прѣведе своята орда тамъ. Въ шестстотинъ шейсетъ и девета година той прѣминалъ съ своята орда на югъ отъ Дунава, дѣто въ скоро врѣме покорилъ Сѣверянитѣ и други седемь славянски племена, които били се поселили между Балкана, Дунава и Черно Море.

М. Дриновъ.

Ботевитѣ поетически произведения.

Поетическото творчество на Ботева се е проявило въ твърдѣ ограничена и несложна форма: то се състои всичко-всичко въ двадесетъ стихотворения. Но тия стихотворения, или повечето отъ тѣхъ, сѫ достаточни да се види въ Ботева единъ природенъ, силенъ, оригиналенъ поетически талантъ, почти винаги подогрѣнъ отъ истинско вдъхновение, отъ неподдѣлно и искренно чувство. При една жива фантазия и смѣлъ полетъ той съединява яркостьта на формата, бойкостьта́ на фразата, леснотията и техническото владѣние на стиха. Въ това отношение мѫчно може да се прослѣди какво-годѣ постепенно развитие и градация въ таланта му—никаква кулминационна точка, каквато трѣбва да се намира въ всѣко нормално развитие на каквато и да било духовна сила; той си намира формата и я не пуща вече. Ботевъ, както и другитѣ писатели революционери, не е можелъ да избѣгне на условия, които сѫ могли само злѣ да се отразятъ върху неговото писателско дарование. Бързината навсѣкѫдѣ е оставила своитѣ слѣди, ни едно Ботево стихотворение, даже отъ найхубавитѣ, не е навсѣкѫдѣ издържано въ формата си, не въ всичкитѣ си части еднакво удовлетворява художественитѣ искания, естетиката или просто добрия вкусъ. Но като изключимъ посоченитѣ погрѣшки, прѣимущественно въ формата, повечето отъ Ботевитѣ стихотворения притежаватъ цѣнни достоинства, образцови страни. Въ тѣхъ българската рѣчь е излѣзла уди-

вително енергична, изразителна, добила е звучность, музикалность. Езикътъ въ рѫцѣтѣ на Ботева е единъ непокоренъ инструментъ, който той умѣе да пи́па смѣло и вѣщо, макаръ и не всѣкога внимателно; той съ леснотия искарва отъ него мощни звукове, които покърстватъ и хармонират съ чувствата, които сѫ ги родили; Ботевъ има нѣкои цѣли, лѣни отъ бронза или гранитни стихове, отъ които не можешъ да откъртишъ нищо, които се втълпяватъ въ душата:

„Вдъхни всѣкому, о Боже, любовь жива за свобода, да се бори кой какъ може, съ душманитѣ на народа. Подкрѣпи и менъ рѫката, та кога въстане робътъ, въ редоветѣ на борбата да си найда и азъ гробътъ. Не оставяй да истине буйно сърце на чужбина и гласътъ да ми прѣмине тихо, като прѣзъ пустиня".

Ботевъ притежава и четката на живописецъ: той знае само съ нѣколко чертици да ни даде поразително ярки картини. Има една такава въ *Хаджи-Димитра*: „Настане вечерь, мѣсецъ игрѣе, звѣзди обсипятъ свода небесенъ, гора зашуми, вѣтъръ повѣе, Балканътъ пѣе хайдушка пѣсень". Съ каква вълшебность поетътъ ни рисува единъ моментъ въ Стара Планина! Такава проста и грандиозна живопись рѣдко има друга въ нашата художествена поезия. Тя се не срѣща вече никѫдѣ и въ Ботевитѣ стихотворения.

Ботевъ е усвоилъ добрѣ и формитѣ на народна поетическа рѣчь. Художественнитѣ му стихотворения *Хаджи Димитъръ*, *Майчи си* и др. сѫ заели формата си отъ нѣкои народни пѣсни. Вѫтрѣшното съдържание на Ботевитѣ пѣсни, въ които се изразило главното му мировъззрѣние, не е нито сложно, нито многостранно: тѣхний господствуващъ мотивъ е токо-рѣчи единъ: беззавѣтна любовь къмъ свободата, подплатена съ безграничната ненависть къмъ тиранитѣ. Съ малки изключения всички стихотворения на Ботева носятъ свободолюбиво-революционенъ характеръ. Идеята, която се прокарва въ тѣхъ, е сѫщата, която е рѫководила Ботева на всѣка стѫпка прѣзъ тревожния му животъ: омраза и борба противъ „човѣшкитѣ душмани",—тия идеи, това чувство той е исказалъ въ три разни форми, въ три разни категории стихотворения, сродни помежду си: въ форми на хайдушки, на бунтовнически и на социало-анархически пѣсни. Въ всички диша сѫщий протестъ, само че тоя протестъ отива до тѣсни или пб-широки граници. Това горещо чувство заглушава проявлението на всички други чувства въ душата на поета, то дава пища на вдъхновението му, резонъ на пѣснитѣ му, животъ на мислитѣ му. Въ това отношение Ботевъ, както и Каравеловъ и Раковски, е всецѣло синъ на своето врѣме, цѣлъ е погълнатъ отъ интереситѣ му,—поетътъ е погълнатъ въ патриота, чувството въ идеала.

Първата категория пѣсни въплощаватъ горнето, основно чувство на поезията му въ образа на балканския хайдутинъ. Забѣлѣжително е, колко тоя образъ е любимъ и галенъ отъ поета; виждашъ, че за него хайдутинътъ е идеалъ, къмъ който той се стреми съ всичката си душа и сърдце. Както Раковски, той постоянно говори съ възторгъ за балканския хайдутинъ: само въ него вижда той образецъ на свободния човѣкъ въ България, а също и единственъ мститель на турскитѣ звѣрства. Чудна бодрость и сила вѣе въ пѣснята му, колчимъ тя се косне до тоя сюжетъ. Хайдутинътъ, чието име са облагороди въ нашитѣ умове, като първъ изразитель на българския въоръженъ протестъ, е навсѣкадѣ идеализиранъ отъ Ботева. Въпрѣки общия прѣдразсадъкъ той уважава хайдутина: всичкитѣ му тъмни и несимпатични качества, свързани съ мисъльта за разбойника, изчезватъ прѣдъ очитѣ на пламенния пѣвецъ, и хайдутинътъ испъква прѣдъ него въ нѣкакъвъ рицарски ореолъ. Поетическото вдъхновение винаги го придружава, когато заговори за хайдутина. За „Чавдаръ воевода“ ли ни пѣе подъ кавалъ на неизвѣстния дѣдо, за „Стояна“ ли ни расправя, какъ побѣгнала при либето си Дойчина хайдутина, старецъ орачъ ли слуша, който му расправя, какъ загинали петьтѣ му сина хайдуте въ планинитѣ,— Ботевъ е цѣлъ лиризмъ.

Като гледа човѣкъ страшното негово увлечение отъ тия „горски пилета“, дохожда до заключение, че Ботевъ, ако не бѣ умрѣлъ бунтовникъ, щѣше да умре хайдутинъ въ Стара Планина. Не знаемъ у кого да припознаемъ по-вече екстазъ, по-вече ентусиазмъ за балканскитѣ хайдуте, у Раковски-ли или у Ботева. И за двамата таинственния образъ на хайдутина служи за вдъхновителна тема, той дава първата пища на тѣхнитѣ лири и тѣхнитѣ най-първи звукове сж посветени на волнитѣ юнаци въ Стара-Планина. Ако Раковски стои далечъ, много далечъ отъ Ботева по хайдушкитѣ си пѣсни, искуствени, прѣсилени и съвсѣмъ непоетични, то той бѣ по-щасливъ отъ него: самъ става хайдутинъ и лично испита гордото чувство на волния юнашки животъ въ планинскитѣ пущинаци. Впрочемъ, освѣнъ нееднаквата сполука, съ която сж пѣли двамата барди на хайдутството, сжществува една друга разлика между тѣхъ. Тая разница състои въ гледнитѣ имъ точки на българския хайдутинъ, на неговото значение, на неговата мисия. Раковски го въспѣва просто като мститель, като народенъ герой, който се явява защитникъ на безпомощнитѣ си братия и страшило за господаритѣ имъ *невѣрнитѣ агаряне*; Ботевия хайдутинъ се отстранява въ планинитѣ не само да води кървава война съ турцитѣ, но да бжде и бичъ на самитѣ лоши българе. Ботевий хайдутинъ питае еднаква ненависть къмъ турския потиснікъ и къмъ българския изѣдникъ; даже първий по-рѣдко

дохожда подъ перото му, когато за втория той пази ужасна омраза и прѣзрѣние. Въ противность на Раковски, който вижда само двама неприятели на българския народъ—фенерското духовенство и турския потисникъ, Ботевъ вижда и други неприятели на българския народъ въ лицето на чорбаджиитѣ и „сиромашкитѣ изѣдници“, и ги посочва като жертва на своитѣ хайдуте.

Хайдути

(начало поэмы).

Я надуй дѣдо кавала,
Слѣдъ тебъ да викна запѣя
Пѣсни юнашки, хайдушки,
Пѣсни за вѣхти войводи—
За Чавдаръ страшенъ хайдутинъ
Синътъ на Петка Стращника.
Да чуятъ моми и момци
По сборове и по седѣнки,
Юнаци по планинитѣ
И мѫже въ хладни механи—
Какви е дѣца раждала,
Раждала, ражда и сега
Българска майка юнашка,
Какви е момци хранила,
Хранила, храни и днеска
Нашата земя хубава.

Х. Ботевъ.

На прощаване

(начало стихотворенія).

Не плачи майко, не тѫжи,
Че станахъ ази хайдутинъ,
Хайдутинъ, майко, бунтовникъ,
Та тебе клета оставихъ
За първо чедо да жалишъ!
Но кълни майко, проклинай
Тазъ черна турска прокуда,
Дѣто насъ млади пропѫди
По тази тежка чужбина—
Да ходимъ, да се скитаме
Немили, клети, недраги!
Азъ зная, майко, милъ съмъ ти,
Че може младъ да загина
Азъ утрѣ, като прѣмина
Прѣзъ тиха бѣла Дунава!
Но кажи, какво да правя,
Катъ ме си, майко, родила
Съсъ сърдце мѫжко, юнашко,
Та сърдце, майко, не трае,
Да гледа турчинъ че бѣснѣй
Надъ бащино ми огнище.

Х. Ботевъ.

Въ механата.

Тежко! Тежко! Вино дайте,
Пиянъ дано азъ забравя
Туй що, глупци, вий не знайте,
Позоръ ли е или слава!
Да забравя край свой роденъ,
Бащина си мила стрѣха
И тѣзъ, що въ менъ духъ свободенъ,
Духъ за борба завѣщаха!
Пиемъ, пѣемъ буйни пѣсни
И забимъ се на тирана,
Механитѣ сѫ намъ тѣсни,
Крѣщимъ: хайде на Балкана!
Крѣщимъ, но щомъ изтрѣзнѣемъ,
Забравяме думи, клетви,
И нѣмѣемъ и се смѣемъ
Прѣдъ народни свети жертви!
О, налѣйте, ще да пия,
На душа ми да олекне,
Чувства трезви да убия,
Рѫка мѫжка да омекне!

Х. Ботевъ.

Алеко Константиновъ като фейлетонистъ.

Фейлетонитѣ на Алека прѣдставятъ една чудна феерия. Въ тѣхъ ще намѣрите и сатирата и иронията и сарказма и юмора и подигравката и смѣха и скрьбьта и веселието и, найсетнѣ,—поезия. Създанитѣ отъ поета картини и лица се движатъ прѣдъ насъ, говорятъ, чувствуватъ и ние присѫтствуваме като зрители, които сѫ се слѣли съ онова, което съзерцаватъ. Ние трептимъ отъ сѫщитѣ чувства, отъ сѫщитѣ скърби, отъ сѫщитѣ радости, отъ които е трептѣла душата на поета въ момента на творчеството.

За това всѣки Алековъ фейлетонъ бѣше едно литературно събитие, което раздвижваше, което разсмиваше България или пълнѣше съ възмущение всичко, що взимаше участие въ нейния литературенъ или общественъ животъ. То бѣха увлекаващи проповѣди, или не: задушевни излияния толкова по-плѣнителни, че въ тѣхъ говорѣше една душа така, както чувствуваше—безъ искуство, безъ художествени замисли и безъ художествена студенина.

Д-ръ Кръстевъ.

Малорѣканцитѣ въ Дебърско.

Мала̀-река спада въ Дебърско. Подъ Дебърско, което е населено съ българи християни и българи-мухамедани (помаци), трѣбва да разбираме само Горно-Дебърската каза и Джерноишката, които се състоятъ отъ околии: По̀ле, Джупа, Голо̀-брдо, Дримколъ, Горна̀-река и Долна̀-река, или Голема̀-река, и Мала̀-река. Мàла и Голема̀-река се простиратъ по двѣ страни и по цѣлото течение на рѣката Рàдика, притокъ на Дримъ, като се почне отъ изворитѣ ѝ та се свърши малко по̀-горѣ отъ мѣстото, гдѣто тя се влива въ Дримъ при Спилъския мостъ, близу до градъ Дебъръ. Горна̀-река заема горното течение на Радика, а Долна̀-река—долното. Самата Мала̀-река споредъ моитѣ свѣдѣния състои отъ слѣднитѣ села, въ които се говори чисто „миячки“ говоръ: Галичникъ, най-голѣмо миячко село; Селце, или Река-Селце, за разлика отъ Джупа-Селце, което лежи въ долината на рѣка Дримъ; Трѐсонче, Лазарò поле, Осо̀й, Гàри, Сушица, най-старо и най-западнало миячко село, и Ехловецъ въ Кичевско—чисто християнски села. Говорътъ на изброенитѣ до тука села, съ исключение на говора на послѣдното, познавамъ по собственъ слухъ, понеже Тресонче е родното ми село, а съмъ билъ и съмъ и сега въ постоянно сношение съ селяни и отъ другитѣ съсѣдни нему села. А нашенци сѫ ми разправяли, че и въ слѣднитѣ безъ турци села се говори сѫщо както у насъ и се носи сѫщата носия... Околното население нарича жителитѣ, които живѣятъ въ малореканскитѣ села съ племенното име миячи, а пъкъ послѣднитѣ именуватъ това населе-

ние, което живѣе въ Кичевско, Битолско, Прилѣпско и Велешко, съ название брсяци. Сами Малореканцитѣ не се наричатъ съ името мияци, което даже не обичатъ и да чуятъ. Особенно неприятно имъ става, когато бърсяцитѣ ги подиграватъ съ фразата: „миячища нищоѐрчища“ (т.-е. мияци, които въ нищо не вѣрватъ, или пъкъ въ лошо вѣрватъ), фразата, която въ днешно врѣме нѣма никакво значение, но която сигурно крие въ себе си нѣкакъвъ историченъ смисълъ. Сами мияци се наричатъ Рѐканци, по името на рѣка Рàдика. Верковичъ мисли, че името мияци произлиза отъ обичая на реканцитѣ, възведенъ до фанатизъмъ, да се държатъ чисти и въ облѣкло и въ отношение спрѣмо околнитѣ си съсѣди, обаче менѣ по-вѣрно се вижда обяснението, което дава Л. Димитровъ, като го докарва въ свързка съ първоличното мѣстоимение мн. ч. *миѝе*, което тѣ употрѣбятъ вм. *ние*, толкозъ по-вече, че имаме и други славянски народи, които носятъ имена по произношението на извѣстни думи. — Мияцитѣ сѫ били прѣди 50 — 60 години, па отъ часть и сега сѫ, исключително пастирско и кираджийско племе. Главниятъ имъ поминъкъ състоялъ въ развъждане многичисленни стада овци и голѣмо число ергелета и товарни коне, по-малко говеда и кози. За тѣхното отглеждане лѣтно врѣме главенъ източникъ сѫ били обширнитѣ планински пасбища, обрасли съ хубава трѣва. Есенно врѣме, още прѣди настѫпването на ужасната планинска зима, която върлува всѣка година въ този край, притежателитѣ на стадата, така наречените кеяи (кехаи), потеглятъ съ тѣхъ и съ многобройнитѣ си овчари къмъ югъ — именно въ Солунско поле, гдѣто почти не фаща зима и гдѣто прѣстояватъ до нà-пролѣть, Гюргйовдень обикновенно, когато пакъ се връщатъ у дома си. Това тѣхно пѫтуване на югъ и обратно на сѣверъ всѣкога бива придружено съ голѣми опасности отъ страна на разбойнишки банди отъ арнаути и башибозуци, които забиратъ отъ стадата часть овци, крадатъ и коне, па даже и хора убиватъ.—Понеже миячкитѣ села се намиратъ въ устата на арнаутлъка, а именно тъкмо въ областьта, прѣзъ която арнаутитѣ минаватъ за вѫтрѣшностьта на Македония, заради туй се излагатъ почти ежедневно на тѣхнитѣ зулуми, защото тѣ обикновенно грабятъ имане (дрехи и пари), убиватъ хора пакъ за сѫщата цѣль или само за инатъ или за удоволствие. Ето защо жителитѣ на Мàла-река си строятъ високи каменни кѫщи съ дебели стѣни, съ покриви отъ плочи, съ врати и прозорци отъ дебели букови или дѫбови дървета, снабдени отъ вѫтрѣ съ яки желѣзни ключалки и дебели дървени или желѣзни подпорки.

Задъ всѣка врата отъ вѫтрѣ по срѣдата ѝ минава хоризонтално едно много дебело, четвъртито дѫбово дърво, което дълбоко влиза въ стѣнитѣ отъ двѣтѣ страни на вратата, та по такъвъ на-

чинъ тя никакъ не може да се отвори отвънъ. Това дърво се казва *заворна* или *завpна*. Поголѣмитѣ кѫщи иматъ и *скривници*,—това сѫ тайни зимници въ земята, въ които се влиза отъ вѫтрѣ низъ пода отъ нѣкоя отъ стаитѣ, и входътъ имъ така искусно е маскиранъ, че само старитѣ жени въ кѫщи го знаятъ. Тѣзи скривници служатъ, както се вижда и отъ името имъ, за скриване скѫпи домашни вещи и дрѣхи, па и за хора, въ случай че въ кѫщи нахлуятъ разбойници арнаути. При все че кѫщитѣ се правятъ толкова здрави, „арамиитѣ“ много често, нощно врѣме обикновенно, прокопватъ стѣнитѣ долѣ надъ основитѣ имъ и влизатъ въ кледо́витѣ (мазетата) на кѫщитѣ, отъ гдѣто измъкватъ дрехи, сирене и други нѣща, които се държатъ въ мазе. Аскеръ не пази селата, нито пъкъ има нѣщо подобно на полиция, било турска, било народна. Въ онази епоха въ нашитѣ села еднички стражи, които защищавали населението отъ арнаутскитѣ нападения и грабежи, сѫ били така наричанитѣ сѐймени. Тѣ сѫ били пакъ арнаути, които се отказвали отъ разбойнишкия животъ и се цѣнявали въ селата съ извѣстна заплата и за най-хубава храна, да ги пазятъ отъ своитѣ събратия. Достаточно е било, щото нѣкой членъ отъ извѣстна разбойнишка банда да бѫде познатъ или роднина съ сеймена на едно село, за да не нападне тя това село, съ което би напакостила на своя събратъ, като му отнеме хлѣба. За арнаутина е законъ, който свето той пази, да не пакости на свой роднина или познатъ.

И не само селата, но и бачиитѣ сѫ били пазени отъ по нѣколко сеймени. Благодареніе на това обстоятелство животътъ тогава сравнително е билъ по-лекъ, отколкото е сега.

Обаче разбойнишкитѣ банди се увеличили, сейменътъ не е можелъ да бѫде познатъ съ всички отъ тѣхъ, поради което неговото значение взело да отпада. Нападенията се усилвали, грабежитѣ на стока зачестили, правителството турско не е взимало и не е могло да вземе никакви мѣрки срѣщу тѣзи безчинства, та въ продължение на три-четири десетки години планинитѣ, които по-прѣди бликали съ животъ, онѣмѣли; селата въ които по-рано царувало доволство и веселие, опустѣли. И старитѣ овчари, понеже немаха вече що да пасатъ, захвърлиха кривакъ и тръгнаха по чужбина съ тесла и чукъ.

Повечето отъ тѣхъ станаха майстори домостроители и се пръснаха по Турско, Гръцко, Сръбско, Българско, Влашко и другадѣ. Други отъ тѣхъ станаха млѣкари въ сѫщитѣ държави, трети—търговци, четвърти — иконописци, рѣзбари, бояджии и терзии. Тъй рухна старинятъ патриархаленъ редъ въ тѣзи села. Подиръ това животътъ стана още по-тежъкъ, защото дойде революционната борба въ Македония, която наложи нови искания на населението,

което не бѣше подготвено да ги посрещне. Пропагандитѣ отвънъ раздробиха населението на взаимновраждуващи партии съ свои учители и училища, черкви и попове.

Поради несигурния животъ въ Турско много отъ мѫжетѣ не се върнаха дома и днесъ въ нашитѣ села можешъ да срещнешъ само дѣца, жени и старци; мѫжетѣ се вѣстяватъ като прѣлетни птици отъ врѣме на врѣме. Изобщо днесъ тамъ владѣе мизерия и страхъ, по ради което много сѣмейства взеха да напущатъ роднитѣ си села и да минуватъ въ България и Сърбия.

Марко Григоровъ.

История и право.

За Македония бѣ дума
За тая българска страна
Учени елинъ не на глума
С' менъ почна истинска война.
— Какъ може туй! викна, застена
Земята славна, що роди
Велики елински дѣди,
Нашъ Александра, Демостена?
Приятелю, казахъ му тамъ,
Велика славата е ваша,
И нѣмамъ мисъль да я крамъ:
Нъ Македония — е наша!
Какъ ваша? викна горди синъ
На горделивата Елада,
Па ми забъбра Дамаскинъ
Зарадъ Колхида и Трояда.
Въвъ старо врѣме, каза съ жаръ
Колониитѣ ни цъвтѣха;
Отъ славний Понтъ до Гибралтаръ
Морята намъ покорни бѣха.
— Приятелю, и туй го знамъ:
Велика славата е ваша,
И стари свѣтъ се пада вамъ;
Нъ... Македония е наша!
— Що значи туй? Какъвъ куражъ!
Това на варварство мерише!
Казахъ ти не веднашъ и двашъ
Че Херодотъ за васъ не пише!
Какво сте вий при нази днесъ?
А Омиръ, Платонъ, а Софокълъ?
А Леонидъ, а Темистокълъ?
А Фидиасъ? А Периклесъ?
— Приятелю, земята ваша
Е гений раждала тогазъ,
Туй знамъ го ощ' отъ първи класъ;
Нъ... Македония е наша!

Ив. Вазовъ.

Отецъ Паиси.

Около срѣдата на осемнайсетия вѣкъ, когато за въскръшение на българския народъ могло е да се каже lasciate ogni speranza (оставѣте се отъ всѣка надежда), надъ българската земя, като зиждителното слово надъ първоначалния хаосъ, се е раздалъ гласъ изъ Хилендарския мънастирь; разнебитенитѣ и разглобени българе отъ този гласъ наченали да се сглобяватъ пакъ въ единъ народъ. Тозъ гласъ е гласътъ на Хилендарския иеромонахъ и проигуменъ Паиси, въ лицето на когото ние имаме единъ отъ примѣритѣ, които показватъ, що може да направи единъ човѣкъ за цѣлъ народъ. Въ хиляда седемстотинъ шейсетъ втора година, слѣдъ дълговрѣменен трудъ отецъ Паиси е пусналъ между българетѣ една света за тѣхъ книга подъ насловъ: „История словѣноболгарская о народахъ и о

царѣхъ и святихъ болгарскихъ, собрано и наредено Паисиемъ иеромонахомъ бившаго въ святѣи горѣ Аѳонския отъ епархии Самоковския въ лѣто 1762 на ползу роду болгарскому".—Тази книга е обнародвана по староврѣмски обичай въ ръкопись, защото книгопечатаньето тогава не е още сѫществувало за българетѣ. Този начинъ обнародванье, обаче, не е затруднилъ распространението на тази книга, но още и послужилъ на добро: въ ръкописно списание можело е да се напише много нѣщо, което въ печатана книга не би хванало мѣсто. Списанието на отца Паисия отъ научна страна нѣма твърдѣ голѣма цѣна; но ние нѣмаме никакво право да искаме отъ него строга историческа критика. До негово врѣме българската история не е била почената: паметницитѣ и сѫ били още разсѣяни по безчислено множество книги, все на чужди езици.—Загубеното и потлачено състояние на българската народность, недостойнитѣ и горчиви присмивания и хули, които сѫ слушали българетѣ отъ страна на съсѣдитѣ си, „ревность и жалость по родà своего"—това сѫ побужденията на отца Паисия. Съживяванье на повеналитѣ народни чувства у българетѣ, съживяванье българската народность,—това му е цѣльта. Отецъ Паиси доста подробно излага славното минало на българския народъ и чрѣзъ това изложение се старае да вдъхне нравственна сила въ съврѣменнитѣ му българе, да ги извади изъ самоунижението, до което ги е докарало изгубваньето народната свѣсть. Съ разни наставления, съ доказателства, а понѣкога и съ строго укоряванье се е старалъ да свѣсти всички загубени българе, или—както ги нарича той—отцеругатели. Паисиевото списание се е распръснало скоро по цѣлъ български свѣтъ и станало най-драга книга за българетѣ. Които сѫ прочитали историята на отца Паисия, исказвали голѣмото си задоволение съ разни бѣлѣжки, които гласятъ: „който чете, съ внимание да чете, да познай, какво сѫ имали българетѣ царство" и т. н. Намирале сѫ се и такива българе, които като сѫ се проникивали съ народообразователния духъ на о. Паисия, опитвали сѫ се и сами да се потрудятъ, като него, „на ползу роду болгарскому". Тѣ сѫ прѣправяли тази история, допълнявали я съ нови исторически фактове и прѣдания, или пакъ сѫ притуряли въ нея нова полемика съ враговетѣ и хулителитѣ български, а такожде и нови възбуждения „болгарскому народу". До сега сѫ познати четири такива прѣработвания на Паисиевия трудъ, съставителитѣ на които може да се нарекатъ *ученици на отца Паисия*. Всичко това показва, какво голѣмо значение е ималъ отецъ Паиси въ духовния животъ на народа ни. Благословеното негово слово не е остало мъртво: то скоро се е разнесло по българскитѣ сърдца, като съгрѣвало едни съ животворна топлина, а други побуждало и повдигало да проповѣдватъ народното битиѳ. Това благодатно слово е изва-

дило цѣло поколѣние ученици, които сѫ продължавали начатото отъ учителя дѣло и подобно нему чрезъ възкръшение българската старина да извадятъ народа си изъ самоуничижението, до което сѫ го докарали враговетѣ му, а заедно съ това да го доведатъ до съзнание и го възродятъ къмъ новъ исторически животъ. Срѣдството, о което сѫ се уловили тѣзи благовѣстници, е било вѣрно, а словото имъ е имало магическа сила на читателитѣ.

М. Дриновъ.

Български мемуари, I.

На 1843, като излѣзохъ изъ Свищовското училище, прѣзъ есеньта станахъ даскалъ въ Долня махала въ Търново и стоявахъ въ 16-та си година. Борбата между гърцитѣ владици и българетѣ патриоти бѣше въ възраждането си. Въ онова врѣме азъ бѣхъ извадилъ една пѣсень за гръцкитѣ владици въ Търново, именно за Панарета, бивши търновски митрополитъ, и за наслѣдника му Неофита. Пѣсеньта бѣше проста, въ бѣли стихове, по духа и размѣра на народнитѣ ни пѣсни; но, като новость, се прѣписваше и ходѣше отъ рѫка на рѫка между поборницитѣ за българщината, които състоеха въ онова врѣме отъ нѣколко изъ най-долнята класа граждане, повечето пришълци изъ селата, и нѣколко ученици по-възрастни, които бѣха новообращени отъ отца Неофита Хилендарца (Бозвелията) и отъ които азъ бѣхъ най-малкий. Единъ мой връстникъ и съученикъ отъ гръцкото училище, синъ на единъ докторъ гъркоманинъ, сполучи да открадне собствената ми рѫкопись и да я прѣдаде на Неофита, или по-право, на неговия младъ секретарь Костакя, за когото се и нѣщо припѣваше въ тази пѣсень. Ядосани и двамата, а особено послѣдний, виква ме една вечерь късно и, слѣдъ едно остро скарванье, накара ясакчията митрополитски да ме запре въ една стая тамо, дѣто си били запирали кокошкитѣ, които имъ носѣха отъ селата тогава доста много. Тая стая стои и днесъ откѫдѣ истокъ срѣщу гераня, въ който испослѣ се удави гръкътъ владика Атанасия.

До моята тъмница, подъ сѫщата стрѣха, но въ друга стая, живѣеше клисарятъ на църквата и слуга въ митрополията, старъ единъ човѣкъ, на име дѣдо Колю. Нѣщо подиръ единъ часъ и половина отъ запираньето ми дѣдо Колю дойде да ме попита, вечерялъ ли съмъ, и, на отговорътъ ми „не съмъ“, донесе ми малко хлѣбецъ и маслинки, защото бѣше прѣзъ коледни пости, сложи хлѣба и маслинитѣ и мълчишката излѣзе. Подиръ малко влѣзе пакъ та ми донесе и вода въ единъ оклоцанъ пръстенъ сѫдъ и една угарешка отъ вощеница, която запали, залѣпи я на прозореца и тогава про-

дума, та ми каза: „вечеряй скоро, додѣ не е догорѣла свѣщьта“. Азъ искахъ да му говоря и казахъ му нѣщо, но, какво му казахъ, не помня сега. Помня, обаче, че той излѣзе изъ вратата, послѣ се обърна, та прѣзъ прага отвърна ми сериозно нѣкакъ и като тръснато ми рече: „да би мирно седѣло, не би чудо видѣло“, и си отиде.

Това бѣше първото ми влизанье въ затворъ. Цѣла нощь стоехъ правъ или бѣхъ принуденъ да ходя отъ стѣна до стѣна въ тѣсната стая; пепелта и студътъ не ми даваха да седна, а бълхитѣ и кокошитѣ гадове кръстосваха ме на вси четире страни, та ме измѫчваха до душа, като че нарочно искаха да направятъ услуга съ това на тиранитѣ ми Костакя и Неофита. Идѣше ми на полуда, но и въ това си утѣснение често пакъ се сѣщахъ азъ за думитѣ на дѣда Коля.

Дѣдо Иларионъ, покойниятъ Кюстендилски митрополитъ, по онова врѣме бѣше архидяконъ при Неофита и испълняваше врѣменно службата на протосингелъ. На сутриньта той ме повика, като казваше по заповѣдь на владиката, та ме нагълча по-напрѣдъ доста строго и грубо, а послѣ, ужъ по-благо нѣкакъ, посъвѣтва ме да бѫда за напрѣдъ по-уменъ и „миренъ“, па извади, та ми даде два бешлика и зарѫча ми да се не връщамъ вече никакъ въ училището, а да ида, кѫдѣто ми видятъ очитѣ. Азъ бѣхъ учителствувалъ въ Долня-махала всичко около два мѣсеци, а други пари не видѣхъ, освѣнъ двата бешлика на дѣда Илариона; цѣненъ бѣхъ за 400 гроша за седемь мѣсеци, а платиха ми по бешликъ на мѣсецъ. Такава бѣше цѣната на учителитѣ тогава, па често така имъ и заплащаха.

Въ началото на 1844 година, азъ се условихъ за учитель въ ближнето на Търново село Калифарево. Година още подиръ туй що поживѣхъ, като учитель въ Калифарево, бѣхъ събралъ около 200 пословици.

Прѣзъ пролѣтьта на 1845 г. Неофитъ и секретарятъ му Костаки, кимни още на мене за пустата оная пѣсень, взимаха случай да се вмѣсятъ въ селскитѣ работи и да ме измѣстятъ изъ Калифарево. Като излѣзохъ оттамъ, азъ ходѣхъ по селата около Търново да търся да се заловя нѣкѫдѣ за учитель и прѣзъ лѣтото на петь мѣста се залавяхъ и заседѣвахъ дѣ по двѣ, дѣ по три недѣли или мѣсецъ най-много, додѣто ме разберѣха Неофитъ и Костаки накѫдѣ съмъ и чрѣзъ влиянието си прѣдъ чорбаджиитѣ и поповетѣ да ме изгонятъ. Така пробавихъ азъ 3 или 4 недѣли въ Дебелецъ, двѣ въ Казанлъкъ, мѣсецъ и половина въ Цѣрова-кория, недѣля въ една махала у Лѣсковецъ, а най-послѣ и оттамъ, като ме испѫдиха, ударихъ пѣшкомъ прѣзъ селата надолу и срѣщахъ

нѣгдѣ учитель сп имать вече, нѣгдѣ училище нѣмать, и тъй отъ село на село, та се запрѣхъ чакъ на Бѣла. Токо що бѣха, сп направили нова църква, бѣше разградена и на единъ катъ, тамъ на страна, имаше една сламенопокрита станца за църковни потрѣбици; отпърво нея направихме за училище.

Въ Бѣла азъ се застояхъ и учителствувахъ на 3 дѣца спокойно нѣщо около 3 мѣсеци, додѣто да ме разбератъ Неофитъ и Костаки, че съмъ въ Бѣла. Като ме разбраха, тѣ заинтригуваха отъ първия часъ противъ мене, но, като по-далечъ отъ Търново село Бѣла, и не ходѣха въ Търново ни поповетѣ, ни чорбаджинитѣ имъ, не можаха лесно заскоро да сп изиграятъ играта, както другадѣ. Тѣ подкачиха да пишатъ и писма, за да ме испѫдятъ, но положението ми бѣше таквосъ, щото тѣ не дѣйствуваха прѣмо за испѫжданьето ми: на поповетѣ, които бѣха двама и не знаеха нищо отъ църковенъ редъ, трѣбвахъ за въ църква, и тѣ сп струваха оглушки на владиковитѣ писма; чорбаджинитѣ не се толкосъ мѣсѣха, защото отъ селото нищо не плащаха, азъ бѣхъ нѣкакъ като частенъ учитель на 13 до 15 дѣца, които ме хранѣха наредъ, отъ черковнитѣ дискоси понѣкога ми даваха по нѣкоя пара за харчъ, а испослѣ, кой какъ щѣше да ми се доплаща, за това азъ малко и мислѣхъ; азъ гледахъ само да се задържа и застоя на едно мѣсто, но не така мислилъ Неофитъ, а особено писарятъ му Костаки.

Въ разстояние на единъ мѣсецъ, като видѣха, че не може съ писма и порѫки да ме изгнѣздятъ изъ Бѣла, една вечерь ето ти ясакчията Ибраимъ, онзи, който ме запира прѣди двѣ години, озова се въ Бѣла съ писмо до чорбаджинитѣ и поповетѣ отъ владиката за мене—да ме пратятъ въ Търново съ сѫщия ясакчия, защото владиката иска да види тая работа—защо съмъ се намѣсилъ азъ да давамъ вули.

Като се прѣдставихъ на владиката въ Търново и му порасправихъ за работата, за която се впкахъ, той ми каза: „иди сп сега, че ела подиръ два три деня, па ще видимъ да намѣри Костаки писмото“. Два дни, три дни, деркенъ, че недѣля, че двѣ и най-послѣ цѣли три недѣли: кога владиката спи, кога Костакя нѣма, кога писмото не на-рѫки, та чакъ на тритѣ недѣли Неофитъ кабули да ме повѣрва, че не съмъ нито давалъ, нито писалъ за вули, и да ми позволи да сп ида.

Щомъ се отървахъ отъ тази беля, още до вечерьта тръгнахъ и прѣзъ нощьта стигнахъ Бѣла. Додѣ да събера ученицитѣ сп и да започнемъ пакъ изново, минаха се почти двѣ недѣли; но не бѣхъ сключилъ двѣтѣ недѣли, кога Ферадъ Бей, заповѣдникътъ на Бѣла, по наущение, както нѣмамъ съмнѣние, отъ Костакя, праща една вечерь при мракъ, та ме хващатъ въ смирената ми

сламена стая и съ букаи на краката—мене и едного арбанасченина, житель въ Бѣла, съ когото седѣхме та приказвахме, по единъ кракъ въ букантѣ отведоха ни, та ни запрѣха въ тъмницата. На сутрінята единъ отъ селянетѣ, приятель на Ферадъ бея и баща на едного отъ ученицитѣ ми, съ приканванье и на други още селяне, дойде да ни моли; измоли, наистина, та ни пуснаха; заведе ме въ кѫщата си, нагости ме и тогава чакъ ми каза, че заповѣдьта на бея било да не замръкваме вечерьта въ Бѣла.

П. Р. Славейковъ.

Български мемуари, II.

Ние бѣхме съставили една малка четица, когато пристигна и Георги отъ Влашко съ своитѣ момци. Дружината ни едногласно избра пакъ Георгя за войвода. Захванахме да ходимъ по горитѣ и планинитѣ; но потеритѣ бѣха толкова чести, щото ние нигдѣ не можехме да се задържиме,—всѣка седмица трѣбваше да имаме по една или двѣ битки. И така, ние бѣхме длъжни почти всѣка седмица да промѣняме мѣстото си: ходихме въ шуменско, ходихме въ търновско, ходихме въ филибелишко—навсѣкѫдѣ зло. Въ два мѣсеца ние промѣнихме десеть мѣста и на десетьтѣ мѣста трѣбваше да се биемъ. Най-послѣ дойдохме въ търновско и запрѣхме се между Елена и Бебрево. Трѣбваше да вардимъ пѫтя, който води отъ Бебрево въ Сливенъ. Наредихме и стража, но въ тоя сѫщи день дойде при насъ голѣма потера. Войводата ни заповѣда да се наредиме и да се приготвиме, и ние тутакси испълнихме волята му. Ударихме се. Отъ първото наше нападенье паднаха двама убити и двамина ранени. Азъ гледахъ да ударя прѣдводителя и испълнихъ желанието си: куршумътъ ми го удари въ дѣсната рѫка, и той испусна орѫжието. Послѣ тая загуба непріятелитѣ се разбѣгаха кой накѫдѣто знаеше. И така, побѣдата бѣше наша, но тя бѣше и твърдѣ нещастна, защото изгубихме войводата си: турския куршумъ го бѣше погодилъ право въ сърдцето. Никога нѣма да забравя тоя нещастенъ за насъ день! Кога закопахме скѫпия за насъ юнакъ, то дружината се обърна къмъ мене и помоли ме да и бѫда войвода. Съгласихъ се. Кога станахъ войвода и кога поведохъ момчетата, то моето намѣрение бѣше да прѣзимуваме всинца у Стара планина. Азъ прѣдложихъ своето намѣрение на дружината; но мнозина не се рѣшаваха да послѣдватъ моя примѣръ и искаха да идатъ въ Влашко. Кога видѣхъ подобно колебание, то се обърнахъ къмъ дружината съ слѣдующитѣ думи: „който е мой другаринъ, той нека остане при мене и да слуша моитѣ съвѣти, а който не иска да ходи подъ моя байрякъ и да се повинява на моитѣ заповѣди, то нека върви отсега, накѫдѣто иска“. „А дѣ щеме ние да зимуваме?“ питаха момчетата.—„Защо, братя, се бойте, кога цѣла Стара пла-

нина е наша и кога старо-планинскитѣ българе сѫ народолюбиви, гостеприемни и чистосърдечни хора“, казахъ азъ. Думитѣ ми убѣдиха момцитѣ, които едногласно приеха прѣдложението ми. Когато съюзътъ ни бѣше заключенъ, то ние намислихме да прѣзимуваме въ сливенската нахия, по Матейскитѣ планини, край тракийскитѣ полета. Най-ближнитѣ села, които се намираха до нашето зимовище, бѣха Каваклие, Калаяново (Калояново) и Глушникъ. На сѣверъ, подъ планината Гребенецъ, се намира село Седларево. Ние си бѣхме направили колиби на онова мѣсто, което се нарича Рамадана. Това мѣсто е непроходимо. Да ви раскажа сега и за онія мѣстности, които се намиратъ до това мѣсто, т.-е. до тракийското поле, и за брѣговетѣ на рѣка Тунджа. Величествена е тая рѣка, прѣкрасна е тая мѣстность, честити сѫ тамошнитѣ жители! По-главнитѣ села, които се намиратъ по брѣговетѣ на Тунджа, сѫ слѣдующитѣ: първо, Артакларе, което лежи на твърдѣ живописна мѣстность и при което има мостъ на Тунджа; второ, Демирджиларе, което е малко селце; трете, Черкишли, лежи на хубаво мѣсто; четвърто, Колакли. На западъ отъ Ямболъ се намиратъ тия села: Ханово, Ташъ-тепе и Махалата. Всички тия села лежатъ край брѣговетѣ на Тунджа. До св. Никола ние ходихме по тия села подъ дъжда, подъ снѣга, безъ покривъ и безъ постеля и хранѣхме се, както намѣрѣхме; но около св. Никола стана голѣмъ студъ, и ние бѣхме принудени да идемъ въ Калояново. Въ това село азъ имахъ много приятели, които ни дадоха брашно, сирене и всичко, щото ни трѣбваше, и послѣ отидохме да се расхождаме по Рамаданската планина. На Коледа азъ отидохъ въ една турска кѫшла и вземахъ вино, ракія и три крави ялови. Тая кѫшла принадлежеше на х. Байряктарь Таванджията, който бѣше родомъ отъ Сливенъ. Заклахме кравитѣ и приготвихме се да празднуваме. Изъ селата дойдоха множество наши приятели и донесоха съ себе си вино, ракія и др., като на кумове. Трѣбва да ви кажа и това, че въ тия села имахъ твърдѣ искрени приятели, които бѣха готови да влѣзатъ за мене и въ огънь и въ вода. Прѣзъ тая зима моята чета се състоеше отъ слѣдующитѣ лица... Азъ бѣхъ дванадесетия. Азъ всѣкога мога да се похваля, че дружината ми въ онова врѣме бѣше избрана, като захарска загария; а по-многото отъ другаритѣ ми бѣха изъ Сливенъ и изъ неговитѣ околности.

Казахъ по-горѣ, че нашитѣ българе отъ южната страна на Балкана сѫ гостеприемни и добри хора. Това е забѣлѣжилъ всѣкой. Веднъжъ азъ дойдохъ въ едно село и поискахъ отъ единъ селянинъ малко брашно и малко сирене. Селянинътъ ми напълни съ брашно една торба; но, кога азъ поискахъ да му платя, то той ми отговори така: „тебѣ трѣбватъ тѣ по-вече, отколко менѣ“! Другъ

единъ българинъ ми даваше 300 гроша да купя барутъ на момчетата.

Щомъ наближи пролѣтьта, то азъ поведохъ юнацитѣ и заведохъ ги въ тракийското поле, по брѣговетѣ на Тунджа. Тая пролѣть бѣше твърдѣ топла. Овчеретѣ ни посрѣщнаха съ голѣма радость. По тия мѣста ние ходихме твърдѣ малко врѣме; менѣ се искаше да пообиколя и Бакаджикъ. По черноморскитѣ страни и по Бакаджикъ ние ходихме до Гергйовдень, а послѣ се упатихме пакъ къмъ Стара планина. Когато дойдохме въ село Стрѣлжа, то се извѣстихме отъ селянетѣ, че около Марашката рѣка сж се заселили татаре, които не дозволяватъ прѣзъ селото имъ и пиле да прѣхвѣркне. Ако нѣкои пътници да би пустнали коньетѣ си да пасатъ по тѣхната мера, то тѣ ги биели и взимали имъ по една рубла глоба; а ако нѣкои овчаре да би прѣминали прѣзъ тѣхнитѣ мѣста, то имъ взимали по двѣ агнета или по единъ овенъ. Отидохме въ селото имъ и намѣрихме нѣколко души отъ по-първитѣ.— „Я кажете ми вие, защо глобите свѣта?“ попитахъ азъ сърдито.— „Ние имаме дозволение отъ падишаха, отговори единъ отъ тѣхъ. Султанското правителство ни дава по-голѣми права, отколко на раята си: ние сме мусюлмане“. Дума слѣдъ дума, ние се скарахме и потегнахме единъ срѣщу други пушкитѣ и пищовитѣ си; но твърдѣ скоро се увѣрихме, че татаретѣ биля страшливи хора. Въ тая нищожна битка отъ татаретѣ паднаха 16 души мъртви и до десетина ранени. Когато наказахме татарскитѣ „мусюлмане“, които имаха „голѣми права“, то отидохме на Стара планина и укрѣпихме се на котленския пать. Въ онова врѣме се извѣстихме, че турскитѣ сеймене дошли на свадбата на едно българче и обесчестили невѣстата му. Това извѣстие ни накара да мъстимъ. Изъ Карнобатъ се връщаха нѣколко души турци, които отиваха въ сѣверна България. Тия турци погинаха до единъ и оставиха ни 36,000 гроша. Трѣбва да ви кажа и това, че вътрѣ въ три години ние убихме около 60 души „правовѣрни“. Слѣдъ нѣколко дни хванахме десетина души турски търговци, които бѣха изъ Търново и изъ Сливенъ; но пуснахме ги, защото по-вечето изъ тѣхъ бѣха стари и мирни хора. Любопитно бѣше да погледа човѣкъ на тия мохамеданци. Тия хора, които съ отчаяно звѣрство сж оскърбявали въ младостьта си раята, треперѣха сега прѣдъ насъ, кога бѣха изгубили властьта си; чертитѣ имъ изражаваха всичко, щото сжществува ужасно въ страха, низко въ малодушието и мрачно въ отчаянието. Тия хора ни цѣлуваха краката, молиха ни се, като на Мохамеда, и разказваха ни, че иматъ жени и дѣца. Чегато българетѣ, които тѣ убиватъ почти всѣки день, сж бездушни сжщества! Кога ги пуснахме, то имъ рекохме да търсятъ парцитѣ си отъ пашата, защото той е

длъженъ да защищава и християнетѣ и мохамеданцитѣ отъ всѣко едно хайдушко насилие. Потерата ни принуди да търсимъ спасение въ казанлъшкитѣ и габровскитѣ гори. Послѣ малко врѣме ние прѣминахме прѣзъ Карловската планина и слѣзохме въ Гюпцата и, все покрай Марица, достигнахме до Сакаръ-планина, която се намира близо до Едрене. Въ тия мѣста българетѣ сж много убити отъ турскитѣ насилия и отъ гръцкото духовенство; а турцитѣ сж лошави и кръвожадни. По тия мѣста ние ходихме до св. Богородица, а послѣ се върнахме въ сѣверна България и спрѣхме се между Котелъ и Шуменъ. Изъ пжтя вървѣха нѣколко души турци, съ които трѣбваше да прѣмѣриме силитѣ си. Тия турци вървѣха изъ пжтя весело, пѣеха турски пѣсни и се смѣеха. Кога достигнаха до онова мѣсто, което се нарича Сѣченъ-камъкъ, то ние нападнахме. Пжтницитѣ бѣха така сжщо добрѣ въоржжени, както и ние, и между насъ се захвана голѣма борба. На едного изъ тѣхъ единъ отъ нашитѣ куршуми попадна въ крака, и той извика български. Тия пжтници били не турци, а българе, изъ които мнозина бѣха наши приятели. Турскитѣ пѣсни и турскитѣ дрехи щѣха да изѣдатъ главитѣ имъ. Азъ не зная, защо нашитѣ пжтници обичатъ да носятъ турски дрехи и защо изъ пжтя говорятъ турски. Види се, че тѣ се боятъ отъ турскитѣ разбойници и искатъ да се покажатъ, че сж турци, защото турскитѣ разбойници никога не нападатъ на своитѣ братья „динъ ислямъ“. Истиннитѣ български хайдуте така сжщо не нападатъ на християнетѣ; а ако нѣкой отъ тѣхъ направи изключение, то той се нарича вече „кокошаринъ“, и истиннитѣ хайдуте не го приматъ въ своята дружина. Биватъ и такива случаи, когато истиннитѣ хайдуте отмъщаватъ на оногова, който би направилъ пакость на християнетѣ и който би закачилъ нѣкоя жена.

Между българскитѣ хайдуте сжществува прѣдание, че ако нѣкой хайдутинъ закачи жена, то турцитѣ непрѣмѣнно трѣбва да го хванатъ. Изъ това се види, че бесчестието е съвсѣмъ несвойствено на българскитѣ хайдуте. Българския хайдутинъ знае, че неговото занятие е честно; а ако е така, то това занятие не трѣбва да се обесчести съ никакви бесчестни дѣла. Единъ простъ старъ хайдутинъ ми говорѣше едно врѣме така: „ние сме пратени отъ Бога да вардимe сиромаситѣ и да наказваме злочинцитѣ; а ако е така, то трѣбва да бждемъ честни, правдолюбиви и чистосърдечни. Българския народъ нѣма ни царство, ни покровители, ни защитници. Той трѣбва да се надѣе на Бога, на насъ и на своята юнашка снага; а ако е така, то хайдутинътъ трѣбва да варди честьта му, да варди нещастнитѣ и вдовицитѣ и да утѣшава беззащитнитѣ“.

Послѣ горѣказаното происшествие, ние съставихме твърдѣ

добъръ планъ. Търговцитѣ се върнали въ Сливенъ и обявили на турскитѣ власти, че сѫ ги нападнали турци, които ужъ имъ взели паритѣ. Нашата чета се прѣмѣсти пакъ на Рамадана и се приготви да прѣзимува. Така се свърши и 1861 година. Трѣбва да ви се похваля, че въ продължение на тия нѣколко години ние отмъстихме за много нещастни българе, които погинаха отъ турския фанатизмъ. Ако чуехме, че турцитѣ сѫ направили на това или на онова мѣсто нѣкоя пакость, то бързахме да помогнеме на нещастнитѣ българе.

Панайотъ Хитовъ.

Расковничето.

Свѣтътъ е старъ, а азъ бѣхъ младъ. Свѣтътъ ми казваше, че сърдцето ми ще ме ожени, безъ да пита главата ми, а азъ не го вѣрвахъ. Азъ бѣхъ младъ, а свѣтътъ е старъ. Младъ бѣхъ, и ученъ, и сиромахъ. И азъ мечтаехъ жена богата и образована. Образована и богата мечтаехъ азъ моята жена. Но всрѣдъ тия мечти менъ се мѣркаха двѣ очи черни, като въглени, и двѣ устни червени, като череши. И около устнитѣ двѣ трапчинки, които треперѣха отъ адость, когато устнитѣ се усмихваха, а се скриваха отъ жалость когато тѣ се затваряха.

Тия очи, и тия устни, и тия трапчинки принадлежаха на една мила дѣвойка, гиздавата Лала. Тя бѣ селянка. Всичкото нейно богатство състоеше въ нейната хубость, всичкото нейно образование,— въ нейното простодушие. Простодушна и хубава бѣ тя, и азъ обичахъ да я прѣсрѣщамъ по ливадитѣ на нейното село, дѣто моитѣ занятия ме често завождаха.

Ливадитѣ бѣха край рѣката. Рѣката бѣ край гората. Задъ рѣката надъ гората се простираха, като раскошни зелени губери, селскитѣ ниви. Тукъ-тамъ само се чернѣеха новооранитѣ угари. Отвъдъ, на небосклона, се синѣеше Стара планина. Когато зарань слънцето освѣтѣше тая мила картина, неговата свѣтлина ту бѣгаше, като златна трепка по рѣката, ту лъщѣше, като скъпоцѣнни камъни по роснитѣ капки. Една хубава хладнина вѣеше откъмъ рѣката. По нейния брѣгъ се зеленѣеше дебела морава, отсамъ се червенѣеше шарена детелина. Тукъ изсвирваше нѣкоя уплашена чучулига, тамъ се обаждаше нѣкой скритъ пъдпъдъкъ. Отъ врѣме на врѣме испискваше бързия танчукъ или прѣхвъркаше тежката пездроганка. Пепеливи бѣлотрътки подскачаха по клончетата, желти стърчиопашки се огледваха въ вадичкитѣ. Приятна, като дъхътъ на младостьта, идѣше тънката меризма на разцъвтѣлата ливада; сладко, като шъпнението на любовьта, пристигаше далечното гуканье на залибената гълъбица. Всичко бликаше съ животъ, всичко пѣеше съ обичь. На едно ближно дърво гласовитъ славей залъгваше съ пѣсни

своята другарка. Далечъ нѣкждѣ, по полето, младъ овчарь въспѣваше на кавалъ своята годеница.

При тоя раскошъ отъ шарове, звукове и дъхове азъ пръвъ пѫть видѣхъ Лала. При тоя раскошъ азъ обичахъ да приказвамъ съ нея, когато моята работа ме упѫтваше въ нейното село. И когато нѣмахъ работа за нейното село, азъ си намирахъ. Нѣщо посилно отъ мене ме влѣчеше къмъ ония ливади, дѣто можехъ да видя Лала. Да я видя само, да си поприкажа съ нея. Защото азъ мечтаехъ жена богата и образована. Все образована и богата мечтаехъ азъ, когато единъ день пакъ видѣхъ Лала въ селскитѣ ливади. Тя отиваше къмъ селото, и азъ отидохъ къмъ нея. Срѣщнахме се и взехме да приказваме. И слънцето свѣтѣше и птичкитѣ пѣеха, и цвѣтята меришеха по-вече отъ всѣкой другъ пѫть. Като че бѣше празникъ за природата.

Празникъ за природата бѣше и празникъ за Лала. Никога тя не бѣ ми се видѣла тъй хубава, тъй мила, тъй гиздава. Тъй гиздава и мила и хубава бѣ тя, щото азъ неволно питахъ себе си: защо Богъ е далъ да диримъ у момитѣ и образование и богатство? Не стига ли имъ само хубостьта? Азъ питахъ себе си—не стига ли имъ само хубостьта?—когато Лала се наведе и откѫсна една трѣвичка.—Какво е това? попитахъ я азъ.

Попитахъ я и я погледнахъ. Тя се зачерви. „Трифиль; стори ми се, че е съ четире листца, че е расковниче, та го откѫснахъ. Но измамила съмъ се била. Той билъ съ три листа“. Рече и се зачерви още по-вече. — А защо ти трѣбва расковниче? попитахъ я азъ. — За да намѣря имание, отговори ми тя. — А съ расковничето имание ли само се намира? попитахъ я пакъ азъ. — Отварятъ се и заключени врата, рече тя.—А не отварятъ ли се и заключени сърдца? Пакъ попитахъ азъ. Но тя не отговори.—Слушалъ съмъ, прибавихъ азъ, че съ расковниче могли да се отварятъ и сърдца. — Истина? попита тя. Попита, но като че се раская, защо да пита; зачерви се още по-вече, и тъй се засрами, тъй погледна надолу, щото и азъ се раскаяхъ, че ѝ казахъ тая дума.

Ние слѣдвахме да вървимъ. Лала постояно гледаше надолу, бѣ замислена. Ни една дума не можахъ да извадя отъ нейнитѣ уста. Ни една дума отъ нейнитѣ уста, ни единъ погледъ отъ нейнитѣ очи. Тѣ бѣха приковани на земята, като че дирѣха въ нея нѣщо, като че търсѣха дупка, въ която да се скриятъ, да скриятъ и своя срамъ.

Внезапно тѣ се вторачиха на едно мѣсто. Лала се спрѣ и за втори пѫть се наведе. Наведе се и откѫсна нѣщо и се исправи. Слънцето свѣтѣше, и птичкитѣ пѣеха, и цвѣтята меришеха. И Лала се исправи по-свѣтла отъ слънцето, по-мила отъ птичкитѣ, по-гра-

циозна отъ цвѣтята. И нейното лице пламна, и нейнитѣ гръди се подигнаха отъ една чудна въздишка. И двѣ капки, като два бисера, лъснаха въ нейнитѣ очи. Двѣ капки, като два бисера, лъснаха въ нейнитѣ очи, и тя ми каза:—Мисля, че тоя пѫть намѣрихъ расковничето.

Каза ми и ми показа единъ трифиль съ три обикновени листа и съ едно четвърто, мъничко и гиздавичко, като трапчинката на нейната устна. И, съ тържествуящи погледъ на една чиста побѣдителка, тя хвърли това расковниче въ моята пазуха, при моето сърдце. И менѣ ми дойдоха на умъ моитѣ думи, расковничето отваря сърдцата, и азъ погледнахъ Лала. Тя плачеше. И азъ видѣхъ, че тя плачеше отъ радость. И тия очи, и тия очи, и тия сълзи, и тая любовь къмъ мене, която така буйно избухваше, тъй къртиха моето сърдце, щото забравихъ образование и богатство и се заклехъ на Лала, че тя ще бѫде моя.

И азъ си удържахъ думата, Лала днесъ е моя. Ние се вѣнчахме и сме честити. Ни една буря не затули нашето слънце, ни една змия не отравя нашия рай. И азъ не мечтая вече жена богата и образована, и Лала не дири вече расковниче, за да си намѣри съ него имание. И ние въ всичко сме сговорни съ нея, въ едно само не се съгласяваме. Тя все мисли, че моето сърдце се отвори отъ расковничето, а азъ все мисля, че то се отвори отъ нейнитѣ очи, отъ нейнитѣ сълзи, отъ нейната любовь.

И азъ съмъ още младъ, а свѣтатъ все си е старъ. Но вѣрвамъ вече, като него, че често сърдцето жени человѣка, безъ да пита главата му. И вѣрвамъ още, че сърдцето хубаво прави, като не пита всѣкога главата. Но не знамъ, дали въ това отношение свѣтатъ е съгласенъ съ мене. Може и да не е съгласенъ. Кой знае? Моята пора е тъй различна отъ неговата! Той отдавна вече е старъ, а азъ съмъ още младъ.

Ив. Ев. Гешовъ.

Подъ игото.

1876 година.

Заедно съ напрѣдването на пролѣтьта и революционното кипѣние напрѣдваше гигантски. Цѣла западна Тракия—главната му область, приличаше тая пролѣть на единъ вулканъ, който издаваше глухъ тътенъ, прѣдвѣстникъ на избухването. Роякъ апостоли и проповѣдници кръстосваха планини и полета и организираха борбата. Тѣ намираха навсѣкѫдѣ добъръ приемъ: обятия разтворени за да ги прѣгърнатъ, сърдцата открити да ги чуятъ—единъ народъ, жеденъ за великото слово на свободата, нетърпѣливъ да понесе кръста си на Голгота. Една дълга върволица отъ прѣдтечи-сѣятели бѣше прѣгазила вече духовната нива на България и хвър-

лила тамъ сѣмето на самосъзнанието. Тая дивна върволица, която захващаше Паиси—единъ калугеръ, и се заключаваше съ Левски—единъ диаконъ, два светци,—бѣше засѣяла и наторила вече нивата; първия бѣше я благословилъ отъ височината на Атонъ, послѣдния—отъ височината на бѣсилото. Прѣди двайсетина години Раковски, като бѣ загатналъ въ едно село за възстание, едвамъ бѣ се спасилъ отъ паïвантътъ на селянитѣ, съ помощьта на женски дрѣхи. Сега народътъ, като чуеше, че иде апостолъ, вмѣсто потери прощаше му депутации да го приематъ. И той слушаше и той гълташе жадно животворната рѣчь, като прѣсъхнало гърло кристалната струя. Кажаха ли му: бѫди готовъ, трѣбва де мрешъ!—черковата даваше попа си, школото даскала си, полето орача си, майката сина си. Идеята съ стихийна сила проникваше всѫду, обхващаше сичко—и Балкана, и равнината, и колибата на сиромаха, и килията на монаха. Даже чорбаджиитѣ, жигосаната класа, спъвалото на народното напредване, се намѣриха подъ обаянието на идеята, която вълнуваше умоветѣ на срѣдата имъ. Наистина, тѣ съразмѣрно слабо участие зеха въ патриотическото движение, но и не му прѣчиха—защото го не издадоха. Издайствата и подлоститѣ, отъ всѣкѫдѣ и отъ всички, дойдоха подиръ катастрофата, нейни всегдашни исчадия... Напраздно нѣкои пристрастно искатъ да монополизиратъ това въодушевление само въ полза на оная часть отъ народа, на която краката обуваха царвули, въ ущербъ на историческата истина. Напраздно,—революціонния духъ, тоя огненъ Серафимъ, засѣгна съ крилото си и царвулани и университанти, и гугли и фесове, и калимявки и капели. Както въ всичкитѣ прогресивни борби на България, науката и кръста, сирѣчъ духътъ, стоеше на първи редъ. Мартирологътъ на новитѣ български мѫченици явно доказва това. Истина, че главния контингентъ, и напрѣдъ и сега, даде масата народна, но тя даде онова, което бѣше въ силата ѝ: числото. Трѣбваше интелигенцията да му даде смисълъ и дѹша... Прочее, въодушевлението растѣше и заливаше всичко. Всѣки день то земаше нови размѣри и нова сила, и заедно съ нея—приготовленията. Селянитѣ не дооораваха нивитѣ за да лѣятъ крушуми, и граждане зарѣзваха търговията. Тайни пощи сновѣха денонощно между разнитѣ комитети и централния въ Панагюрище, както тайнитѣ полиции слѣдѣха явнитѣ; младежитѣ излазяха на военно обучение съ пушки, подъ команда на сотници и десетници; женитѣ тъчаха навуща, плетѣха върви за тѣхъ и овиваха фишеци, а бабитѣ мѣсеха и печеха сухари; чизмари работѣха само чанти, царвули, паласки и други бунтовнически потрѣби; самитѣ селски векили, бирницитѣ, кметоветѣ и други официозни лица зимаха ревностно участие въ приготовлението. Въ всѣко село растѣше складътъ

отъ оръжия, крушуми и барутъ—барутя го доставяха самитѣ турци; черѣшовитѣ дънери провъртени, одѣлани, стегнати съ желѣзни обръчи, образуваха артилерията! А копринени знамена съ сърмени левове, които ревѣха, фантастическитѣ хъшовски прѣмѣни, свещенническитѣ лъскави одежди и кръстоветѣ, и хоръгвитѣ съставляваха декорътъ на наступающата борба. Влиянието на това общо опиянение се отрази и на самитѣ игри на дѣцата, тѣ замѣниха чилика, топката, пикото, пумпала съ игра на талимъ срѣдъ улицитѣ, като си правѣхъ пушки отъ пищели, саби отъ дръвца... Старитѣ хора, очудени, си казваха: „това е поличба Божия“. А поличби небесни нѣмаше, които да прѣдсказватъ страшната буря. Да, освѣнъ чудноватото прѣдсказване „Турція ке падне=1876“, което обикаляше навредъ и смущаваше най-скептическитѣ умове... Напротивъ, пролѣтьта бѣше подранила много и прѣвърнала цѣла Тракия въ райска градина. Триндафиловитѣ градини се бѣха разцъвнали чудно и раскошно, като никога. Полята и нивитѣ вричаха великолѣпни жътви, които не щѣше да има кой да прибира...

И въ нѣколко деня, тайно и полека,
Народътъ порасте на нѣколко вѣка.

Колкото се касае до втеляването на турското правителство при такива открити и нагли агитации, при такова шумно въоръжаване и готвение за възстание на България, то сѐ обяснява прѣзъ неговата слѣпота и прѣзрѣние къмъ нараслитѣ сили на раята. „Това съ заешки тупурдии“ казваха благодушнитѣ ефендета. „Това съ даживѣйлерденитѣ“ казваха горделивитѣ господари и се подсмиваха подъ мустакъ, прѣнебрѣжително. Има думи, които означаватъ епохи. „Даживѣйлерденитѣ“—това бѣше въплощеното народно самосъзнание, излѣзло тържествующе изъ трийсетгодишната борба за черковна независимость. Но „даживѣйлерденитѣ“, които пияха наздравици за българската екзархия, на хиляда осемстотинъ и седемдесетата година, се прѣобърнаха на хиляда осемстотинъ седемдесеть и шестата година на бунтовници, които лѣяха крушуми и правѣха топове, за да поздравятъ българската свобода.— Тая метаморфоза не схващаха турцитѣ; тѣ не можаха да вървятъ заедно съ врѣмето си и да виждатъ конацитѣ, които зима прогресътъ на идеитѣ. Това впрочемъ и да видѣха, бѣше вече късно: тѣ нѣмаха нито такава широка тъмница, нито такъвъ дълъгъ синджиръ да свържатъ една гигантска идея, невидимъ Крали-Марко, който мѣстѣше планини.—Ще се удивлява потомството; що казвамъ! и ние сами, съврѣменници на описуемата епоха, отрѣзнѣли вече отъ цѣлъ редъ исторически примѣри, се чудимъ и маемъ, какво е било това опиянение, това сюблимо безумство на народа, да се готви на борба съ една страшна империя съ велики ощѐ военни

сили! Да се готви, и то съ надѣжда, че ще я събори съ такива нищожни до смѣшность срѣдства! Да дѣли съ нея мегданя въ самото и сърдце, въ „чревото адово“, безъ да си е оздравилъ за съюзници, освѣнъ ентузиазмътъ—плѣва, която пламва и гасне, иллюзията-призракъ, който става нищо. Историята рѣдко ни дава примѣръ за такава самонадѣяность, която приближава до лудость. Българския националенъ духъ никога не е се дигалъ до такава висота и на̀ дали ще се дигне другъ пѫть... Ние особенно натъртихме на тая прелюдия на борбата, защото само тя е поразителна и мѣрило за силата на една велика идея, възприета отъ благоприятна почва. Самата борба, която послѣдва, незаслужва името си... Ние и нѣмаме мисъль да я описваме. Разказътъ ни по нужда се натъкна на единъ епизодъ отъ нея, епизодъ, който иллюстрира революцията, тоя чудовищенъ крахъ на най-свѣтлитѣ надѣжди.

И. Вазовъ. 1888.

Казаларската царица.

Часть I глава 2 (начало).

Влакътъ търчеше изъ нощния мракъ съ своя обикновенъ, еднообразенъ, гръмливъ, хаотиченъ шумъ. Смѫтнитѣ очъртания на рѣдкитѣ дървета въ полето и на телеграфнитѣ стълбове и на кантониеркитѣ едвамъ личеха въ мърчината. Единъ дълъгъ снопъ свѣтлина, който излазяше изъ прозореца на вагона, летейки напрѣдъ заедно съ него, освѣтляваше съ свѣтлата си ивица пѫтя, и ровътъ, и буренитѣ по слоговетѣ на поженатитѣ ниви, които сѫщо летѣха, но назадъ. Често погледътъ на момъка забѣлѣжваше въ тъмнината обликътъ на купове дървета, които имаха видъ на черни рътове, или уединени дървета, добили въ мрака очертанията на безформени великани, издигнали рунтавата си глава въ звѣздното небе. Звѣздитѣ трептѣха като елмази въ тъмната си синева; тя на югъ се сливаше съ нѣкакви неравни мъгливи повърхности, вѣроятно Старата Планина или нейнитѣ клонове. Непрѣкѫснатия гърмежъ на влака о̀ чугунените релси, и трептенето и друсъкътъ унесоха и Байрякова. Склопилъ очи, въ сѫщото неподвижно положение, той дрѣмѣше съ скръстени рацѣ на гърдитѣ. Момъкътъ гледаше въ тъмнотата на вънъ, облѣгайки продължително челото си на хладното стъкло. Думата „гледаше“ не е на мѣстото си,—той мислѣше, или по добрѣ той мечтаеше, и когато прѣзъ вторачените му очи минуваха бързишкомъ тъмнитѣ сѣнки и неопрѣдѣлени очъртания на прѣдметитѣ, освѣтлявани мигновенно отъ летящия снопъ лъчи, мислитѣ му блуждаяха съвсѣмъ въ други области, душата му се носеше, като едно привидѣние, изъ пустинята на мечтитѣ. Ето прѣдъ духовнитѣ му очи се мѣркаше синия ширъ на Черното море,

което пръвъ пѫть отиваше да посѣти, и той съ наслада плъзгаше погледа си по леко набърченото равнище на водния просторъ, дѣто рибарска лодка съ надуто платно браздеше синитѣ води, отивайки въ свѣтлия кржгозоръ, и той сѣкаше че тая лодка е той самъ, неговата младость, която плуваше жедна за просторъ и щастие къмъ омайната неизвѣстность на бѫдащето, защото младата душа, като младата птичка, не може да си въобразява друго нѣщо освѣнъ пролѣть, лучезарни дни, здравия ароматъ на шумящитѣ зелени гори, пѣсни, любовь, блаженство... Послѣ това радостно видѣние се смѣняше веднага, неизвѣстно какъ и защо, отъ картината на канцеларията, дѣто той работѣше, наведенъ надъ мрътвитѣ книжа съ мрътвитѣ слова и изчисления; той пакъ виждаше лѣстовичката, свила гнѣздото си извънъ на карниза, какъ прилиташе съ звънливо чуруликане да навѣсти жълтоуститѣ си пилци, които я посрѣщаха съ раздирателенъ концертъ отъ писъци, който прѣзъ отворения прозорецъ изпълняше стаята съ радостна мълва на начинающъ животъ.

Ив. Вазовъ.

Подъ игото.

Часть I глава XV (выдержка).

Муратлийски се истегна цѣлъ на камъкътъ, сключи рѫцѣтѣ си подъ главата и въ това покойно положение дълго разказва историята си. Той бѣ участвувалъ въ Софийското съзаклятие и въ ограбването на Орханийската поща. Попадналъ въ тъмницата подиръ издайството, той избѣгналъ Диарбекиръ или бѣсилото само по едно чудо. Послѣ отишълъ въ Влашко, дѣто една година и половина се скиталъ и се борилъ съ гладътъ и мизерията, а оттамъ съ мисия миналъ пакъ въ България, да се бори съ опасноститѣ и страхотиитѣ, които придружаватъ единъ агитаторъ. Тая пролѣть той се озовалъ въ Стара Зогора и съ ентусиазъмъ работилъ за приготвянието на бунта. Подиръ печалния изходъ на движението, въ който случай билъ леко раненъ отъ турцитѣ въ малкото сбиване при Елхово, той уловилъ Стара Планина, гоненъ отъ турски потери и отъ самитѣ българи колибари, до които се обрѫщалъ за хлѣбецъ или за селски дрехи, за да замѣни хѫщовскитѣ. Десетина дена се скиталъ така изъ Балкана, изложенъ на хиляди опасности и страдания. Страшния гладъ бѣ го принудилъ да слѣзе отъ планината и да попроси хлѣбъ отъ първия живъ човѣкъ, който му се мѣрне, като добре револверътъ си до гърдитѣ му. За щастие той налетѣлъ на дѣда Стояна. Той твърдѣ покъртенъ разказа добрия приемъ, който намѣри у воденичаря, първия човѣкъ, който се е отнесълъ братски къмъ него, откогато се е заскиталъ по Стара-Планина. Огняновъ слѣдѣше съ вълнение расказътъ на Муратлийски

за опасноститѣ и приключенията му. Той прѣживѣваше самъ всичкитѣ тревоги, страдания, горчиви разочарования и срамътъ за подлитѣ проявления въ народа, които послѣдватъ кораблекрушението на всѣка революция. Той съ братско участие размишляваше сега за сѫдбата на Муратлийски. Муратлийски млъкна. Рѣката шумѣше подъ краката имъ. Наоколо бѣше пусто и тихо. Огрѣнитѣ скали отстрѣщa нѣмѣяха; само по върхътъ имъ нощниятъ вѣтрецъ люлѣеше самораслитѣ люлики и други низки дръвчета.

Ив. Вазовъ.

Дѣдо Либенъ.

Дѣдо Либенъ прѣзъ своя си животъ е видѣлъ и голѣмо щастие и голѣмо нещастие, и зло и добро, и сиромашия и богатство, и кървави сълзи и извънредна радость. Той е билъ и хайдутинъ, и чорбаджия, и капасъзинъ, и миренъ и справедливъ гражданинъ: въ младостьта си ходилъ по шумата и изтрѣбялъ турцитѣ; послѣ се съединилъ съ турцитѣ, ходилъ съ кърджалиитѣ, делибашитѣ и арнаутитѣ и клалъ християнитѣ; бунтувалъ се и противъ правителството. Нъ при всичко това, дѣдо Либенъималъ и една малка слабость: той обичалъ и своето отечество, нъ не всичкото, а само Копривщица. Когато дѣдо Либенъ напълвалъ кесията си, той оставялъ и кърджалиитѣ, и хайдутлука, връщалъ се въ Копривщица и захващалъ да харчи своитѣ махмудийки. Той живѣялъ богато, а понѣкога харчилъ и съвсѣмъ на вѣтъра: той събиралъ въ кѫщата си цѣло стадо хрътки и копои, цѣли ергелета коне и цѣла тайфа измекяри, орѫженосци и чибукчии. Тръгне на ловъ, за да се поразходи малко, а слѣдъ него вървятъ петнадесеть душъ слуги. Ако нѣкой отъ съврѣменното ситно човѣчество или нѣкой европеецъ би погледналъ въ онова врѣме на дѣда Либена, той би помислилъ, че това не е дѣдо Либенъ, а нѣкой рицарь, графъ или краль, който отива да се бие съ своя съсѣдъ. Тогавашната младежь наричала дѣда Либена „Муса Кеседжия“, а днешната го нарича „Дѣдо Бабаитинъ“. Дѣдо Либенъ не обичалъ да се мѣша въ кѫщнитѣ работи, не обичалъ и пари да дава за тия работи. Кога се връщалъ отъ ловъ, той събиралъ всичкитѣ млади чергарки и ги караллъ да му играятъ и пѣятъ, а циганитѣ му свирили съ зурнитѣ си и блъскали тъпанитѣ си тъй, че ехтѣло цѣлото село. На поляната при Кесяковци момчетата кладѣли огънь и печали рогачи, сърни и диви свине; дѣдо Либенъ седѣлъ, ялъ, пилъ и се веселилъ, а дѣцата му яли кукурузникъ. Като насищалъ „своето алчуще чрево“, качвалъ се на коня, отивалъ отъ кѫща на кѫща и искалъ да го черпятъ.

Дѣдо Либенъ не обича да разказва за своитѣ млади години, нито пъкъ оставя другъ да разказва за тѣхъ. Дори и сега, кога

нѣма отъ що и отъ кого да се бои, страшно се сърди, кога попъ Генчо захване да разказва, какъ дѣдо Либенъ щѣлъ да го убие посрѣдъ църквата. Това се случило така. Дѣдо Либенъ се изповѣдалъ прѣдъ попъ Генча и му разказалъ нѣкои и други свои грѣхове, а попъ Генчо, като истиненъ и непогрѣшимъ пастирь Божи, рекълъ на голѣмия грѣшникъ, че законътъ му запрѣщавалъ да причасти такъвъ капасъзинъ, какъвто билъ дѣдо Либенъ. Безъ да разсѫждава, дѣдо Либенъ измъкналъ изъ пояса си единъ отъ своитѣ арнаутски пищови и извикалъ: „дай ми комка, или ще те пратя при дяволитѣ“. Попъ Генчо изпълнилъ желанието на дѣда Либена, и останалъ твърдѣ доволенъ, защото получилъ отъ грѣшния човѣкъ цѣли двѣ мъсърки.

Дѣдо Либенъ страшно обича своето старо юнашко облѣкло. Въ одаята, въ която нощува зимѣ, сѫ окачени по кукеритѣ всѣкакви дрехи: червени шалвари, нашарени съ златни цвѣтя, сини и зелени чепкени, бѣли либадета, джамадани съ голѣми сребърни петелки, дълги копринени ентерии; наедно съ тия дрехи по стѣната висятъ още арнаутски ризи, турски шалове и тарабулузи, македонски кебета и множество чеврета, ушити съ коприна и злато. Нъ главното дѣдово Либеново богатство се намира въ пруста: по стѣнитѣ на пруста сѫ окачени всѣкакъвъ видъ пушки, пищови, сабли, ножове, юзди, торби и гердани, а долу на земята се намиратъ седла, конски покривала, дисаги и други принадлежности, нуждни за пѫтуване на конь и за ловъ.

Когато дѣдо Либенъ се метне на конь и тръгне за църква или при нѣкой приятель на госте, то двама слуги вървятъ съ него пѣши и го държатъ отъ двѣтѣ страни. Като стигне въ църква, единиятъ слуга остане да развожда коня, а другиятъ го подпира и отвежда до трона.

Дѣдо Либенъ обича само онова, що е здраво и хубаво. Той говори за това така: „въ моята кѫща не трѣбва да живѣе онова, що е грозно, за да ми не плаши кокошкитѣ“. У него и конетѣ, и пѣтлитѣ, и патковитѣ, и снахитѣ, и дѣцата били хубавички. „Закалямъ ги, ако не сѫ хубави“, говори дѣдо Либенъ и маха рѫцѣтѣ си. Той ненавижда и ситнитѣ търговци, врачкитѣ, магесницитѣ, биляритѣ и хекимитѣ. Когато чуе, че въ Копривщица е дошълъ нѣкой биляринъ, той дига цѣлото село на главата си. Веднѫжъ той се научва, че една отъ снахитѣ му отива при билярина Янаки; той повикалъ Янаки въ конака и повелѣлъ на турската власть да му удари тридесеть тояги по шапалата. Когато естествоиспитательтъ добилъ своето възнаграждение, дѣдо Либенъ му рекълъ да иде въ селото и да върне на снаха му жълтицата, която тя свалила отъ ухото си и подарила на гърка.

Ако нѣкоя селянка отъ Краставо-село или Душанци донесе на грѣбъ сушени круши, сливи, дрѣнки, орѣхи да ги продава, дѣдо Либенъ, за да не крадятъ дѣцата вълна изъ кѫщи и да я промѣняватъ, взима отъ бѣдната селянка торбата съ всичкото нейно купе, изтърся го на улицата и извиква на дѣцата: „берете, момчета, яжте, момчета, орѣшки за здравето на дѣда си Либена! цѣлувайте рѫка“.

Л. Каравеловъ.
По Христоматіи Пѣева.

Войвода.

— Не вѣрвайте, момчета, не вѣрвайте, мои братия! сичките тия работи сѫ праздни, голи лъжи сѫ тие... Азъ презъ своиятъ животъ сѫмъ видѣлъ много такива хати-хемаюне, хати-шерифе и гюлханета, и сичките тия турски закони и правдини отидоха на вѣтаръ. Турски работи! На книги са пише много, съ думи са дава още повече, а човѣкъ не види добро ни за дукато: по устните текло, а въ устата—ни капка! Я попитайте вие мене, защо сѫмъ азъ оставилъ моята стара и болна майка и своиятъ побѣлѣлъ, като памукъ, баща. А и живи ли сѫ тие сиромасите? Оставилъ-ли ги е Господъ на земята, да оплакватъ дѣцата си и да кукатъ, като кукувици, или имъ е земалъ праведните душици?—Не зная. Ехъ, момчета, момчета! тѣшко и горчиво ми е на сърцето, когато припомна своите млади и зелени годиници и моята бащина кѫщица,—сладко, са живѣе подъ бащината керемида! А сега? Сега, като чумавъ са скитамъ по чуждите крайща и ниде не мога да намѣра топло и мирно кйошенце, ниде не мога да наклона тѣшката си глава и да кажа: „Сполай ти Боже!“ Ето вие хайдутувате съ мене нѣколко години, избрахте ма за войвода, а и до сега не сте ма попитале: кой сѫмъ язъ, чий сѫмъ синъ и защо сѫмъ избралъ тоя занаятъ,—говорилъ стариятъ войвода на своите момчета и другари.

— Разскажи, чичо Стоене, разскажи! извикала Стояновата дружина съ единъ гласъ и обиколила своиятъ юнакъ войвода, за да чуе неговите думи.

Стоянъ посочилъ съ пръстъ кѫмъ земята и казалъ на дружината си да сѣдне и да слуша; а дружината му са наредила, като бройница, около огъньтъ и вѫзцарила са голѣма тишина.

— Когато искате да знаете, кой сѫмъ азъ и що сѫмъ испатилъ на този свѣтъ, то азъ трѣба да ви разскажа сичко рѣдъ по рѣдъ; а вие да слушате и да си запишете думите ми въ главите,—казалъ Стоянъ и сѣдналъ между дружината си. Най-напредъ той помислилъ малко, чегато иска да сѫбере сичките свои мисли и пре-

мѣжди въ главата си, послѣ нахлупилъ шапката си до очите, извадилъ едно маничко чубученце, натъпкалъ черното му луле съ тютюнъ, натисналъ тютюнътъ съ палецътъ си, земалъ отъ огънътъ главня, запалилъ чубучето си и захваналлъ да разказва:

— Азъ, момчета, сѫмъ изъ село Мечка. Ние бѣхме трима брата; двоицата одавна вече нѣма на свѣтътъ,—прости имъ Боже грѣховете! Азъ бѣхъ най-малкиятъ. По-голѣмиятъ ми братъ са наричаше Проданъ, а срѣдниятъ Първанъ. Проданъ бѣше лика-прилика съ майка ми, за това нашата мила стара майка го и обичаше повече отъ другите си дѣца. Той сѣкога са намираше при нея: шѫташе, помагаше ѝ, сѣеше, копаеше въ бостанътъ, въ лозето, въ градината и садѣше и зеле, и лукъ, и цвѣте, и дървета.—„Момиченце ми не даде Господъ, ала и Проданъ ми е вѫртокѫщникъ!“ казваше майка ми. Какавъ момакъ бѣше тоя Проданъ, момчета! като цвѣте вовъ градина бѣше!.. И въ дѣлникъ той бѣше хубавъ и гиздавъ, а въ праздникъ, кога са премѣнеше, то само да си го гледашъ и окото си да не откѫснешъ отъ него! Стане въ недѣля заранѣта рано, намаже си съ масъ пантофете (той въ недѣля и по големите праздници пантофе носеше) и лѫщатъ са тие, като огледало; обуе своите нови бѣли банавреци, облѣче своята шарена лелена риза, у която рѫкавете и пазухите бѣха нашарени съ сѣкакви кенета, изъ червена, сина, зелена, жѫлта и черна коприна; тури на главата си своята нова ягнешка шапчица, запаше червенъ-хримизенъ поѣсъ, засуче черните си, като смола, мустачета, и иде въ черкова да са прекръсти и да запали на свѣтците свѣщица. А изъ черкова като излѣзе,—запре са, и гледа го и старо и младо, и женено и неженено, и мѫшко и женско. Бабички, старци, момичета, момчета, жени и мѫже. Старците сочатъ камъ него съ пръстъ и казватъ на синовете си: погледайте на Продана, момчета! Бѫдете и вие такива хрисими, такива работници, такива вѫртокѫщници, такива добри синове и такива пѫргави и юнаци момци, какавъто е Проданъ; това момче е младочка въ градина, а не—момче! А бабичките само воздѫхнатъ и рѣкатъ: „блазе на тая майчица, която е това момче родила, и на тоя баща, който казва, че му е синъ. А Проданъ си вѫрви полегичка и ушка не чуе що са за него говори,—углухци си чини и само подъ мустакъ са подсмива.“

Л. Каравеловъ.

По изданію автора, Букурештъ, 1871.

Ганю Балкански въ Прага.

— Туй, дѣто го расказа Цвѣтко, обади се срамежливий Илчо, то е по-подирня работа, пъкъ азъ зная, че бай Ганю по-рано е дохождалъ въ Прага, бавилъ се е дълго врѣме и е продалъ доста

розово масло. Искате ли да ви раскажа? — Щомъ е за бай Ганя, недѣй пита, разказвай!—отговорихме ние.

— Добрѣ. Слушайте тогава. Пристигва бай Ганю отъ Вѣна въ Прага. Слиза на станцията, нарамва си дисагитѣ и излиза на улицата. Файтонджиитѣ се спущатъ да му прѣдлагатъ услугитѣ си,— той имъ прави знакъ съ глава, че не ще. Тѣ разбиратъ знака му за утвърдителенъ, и единъ файтонджия се испрѣчва отпрѣдѣ му. Бай Ганю се сърди, блѣщи се и прави сърдити жестове. Това забѣлѣзва полицейския и заповѣдва на файтонитѣ да се оттеглятъ. Мисли си бай Ганю, отъ кого да узнае дѣ живѣе Иречекъ, нашиий историографъ. Иречекъ е живѣлъ въ България, обича българетѣ, ще иде бай Ганю у него: „Добъръ день“—„далъ ти Богъ добро“— и може да го покани въ кѫщата си; защо ще си дава паричкитѣ по хотели?—Додѣто си мисли така, прѣдъ него се испрѣчва единъ трегеръ съ червена шапка и прѣдлага да му носи дисагитѣ. Бай Ганю го пита, знае ли дѣ живѣе Иречекъ. Трегерътѣ отговоря отрицателно, но дава надежда, че ще може да се намѣри, и пакъ простира рѫцѣ да поемне дисагитѣ. Бай Ганю не му ги дава, едно, защото мускалитѣ сѫ вѫтрѣ и може „да запраши нанѣкѫдѣ“, и друго, гледа го облѣченъ добрѣ, кой знае колко ще го оскубе.— Ваша милость вървете напрѣдъ, азъ подирѣ ви, казва вѣжливо бай Ганю;—оставете дисагитѣ, азъ ще ги нося. Тази вѣжливость бай Ганю я пуща съ смѣтка: хемъ ще прѣдрасположи трегера къмъ себе си, хемъ ще му покаже, че не е нѣкой голѣмъ и богатъ човѣкъ, та да не мисли *онзи* да го скубе. Вървятъ, разпитватъ по кръстопѫтищата, дѣ живѣе Иречекъ, най-сетнѣ, сѣтилъ се нѣкой, че въпросътъ е за професоръ Иречекъ, казалъ имъ дѣ да попитатъ, питали и го намиратъ. Бай Ганю казва на трегера едно „да си живъ, благодаримъ“ и влиза въ квартирата на Иречека.

— О-о! добъръ день, бай Иречекъ, какъ си, добрѣ ли си?— извика бай Ганю съ единъ най-приятелски тонъ, щомъ влиза въ кабинета на стопанина. Послѣдния му подава зачудено рѫка, поканва го да седне и се сърди на своята паметь, която не го подсѣща, кой е този любезенъ приятель.—Не ме ли познавашъ?—припомня бай Ганю, като смѣсва ту „ви“, ту „ти“. Вие нали бѣхте министъръ въ София?—Да.—Е, и азъ съмъ оттамъ! — закюлчава тържествено бай Ганю; то се казва емишерии сме, хе, хе, хе, ами какъ? Помнишъ ли статията въ в. „Славянинъ“?—Да, да, спомнямъ си, отговаря сдържано снисходително Иречекъ.—Ей че бѣха те нацапали!... Ама ти си гледай кефа, хичъ да не те е еня! Азъ колко съмъ ви хвалилъ!... Тѣ викатъ Иречекъ такъвъ, Иречекъ онакъвъ!“—„Да ме прощавате, викамъ, не е тъй“.

Иречекъ познава добрѣ българетѣ и за това никакъ не се

очудва на тази фамилиарность на бай Ганя. Разговорътъ продължава нѣколко минути въ този тонъ, сетнѣ минува на по-практическа почва: бай Ганю хвали квартирата на стопанина, загатва му доста осезателно, че, „най-сетнѣ, има мѣсто и още единъ страненъ човѣкъ даже да се прибере тука“, говори му за гостоприемството на българетѣ, изказва съжалѣние, че вижъ, другитѣ не сѫ като насъ българетѣ; чужденецъ да влѣзе въ българска кѫща, ще го нахранятъ, ще го напоятъ, ще му постелятъ“. Иречекъ се старае да му внуши, че квартирата е тѣсна за домашнитѣ му. Бай Ганю си прави оглушки и развива темата за българското гостоприемство. Отъ тази тема разговорътъ се извива къмъ търговийката на бай Ганя. Той съобщава на стопанина, че е донесълъ за продань розово масло и му заявява: „утрѣ, ако щешъ, води ме по всички фабрики, азъ съмъ съгласенъ; ще ми прѣвеждашъ, че не знамъ езика, а?“ Иречекъ бърза да отговори, че не е запознатъ съ фабрикантитѣ на етерни масла, понеже занятията му сѫ съвсѣмъ отъ други родъ, а, освѣнъ това, нѣма свободно врѣме; но ще му каже, дѣ се събиратъ българетѣ-студенти, та измежду тѣхъ нѣкой може да му услужи.— Ако щете, санкимъ, допълня бай Ганю: — нѣма да те прѣсилвамъ. Азъ ще дамъ и на госпожата (тука ли е тя?) единъ мускалъ масло. Познавамъ я и нея, какъ не (Иречекъ не може да се начуди, за коя госпожа е думата). Па, ако имате тука роднини, приятели, кажете имъ, че съмъ донесълъ масло, — то не е срамота! Азъ ще се навъртамъ по-често около васъ, ще си приказваме за България. Па, ако обичате, съгласенъ съмъ и у васъ да остана, додѣто съмъ въ Прага. А?—Извинете, но...—Казвамъ, санкимъ, ако обичате, обяснява сплетено бай Ганю—и менъ ми е по-добрѣ на хотела, ама хайде, рекохъ, Иречекъ—нашъ човѣкъ... —Благодаря за вниманието; азъ бихъ ви задържалъ на драго сърдце у дома, но не разполагамъ съ лишни помѣщения. Днесъ, обаче, вие сте нашъ гостъ и ще обѣдвате у насъ.—Да обѣдваме, защо да не обѣдваме! — съгласява се бай Ганю: и ваша милость, казва се, ако не отъ моята,—отъ българската софра все сте яли.

Иречекъ е заетъ съ една спѣшна работа, която, съ влизането на бай Ганя се прѣсича. Стопанинътъ седи като на бодли и не знае, какъ по деликатенъ начинъ да експедира врѣменно сладкодумния си гостъ. Той звъни, явява се единъ слуга, комуто поржчва да съобщи на домашнитѣ, че имъ е пристигналъ гостенинъ отъ България. Влиза слѣдъ малко майка му. Бай Ганю едва се повдига отъ стола си, прави съ рѫка едно двойно движение къмъ челото си и снисходително изговаря: „О, здрасти, здраво-живо, дайте да се похванемъ, хѫ така, по български. Какъ сте още? Радвамъ се“. Госпожата го привѣтствува любезно и съ цѣлъ редъ въпроси по-

казва живъ интересъ къмъ отечеството на гостенина.—Е, кажете сега правичката—пита бай Ганю—кѫдѣ е по-хубаво, въ Прага ли, въ София ли?—Госпожата е въ недоумѣние, тя не е била въ София, а бай Ганю при тоя въпросъ погледва съ дяволска усмивка Иречека, като че иска да му внуши своя възгледъ за женитѣ: „а бе жена налѝ е, какво ще приказвашъ съ нея?“...— Негова милость ще обѣдва днесь у дома, обръща се Иречекъ къмъ майка си, и сетнѣ, за да може да продължава занятието си, по нѣмски я̀ моли да заведе бай Ганя въ друга стая.

Госпожата прѣдлага на бай Ганя да минатъ въ съсѣдната стая. Бай Ганю погледва проницателно Иречека, погледва и дисагитѣ съ мускалитѣ, прави смѣтка съ вѣжди: „по нѣмски нѣщо си продумаха, кой знай! Ама не вѣрвамъ. Най-сетнѣ министъръ е билъ у насъ. А бе, то и министритѣ не сѫ стока я! Ама за тогосъ не ми се вѣрва“—и слѣдъ това става нерѣшително и тръгва по указанието на госпожата къмъ съсѣдната стая, но, като дохажда до вратата, обръща се и иска да прочете на лицата на стопанитѣ тѣхното намѣрение и забѣлѣзва нѣколко нѣми знакове, съ които дѣйствително въ този моментъ се обмѣниха домашнитѣ. Тѣзи знакове означаваха: „гледай да го занимаешъ съ нѣщо по-дълго врѣме, понеже имамъ много бърза работа“; но бай Ганю ги истълкува инакъ.—Тѣзи нѣща тука може да ви прѣчатъ, заявява той, като показва съ очи на дисагитѣ.—О, никакъ не. Моля, не се безпокойте, отговаря Иречекъ.—Ама всѐ ще ви прѣчатъ, знамъ азъ. Я чакай да ги взема въ другата стая—и посѣгва да ги вземе, но домашнитѣ любезно се съпротивятъ. Мигаръ ме е страхъ, не, ами така, рекохъ...

Минува въ приемната стая и госпожата затваря слѣдъ себе си вратата, за да не се чува шумътъ въ кабинета. Тя се старае всѣкакъ да занимае бай Ганя съ нѣщо любопитно: прѣдлага му разни албоми показва му картини, слага прѣдъ него цѣлъ купъ иллюстрации, но умътъ на бай Ганя е съвсѣмъ на друго мѣсто и той на любезноститѣ на госпожата, съ прѣсторено равнодушие, отговаря:—Не ща, благодаримъ; гледайте вие. Колко съмъ ги гледалъ азъ такива картини и портрети! Не ме гледайте, че съмъ младъ!... Бай Ганю поглежда нетърпѣливо на огромния сребъренъ часовникъ и почва единъ твърдѣ интересенъ и своеврѣменъ разговоръ:—Азъ много съмъ любопитенъ да изуча Европа. Ето сега, напримѣръ да речемъ, у насъ дойде ли пладне—сѣдатъ да обѣдватъ. У васъ инакъ е наредено. Вие кога обѣдвате, напримѣръ?—Ние обѣдваме въ 5 часа обикновено, но днесь можемъ да обѣдваме и порано. Извинете, ще ви оставя само за една минутка, каза госпожата и излѣзе изъ другитѣ врата.

Бай Ганю седи самъ въ салона, зяпа разсѣяно картинитѣ, часъ по часъ плюе по килима (не че е гладенъ, ами кой знае!), растрива го съ ботушитѣ си и се вслушва при най-малъкъ шумъ въ кабинета. Чува той по едно врѣме, че Иречекъ става отъ стола си, пристѫпва нѣколко крачки и се спира: „Ама и азъ диване, защо не си прѣнесохъ дисагитѣ въ тая стая.“ Бай Ганю седи като на тръне; най-сетнѣ не го сдържа, става, пристѫпя тихичко по килима къмъ вратата на кабинета, навежда си окото къмъ дупката на ключалката и слухти; той чува само собственото си често дишанье и ударитѣ на кръвьта въ ушитѣ. Но и тукъ бай Ганю не се успокойва, той не вижда нищо прѣзъ ключалката, и, като натиска нерѣшително дръжката на вратата, отваря я, подава си тайнствено главата въ кабинета и вижда Иречека, приклекналъ близу при дисагитѣ му, прѣдъ единъ шкафъ съ книги. Бай Ганю се хили насрѣща му:—Хи, хи, хи, работите ли, работите ли? Хи, хи, хи! Чакай, рекохъ, да надникна. Работете си, нищо, азъ пакъ ще затворя. Иречекъ го гледа зачудено, безъ да му мине прѣзъ ума причината на това своеобразно любопитство.

Обѣдътъ готовъ. Минуватъ въ обѣдната стая и сѣдатъ около трапезата: родителитѣ на Иречека, сестра му, бай Ганю и той. Бай Ганю, прѣди да почне обѣда, начева да се кръсти, ама хемъ се кръсти, хемъ се усмихва, съ което иска да покаже на стопанитѣ, че той не е отъ онѣзи прости хорица, и не че дотамъ вѣрва, ама сѐ не е лошо (съ дявола сме добрѣ, какво бива и на Господа малко тамянъ да покадимъ—за зоръ-заманъ).—Азъ съмъ либералъ, отъ либерлната партия, пояснява той,—ама сегись-тогись удрямъ по едно кръстенье, то не е злѣ, хора сме... Това какво е, супа ли е? А, азъ обичамъ супа. Чорбата е турско яденье. И ние сега по-вече супа ядемъ. Ахъ, пардонъ, извинете, уцапахъ ви бохчата... Ц... ц... ц... Тюхъ, да се не види!... Увлѣченъ отъ желанието да се прѣпоръча за цивилизованъ човѣкъ, бай Ганю не можа да поеме право ченията съ супата, която му подаде стопанката, излѣ доста отъ нея върху масата, и, додѣто да му попрѣчатъ, той събра една часть съ лъжицата и я изсипа въ ченията си. Стопанката не искаше да му позволи да яде тая супа, но той отъ деликатность загради ченията си съ рѫцѣ и не позволи да му я мѣняватъ.

— Азъ имамъ чушки въ дисагитѣ си, съобщи ненадѣйно бай Ганю. Той горѣше отъ желание да си растрие една чушчица, отъ дребнитѣ, въ супата, която се показа съвсѣмъ блѣдна за неговия стомахъ, но се стѣсняваше да извади чушки, да не го мислятъ за простакъ, та искаше по-напрѣдъ да сондира стопанитѣ.—Да? Имате чушки?—обади се Иречекъ.—Какъ не, нося си азъ чушки; нали знайте „българия мила майка“ не може безъ лютичко,—казва иро-

нически бай Ганю, и, безъ да чака по-вече, скача отъ стола, спуска се въ кабинета, домъква дисагитѣ си, приклѣква надъ тѣхъ, гърбомъ къмъ стопанитѣ, и донася на трапезата двѣ чушки. Двѣ стигатъ за петима ни, страшно сѫ люти, заявява той, като истърсва половина чушка съ сѣмкитѣ въ ченията си и остатъка любезно прѣдлага на стопанитѣ: нѐ, заповѣдайте, растрийте си, хе, хе, хе, по български! Не, не, растрийте, слушайте мене и ще видите какво нѣщо е. Е, вие знаете; на сила хубость не става. Чакайте азъ да си растрия, че да ви покажа, какво се вика супа.

И, наистина, бай Ганю разлюти супата си до такава степень, щото единъ непривикналъ човѣкъ би се отровилъ. И почна да сърба; ама сърба българинътъ, не се шегува, триста псета да се сдавятъ, не могатъ го заглуши. Едри капки потъ му замрѣжиха челото и като че се стремѣха да рукнатъ въ ченията му. Бай Ганю сръбне веднъжъ откъмъ върха на лъжицата, остави лъжицата и затисне лютата влага съ два-три залъга хлѣбъ; пакъ вземе лъжицата, сръбне супа, смръкне съ носа си навѫтрѣ и пакъ два-три залъга хлѣбъ. Я ми подайте още едно кѫсче хлѣбецъ. Вие съвсѣмъ безъ хлѣбъ ядете, очудва се бай Ганю; на българията дай хлѣбъ; ние много хлѣбъ ядемъ; да не се хваля, ама съ таквази чорба, пардонъ, съ таквази супа цѣлъ самунъ хлѣбъ изядамъ. Басъ държа. Басъ не държаха, но и безъ това бай Ганю унищожи доста хлѣбецъ.—Туй винце отдѣ го вземате, любопитствова бай Ганю, не че го интересува отговорътъ, а така, да намѣри прѣдлогъ за още нѣкоя чашка.—Купуваме го, отговоря стопанинътъ, добро ли е?—А-а! чиста стока! Купувате го, а? Я подайте шишето насамъ. Каквото се е запалилъ стомахътъ ми отъ чушката, като нажежено желѣзо, да ливна сега цѣлото шише, ще зацвърчи отвѫтрѣ. Ехъ, у насъвинце, половинъ левъ оката, като му свѣтнешъ една окица—тука ли си!..

Обѣдътъ у Иречека, благодарение на бай Ганя, излѣзе доста оживенъ. Кафе имъ поднесоха въ приемната стая. Бай Ганю въ благодарность за вкусния, а главно сития обѣдъ, иска да почерпи стопанина съ едва цигара тютюнь и какъ да се случи тютюньтъ му въ дисагитѣ! Право казано, табакерата бѣше въ джеба му, но трѣбваше да намѣри прѣдлогъ да понавѣсти дисагитѣ, не може той да си остави мускалитѣ така, у чужди хора,—всичко става на тось свѣтъ. Бай Ганю не ще и да чува отказваньето на стопанина да запуши отъ тютюня му: „какъ тъй, джанѫмъ, хичъ може ли да бѫде, български тютюнъ да не запуши човѣкъ!“.

Запуши бай Ганю и почна съ наслаждение да сърба кафето. Ето кое се казва сърбанье! Да се намирашъ въ таквози приятно настроение, да минешъ съ единъ събесѣдникъ цѣли часове, да си

въ стая, дѣто никой нѣма да чуе какво приказвашъ, па, и да чуе, нѣма да те разбере,—при тия благоприятни условия да се сдържишъ и да не заприказвашъ за политика,—това е вънъ отъ силитѣ на бай Ганя. Не можа да се удържи той; излѣ си душата:—А бе, бай Иречекъ, я ми кажи твоя милость либералъ ли си, консерваторъ ли си? Май-май че си консерва, както виждамъ. И азъ, ако питашъ, не мога да ги разбера нито еднитѣ, нито другитѣ, ама хайде, да не имъ остане хатъра... Знаешъ, алъшъ-веришъ е то, не е шега... Па да ти кажа ли правичката... (Тукъ дали нѣма нѣкой да ни подслушва?), да ти кажа ли правичката?—И еднитѣ и другитѣ сѫ маскари!... Ти мене слушай, па се не бой! Маскари сѫ до единъ!... Ама какво да сторишъ? Не се рита срѣщу ръженъ! Търговийка, прѣдприятийца, процеси имамъ въ сѫдилищата—не може! Не си ли съ тѣхъ—спукана ти е работата! Па и менѣ нали ми се иска—я депутатъ да ме избератъ, я кметъ. Келипиръ има въ тия работи. Хората пара́ направиха, ти знаешъ ли? Хубаво, ама като не имъ клатишъ шапка—дяволъ не може те избра! Тъй е. Азъ съмъ врѣлъ и кипѣлъ въ тия работи, че ги разбирамъ...

Съ това се свърши бай Ганювата визита у Иречека. Бай Ганю, като се убѣди окончателно, че нѣма възможность да се настани у него на квартира, дигна си дисагитѣ, безъ да чува увѣщанията на стопанина да ги остави у дома му, додѣ си намѣри помѣщение и тръгна, съпроводенъ отъ слугата за кафенето, въ което се събиратъ българитѣ.

Алеко Константиновъ.

Подъ Игото.

Мѫчна мисия.

Колчо заслазя о́шипомъ, като чукаше съ тоя́гата си на стѫлба́та. Но кога́ се намѣ́ри на двора, той заскори́ съ голѣ́ма увѣ́реность и влѣзе въ на́ртиката. Тамъ си спрѣ́ и затъ́рашува́ къ́рпата си изъ сичкитѣ джебове, каквото да се замае́ и чуе́ думитѣ на Шерифъ-ага, който правеше́ распореждание. — „Хасанъ-ага, казваше той ниско, иди да зарѫ́чашъ на другитѣ да си отварятъ очитѣ... ако се опре́, да стрѣлятъ безъ да ме питатъ“...—„Ненко! иди, баю́вата, по́-скоро та и́звикай да́скала Огнянова... кажи му че го вика единъ човѣкъ“, казваше пъкъ Филчо пандуринътъ на нѣкое момче, като разбра по гласоветѣ Колчо.—Тогава той се уплаши, да го не прѣварятъ, откри тежката завѣса на главнитѣ врата и влѣзе.

Черковата бѣше пълна съ народъ. Хаджи Атанасий допѣваше послѣднето херувико и отпускъ приближаваше. Тълпата бѣше извънредно гѫста, защото тоя день имаше твърдѣ много причастници и нѣколко панахиди, и натискътъ бѣше голѣмъ. Пѫтя прочее изъ срѣдъ

храма бѣше заприщенъ. Слѣпецътъ затъна, като въ единъ непроницаемъ лѣсъ, тъменъ като нощь, която бѣше вѣчна за Колча. Инстинктътъ го водѣше право, но какъ да пробие тая стѣна отъ притиснати рѫцѣ, хълбоци, гърди, плещи, крака? Какъвто бѣше дребничъкъ и немощенъ, не бѣше мислимо да си пропори пѫть до трона на Огнянова, прѣдъ самия олтарь. Това бѣше работа, и то мѫчна, за единъ Голиатъ! До едно мѣсто пъпла́, па спрѣ заморено. Бутна, тукъ, бутна тамъ—въ нощьта, напраздно. Стѣната стана непоколебима. Мнозина даже му сърдито изгълчаха, да се не тика напрѣдъ, че ще го задушатъ и смажатъ. Нѣколко желѣзни лакти притиснаха слабитѣ му ребра да ги строшатъ. Той се задъхваше. Подиръ двѣ минути идѣше: „со страхомъ Божіимъ и вѣрою приступите!“ потокътъ щѣше да рукне назадъ и повлечѐ Колча въ устрема си. И Огняновъ тогава бѣше изгубенъ! А кой знае, може би въ тоя сѫщи мигъ момчето стигаше до Бойча прѣзъ други пѫть и той тръгваше безъ да подозира примката. Може би то да заминѣше край самия Колча, да се засегне до лакътя му и Колчо да го не усѣтеше. Николчо бѣше въ отчаяние. Бѣдната му благородна душа испитваше страшни страдания. Той чувствуваше съ ужасъ, че живота на Огнянова виси на косъмъ, и тоя косъмъ е той, Колчо,—слабъ, нищоженъ, изгубенъ, почти невидимъ въ това море отъ хора. А херувикото вече идѣше къмъ края си... Тоя хаджи Атанасий, другъ пѫть тъй проточенъ и бавенъ въ пѣянето си, сега му се виждаше ужасно бързъ! Какво да стори? Въ минути критически идатъ и крайни рѣшения. Колчо се развика съ отчаянъ гласъ: „Отворете пѫть, хора! умирамъ! умирамъ! издъхвамъ! майчице!“ и заблъска гърбоветѣ отпрѣдѣ си. При тие викове всѣки ударенъ отзади се отмѣстяше съ голѣма мѫка за да пропусне нещастния умиращъ слѣпецъ; никой не искаше да му издъхне на гърба. По този начинъ Колчо полуживъ еле се дотътрази до трона, дѣто бѣше Огняновъ. Той го намѣри безъ да пита нѣкого,—такава е чудната сила на инстинкта у лишенитѣ отъ зрѣние. Той улови съ пълна самоувѣреность една пола и попита ниско: „Вий ли сте, бай Бойчо?“—„Какво е! отговори Огняновъ.—„Наведи се!“—Огняновъ си тури ухото на устата му. Когато си дигна главата, той бѣше блѣдъ. Една минута той мисли. Страшно напрегнатитѣ жили на очитѣ му издаваха силна умствена работа. Той се пакъ наведе и прошушна нѣщо на Колча. Па слѣзе отъ трона, промъкна се напрѣдъ и се изгуби изъ тълпата причастници, които чакаха прѣдъ олтаря. Въ тоя сѫщи мигъ царскитѣ врата се растворихa и попъ Никодимъ съ причастие въ рѫцѣ възгласи: „со страхомъ Божіимъ“ и черкова пусна. Навалицата подобно единъ отприщенъ потокъ устреми се назадъ къмъ вратитѣ. Подиръ половинъ часъ черквата се испразни

отъ послѣднитѣ бабички причастници. Само въ олтаря остаяше литургяшътъ да се разоблача отъ одеждитѣ. Тогава влѣзоха вѫтрѣ заптиетата и пандуритѣ.

Онбашиятъ бѣше разяренъ защото Огняновъ не излѣзе. Значи въ черковата се криеше. Заключиха вратитѣ извѫтрѣ и захванаха тършуването. Едни се качиха въ женското отдѣление съ рашеткитѣ, други останаха долу, да дирятъ изъ троноветѣ и ѫглитѣ, трети влѣзоха въ олтаря изъ бочнитѣ врата. Прѣобърнаха всичко, изгледаха всички кѫтове, които би послужили за убѣжище, дигаха се на амвона, мѣстиха аналоитѣ, гледаха подъ прѣстола въ олтаря, въ долапитѣ съ свещенитѣ прѣдмети, въ ковчезитѣ съ вети икони, въ вглѫбнатинитѣ на прозорцитѣ, но никѫдѣ нищо не намѣриха. Огняновъ като че потъна въ земята! Клисарятъ самъ показваше всичкитѣ подозрителни мѣста, увѣренъ, че не може да бѫде скритъ тамъ Огняновъ. По едно врѣме и попъ Никодимъ взе да търси, защуря се насамъ-нататъкъ съ недоумѣние на лицето. Хвана да тършува даже между одеждитѣ и между вещитѣ и книгитѣ на прѣстола. Самъ онбашиятъ се почуди на такова усърдие на попа. Пандуринътъ Миалъ му забѣлѣжи обаче, че не цѣлъ човѣкъ, а нито едно пиле не може да се укрие между тия нѣща. — „Какъ? та азъ друго търся!“ отговори слисанъ попътъ. — „Какво?“ — „Кожухътъ ми нѣма, и калимявката и синитѣ очила въ нея!“ Бѣдния попъ треперѣше отъ студъ вече. — „Ахъ, разбра се, шерифъ-ага, извика бай Миалъ. Шерифътъ дойде облѣнъ съ потъ и запъхтѣнъ. — „Хърсъзинътъ си е хърсъзинъ!“ прибави пандуринътъ съ скрита радость: „открадналь на дѣда попа дрѣхитѣ“. Шерифъ-ага остана поразенъ. — „Какъ тъй, попе? — „Нѣма ми кожуха, ни калимявката ни очилата, никѫдѣ ги нѣма!“ каза попътъ въздивенъ. — „Оня ще ги е открадналь!“ каза Шерифъ-ага съ видъ на човѣкъ, който прави голѣмо откритие. — „Дума ли иска? той трѣба да се е облѣкълъ въ расото, да е наложилъ шапката и да е излѣзълъ тъй промѣненъ, безъ да го познаемъ“ поясни пандуринътъ. — „Така ще да е“ потвърди попътъ, „додѣто се залисвахъ съ причастието, нѣкои ги е зелъ“. — „Право, азъ видѣхъ на вратата единъ попъ съ сини очила“, потвърди едно заптие. — „И ти го не хвана, будала?“ искрѣска началникътъ му, — „Отдѣка да се сѣтя? ний извардяхме не попъ, а човѣкъ“, оправдаваше се заптието. — „А бе той ли билъ бе, майки, каза си зачудено бай Миалъ; за туй се бѣ увилъ и загърналъ такъвъ, видѣхъ му само очилата... Баща му не можеше го позна“.

Ив. Вазовъ.

Есень.

Самъ-си́ умисленъ хо́дя изъ гради́на,
И подъ крака́та ми жълтъ ли́стъ хрущи́,

Лѣй есеньта́ прѣдзимна хладови́на,
За ми́налото лѣ́то ми шумти́;
Говори́ ми съ повѣ́хналото цвѣ́те
Съсъ тъ́жний ви́дъ на бле́дитѣ поле́та,
Съ усъ́рналитѣ, жа́лостни гори́
И съ дъ́лгитѣ студе́ни вечери́
Съсъ си́чката си прѣ́лесть днесь тъ́жо́вна;
Скърбьта́ тъ́й на душа́та ми напо́вна
За за́губитѣ на добри́тѣ дни́
Отъ мо́итѣ цвѣтъ́щи младини́,
За ту́й, що то́лкосъ скъ́по съ́рдце пла́ща,
А то́лкози за ма́лко го владе́й,
За все́, кое́то вечъ наза́дъ не връща
Тасъ жи́зънь, тосъ жесто́ки чародѣ́й.

П. Р. Славейковъ.

Пѣсень на орача.

Хайде карай, Сивчо,
Нива да прѣро́вимъ;
Плуга да избѣ́лимъ
О земята влажна.
Златната зорница
На небе се пука,
Задъ гора голѣма
Слънчице изгрѣва.
Весело на о́рань...
Хайде карай, Сивчо!
Тебъ съмъ азъ самичъкъ
Ратай и стопанинъ.
Радостно азъ вла́ча
Плуга и браната
И кола́ стъкмя́вамъ,
Хайде карай, Сивчо!
Отсега азъ ви́ждамъ
Гумното, купнитѣ,
Какъ върша́, отвѣ́вамъ,
Хайде карай, Сивчо!
Нивичката рано
Изора-щемъ, Сивчо,
За зрънца́ ще стъкмимъ
Люлчица богата.
Тѣхъ ще ги нахрани
Майка ни земица,
И трѣва ще пуснатъ...
Хайде карай, Сивчо!
И трѣва ще пуснатъ,
Класъ ще да завържатъ,
Пакъ ще да си зрѣятъ
Все́ въ прѣмѣни златни.
Сърпове ще лъ́снатъ
И коси задрънкатъ;
Сладко се почива
Врѣзъ снопове тежки!
Хайде карай, Сивчо!
Азъ ще те нахраня
И напоя сладко
Съ кла́денчова вода.
Съ тихичка молитва
Ще ора́, посѣя;
Дай ми Боже жито,
Моето богатство!

Прѣв. Ив. Вазовъ.

Вымершій Седмиградскій говоръ.

Символъ Вѣры.

I. Vearvam faſ gedna Boga prisegeśna Baſta, ſt(v)o i βtori nebeto j βemata. I faſ Jesusa Christusa ſ togova βventa βina, naſse goβpodina, ſto βa i prejel ott βventiago Ducha, rodil sa ei ott csiβta divitza Maria. Tyinuvaha go pott Poncius Pilatusa, gora βtegnuha, umre j go zagreboha, βleβe na prapodenie j na tretiden ott βmart gore βtana, ottide faſ nebe, βede Gospodinu Bogu na dezna βtrana, ottam ste bi dodenie da zandi sivi j umarli. Vearvam faſ sventiago Ducha, karsenska szventa cserkva, βvenzum βajedno, naſtim gresim prostenie, trupni gorestanantie j veakuitto sivenie. Amen.

II. Болгарскій Канціоналъ 1812 г.

Kogi moi csaβ ma ste βtigna

Na moi peant da ottidam,
βprovodi ma mane Jeſus Chriſt

βaβ tvoe goliama pomaſt.
Moita duſsa faſ sedniot czas
F tvuii rantz gie davam
Aβ ti dobre mi e spaβi
Muite greβi ma hant βtrasi,

Faſ βartze ma hant griſza
Mlogo βa, atto peaβkott na more,

βean-tam na dve ne ſtapan
Tvoita βmart βi ſta done f-n-um,
O Jeſus ott tebe βa darſam
Faſ goliama nevolia.
Iβ tvoi trup aβ βam idin deal
βaβ βi aβ (β)a veβelim
Ott tebe ne ma ies ottfarli
Faſ βmarti-tui bolenie
Aβ (β)i umrem tvoie aβ (β)am

βaβ tvoita βmart mi βi dobil
Viakuitato sivenie.
Vaβ-de ott βmart βi osiv(e)al,
Faſ grea(h)ot ne ma ſtes oβtavi.
βmarti-tuii βtraha βi biruval,

De ſ nebe βi ottisel

Нѣмецкій Канціоналъ 1680 г.

Wenn mein Stündlein vorhanden ist,
Und soll hinfhar'n mein' Strassen,
So b'gleit du mich, Herr Jesu Christ!
Du wirst mich nicht verlassen.
Mein' Seel' an meinem letzten End
Befehl ich, Herr, in deine Händ',
Du wirst sie mir bewahren.
Mein' Sünd' mich werden kränken sehr,
Mein G'wissen wird mich nagen,
Denn ihr' sind viel, wie Sand am Meer,
Doch will ich nicht verzagen:
Gedenken will ich an dein'n Tod
Herr Jesu! deine Wunden roth,
Die werden mich erhalten.
Ich binn ein Glied an deinem Leib,
Des tröst' ich mich von Herzen;
Von dir ich ungeschieden bleib'
In Todes Noth und Schmerzen.
Wenn ich gleich sterb, so sterb' ich dir;
Ein ew'ges Leben hast du mir
Durch deinen Tod erworben.
Weil du vom Tod erstanden bist,
Werd ich im Grab nicht bleiben;
Mein höchster Trost dein' Auffahrt ist,
Tod's Furcht kann sie vertreiben.

Cse de βi tti aβ (β)ebe dam	Denn wo du bist, da komm' ich hin,
Pri tebe βegi da bandam	Dass ich stets bei dir leb' und bin;
Na moit peant rad sta potegna.	D'rum fahr ich hin mit Freuden.
Zantui otam pri Jeſusa	Ich fahr' dahin zu Jesu Christ,
Muite rantze otegnam	Mein Arm thu' ich ausstrecken.
βa βaβpivam i ottpocsimuvam	So schlaf ich ein und ruhe fest,
Nift ne ma ſte zabudi	Kein Mensch kann mich aufwecken.
βvent Jeſus Chriſtus Bosi βin	Denn Jesus Christus, Gottes Sohn
Toi ste otvori nebentzki vrata	Der wird die Himmelsthür aufthun,
βlobodnie faf sivenie steme otta.	Mich führ'n zum ew'gen Leben.

III. Veakuita-tago Boga da buis i togovi poroncsenye da libis. Tvuiem rantzem manka ti da βi iedes, tai stes sive dobre i pak βventi. Atto korenott ott loβa βaβ groβgie, tai ſtes bi faf kasta βaβ tvuii descitze. Tvuii deti hant stana okol trepezeta, atto mladiete mladicse ot loza. Da tta blaſsi βaβ togof βvent aldemas Bog Zion i iβ Jeruβalem. Da mos vide deti iβ tvuii deti i tvuiumu nyamu βatta togof nyam. Mir da bande karstyenem na βvetot, da moime fali goβpodina Boga.

IV. Falleno je Detento ſto neβka βa rodi ott pricsista devitza na naſse veselie. Da ne bande rodeno, βif stele zagina. Toi duſsa ni lecsi na. O tti naβ βlati Jeſus, fto zarant naβ βa rodi. Blidi ni ott βlo.

Eβaiias profetas βi beſse napisal: rodi βa ſte Meſsias ott csista devitza, na kotrumu rodenie angele βa hant veβeli i βaβ (β)i rodenie nai-parvo βa hant veβelie prinevolenie paſtire, pazenſte tefte oftze. Zanteam f-n-um falame angelu beβada, de Joſepha kaieſse i go veβeleſse, Jeva Maria ste pregie ott βventiago duha dete, kogo zove Jeſus, toi duſsa ni letsi na, cse toi βaβ togova smart naβ ni e iβkupil. Na βi da βa veβelim, Christusa da molime cse βa rodi βarant naβ, da ne βagineme. Har tomu da davame i β veara da proβime f togo da (βa) nadeem; fto f nego βa ste nade na βedni (zan)doven den, ne βa ſte βaββrame.

V. Bog ie dal vangeliata βakafβi da βi vearva i. Ligeto nift bicsuluvant, po-mlogo ie umrazivant. Senzi ie ieβt belek ott krei βviat. Nift ne βlusa ucsenyeto, βakaf tengli na lakomtzto, otti nikogist toi da dode na-pred Bosoto βandenie, βenzi ieβt belek ott krei βvead. Fali βeakaf vangeliata i nift neste da ie βlusa, βi bihent klotz numai ott Boga, domant cse Bog βabanduva. Senzi ieβt belek ott krei βvead. Zlantzofoto βa potemnuva i videlo togo βkriva, ne ste da prevgiva prige tolkoβ greβ(i). O boſe cslecse vist. Senzi ieβt belek ott krei βveat. Masentz i βve(z)di banuvant i magnantini pregivant, radi bi ni βluſile ti, da da bille me po-dobri. Senzi eβt belek ott krei βveat. Bratye i βeβtra βa umraβivant, baste i deti ne βa βluſant, cse nimant veara ni Boga, βakaf vidi βientz golyama krivina. βenzi ieβt belek ott

krei βveat. Zantui o Jeſus Christ iela, zemata nemoi da biruva tolkuβ greβi da βuferi. βantui jella da gie iβgori i vernyeto ie βlobodi. Amen.

По изд. проф. Милетича.

Центральные Родопы.

с. Устово.

Има́ла еа ма́ika сі́на Кустади́на,
Сі́на Кустади́на, да́штеареа еАле́нка.
еАле́нки духо́дат деале́чни мума́реа,
Деале́чни мума́реа ут Кра́тувна зе́меа.
Куста́дин еа да́ва, ма́ika еа ни да́ва.
Куста́дин хи ви́ка: да́i еа ма́iчiу, да́i еа,
Да са похо́димеа деале́чеа пу го́стеа,
Да са наеа́здимеа на́ши боа́рзи ко́неа.
Ма́ika си му ви́ка: дано́ Го́спут даде́,
еАле́нка да изви́дат, те́беа да изни́сат,
еАле́нка да веанчеа́ват, те́беа да упеават,
еАле́нка да фави́дат, тебеа да пугри́бат!
И ма́ika послу́шеа, та еа ма́ika да́деа.
еАле́нка удьве́доха фаф деале́чна зе́меа.
И Кустади́н легна, легна та загина.
Маika си му пла́чеа, пла́чеа и му ко́рди,
Ни му свеа́штеа па́ли, ни му тимьеан кади,
Ни му тимьеа́н кади́, ни му по́меан пра́ви,
Та са Кустади́ну ут гроп нажеали́лу,
Та си соа́лзи ро́ни и Бо́гу са мо́ли:
„Та да́i си ми Бо́жеа ут пархчи́ца ду́шеа,
„Ут нуси́льки но́ги, ут преа́чки рачи́ци,
„Та да си ми по́дам фаф Кра́тувна зе́меа,
„Та да си до́веадам маiци ми еАле́нка!“
Го́спут си му да́деа ут пархчи́ца ду́шеа,
Ут нуси́льки но́ги, ут преа́чки рачи́ца,
Та си ми утидеа фаф Кратувна зе́меа,
И се́стри еАле́нки тиху си румо́неа:
„Ха́iда, се́стру, ха́iда, чи шта да са же́неам,
„Нах чоа́рнана зе́меа зоа́лва штиш да и́диш“.
„Ча́каi, бра́теа, ча́каi, да си ми на́правеам
„Гудеашни́цки кли́ньеа, ма́iци да о́дьнеасам!“
„Ха́iда, се́стру, ха́iда, чи си ми и́мамеа
„У́лук уло́жеану: ду пеатли́ да по́дим!“
И еАле́нка ста́на, ста́на та си тоа́рна.
Га́ си са варвеа́ли, ко́лкуту варвеа́ли,

еАлéнка си плáху Кустадúну вика:
„Ióх леа леа си, брáтеа, шту на мýхал бúиш?“
„Хáіда, сéстру, хáіда, поáтьеану еа прáшну,
„Прáхувеа са ф̧дúгат та на мýхал бúеам“.
Гá си ми варвеáха, кóлкуту варвеáха,
Пак си ми еАлéнка Кустадúну вúка:
„Ióх леа леа си, брáтеа, шту на тимеáн бúиш?“
„Хáіда, сéстру, хаіда: вчéра си ми миноáх
„Приз нóвана чоáрква, прис преáснуну грóбьеа,
„Тимьáн са кадеáшеа, та на тимеан бúеам“.
Агá ми ф̧леáзаха, блúзу наближúха,
Пак си ми еАлéнка Кустадúну вúка:
„Iох леа леа си, брáтеа, шту са глáсеа нóсеат,
„На бáштува коáшта, на мáічини двóреа?“
„Хаіда, сестру, хáіда: мóми прáпур шúеат,
„И пеáсни са пеаіоáт, та са глáсеа чýеат“.
Агá си ф̧леáзаха ф̧ сéлу ниближúха,
Кустадúн еАлéнки тúху си румóнеа:
„Иди, сéстру, и́ди, еá шта да са мáхна,
„Приз нóвана чоáрква, прис преáснуну грóбьеа,
„Фчéра сам забурúл чеарвéньеан пиштимáл
„Та шта да и́да, да си гу зьоáмам“.
еАлéнка утúдеа на мáічини двóреа,
Та си пучýка и си пувúка:
„Стáни, мáічу, стáни, еАлéнки óтвури!“
еАлéнкина мáіка стáна та утвóри,
Та еАлéнка срьоáшна, срьоáшна и припеá са:
„Ióх си, доáштеарьу, чи сас кóгу дóідеа?“
„Мáлеа, мúла мáлеа, еá си ми доідох
„С мóеануг брáта, брáта Кустадúна“.
„Ióх си, доáштеарьу, Кустáдин загúна!“
И еАлéнка вúкна, вúкна и припеá са:
„Тоі си ма дувéдеа и хúтру измáми,
„Та си са мáхна приз нóвана чоáрква,
„Приз нóвана чоáрква, прис преáснуну грóбьеа!“
И си са еАлéнка сас дýшеа раздеáли.

Сб. XV.

Родопы

помацкое с. Смилянъ.

Анноаш Насардин іеф̧éньди іемьéл тамáнь докус тьеньé магáрьета. Анноаш атишел с врить магáрьета нах байрьет на дарвá. Насéкал дарвá и натавáрил сьекúсту, пак аннó éхнал. Сьé ф̧ поать браи брáй, секьúстьеньé іезлáзьет, пак анното, дéто éха, нье брáй.

„Хаі анна́сана“, чуди са Насарди́н іефе́ньди, каде́ ли аста́нало анно́то!“ Аткара́л хи о дама́ мо, сле́л си ат анно́то и вьели́л на же́ната мо: „раставарьеі ти маіри́ анно́со, даде́ паобьеграм да на́іда дру́гоно сви́нье“. Лье тама́нь іезльел, нье іезлье́л ат се́лото нахвоан, и жена́та му изрьу́кала чье то́ си іе до́ишло сви́ньето. Дашо́л си Насарди́н іефе́ньди, сье́ мо са расарди́ло на магарьето, заштим да мо са кри́іе и да мо пи́рати, че та нье мо́жел да го пазна́іе, катро́ іе сви́ньа, та гье фльепи́л анноа сарви́ца (=сурви́ца, сурова дебела сопа от бук) и зафанал да хи мла́ти съроаільен и прьес наштоа нье хми дал нье анноа кру́пка да паха́пнат. Вутьерноата хи падбра́л пак нах баи́рьет на дарва́. Ната́варил хи сье́ лье врить и даку́сто; нье штеш ли свиньетье, паста́нали и нье ра́чет да варьвьо́т! Мачи́л хи, мачи́л хи, нье стоапка нье прьести́пат. Ла́хало са та миноал ади́н чельек, та мо вьели́л, да хми ту́ри па анноа черве́на пьепе́рка пад апа́шкьитье, та тага́ва да мо прьеварьвьо́т. Аста́вил Насарди́н іефе́ньди магарьетата и атишо́л та нашо́л пьепе́рьки, че та са воарнал и хми фти́кнал па анноа пад апа́шкьитье. Пасьедье́ли пасьедье́ли мага́рьетата, че та хи падпа́льели ньевамити (=сьевамити, тьемити=тия ми ти) пьепе́рьки, патпе́рьчели (=възправили) анноаш апа́шькитье на воазбарцье и анно с дру́го са нье чу́ли нье ви́дьели. Насарди́н іефе́ньди сье тарчи́, тарчи́, аха́ де́ да хи сти́гнье; іехчу́кал са ат тарче́нье и нье мажи́л ба́рьек анно́ да сти́гнье. Сье́ мо доішло́ на іамоат та си кла́ва и тоі анноа пьепе́рка ф газоат. Пасьедье́л, пасьедьел, че та га мо патпа́лила газат, аста́вил и бра́два и си́чко, прьеби́л са ат тарче́нье и сти́гнал си́ламачка да по́ртитье о дама́ мо мага́рьетата. Лье іезрьу́кал же́ната мо, та боарже, боарже хи вьели́л: „маіри́, раставарьеі ти мага́рьетаса, пак іе́ да паобьеграм е́штье на анноаш се́лосо, зам да ми папрьеми́нье іафькьо́са. Пак то́ да́ мо іе іафькьо́та ат пьепе́рькитье.

Сб. XVI.

Солунскіе говоры,

с. Сухо.

Има́л иди́н цар идно́ дьа́те. Нузи дьате бьашш ана́подо и нафе́лно. Ца́рьу гу кла́ди на идна́ удаіа́. У на́з удаіа́, шту гу кла́ди на апце, има́шш парафири. Пукраі къ́шчата, ут до́лу парафи́рите, има́ши иди́н кла́іанц. Ути́ваха мо́миньа на кла́іанцу. Нузи дьа́те фъ́рльаши ко́калите шчу гш іадьаши, та му разби́ваши стомните. Ут та́м сетньа, татку му гу изго́ши и му ре́чи: „ма́хши са, те нища́м таквоз ченду“. Ста́на дьа́тето и ути́ди. Хо́ди по дингьа́та, ходи и отиди при идин бе́і. Но́з бе́і има́ши пу стредьа́ пуле́ту иди́н ку́на́ікь со де́вит удаіа. Бе́іу усльапьа́, устарьа́ и седьа́ши на дво́ру на кона́ікьу. Бе́іу ре́чи на дьа́тету да гу сто́ри че́нду и да му пи́ши си́чку има́ни. Тесли́м му сто́ри усимтьа́х удаіа, а идна́та удаіа́ іа

ни отвóри. Са обърна и рéчи дьáтету: áку ми дадéш и ут нáз удаiá клýчу, за стáна твói дьáте; ако ми ни дадéш кльучу, ни стáвам твоi чéнду". Беiу фати да плáчи и му рéчи: „отплачи яи са на тоз ренд. За ти гу дам чéндум кльучу, áма за стáниш кáту мéньа— на тóз рéнд". Му дáди кльýчу, и дьатету утúди да утвóри нáз удаiа да види шчо има. Там вúдьа идна́ градúна сас трандáфили, идна виштéрна и двьа мóми. Момúтьа пубьагнаха и утúдоха на другиiу крái, за да не мóжи да ги фтáса. Дьáтету мирáк митна́ на момúтьа. Ут тáм сéтньа тоi, как да стóри, как да прáви, фáти да плáчи. Двьáтьа мóми бъáха сéстри на слънцету и светьаха кату негу. Мóмитьа отúваха да са къмпьат ут ýтрина на утрина и кýга се къмпьаха, си изваждаха крилáта. Ут тáм сéтньа нузú дьáте са скри у коринéтьа на трандáфилу у баiрлъку. Момúтьа кáта ýтрина утúваха да са къмпьат и тоi си пýсна ранкáта ут трандáфилу и уткрáди крилáта на идна́та. Идна́та си утúди, дрýгата устáна и рéчи на сéстра си: „хáiди, сéстру, óстань сас здрáви, пáк да са вúдим сас хýбаву". Дьáтету и ги скрú крилáта и iа зé за жéна. Момáта плáчиши да си ги вéни крилáта. Гу лъ́нджиши на манджó и да си му вени крилата. Манджó и ги дáди и тьа са васкáци (оште си казва и пукáци) гóрьа на висóкуту, да му рéчи на манджó си: „óстань сас здрáви, остань сас здрáве, iас и си поiа при тáтку, мáiка и сéстра. Нимói плачиш, iас и си пóiа на мéстуту. Аку иштиш да доiдеш, пúтьаi де і кулáта, де угрьáва звьаздáта. Там е нáшта къ́шта, там да дóiдиш, да ма нáiдиш и да си стóриш скóрни и чумáк уд жильáзу", Дьáтету рéчи на бéiу: „iа и си пóiа, наi си чувьáк". Беiу фáти па плáчи и рéчи на дьáтету: вúдьа как стáна кáту мéньа, iаз ут тéз момú ослъпьáх". — „За пóiа да си бръ́кам жинáта ми и за стóрьа скóрни уд жильазу чумак ут жильазу". Стори чумак ут жильазу и скорни да тръгна вéiки. Хóди, хóди ниможá да е нáiди. Чумáку и скóрнитьа са раскáпаха. Утúди при сестрá си ужéньанта на дрýг мемлекéт за цáрьу на мрáвкитьа. Утúди на пóртата да чýкна и му утовóриха. Изльази сестра му и рéчи: „аку и́ наi-мáлкиiу брáт, нéка дóiди". Тоi и́ речи: „дóiдох, сéстру, да пúтам цáрьу и да си кáжам булúката". Са обърна цáрьу и гу пúта: „кáк си, хýбавьа си?" Тоi си кáза булúката, и цáрьу му рéчи: „iаз за ги субéрам сúчки мрáви, бéлки знáiат те. Пуiдúм штó годьá ни знái. Вéнь идна́ мрáва, iахни́ iа и пóдь да бръ́каш баджанáкот ми, маiмýнскиiу цáр. Утúди тói при нóз цáр, и гу питáха штó му и́ зóру. „Еi такá такá: жинáта ми ма остáви и си утúди". — „Е, iáс за субéра маiмýниту, да ги пúтам бéлки знáiат". Маiмунскиiу áскер ни знáеше де і кулата Царьу гу пуснá при цáрьу на дугáните. Тоi си утúди при зéнтьу. Вéiке устарьáл, брадá ду пóiас. Цáрьу субúра сúчки дугáни. „Пуiдин што-годьа ни знаi, му са рéкли: и́ма идúн стàр дугàн, 120 год., аку

зна́і тоі знаі. Крилата му са ука́пали“. Ста́риіу дуга́н іа́хна на иди́н мла́д и доіди на ца́рскиіу кона́ікь. Му каза́ли, што́ ишти да му дада́т, да ка́жи де и́ ку́лата, де угрьа́ва звьазда́та. Тоі ре́чи: „ста́р са, гла́ден са, ни мо́га да по́іа“. „Царьу му ре́чи: за ти дадо́ми две іа́гнета и за іахниш на друг дуга́н—са́му паниіу́ да испра́виш“. Кату набли́жи ду кулата, му каза де лъ́ска и де і жина́та му. Га оти́ди та́му, дьа́тиньа уста́на ут не́го.

Сб. IV.

Вдденъ.

Има́лу никуі време три́ се́стри. Се́куа дза́стра кога угрива́лу слнѫциту, уде́ле у гради́ната да гу пи́тат: слнѫце, блнѫце, бо́гуву іа́іце! ко́а уд на́с трите се́стри е по́-ли́чна?—И гуле́мата е у́бава, и стре́дната е у́бава, а́ма кату мале́чката не́ ки сѫ на́іде по́-ли́чна у дуіна́та, удгувура́лу слнѫциту. На две́те гуле́мите, ут то́а о́дгувур не му до́шлу (sc. а́рну), и за то зеле да ѫ каскѫнди́сат мале́чката, а по́-на́п'кун и да му па́лат и кула́іут да ѫ пугу́бѫт. Адня́ш адна сѫбо́та зе́ле о́ни вари́ле жи́ту, миси́ле либо́ви, гьо ки ѫ утко́пат ма́іка му; на ве́чѫрта гу направи́ле бльу́дицут (=коливо), напълни́ле адну коне́стру (=кошница) су ле́п, тръгна́ле и три́те да о́дѫт на грубишчата. Адно́ стигна́ле тамъ, гуле́мата ре́кла: мори, шо́ нѫ забрави́ Го́спут? мути́ката ка́му ѫ? ами се́га? су шо́ ки копаме? се́ди ти ту́ка, се́стро, ре́кла на мале́чката, да оіме пѫк ни́ѫ да ѫ зе́ваме мути́ката, а пѫк аку не́ ти сѫ се́де, о́ди ти́ да ѫ зе́ваш. Би́лу стре́дноікь. Две́те гуле́мите ка кандиса́ла мале́чката да уста́не, тръгна́ле и си ути́шле до́ма гьо мути́ката да ѫ дунесѫт. Та́ сирума́шка, мале́чката, ка устана́ла са́ма на грубишчата, ут страх не зна́е де́ка да о́де, де́ка да заста́не; че́ка пучику́ва да сѫ вѫрнѫт се́стрите му, а ни́х и не́ма. На́і-на́п'кун сѫ искачи́ла на адна тупо́ла и си ре́кла: шо сака ника биде. На у́труту, ка усѫмна́лу, ет ти гу де́ка и́де ца́ривут си́н, коінут да си гу напое́ на река́та—та тиче́ла пукра́і грубишчата. За гуле́му чу́ду на ца́ривут син ко́інут му не пи́е во́да, а сѫлдѫ рѫже и си ѫ кре́ва (=дига) гла́вата на го́ре: гу те́рѫт измикьарите му по́-нанѫтре гьо на по́-би́страта во́да, ама ко́інут абе́р не́ма. На́і-на́пкун кога да си кре́не ца́ривут си́н гла́вата нагоре да испу́ле—шо́!!... здра́ци, здра́ци (=лучи) кату ут сля́нце па́игьат уд врѫут на тупо́лата: там стуіа́лу не́шчу кату же́нцку. „Шчо си мо́ри ти дивоіку!“ извика́л ца́ривут си́н. „Мо́ма си, или самуви́ла, или свити́ца? О́чите ми услипе́а ут твоіту ли́це. Аку си мо́ма, сва́ли сѫ до́лу, и іа́с ки тѫ чи́нѫм цари́ца“. „Не́ сѫм, вили́ки цару, ни́ту свити́ца, туку сѫм сира́че и ут та́тку и уд ма́іка“.—Сва́ли, сва́ли сѫ и уд ни́шчу не сѫ пла́ши. Мо́мата сѫ свали́ла. Ца́ривут син си ѫ качу́ва на ко́інут и заіну су измикьа́рите си тръгну́ват до́ма. Ца́рут ка ѫ виде́л и о́н мо́мата, сѫ пучуди́л на не́іната убави́на, на не́іната личнутиіа и без да

чéка мóльби ут сúн му, му дáл úзин и благусóф ут пъ́лну сърце да съ́ жéне за нéъ. Óн сáм пушчúл тильáл да и пукáне съ́те му льýде ут стулнúната, уд гулéму ду малéчку. И извинчáле и тогаі съ́ зафатúле адни гóзби, адни óра—за прикажúшче.

Сб. III.

Охридъ.

Си бúле трóіца друýгари. На блáгоец сáкале да ручет, е ама пáрица ý ними úч. Се дýмет, шо да напрáет. Едниот рéкол: „іас рúби кье пóгодам“. Друýгиот рéкол: „мáслото іас кье го дóнесам“. Трéкьиот рéкол: „вúното, лéбот и праіáінето іас кье го пóгодам“. Пъ́рвиот óшол на рибáрница у еден рúбар и му рéкол: „ме пýшчи владúката да ми дáіш една дóбра лéтница и úспрати сó мене нéкое дéте, пáрите да му и дáіт“.—„Арно“, рéкол рúбарот. Му дат една лéтница и éден от кáлфите и го прáшчат со чóекот. Одéешчем пó пъ́т, на éдно мéсто нáжвет еден пóп, къ́де испóведвит, и тýка дéтето му іе дáт рúбата на чóекот, а пъ́к óваі чóекоф му вéлит на пóпот: „исповéдаі го óва дéтево, шо іе нóсит рúбава, а пъ́к іáс кье му іе пóдъ́ржам“. Пóпот му клáт петрáильот нá гла да го испóведвит, а пъ́к чóекот пóбегвит. Ко се битúсало исповедвáінето, дéтето му вéлит на пóпот: „пáрите—рúбата“. Пóпот му вéлит: „ми каза тáтко ти, сéдни да т' испóведам ýбо“. Пáк дéтето вúкат: „море, пáрите—рúбата!“ И пóпот вúкат: „море, éла, ми кáза тáтко ти да т' испóведам!“ и го ýдират со книгата пóглаă. То со плáчеіне си ошло. Втóриот зéл една стóмна и фъ́рлил еден сýнгьер гóлем во стóмната и óіт у еден бáкал, му вéлит: „да ми фъ́рлиш двé ока мáсло, ама ýбоǒ“. И му вéлит: „фъ́рли ти мáсло, іас кье óдам до едно мéсто, сéтне кье дóідам, кье си го зéмам“. Пóтем мáлу врéме дóшол.—„Кóлку ти́ чинит мáслото?“ óпитвит. Тóі му вéлит: „петнáісет грóшоі ми чúнит“. Пáк тоі му вéлит: „бреее, шо толку скъ́по! тамо по пéт ми бáрет дéсет; пък ти петнáісет, зáшчо? Истурú ти го, кье сі óдам другó место!“ И тоі си г' úстури, а óваі си óшол со стóмната къ́де рибата, іе скъ́ршвит тамо, и г' извáвет мáслото от сýнгьерот.—Трéтиот и зáбервит другáрите, óдет в една къ́рчмáрница и г' опúтвет къ́рчмарот: „úмаш добрó вино? ак úмаш, кáжи ни; ако нé, да сі óіме во друга мéана. И добро да бúдит, нáі-добро; кóлку кье сáкаш, кье ти плáтиме“. Тоі рéкол: „úмам, úмам; убоǒ; не страшúте се“.—Ех, зéмите рúбава и мáслово, да напрáіте еден рýчек áрен; ако нé фтасфит нéшчо, призéмите шо да іе, напрáіте пó-арно! И си óдет. Ко дóшло врéме за рýчек, дóідоă да рýчет. Сéднаă гóре во една óдаă и се нáручаă. И вúно им донéсоǒ, се напиіа убоǒ, дýри се опиіáниа. Нáі-сетне дóшло врéме да си óдет. Едниот слéгвит дóлу и му вéлит на къ́рчмарот: господúне, мóлим те; ти úмаш рáбота óвде, за то úспиши, колкý чинит рýчегот и

пра́ти изме́кьарот да му пла́тиме“. Кр̃чмарот му дат е́сабот и едно ши́ше ви́но за кр̃чма. Се ка́чвит го́ре изме́кьароф и по́чествит, и ти́е не́гва го че́стет, дур г' опиіа́ниле. Се́тне е́дниот ве́лит: „іа́с кье пла́там“. Дру́гьиот ве́лит: „не́ ти, іа́с кье пла́там. Тре́тиот таку́гьере. Пр̃виот па́к велит: „дельми та́ка іе, за да не се ка́раме, тре́бит да му и вр̃зиме о́чите, и ко́гва кье фа́тит, то́і да му пла́тит“. И та́ка му и вр̃звет о́чите и е́ден по́ еден сле́гвет до́лу к̃де кр̃чмарот, а тоі го́ре и ба́рат. На кр̃чмарот му ве́лет: „сеі со здра́віе“. А тоі им ве́лит: „че́каіте, ушче п' едно ви́но да ви да́м за сре́кьен п̃т. И та́ка си о́шле. Кр̃чмарот го че́кат изме́кьарот да до́іт,—го не́мат. И то́і се ка́чил го́ре да ви́дит, шо́ праіт, и ко́лку о́творил по́ртата да вле́зит, изме́кьарот се пу́шчил по маісто́ра си и му ве́лит: „те́бе те фа́тиф, ти́ да пла́тиш“. И ти́е та́ка си поми́нале бла́гоец!

Сб. XIII.

Криворѣчна Паланка.

Заб. Сичкото *у* въ случай като *пофали́у*, *зачу́у* и пр. остана неотбѣлѣжено: то е консонантно *у*, учлѣнява се само съ устнитѣ. При *р* има кратко *ъ* ту отпрѣдѣ, ту отдирѣ. Предъ меки гласни (*е*, *и*) *к* се чуе однакво меко (но се гърлено), независно отъ происхода си (=k или kt', tj).

Сам се Стониа́н пофали́у
У Едр̃не́чка чарши́іа,
У висо́кото каве́не,
При сви́те ту́рци гава́зи:
„Имам си бу́лче у́баво,
„Имам си ко́нче ра́нено;
„Бу́лче ми вре́ди два гра́да,
„Ко́нче ми вре́ди три гра́да,
„Три гра́да, како́ Едърне́“.
Дочу́у си га е па́шата
Повикна́у си е Стоіа́на,
И попраша́у іе Стоіа́на:
„Имаш ли бу́лче у́баво?
„Имаш ли ко́нче ра́нено?“
Стоіа́н си ве́ли гово́ри:
„Имам си бу́лче у́баво,
„Имам си ко́нче ра́нено“.
И па́шата му гово́ри:
„Аіде, Стоіа́не, коши́іа [1])!
„Ако те те́бе предва́рим
„Ти да ми да́деш бу́лчето,
„Бу́лчето, о́ште ко́нчето;
„Ако ме ти́зе прева́риш,
„Іа ке ти да́дем аре́мот,
„Аре́мот с̃ све́ тавли́те [2]).
„Тавли́те с̃ све́ а́тови“.
Отишле́ са си коши́іа.
Три дни га Стоіа́н преварѝ.
Па́шата викна́ Стоіа́на
И на Стоіа́на гово́ри:
„Аі да ти да́дем аре́мот,
„Аре́мот с̃ све́ тавли́те,
„Тавли́те с̃ све́ а́тови“.
Стоіа́н на па́ша гово́ри:
„Да ми е жи́во бу́лчето,
„Бу́лчето и па ко́нчето,
„Некьем ти ништо отъ тебе“.

Два се бо́іка [3]) за девбо́іка би́іат,
От ни те́че ре́ка Руменли́іа,
Краі ву би́іе у град у Босу́ма,

---

[1]) Надвара́не съ коне. [2]) Талиги. [3]) Войника.

У гра́д у Босу́ма, у тѫ́мни тѫмни́ци,
У тѫмни́ци Гьу́ро тѫмничаро.
Он си не́ма ни́кого ни́где,
Са́мо и́ма пи́ле соколе́нце,
Пръсти кръши та го ме́со ра́ньи,
Слѫ́зи пу́шта та го во́да по́і,
Перчи́к [1]) ску́бе та му гне́здо прави.
Прогова́ра пи́ле соколе́нце:
Оі та те́бе Гьу́ро тѫмнича́ро,
А што ме то́лко на доле́т [2]) чуваш?
Да́ли ке ме ску́по препрода́ти,
Или ке ме на дале́ко пра́тиш?
Отгова́ра Гьу́ро тѫмнича́ро:
„Не́кьу ску́по да те препрода́ти,
„Не́кьу на дале́ко да те пра́тим,
„Но ке те пра́тим на мо́і дво́ри:
„Да ми ви́диш мо́і ра́мни дво́ри,
„Да ми ви́диш мо́і ми́ли та́тко,
„Да ми ви́диш мо́іа ми́ла ма́іка,
„Да ми ви́диш моіа ми́ла се́стра,
„Да ми ви́диш мо́е ми́ло лью́бе“.
Вѫрна́ло се пи́ле соколе́нце
И си на Гьу́роте прогова́ра:
Іа сно́шти до́ідо от тво́і дво́ри,
Тво́і дво́ри пели́н урасна́ле,
У сред дво́ри дръво огоре́ло,
У дръво́то до три куковѝци:
Една́ ку́ка—ич се не отра́вьа [3])
Вто́рата ку́ка кога́ ву те́кне,
Тре́кьата ку́ка ве́чер па за́ран.
Па гово́ри Гьу́ро тѫмнича́ро:
„Това́ што е дръ́во огоре́ло,
Това си е мо́і ста́ри та́тко;
„Та́іа што кука—ич не отра́віа,
„Та́іа е мо́іата ми́ла ма́іка;
„Та́іа што ку́ка кога́ ву те́кне,
„Та́іа е мо́іата ми́ла се́стра;
„Та́іа што ку́ка ве́чер па за́ран
„Това́ е мо́ето пръ́вньо лью́бе“.

---

[1]) Селяните имать обичай да си бръснать космите на главата и само на връха́ остават по малко и я плетат, като жени́тѣ.

[2]) Турско довлет=царство, тукъ има прѣносно значеніе.

[3]) Замлъкнува.

Никóла ви́ка низ го́ра:
„Се́стро ле, Ія́но ле, Ія́но,
„Ско́ро ти до́ма да и́деш,
„Тра́жат ни гла́ва за гла́ва
Ія не́мам гла́ва да да́дем,
Мо́ія ке гла́ва да и́де.
Ія́на гово́ри бра́ту си:
„Му́чи Нико́ла, не пла́чи,
„Ія и́мам до де́вет си́на,
„А десе́тиа Или́ія,
„Или́ія мла́до коза́рче;
„Си́те ке ве́чер да до́ідат,
„Си́те ке ре́дом да се́днат;
„Си́те ги ре́дом прегледаі,
„Кому́ се ве́ке нагле́даш,
„Он ке за те́бе да и́де".
Си́те на ве́чер надошле́,
Си́те ги на ред прегледа́,
На Или́ія се нагледа́,
Или́ія мла́до коза́рче.
Здума́ле се да го лѫ́жат.
По́сле та́тко му му ре́кѫл:
„Или́ію, си́нко Или́ію,
Уіка те ка́ньи на сва́дба,
На уіна де́вер да би́деш,
Уіна за ру́ка да во́диш,
Тио по тио да ду́маш,
Ле́ком по ле́ком да о́диш".
Бра́кьа му ко́ньа се́длаа,
Се́длаа и па пла́чеа;
Сна́и му по́клон ме́сеа,
Ме́сеа и па пла́чеа;
Се́стри му перчи́к че́шльаа,
Че́шльаа и па пла́чеа;
Ма́іка му проме́на тра́жеше,
Тра́жеше и па пла́чеше;
Та́тко му го тио у́чеше,
Учеше и па пла́чеше:
„Или́ію, си́нко Или́ію,
„Та́мо са ту́рци сва́тове,
„Не те́раі коньа на е́ро [1])
„Не фѫ́рльаі пу́шка от да́лек,
Не ви́каі тѫ́нко висо́ко.
Или́ія та́тко не слу́шал,
Поте́рал ко́ньа на е́ро,
Усфѫ́рльал пу́шка от да́лек.
Изви́кал тѫ́нко висо́ко,
Чу́ле га ту́рци сва́тове,
Чу́ле га и га фана́ле.
Или́ія на ум си ду́маше:
„А́рно ме та́тко у́чеше
„Ама ія не́га не слуша́!
„Ега́ се, у́іке, не оже́ниш
„Ега́ се, уіне, не пове́деш,
„На каква́ сва́дба ме ви́каш".
Ту́рци Или́іу гла́ва узе́ле.

Сб. IX.

Криворѣчна Паланка.

Гатанки.

Што́ ми, што́ ми: ду́б ду́би, ду́батога га ле́ска држи́. — Бо́чва.

Длѫ́г де́да до Бо́га, ни́где ко́ска не́ма. — Ди́м.

Пу́на чко́льа гьа́чики, вра́та не́ма од де́г да иско́чу. — Лубени́ца.

Цѫрве́н пѫ́с іиз ду́пка ла́іе. — Іази́к.

В во́ду се́ди, же́дно о́ди. — Тропота́ло.

Ве́р ве́зано, ве́р пи́сано, ве́р сос ру́ка не ва́нено. — Зми́ія.

Че́тире ци́ганки по пу́т о́дът, іедна́ ги зали́та. — Іи́гли чера́пне.

Овде́ і ту́та, онде́ і ту́та, а ни́где не седну́іе; като се́дне, по за вра́та се́дне. — Ме́тла.

---

[1]) Не го яри.

Цѫрна вѫрца преко пут.—Мра́фки.

Вѫзджнчицу ме́со ру́че, сѫночицу звѣзди бро́ии.—Осте́н.

Ви́лип тка́ie, Ви́лип пре́де, Ви́липчиньа го́ли о́де.—Пѫрсти.

Ка́ ie мале́чко, ни́коi га не́кье, а ка́д ie голе́мо, сва́г га о́кье.—Мале́цко ри́пче.

Iедно́ бу́та, две́ се кла́тат.—Свиньа́ ри́ie.

На овѫ́i рид закла́мо во́ла, а на онѫ́i ри́т кѫ́рв му ждрѫкна́.—Слѫнце.

Сб. XXII—XXIII.

Софийскiе говоры.

1. с. Бариево.

При́вечер пости́лат сас сла́ма у одеiа́та iедно́ местице́, ко́лку да насе́дат о́кол не́го си́чкьите лу́гье от ка́штата; връз не́а пости́лат месал, па на не́го ту́рат вече́рнико, офча́рнико, лебо за ора́чо, пога́чата (не́а ту́рат у стре́т трапе́зата), краве́тата, ти́квенико и кола́ко од Игна́т. Връс ле́бовете ту́рат на́i-напре́т у 2—3 пани́ци луко, по не́го чорба́ од бубурче́, оша́во и сарма́та; по́сле сла́гат до трапе́зата си́то саз жито, па́лечникъ, ора́тен реми́къ и пани́че сас песо́к. Тога́а си́те насе́дат на згла́вници околовръ́с трапе́зата, зафа́штат да пиiа́т бла́га, же́шка ракьи́а и по́сле връ́шат, што ie оста́нало от стариньа́: iеди́н чове́к, ко́i ie ора́ч, ста́ia от трапе́зата, зи́ма па́лечнико, обиме́та на не́го ора́тнио реми́к, зале́пи му (на па́лечнико) една́ запа́лена во́счена свеш и пока́ди трапе́зата сас темьа́н три па́ти: заста́не на стрет трапе́зата и завръ́та па́лечнико отъ iедна́ стра́на, та ка́ра до дру́гата (оддесно, та на́лево) до три па́ти; кога́ ка́ди чове́ко, iедна́ жена́ одва́жда отъ па́лечнико на́i-голе́мото буче́ темьа́н, да се наме́ра за кади́ата. Като́ прека́ди, огьи́ньо истра́си у огни́штето, а па́лечнико восправьа там до не́го.

Като се нару́чат, домакьино разда́ва оре́i; на́i-напре́д да́ва по iеди́н, та се́ки да си ви́ди касме́то у не́го: ако iáтката му е здра́ва не́ изгни́ла, не почерне́ла), тога́а и он кьел да ie здраф през, годи́ната; а ако́ ie изгни́ла (не добра́ за iáденье), тога́а па кьел да боледу́ва. Iедна́ ца́ла iáтка оста́вьат за св. Богоро́дица. Ре́чат: ко́i iаде́ от ти́а оре́i по ба́дни ве́чер, кьел да окьелаве́ie.

Сб. XVI.

Софийскiе говоры.

2. с. Гурмазово.

Ете́ има́ло една́ жена́. Па ноi присни́ло iу се да гле́да и да леку́ie със чесно́ дрьво. Тека́ си iу било́ дошло́ на сън. Она чуди́ла се от къде́ да наме́ри чесно́ дрьво; о́ти не́го го и́ма саде́ на Божи́й-гроп. Па еди́н чове́к бил пошел на аджилък, а она да́ла му пари́ и го моли́ла за ти́ia пари, кико́ мо́же да мо́же, да iу ку́пи отъ Божи́й-гроп чесно́ дрьво, о́ти iу тре́бе за лека́. Чове́ко, като ише́л къде́ ад-

жилъ́ко, не́къде дале́ко, минува́л прес е́дна ре́ка и по река́та има́ло кореньа́ци от не́какви си дръве́та, била́ ги ископа́ла вода́та. Па то́ia чове́к бил тек о́вia — ма́лку цръви́в у ръце́те; оно́, што го има у лакърди́ia: „кои по́иде на аджилъ́к, по́иде със еди́н гьа́вол, а отта́м до́иде със два́“; та и о́н, като минува́л прес река́та, виде́л кореньа́ците и рекъ́л си: „ма́ikьa, та́ia жена́ да́де ми пари́ и ми заръчи́ да iу донесе́м чесно́ дръ́во от Божи́й-гроп, треба́ло, iу за лека́, да вра́же със не́го, ама́ че́кai, што че́ iу да́вам там пари́те за тевки́ia джунджури́ци (=измислици, непотребни нѣща), бо́лье не́ка оста́на у ме́не, а iá да iу занесе́м е́ от тиia кореньа́ци и да iу ка́жем: „те, това́ е чесно́ дръ́во“, она́ не́ма да го позна́ie!“ Това́ си предума́л чове́ка, везе́л еди́н ко́рень, тури́л го у диса́зите, а пари́те на жена́та тури́л гьи у кьеси́iата си при не́говите. Ише́л на аджилъ́к. Ка се връна́л, доне́съл ко́реньо, да́л го на жена́та и iу каза́л на шега́: „те, това́ ie чесно̀ дръ́во!“ Она, си́рота, учини́ла и́стина ie, та му се благодари́ла ве́чем кои зна́ie ко́лку. По́сле жена́та завана́ла да врачу́ва със то́ia ко́рень и да леку́ва чове́ци. Пушта́ла ко́реньо у пани́ца със во́да, и ка́то го пото́пи у вода́та, познава́ла на чове́ка, кикво што са му а́ловете (=злинитѣ) на глава́та и ка́же му: „те от това́ и от това́ си бо́лен; те това ти ie ло́шо, даде́ му та пи́не от вода́та, изми́ie се и чове́ко оздраве́ie. Дне́ска доше́л не́кои при не́ia, баiáла му и виде́л саламе́т, iу́тре доше́л дру́к и о́н оздра́вел; та поле́ка— ле́ка жена́та прочу́ла се баш - вражели́ца и лекари́ца — лекува́ла със чесно дръ́во. Па то́ia аджи́iата, што iу доне́съл ко́реньо, като виде́л, дека мло̀гу свет се повръви́л при неia, и ia вали́ли чове́ци, де́ка добре́ познава́ла и лекува́ла, он вана́л да се ше́гуie при тогова́ при оногова́ и да ка́зуie: „море́, кикво́ ти чесно́ дръ́во има у та́ia жена́, та бла́зни (=лъже) светò! iáзека iу донесо́х еди́н ко́рень из една ре́ка и iу казах на шега́, това́ ie чесно́ дръ́во, а свето́ ia ве́руie и и́де при неia за ле́кове“. Он кико́ вана́л да раскá зуie това́ при чове́ци, вана́ли да не веру́ia, и жена́та не могла́ ве́че да позна́ва и да леку́ва със то́ia ко́рень. Та тевкáia ти ра́бота: додека си́чкьите верува́ли, че това́ ie чесно́ дръ́во, било́ лекови́то; а штом махна́ли да веруia, дръво́то ве́че не било́ лекови́то. Та че рече́ на лекува́ньето мно́гу пома́га и верува́ньето.

Сб. XIII.

Сербо-болгарское нарѣчіе.

Пиротъ.

Има́ло iедън дунгье́рин па си има́л iедну́ мло́го у́баву жену́, то́лко у́бава, дека у ти́ia град нема́ло по́-убава. У ти́ia су́щи град има́ло iедъ́н мло́го бога́т чове́к; он не могъ́л да си на́iде спроти́ нье́га прили́ку не́коiу у́баву девоikьу та сака́л да у́зне на то́га дунгье́рина жену́ту. Дунгье́ринът си не дава́л жену́ту и́ бога́тиiът,

како по́-силън, дал га на су́д. Суди́ли се суди́ли, дошло́ чак до ца́ра. Ца́рът си има́л иедно́га си́на, и син му, како гледа́л, защо́ се су́де, стану́ло му кри́во. Та́те рекъ́л он, ia ме послу́шаі, що ка́жам ia, то́ва да бу́де. Ца́рът, му рекъ́л: ia скла́ніьам, како́ речёш ти́ така́ да бу́де, ама́ не зна́м, они́ двои́ца дали́ че скло́не. Пита́ли дунгьёрина-тога и богатиъ-тога, и они́ кандиса́ли. Ца́рскиіът син им рекъ́л: „іу́тре са́кам да ми донесёте по иедъ́н дар, и ia чии́ дар бегьенди́шем, он че у́зне жену́ту. Дунгьёринът и бога́тиіът си отишли́ до́ма. Бога́тиіът напраи́л иедъ́н шадърва́н със четѝресе шо́пкье све́ от зла́то, а сироа́іът отишъ́л у иедну́ го́ру, одсе́къл иедну́ бу́ку и напраи́л од ньу́ иедъ́н дървенъ конь със четѝресе бурме́; иедна́ бурма́ ка се завърти́, ко́ньат по́иде да лети, дру́гу ка завърти́, он по́иде на дру́гу стра́ну, тре́ікьуту ка завърти́, ко́ньат полети́ дру́гоіаче; сва́ка бурма́ мо́же да се върти́ и ко́ньат лети́ на четѝресе турли́ие. Изработи́л он у́баво ко́ньа-тога, тури́л го на́рамо и пошъ́л да го но́си на ца́рското момче́; ко́і га ви́ди, све́ се смеіа́л: „е, е, дума́ли, ца́рът си не́ма дъ́рва, та ти си му поне́съл, на́даі се да ти даду́ жену́ту! Не́ма, рекли́ му, да ти гьу́ даду́, защо они́іа одне́се шадърва́н са́мо од зла́то“. — „То́ва и́мам, то́ва но́сим“ рекъ́л он. Сти́гли и двои́цата у сараіът; та́мо се събра́ло мло́го свет да гле́да, ко́і що че донесе́. Бога́тиіът курдиса́лъ шадърва́нът насре́д дво́рът, а он све́ти како́ сълнце; завърте́л све́те бурме́ и шо́пкьете проте́кле. Сви гле́даіу, гле́даіу и не мо́же да се нагле́даіу. А сироа́іът курдиса́л коньа́-тога, завърте́л иедну́ бурму́, а он ли́тне у́з-небо, не ма́ло га, нема́ло; прошло́ мло́го вре́ме па те́ ти га, па́ си долете́л. На сина́-тога о́чите му оста́ли у коньа́-тога, защо́ ни́къде не бил виде́л таквога коньа́. — Тате, іа коньа́-тога са́кам, рекъ́л он, на бащу́ си.—Како́ така́, рекъ́л ца́рът, ньему иедна́ кле́чка кьибри́т му іе до́ста, и он че оти́де. — Не, коньа́-тога па коньа́-тога, рекъ́л царскиіът син.—Е добро́ рекъ́л царът, и царскиіът син си узе́л коньа́-тога и на дунгьёрина-тога си повърну́ли жену́ту. Ца́рскиіът син се ука́чи на коньа́-тога и оти́де у бе́страга, и по́сле пак се върну́л.

Сб. V.

Саввина книга.

Въ рукописи знаки а и ꙗ имѣютъ иной рисунокъ, нежели въ печати.

Матѳ. XV. Въ о҃но҃. прꙁѣва і҃с҃. оученикы своѭ и҃ рече имъ. милъ мн ѥ҆стъ народъ. ꙗко третіи дн҃ь присѣдатъ мѧ. и҃ не и҃мѫтъ чесо ꙗсти. и҃ не хощѫ и҃хъ не пꙋстити. да не ослабѣѭтъ на пѫти. глаша ѥ҆мꙋ оученици ѥ҆го. къде ѡ҆ насъ въ поустѣ мѣсте хлѣбъ толико. ꙗко насытити народъ колико. гл҃а имъ і҃с҃ колико хлѣбъ и҃мате. о҆ни же рѣша ѕ҃ и҃ мало рыбиць.

Матѳ. XXI. Рече ѓ҃ь притъчѫ сиѭ. чл҃къ ѥ҆динъ бѣ богатъ. иже насади виноградъ и҃ ѝскопа въ немь тоупло. и҃ предастъ і дѣлателѣмъ и҃ ѿиде. и҃ ѥ҆гда же прибли врѣмѧ ѥ҆мати ѥ҆ посъла рабы своѭ къ дѣлателѣмъ и҃мати вина своего. и҃ и҃мъше дѣлателе рабы ѥ҆го. ѝбиша. а дроугыѭ оубиша. ѡ҆вы же каменіемь побиша. пакы посъла и҃ны рабы множьша прькыхъ. и҃ тѣмъ створиша такожде.

Маркъ, X. Въ о҃но҃. приѧти і҃с҃ ѡ҆ка на десате оученика своѭ. и҃ начѧти и҃мъ гл҃ати. ѥ҆же хотѣше быти ѥ҆мꙋ. ꙗко се вьꙁидемь въ і҃ер҃ꙋ҃мъ. и҃ сн҃ъ чл҃ѣчь преданъ бѫдетъ. архиереѡмъ и кънижънникомъ. и҃ ѡ҆сѫдатъ і на съмрьть. и҃ предадатъ і ꙗзыкомъ. и҃ поржѫтъ сѧ ємꙋ. и҃ бѭтъ і. и҃ третіи днь вьскрьснетъ. и҃ предъ нимь и҃дете и ꙗковъ и҃ ѡ҃ѳ҃а. сн҃а ꙁеведеова гл҃ѫща ємꙋ. оучителю хощевѣ да ѥ҆гоже аще проснѣ створиши нама. і҃с҃ же рече и҃ма. что хощета да (с)творѫ вама. ѡ҆на же рѣста ємꙋ. даждь нама да ѥ҆динъ ѡ҆ денѭ тебе. а дроугы ѡ҆ лѣвѫ тебе. сѣдекѣ въ слакѣ твоѥ҆н.

Лука, VIII. Въ о҃но҃. чл҃къ ѥ҆динъ прибе къ і҃сꙋ. и҃менемь и҃аи҃ръ. иже бѣ кънаꙁь сънѣмищю. и҃ падъ при ногоу і҃своу молѣше ї вънити къ домъ своі. ꙗко дъщи и҃моудаа болѣше ємꙋ. ꙗко двою на десате лѣтоу. иже оумираше. и҃ ѥ҆гдаже и҃дѣше народи оугнѣтахѫ ї. и҃ се жена сѫщи въ кръвотоуении. ѿтъ двою на десате лѣтоу. иже враүемъ и҃здаа все и҃мѣнніе своѥ҆. и҃ ни ѿтъ ѥ҆диногоже може и҃сцѣлѣти. сн҃ пристѫпѣшн съ слѣда. прикоснѫ сѧ краи рнꙁѣ ѥ҆го. и҃ абіе҃ оуста крьви теченіе҃ и҃ рече і҃с҃ кто ѥ҆стъ прикоснѫвъ сѧ мн҃ѣ.

Лука, X. Чл҃къ ѥ҆динъ съхождаше ѿтъ і҃ер҃сѧма въ ѥ҆рихѫ. и҃ въ разбоиникы въпаде. иже съвлькъше і. и҃ ꙗзвы възложъше ѡ҆ставльше і ѥ҆лѣ живого сѫща ѿиде. по приклюваю же і҃ереі ѥ҆динъ. и҃дѣше пѫтьмь тѣмь. и҃ видѣвъ і мимоиде. такожде же и҃ леоугитъ бывъ на томь мѣстѣ. пришъдъ и҃ видѣвъ і мимоиде. самарѣнинъ же ѥ҆теръ градъ прибе къ немоу. и҃ видѣвъ і м҃л҃ердова. и҃ пристѫпь ѡ҆бꙁа ꙗзвы ѥ҆го вьꙁливаѧ ѡ҆леі и҃ вино. възъмъ же і на скотъ своі. приведе же і въ господѫ. и҃ прилежаше ємь.

Лука, XVIII. Въ о҃но҃. чл҃къ ѥ҆динъ прибе къ і҃сви. и҃скоушаѧ ї и҃ гл҃а. оучителю блаꙋ. что створь животъ вѣчѣны наслѣдьствоуѭ. рече ємоу і҃с҃. что мѧ гл҃еши блага. никтоже благъ. тъкмо бъ ѥ҆динъ. ꙁаповѣди вѣси. не оубі. не прелюбы створи. не кради. ни лъжи свѣ-

дѣтель бѫдн. уѣти оц҃а своѥго н҃ мт҃ре. он҃ъ же рече ѥмоу. вса сн съхранихъ отъ юности своѥѩ. слышавъ же іс҃ рече ѥмоу. ѥще ѥдного не доконьчалъ ѥсн. все ѥлнко и҃маши продажды. и҃ даждъ нищимъ. и҃ и҃мѣти и҃маши съкровище на нб҃сѣхъ. и҃ гради по мнѣ. он҃ъ же слышавъ. се. прискрьбьнъ бысть. бѣ бо богатъ зѣло.

Іоаннъ, XVI. ѥще много и҃мамъ гл҃ати къ вамъ. нъ не можете носити нынѣ. ѥгдаже придетъ он҃ъ дх҃ъ истиньнъı. и҃ наставитъ вы на всакѫ и҃стинѫ. Не о҃ себѣ бо гл҃ати и҃матъ. нъ ѥлнко аще ѹслышитъ гл҃ати и҃матъ. он҃ъ мл прославитъ нко отъ моѥго прнимъ. и҃ повѣстъ вамъ. Вса ѥлнко и҃матъ оц҃ь моѧ сѫтъ. сего ради рѣхъ нко отъ моѥго прнметъ и҃ повѣстъ вамъ. въ малѣ и҃ к томѹ не видите мене и҃ пакы въ малѣ и҃ оуѕьрите мл. нко и҃дѫ къ оц҃ю. рѣша же оученици ѥго въ себѣ уто се ѥстъ. ѥже гл҃етъ намъ. въ малѣ и҃ не видите мене. и҃ пакы въ малѣ и҃ оуѕьрите мл. и҃ нко и҃дѫ къ оц҃ю. гл҃ахѫ же уто се ѥстъ ѥже гл҃етъ, въ малѣ. не вѣмъ уто гл҃етъ. разѹмѣ же іс҃ нко хотѣхѫ і въпрашати. и҃ рече и҃мъ. о҃ семь ли съвъпрашаѥте ся междю собоѭ. нко рѣхъ въ малѣ и҃ не оуѕьрите мене. и҃ пакы въ малѣ и҃ ѹзьрите мл. амн҃ амн҃ гл҃ѫ вамъ. нко въсплаче вы ся. и҃ въздрыдаете а мнръ въздрадѹѥтъ ся. вы же печални бѫдете. нъ печаль ваша на радость бѫдетъ.

По рукописи.

Изъ кириловскаго македонскаго листка.

Въ рукописи знакъ ѧ обыкновенно, а знакъ ѕ всегда имѣетъ иной рисунокъ.

Бєѕ крилоу вьзлє... же н вьрхь нашєѧ пьлти вьзнде х҃ь... сватоѥ се єѵангєлиѥ.

[Под]ьвнѕахьмь ся да быхьмь нстово положили [є]ѵангєлии болѣе ся прложити... да аште н хоудѣ ся кьде обращтеть прложено... кто то да разоумѣеть ѣта. и акоже по ноужди то[ся ѥе]ть сьтворило а не дьрзостиѭ ни сьмѣниемь. не бо ктоже толь дьрзь ѥсть и забыль с[а нко]же [дьрз]ноу [прн]лагати или оуняти слово.

По изд. Г. А. Ильинскаго (фототипіи).

Побѣдная надпись Іоанна Асѣня II.

Въ подлинникѣ знакъ ѕ, ѧ (также и въ ıѧ) имѣютъ иной рисунокъ; въ сл. испроваждаѥте тотъ же знакъ связанъ съ слѣдующимъ ѣ и потому подчеркнутъ. Изъ значковъ только ударенія переданы въ изданіи.

† В лѣ: ѯ҃ ѱ҃ лн ‖ ıн҃ г҃: азъ ıѡ҃ асѣ҃ въ хр҃а бг҃а вѣрны цр҃ь і самодрьжець бльгармь сн҃ь стараго асѣнѣ цр҃ѣ҃ създа ѿ҃ зауала: и писанне҃ украсі до конца прѣ҃тнѭ сїѭ црькѡ҃ въ има[1]) сты҃: м҃ мнкъ. ихже пм-

[1]) Надъ словами въ има тѣмъ же почеркомъ, но мельче, рѣзано: азъ драган писа.

цнѫ. въ. ів лѣ цр҃тва моегѡ, в неже лѣ писаше сѧ храмъ съ, нзлѣ-
хо на бра҆нь въ рѡманнѫ: н разбн҆ вонскѫ грѣцкѫ. н самго цр҃ѣ кюр
ѳодора комнина ѩ, съ всѣмн болѣры его а зема вса прѣѫ ѿ одрина
н до драүѣ грьцкѫ. н е҆ще же арбана҆скѫ н срьбскѫ. тькм сѫщы гра-
дово окрть цр҃ѣгра н самго того гра дрьжа҆хѫ фрѧзн. нъ н тн по
ржкѫ цр҃тва моегѡ повнновах҆ѫ сѧ понѣже ѝного цр҃ѣ не нмѣхѫ разв
мене҆ н мьноѭ ради дй своѭ нспровожающе бѣхѫ бу҃ тако҆ повелѣвышѳ.
нбо без него нй дѣло нй слово съвръшаѣтъ сѧ томоу слава. къ вѣкы,
амнньъ ·:· По изд. Θ. И. Успенскаго.

Грамота Іоанна Асѣня II Дубровчанамъ.

Въ подлинникѣ знакъ ѧ (но не ѩ) имѣетъ иной рисунокъ; особое є подлинника отмѣчено и въ наборѣ.

† Дава цр҃ мн: ѡрнзмѡ҆ сн: хѡ҆рѣ всѣн джбрѡвнншстѣн. любѡвны: (н) (в)сеѵѣрнымъ г(ѡстемъ) цр҃ мн: да ждѳ хѡ҆датъ пѡ всен хѡрѣ цр҃мн: с кѵпнѫ какѵѫ (лн)бѡ: нлн нѡса: нлн же҆нѫ нлн кѵпнѫ какѵѫ лнбѡ носа: н дѡ кѡѫ лнбѡ земе нлн хѡры. дондж: нлн дѡ бъдынѣ. нлн бранн҆уева н бѣлграда дѡндж: нлн дѡ трънѡва н пѡ всемѳ загѡрнѳ (хѡда) нлн дѡ (п)раслав(а) нлн карѵѳнъскые хѡры прндж: нлн крѣ-стѣн хѡрѣ: нлн бѡрѳнс(тѣ)н: нлн въ ѡдрн н в днмѡт(ъ) нлн къ скѡ҆ѡскѫ хѡрѫ: нлн прѣлѣ(п)скѫ: нлн в дѣволскѫ хорѫ. нлн въ зема арба-наскѫ: нлн в сѡлѳнъ: ндѫтъ: повсадѳ: да сн кѵпѡваѫ: н продаваѫтъ: свѡбѡнѡ: бесъ всѣкѡѫ пакѡстн: да не нмаѫ(т)ъ пѡ всѣхъ хѡра цр҃ мн н г(ра)дѡвѣхъ: н клнсѳраъ. запрѣтенна: н(ж) да сн хѡда. н кѵ-пѵѫтъ: н прѡдаваѫтъ бес пеүѣлн: ѣ(к)ѡ н всеѵѣрнн. (лю)бѡвнн гѡсте цр҃ мн: ктѡ лн нмъ спакѡстн: ѡ (ѵ)ѡм лнбѡ: нлн на клнсѳрѣ: нлн на фѡ(р)ѡсѣхъ. нлн гд(є) (л)нбѡ прѣзъ зак҆ѡ҆: ѡ кѵме(р)кн тѡ да є вѣстъ: тѡн є прѡтнвнник(ъ) цр҃ мн: н мнлѡстн не цє (нм)ѣтн (н)ѫ келнк(жѫ)... є ѡ҆ргнѫ патнтн... цр҃ мн †

† асѣнь цр бл(гар)м. н грѣком(ъ) †

По изд. Г. А. Ильинскаго (фототипія).

Изъ Болонской Псалтыри.

Надстрочныя буквы безъ титла — въ изданіи иногда вставлены въ строку или снабжены титломъ. Вмѣсто ѕ въ рукописи другой знакъ.

Псалмы.

Пс. V. 4. Ꙁаоутра оуслышн гласъ мон. ꙁаоутра станѫ прѣтъ тобоѫ и оуꙁра. 5. ѩко ѣ҃ъ не хотѧн бєзаконнѫ ты єси. не присѣлатъ сѧ к тебѣ лѫкавноуѫн.

Пс. VI. 5. Ѡбрати гн҃ и изъбави дш҃ѫ моѫ. и спси мѧ милостиѫ твоѫ ради. 6. ѩко нѣстъ въ съмрѣти помнѧѫи тебє. въ адѣ же кто исъповѣстъ ти сѧ. 7. ѵтроуднхъ сѧ въздыханиемъ монмъ. измыѫ на всѣкѫ ношъ ложе моє. и слъзами монмї постела моѫ ѡмоуѫ. 8. Съмѧтє сѧ ѿтъ ꙗрости ѡко моє, ѡбєуахъ въ всѣхъ враѕѣхъ монхъ.

Пс. IX. 9. И тон сѫдитъ вселенѣи къ правъдѫ. сѫдитъ людемъ въ правниѫ. 21. Поставн гн҃ ꙁаконодавъца над нимн. да разоумѣѭтъ ѫзъцн ѩко ѵ҆ѧцн сѫт. 31. Прѣклонитъ сѧ и падетъ єгда оудоблѣлъ бѫдетъ оубогым. 36. Съкроуши мышцѫ грѣшномоу и лѫкавомоу. възыщетъ сѧ грѣхъ єго и не ѡбрѣщетъ сѧ.

Пс. XII. На конецъ бо вѣка пр҃ци прнемлахѫ пр҃уство ѡ тѣннѣ хотѧщнн на коу҃ннѣ жєїтї сѧ. 6. Ази же на милости твоѫ надѣахъ сѧ. въꙁрадоєтъ сѧ срце моє ѡ спсн твоємъ.

Пс. XXXI. 8. Въразоумлѧ тѧ и наставлѧ тѧ въ пѫ | тосъ вънѣѫе пондєши.

Пс. XXXII. 10. Гс҃ разарѣетъ съвѣтъ ѫзыкъ. отъмѣтаєтъ жс мысли людєи. и ѡтметаєть съвѣть кнѧзь.

Пс. C. 5. Оклеветажщаго тан искрънѣаго своєго сего изгонѣхъ. Гърдомъ ѡкомъ и несытомъ ср҃цемъ с нимн не ѣдѣахъ.

Пс. CI. 14. Ты въскр҃съ помоуєши снѡна. ѩко прнде врѣмѧ помнловатн. ѩко прнде врѣмѧ. 15. Ѩко благоволнши рабн твон. каменне єго и пърстъ єго оуцѣдратъ н.

Пс. CXVIII. 51. Гърдни ꙁаконъ прѣстѫпаахѫ велъмн. ѿтъ ꙁакона же твоєго не оуклоннхъ сѧ. 143. Съкърбн и бѣды ѡбрѣтѫ мѧ. ꙁаповѣдн твоѫ пооучєнне моє сѫтъ.

Пс. CXXXIV. 7. Възносѧ ѡблакы ѿ послѣдънниѫ ꙁемн. мълниѫ въ дождъ створн. изводѧн вѣтры ѿтъ скровнщъ своихъ.

Cant. Mariae: Колєснницѫ фараѡна и снлѫ єго въвърже въ море. избраннымъ въсадникы тръстатъ. потопн въ урѣмънѣмъ морн.

Толкованія.

Пс. IX. 12. Ръцѣтє жр҃ѣомъ дѣла єго и оудеса єго проповѣдитє нмъ. ѩко прнде възыскатн погыбъшаго. и спстъ ꙁаблѫ | шъшаго 27. Отъ рода бо и в родъ на вса праведныѫ воюѫ днаволъ и борѧ сѧ с нимн не прѣстаєт. ѡ нем҃ бо исанѧ рєуе, р҃ѣ днаволъ въ ср҃цн своим҃. възнесѫ сѧ на нб҃о и по срѣдѣ звѣстъ поставлѧ прѣстолъ мон.

Пс. XXXIX. 13. Ѯълаа мже бѣсн нѯъ | wбрѣтѫ оукоу. отъ печалн wбъемъшѫ оука нн сръце уто можетъ.

Пс. LV. 2. Не поун бо нюда въ денъ прѣданнѫ само и онамо тнуѫ. 3. жндове весотъ днѣ мѫкы его не прѣсташѫ рѫгающе сѧ сѫоу.

Пс. XCV. Ѳтъвърдн бо ѫ (sc. вселенѫ) ѿ подвнжанны демонѣскаго крѣтомъ. ако бъ не на лнца ѯра въстнѫ н въ правостъ хощетъ сѫднтн всѣмъ ѫѯкомъ.

Пс. CXXXIV. Постыдатъ сѧ егда прн дъверехъ людеи ѫѯуѣскыхъ прѣдъстанѫтъ послоушающе вѣрныхъ.

Запись.

Помѣнн гн раба своѫ. нѡснфа н тихотѫ. съѩавъша книгы снѫ. съ бнѫ помоштнѫ н стѫѫ бцѫ прнснодѣѫ марнѫ. писашѫ же сѧ въ wхрндѣ градѣ въ селѣ рекомымъ равне. прн цр҃н асѣнн блъгаръскымъ.

По изданію проф. Ягича, поправки—на основаніи оригинала.

Апостолъ Томича.

Оба юса и въ подлинникѣ выражаются однимъ знакомъ ѧ̃, а титло надъ вынесенной буквой иногда отсутствуетъ.

Act. Apost. V. 21. Въ wнн днн. слншавше апл҃н. внндошѫ въ цр҃ковь н оучѣхѫ. прншеше архнюрене. иже с нимь сѫовь нѯвь. н послашѫ ѫ въ темннцѫ. въѯвративше сѧ повѣдашѫ гѫщѣ. ако wбрѣтохомь темннцѫ ѯатворенѫ. въ всѣкѫ тврьднѫ. н стражне стожще прѣдь двернмн. ѿтврьѯше двр҃н нн иднногоже wбрѣто | шѫ. иѯа же слншашѫ словеса сн жерцн же старѣншнни цр҃ковнѫ. архнюрене уюдѣхѫ сѧ ѡ ннхь уто ѯѣждеть сѧ.

Act. Apost. XIV. Нюрен же днекь. сѫцн емѫ прѣдь градомь. юнцѫ н вѣньцѫ на вра҃ принесь. съ народн хотѣше. жрьтн. слншавше же павель н варнава. растрьѯаста рнѯн своѫ. н скоуиста въ наро҃. вьпнѫща н гѫща. мѫжн уто творнте. н ннѫ бо. по҃бна иесвѣ камь ѡ снхь. соуѣтнихь wбращатн сѧ къ бо҃у жнвоу.

Act. Apost. XX. 16. Въ wнн днн. сѫдн павель. мнмонтн ефесь. ако да не бѫдеть емоу. ѯамоудѣтн сѧ въ асн. тьщашѐ бо сѧ. ащѐ вьѯможно моу есть. бнтн. въ пѧньдкостьнн днь бнтн въ иерсалнмѣ. ѿ мнлнта же пославь. павель въ ефесь. н прнѯва попн цр҃квныѫ. якоже прндѫ к немоу. ре҃ нмь внннмантѐ оубо себѣ. н всемоу стадоу. в немъже вн поставн дхь стн. иепнскоупн пастнрѫ. цр҃квн га҃ нса. жже посѫдн своеѫ цр҃квы. аѯь бо вѣдѫ се. ако по wшествн моемь. внндѫть вльцн. тнсѫщнн въ вн. не цѫдѫще стада. ѿ васъ самѣхь въстанѫть мѫжн гѫще. разврацена. нстрьгатн оученнкн въ слѣдь себе. тѣмьже бднте помнѫще.

Act. Apost. XXIII. Въ онн днн. въѯрѣвь павель н ре҃. мѫжне н

Пс. X. 5. Диаволъ любан бо неправъдж сан погоубн. тако свѣкъ любан неправедное ѿщетитъ своѭ дшѫ.

Пс. XVII. 26. С нимже бо кто жнвет тоговоу жнтню побнтсѧ. якоже и бѣн жнвѫщнн кръстнанн нарнужтъ сѧ.

Пс. XXI. Адамѧ рѣ. нзбавї мѧ ѿ снлы вражъж. ѡражїе бо снла сказаетъ сѧ. ѩа глет диавола яко бестоудна и мръска.
братнѫ. азъ сь всеж свѣстнж бѫго жнвж бгы. до сего днѣ. архнереи же ананнѫ. повелѣ прѣстожщнмь нему бнти въ оуста. тога павель ре к нему. бнти тѫ нмать бь. стѣно повапнена. н тн сѫдншѫ сьдь мн по законоу.

Act. Apost. XXV. 13. Въ ѡнн днѣн. агрнпа црь. н верннкн прндж въ кесарнж. цѣлоукатн нефнлнста якоже многашн днѣн побнсте тоу. фнлнсть же сказа црквн. яже ѿ павлѣ глж. мжь нетерь есть ѡставлень фнскомь жѫннкн ѿ немъже бнвшомоу въ ерслнмѣ. поюмашѫ архнерене. н старцн юстн. просщце на нѫ прж. к нимьже ѿвѣщахъ. яко нѣсть ѡбнуѣм рнмлѣномь. даатн нетера улвка въ погнбель. прѣже даже рѣунницн не станѫть на лнца.

Act. Apost. XXVII. 1. Въ ѡнн днѣн. яко сѫжено бы. ѿвестн сѫ неже ѿ павлѣ. въ талнж. прѣдахѫ павла н нни нетерн жѫннкн. сотннку. нмемь юлоу. ѿ спнрн севастн. вьлѣзьше же въ корабь. адомнтьскоу. хотѣше вести сѧ. въ асннска места. негаже днь бы. не познахѫ землѫ. лякѫ же нетерѫ познашѫ. нмѫщѫ кран.

Act. Apost. XXVIII. 1. Въ ѡнн днѣн. спсенн бнвше. неже н о павлѣ. ѿ плаванна корабь. тога разумѣхомъ яко мелети ѡтокь нарнцаетъ сѧ. варъварн же творѣхѫ не малое мнлрдне намь. възгнѣщьше ѡгнь. прнѩшѫ всѫ нн. за настоящее дожь. н знмѫ. н съграмажьшѫ павлю. много рожьшнѫ. а възложьшоу на ѡгнь. нехндна ѿ топлотн. нзлѣзьше н сѣкнѫ в рѫкѫ. нега же узрѣшѫ варавн. внсящс змнѫ за рѫкѫ него. глахѫ себѣ. въ нстнѫ оубнница есть улкось. разумѣно бѫдн всѣмь намь яко жнкомь послано есть. спсенне бжне. тн оуслншѫть н рекѫть. ѡтндѫ нюден много. нмящс стѫзанне. живь же павель. неплънень. в. лѣ мжожѫ своеѫ. н прнемѣше всѫ. въходящс к нему провѣдающе цртво бжне. оуучѫ же ѡ гѣ нсѣ. съ всѣцѣмь дрзновленнемь. невьзбранно.

Hebr. XII. 1. Брм. толнкѫ нмящс скрьбь. ѡбложьше ѡбльгахѫ нн. свѣдѣтелне грьдостн. н ѡложьше. всякѫ оудобь ѡбрѣстн нн грѣхь. трьпѣннемь теченнемь. прѣдьлежащнмь на подвыгы. възрящс на поконнка жнзнн. н съвършнтелѣ нса. неже за прѣдьлежащѫ него радо. пропѫтне прѣстра. ѡ соудѣ нерожь. ѡ деснѫ же прѣстола бжнѫ сѣде.

Tit. I. 1. Павель рабь бжен. апль нс хвь. титови прнсномоу уждовн. по ѡбщн вѣрѣ. сего ради ѡставнхь тѫ. въ крнтѣ. да н до коньца неправншн. н устроншн по всѫ граду попн... Да наоучатьсѧ нашнхь дѣлѣхь добрѣхь прнлежатн. въ потрѣбнѣ трѣбованн. да бѫть

тебѣ полезна. цѣлоуѫть тѫ всн. сыце сь мноѫ цѣлоуѫ и лоубѫщѫѫ ѡ вѣрѣ.

I. Ioann. I. 1. Брⷭ҃тѫ. иже бѣ испрьва и иже слышахомь. и проповѣдаеме вамь. да и вн спрнужстне имате с намн. и прнужстне же ваше. сь ѡц҃емь и сн҃омь его нс хр҃омь. и се пишеме вамь. да радо҃ наша испльнена бѫдеть. и есть сн вѣ. иже слышахомь ѡ него. и повѣдаеме вамь. яко бг҃ь светь есть. и тм҃н вь немь нѣсть. вь немь нн единоѫ. аще реуеме яко прнужстне имаме. с нним. и вь тм҃ѣ ходнме. и лъжеме. и не творнме истнны. аще лн вь свѣтѣ ходнме. яко самь ѥ҃ светь. прнужстне имамь къ себѣ и къ крьви нс хр҃а сн҃а его.

Брⷭ҃тѫ. ег҃а бѣхь младенець. гл҃ахь яко младенець. и мѫдрьствовахь. яко несмнслень. ег҃а бнхь мѫжь. ѡврьгохь младе҃ѹьство. видѣхь бо зрѣцало нн҃ѣ вь прнун. и тога лн мн к лнцоу. нн҃ѣ убо разумѣваѫ. якоже и познань бнхь.

Плътьскн анг҃ль. прр҃къ крнпнда. вторн пр҃уѣ. прншествнѫ хв҃а. нлнѣ славнн. свнше послань. елнсеѡвн дарн и недѫгн ѡгонѫ. и проказенѫ ѡунщаѫ. тѣмже и мн вѣрно утѫще тоунта цальбн.

По рукописи.

Октоихъ Андр. Попова.

Оба юса, а отчасти полугласныя, и въ подлинникѣ выражаются знакомъ ѧ.

I. Не вьста вьѣ роженн женьстѣмь: болен тѣ҃ пруе дроуже хв҃ь: тѣже та мѧ҃ стр҃тен монхь сѣѧзн разрѣшн: ѡ мька вѣуннхь: нзьбавн мѧ вѣрно любовна та велнуле: Лютое испнта... грозно мѧ҃ннне прѣстонть: уто лѣннши са дш҃е моѫ ѡкаланѫ: сь прѣ дверехь: а тн неготова сѧ҃зн (п)ролнваѫщн прнпанн прнлежно влцѣ и гоу: да тебе не ѡсьднть. Исцѣли дш҃а моѫ ѡканьѧ: сруе оуѧзвено: зланн дѣли сластьмн не помннан яко моѫ золь: нь мѧваѫ твонмн хѣ҃ и стр҃тотрьпеца пкщн вѣунѣи спобн м(є): Моѫ сблазьнн потрѣби: единѫ прѣнмащнѫ: яко мт҃н ненсуетанья безнь мѧ҃осрнѫ сь пр҃ркн уст҃ѫ: сь апли мѧ҃щн хр҃а та бо единьѧ нмащє пом(о)шнницѧ н прнбѣжнще гже уст҃ѫ.

II. Ѡбьременени прегрешеннемь ѡбъреваемн прнпадаемь тн гже. улк҃юбню тн. прнмн покьлонене коленоу. н рякоу въздѣанне прнмн рнданне сруа. и плауь ѡу҃ню. помнлоун як мнлра. мѧ҃остнва рожашн га бце непороунаѫ. велнкна ра(н) твоѫ мт҃н. Тн роженаго нс тебе (сна)

оүзрє копнємь бодома (ср)це тн прободеса. прєў(т)ам н непороүнам. үюдєщ(н) са гл҃аше. үто тн вьзьда(мь) үадо ли кь закономрєс(та)п... Не може слово зем(ьноє н а)знкь двнце. достонно [та хва]лнтн. нс тебє бо бе семе[нє] жнзьнодавець х҃ь [вьпло]тнтнса нзволн. нн ѡвръзн мене ѡ твоє(го) лнца: камо нда ѡ твоєго л(н)ца разьвєн тебє. сп҃сенне мн ѡврестн. кьтоже ѡг҃на вєуьнаго нзьметь ма аще не тн гже. кь сн҃оү бо дрьзновенне нмашн. еднна пр҃үнстам. єгоже мл҃н гже простнтн ма ѡ г(р)єхь. бце непороүьнам велнкна ради твоа ма҃тн.

По рукописи.

Троянская притча.

Надстрочныя буквы подлинника внесены въ строку, а недостающія буквы добавлены въ скобкахъ.

Гл. II. Н градѣхѫ на прѣжде трн внлы н пророүнца н обрѣтошѫ онѫ златѫа аблъкѫ н проүьтошѫ на нен она словеса, нже глаголахѫ: коа єсть нанлѣпа ѡт(ъ) васъ трнхъ сестрѣнницъ, тон бѫдн сна златаа аблъка. н раскарашѫ са онома ради аблъкы, н позвахѫ са въ трожѫ прѣд(ъ) тебоха бога н прѣдъ нпнтера пророка. н сташѫ прѣд(ъ) нима н вьпросншѫ нхъ н рекошѫ: коа єст(ь) ѡт(ъ) нас(ъ) нанлѣпа, тон данте снѫ аблъкѫ н реүє нмъ тебохъ богъ н нпнтеръ прор(о)къ: госпождѫ, нє можемь вамъ ѡ семъ сѫдптъ, нѫ пондѣте тамо на опать прѣд(ъ) парнжа пастыревнунца: тамо са є обрѣло, н тамо да са н расѫдптъ. н възкратншѫ са ѡт(ъ) троа н дондошѫ прѣдъ парнжа пастыревнунца н рекошѫ емоү: господнне, обрѣтохмы снѫ златѫа аблъкѫ въ ѡвощнницн пелеша кралѣ н проүьтохмы на нен книжнних(ъ) словесъ, н снко скаүоүетъ: коа єсть ѡт(ъ) нас(ъ) лѣпшаа, тон бѫдн сна златаа аблъка; да повѣждъ нам(ъ), коа єст(ь) ѡт(ъ) нас(ъ) нанлѣпшаа; тон пророүнцн даждь снѫ аблъкѫ златѫа. н реүє нмь парнжь пастыревнунць: пондѣте госпождѫ н съвлѣцѣте са, зане бѣше на нних(ъ) бисерне н злато н драгоє каменне н свнлна роүха, н пондошѫ вь овощнникъ пелеша кралѣ н съвлѣкше са прндошѫ в рнзах(ъ) прѣд(ъ) него н наүать юнаа говорнтн парнжоү: прнсѫдн мнѣ снѫ златѫа аблъкѫ н повѣждь мене нанлѣпшѫ, н областна єсмъ богатьствомъ, да нє бѫдет(ъ) үловѣкъ побогать ѡт(ъ) тебє н пакы втора велѣше госпождa, єнже нма палешь, реүє парнжоү: прнсѫдн мнѣ снѫ златѫа аблъкѫ н повѣждь мене полѣпшѫа, н областна єсмъ внтежьствомь, да нє бѫдетъ храбрѣнша внтеза ѡт(ъ) тебє. н пакы трет҃їа реүє, єнже нма веноүша госпождa, парнжоү пастыревную: прнсѫдн снѫ златѫа

аблѣкѫ и повѣждь мене напѣпшѫа, областна бо есмь любовнѫ, да ти дамъ добрѫа любовь, да та любовна имать добрыѫ господа, и да ти дамъ добрѫа господѫ еленѫ, царицѫ гр(ъ)у(ь)скѫа, менелаоуша ц(а)рѣ женѫ, коа є напѣпѣнша вь всѣх(ъ) грѣцѣхъ, какото ѫ си и пръвое уюлъ.

Гл. IV. И оувѣдѣвъ то менелае царь и изыде противѫ емѹ далеуе и цѣлова его, и реуе емоу алеѯандръ фарнѫ(ъ): ѡ господине царю, да ѹвѣст(ь) цар(ь)ство ти, азь не пріндох(ъ) слоужити тебѣ злата ради или сребра, ни на нномъ добытцѣ. нѫ да вида, коа ест(ь) уьсть на твоемъ дворѣ или коа довол(ь) на уьсти двора ц(а)р(ь)ства ти. и слышавъ то менелае царь и обвесели са ср(ъдь)цемь и пожтъ его вьведе вь полатѫ ц(а)р(ь)скѫа къ еленѣ царици и сѣдше на еднпон трапезѣ и пиахѫ уръвлена вина тринлѣна изь еднѫ ушѫ менелаоуша царь и алеѯандръ фарнѭь и елена царица, и потомь егда прнемахѫ оуброусъ и омываннцѫ ѡт(ъ) стола, тогда написоваллше алеѯандръ фарнѭь уръкенѣм(ь) вниомь на бѣломъ оуброусѣ и тако говорѣше: елено царице, люби ма да та люба и елина царѣца оумѣаше книгѫ, а менелае не познаваллше ни слова. и вь еднь д(ь)нъ призва елена ц(а)р(н)ца алеѯандра къ полатѫ и реуе емоу тихымн бесѣдамн: ѡ алеѯандре фарнѫоу, оставн дръзость своѫ ѡт(ъ) мене, аще бо оувѣсть господинь мон менелае царь, то хощет(ъ) та оуморнти злѣ, и реуе ѥн алеѯандръ: ѡ госпоѫде моа елено, да вѣсн: о моѥн слоужбѣ нѣст(ь) нпъ оброкъ, нѫ ми есн ты оброкъ. да господе моа елено готовъ есмъ прнѫти мѫкы, нежели длъго мѫунмъ бѫдѫ по твоѥн лѣпотѣ. и реуе емѹ елена ц(а)р(н)ца: ѡ алеѯандре, не оставлѣмъ тебе вь крнвнне, нѫ ѥст(ь) подобно рещи таковомоу внтеѯоу, кон видитъ селикѫ лѣпотѫ и любитъ.

Гл. V. И прнде напрѣд(ъ) аѫкшь шоломоннуевь с(ы)нъ съ. Ѧ. катръгы на помощь менє(ла)оушоу ц(а)рю беѯъ заповѣдн, и потомь пріндє паламндешь, прндиуевъ с(ы)нъ съ. Ѧ. корабли беѯ заповѣдн. и по снх(ъ) бѣше єдин(ъ) уловѣкъ мѫдръ, оурекшешь нменемъ, лартѣшевнуь с(ы)нъ. и оувѣдѣ то и створи са бѣсенъ и науа пѣськъ орати а соль сѣати, да са толнко не прнуастнть тронскон крѣвн. и бѣше дроугын уловѣкъ мѫдръ, нменемъ паламедежно, пріндиуевъ с(ы)нъ, нже пристѫпивъ реуе царема: вь истнпѫ є оурекшншь мѫдръ уловѣкъ и ѡт(ъ) мѣтает(ъ) са таковоѫ хытростнѫ, да са не прнуастнть тронскон крѣвн. да поусти да връгѫтъ с(ы)на его прѣд(ъ). оралом(ъ), да аще бѫдетъ бѣсенъ, то прѣорат(ъ) сн цѣтъ с(ы)на; аще ли нѣст(ь) бѣсенъ, то съставнтъ сн цѣтъ воловы не ѡрати. и поустнста оба ц(а)рѣ аѫкша соломоннуа, и оухыти моу с(ы)на и повръже го прѣдъ ралом и оурекшншъ съставн воловы не ѡрати, и поведе го нанѫкшншь прѣд(ъ) оба ц(а)рѣ и реуе оурекшншь къ ц(а)ремъ, волна(ъ) бнх(ъ) тнцат(н) съ бѣсным псомъ по свѣтоу за .Г. лѣта, нежели видѣтн тронскыѫ крѣке, колнка цѣтъ бытн за еленѫ ц(а)рнцѫ.

Гл. V. И озлоби са менелае ц(а)рь велми и прѣзка попа калкаша и въпроси его глаголѧ: по уто быст(ь) се, и хощемъ погынѫти къ отоцѣ семь? и рече емоу попъ калкашъ: оубие са витези обрѣтше кошоутѫ вилы пронунцѫ фелешѫ госпождѫ, и прогнѣвала са е на них(ъ) и поустила е влъны на море да погѫбить вса грѣуьскыѫ корабла: а тнезн витезн сѫтъ агамена ц(а)рѣ, иже погоубишѫ кошоутѫ фелешѫ госпождѫ, и тако велнтъ: доколѣ ми не бѫдет(ъ) дъщи агамена ц(а)рѣ цвѣтаны госпождѫ прѣлѣпыѫ, не хощѫ нхъ поустнти. и слыша то менелае ц(а)рь и сказа братѹ своемоу агаменоу ц(а)рю. и оувѣдѣвь агаменъ озлоби са велми, и не смѣаше нн еднъ пріѣстѫпнти витезъ к немоу, зане бѣ гнѣвен(ъ). и пристѫпн к немоу еднъ уловѣкъ нан-мъдръ вь всѣх(ъ) грѣцѣх(ъ), именемь зрекшь, и рече: о ц(а)рю господине, оставн гнѣвъ свон и поустн за своѫ дъщере цвѣтаны госпождѫ и подан ѫ за ѡны кошоуты, понеже сн пошелъ съ братомъ своимъ, да найдешь у(ь)сть, а срамотѫ да оставншь, и кон са са двигнѫле грѣцкыѫ воєводы, да сне себѣ сѫть наншле съмрѣть, а тебѣ срамотѫ, и наншло са е много госпождь вь вдовичьство, аще толнко не поустншь за своѫ дъщерь.

Гл. VI. И оувѣдѣ то аоннеша госпожда и донде на фарнѫа алеѯандра и нача са каратн сь нимъ и рече: ѡ алеѯандре, помѣнн тозн, егда азь теуах(ъ) сконма босама ногама по морскомоу остромоу пѣскоу бес покрывала нс твоего плавогрнвѣстого прѹсца, и рѣх(ъ) тн: алеѯандре фарнѫѕ, ннне ма любншь, а потомъ прїдет(ъ) врѣма, како ма хощешь оставнтн, и ты са мнѣ клънѣше: не цѫ тебе оставнтн, егы лн та ѡстава, тогы сназн рѣка да потеуе вьспать. тогы вьза еленѫ ц(а)рнцѫ, а мене есн оставнлъ. да се хощет(ъ) са ем ради велнка кръвъ пролнатн под(ъ) троѫ, и мнозн погыбнѫт(ъ). а егы ты ндѣше въ грѣкы на дворбѫ менелаоу ц(а)рю, тогы са аз(ъ) молѣхъ мор(ь)скон внлѣ, да оуставнтъ мор(ь)скыѫ вльны, да ты ндешн съ веселемь ср(ѣ)д(ь)цемъ. а когы бнх(ъ) внделла пожа(ъ) сн еленѫ ц(а)рнцѫ и ндешь, то пакы змолнла бнх(ъ) внлѫ, та бнхѫ твон корабле потонѫле.

Гл. VII. И слышавь то оурекшешь и заложн своѫ главѫ на сраѫ и створи ременнемъ стльбѫ и завръже а и влѣзе ношна вь троѫ дело на стража на высокомь кастели и вьза образь мннѣрве госпождѫ и донде на тронскаа врата, на нх(ъ) бѣ рендешь кралъ и оубнст(ъ) его, и нзведе бѣлого фарнѫа рендеша кралѣ и донде вь грѣускын станъ съ великоѫ уѣстна и вьзвелншѫ с(а) оба царѣ и вса воєводы и оурѡве гр(ъ)ц(ь)стн и поустншѫ нанѫкша да нщет(ъ) ацнлеша и нска его вь мнозѣхъ мѣстѣх(ъ) и отоцѣх(ъ) и градѣхъ и не може го нанти и донде на еднъ ѡт(ъ) оток(ъ) лѣпъ и красенъ велми, кон са зовѣше колкаднновь оток(ъ), и вь томъ отоцѣ бѣше пиргос(ъ) красень и вь томъ пирѕѣ бѣше краль и ѵ того бѣ кралѣ .ē. дъщерїн и .s̄. ацнлешъ.

Гл. VIII. И даде моу, ектороу, своего златого меча и рече моу: опаши са сь златымь мечемъ по оружию своемоу, да егда идеши на ръвань, да азъ от(ъ) тебе не погынж, а ты отъ(ъ) мене. и понде екторъ въ трож и пришедъ рече братоу своемоу алеѯандроу фарижоу: не тебе ради ли придє брань сна на трож, и азъ тебе ради кръвь свож проливамъ, а ты не хощеши никогы съ множ изыти на ръвань; и рече понти, да єгы ста за оутра и направи са алеѯандръ и понде на брань.

Гл. IX. И оубн екторъ патроколоуша и привазя єго фарижа єго къ опашн и поклъче єго въ трож и радоуаше са, мнѧ како ацилеша оубн. видѣвъ то ацилешь и жалостенъ быст(ь) велми и поусти матери своєи тетнши господи въ елины и рече ей: допоусти ми онаквози оружие, каквото ми бѣ и прѣжде дала. аще ли ми не даси, да понесѫ щж мож главж голж под(ъ) тронскын sнздь и к томоу мене не видиши.

По изданіямъ Миклошича и проф. Богдана.

Копривщицкій Дамаскинъ XVII в.

I. И напоконь по съмр̀ть Гедеѡнва, бѣше нѣкои чл̀кь отъ село Сараи името мѫ, отъ плѣмє даново, и името мѫ Манѡє. И жената негова бѣше неплодна и не раждаше. И ѡрхг̑гль сѣ Михаиль гави на жената мѫ и рече ей: ты си неплодна и нѣси еднакь родила, ами щешь отъ сего да родишь сна, ами се чювали отъ сега да не піешь ни вино ни рекіа; и отрочето, что щешь да го родишь, врьснач̀ь да не ѫгѫдишь на негована глава, оти є даровано отъ бога, защо ще да бѫде цр̀ь надь евреете. И поиде оназы жена и наиде мѫжа своего и рече мѫ: сѣдѣхъ си дѣска азь дома сн, и доиде нѣкой мѫжь млад̀ь свѣты, и погледь имаше като агг̑лскы, и попитахь го за името мѫ, и не ще да мы каже, тькмо мы рече: щешь да родишь сна, и вино да не піешь, и врснач̀ь да сѣ не ѫгѫди на негована глава. И помли се тогази Манѡє Богѫ и рече: млю ти се Гн̄ бж̄е мои, покажи мы оногова чл̀ка да го видым кси є и да ны навчы что да стор̀ым на онова отроче, кога се роды. И послѫша бг̑ь Манса и пак архистратигь Михаиль гави се на жената Манѡева, с(ѣ)дѣше си на селото. И оназы жена тече скоро и наиде мѫжатого сы, и рече мѫ пакь ми сѣ гави онзы вчерашныи мѫжь; ами течы скоро да го видиш. И тече Манѡє и наиде агг̑латого и рече мѫ: ти ли си гспдине мои дето си сѣ гавиль на моата жена? И рече архг̑гль Михаиль: азе смь. И рече мѫ Манѡє: что зарачашь да сториме на отрочето кога се роди? Рече агг̑гль: что съмь казаль на жената ты, това да се чюва; така и дѣтето вино и рақіа да нѣ піѣ и сичко нечисто да не гадѣ и да си не врсне главата.

II. И по сьмрѣть Дарiе цр҃а прiиѥ цр҃ство Кyрь и тамо ѹ Вавyлóнѣ имáше нѣкои звѣрь гóлѣм и сúчкы вавyлонáне почúтаха го кáто бога. И рече Кyрь цр҃ь Данiилѹ: поклóни се и ты томѹзи богѹ. И рече мѹ Данiйль: азь цр҃ѹ кланямú се бóгѹ что є сътвориль нб҃о и землю, ами дaи мú влáсть да ѹбiю тогозы звѣра без орѹжiе нúкакво. И рече мѹ цр҃ь: сторú что щѣшь. Тогáзы ѹзе Данiиль смолѹ и лой и кóсмы и ѹмéси тѣхь и стóри гы кото прѣсúци мáлки в҃i. и тѹри гы вь ѹстáта звѣрѹтомѹ. И тóга час расипа се онзи звѣрь, и вавyлóнскыте людiе кáто видѣха, че ѹвы Данiиль бóгатóго им, разгнѣвáха се тврúдѣ и тéкоха сúчките на Кyра цр҃а и рекоха мѹ: дáи нам Данiила да гò ѹбiемь, и áко го нѐ дáвашь, тебѐ щем на оґнь изгорú. И цр҃ь нѐ има что да стóри, ами им прѣдáде Данiила. И тамо ѹ грáдѣ Вавyлóнѣ имашѐ трáпь гóлѣм, и вáтрѣ имаше сéдмь львóве. И тамо ѹмéтньха Данiила, и прѣвы ѹ онзы рóвь ѕ. дни. И ѐ онова врѣмє бѣше прр҃кь Аввакѹм вь Iерслмь, и бѣше врѣмє жьтвá. И ѹготви Аввакѹмь сóчиво варéно да отнесѐ на жьтваре на селото свóе и ѹзе и хлѣбь. И като отхóждаше при жьтваретє, ѹсрѣтє го архґгль Михаúль на пѹть и рече мѹ: това частiѐ занеси прр҃кѹ Данiилѹ ѹ Вавúлонь, дето є тѹрєнь ѹ трапь при львовете, и дáи нéмѹ да гаде, защо є глáдень тврѣдѣ. И рече мѹ Аввáкум: гспдине мой, азь Вавyлóна нѐ знáю на кыдé є, и трáпа на львовете нѐ знáю нúкакь. Тогáзи го грáбнь архґгль Михаúль за врьх главта мѹ и занесѐ го ѹ Вавyлóнь ѹ онзы трáпь при львóвете и повúка го Аввакѹмь и рече: Данiиле, Данiиле, прiимú това частiе, дéто ти го послá Богь. И рече Данiиль: или ме помѣнѹ бóгь и ме нѐ є остáвиль да ѹмрѹ. И стáна и гаде до сúтость. И архґгль Михаúль пак грáбна прр҃ка Аввакѹма и донéсе го вь Iерслмь, дето є в҃i дны далéчь Вавyлонь отъ Iерслимь. И когá занéсе варивóто на жьтвáретє, бѣше еднáкь топло. И наѹтрѣ поидѐ цр҃ь и извáди Данiила отъ рóва жúвь непочекúть. А дето бѣха Данiила вьмéтньлє, тѹры тѣхь цр҃ь ѹ онзи рóвь и изѣдоха гы львовете досѹщь, и така погынаха.

III. И вь врѣмє онова, когá бѣше бл҃гочьстивыи цр҃ь Михаúль и маика мѹ Ѳеодóра цáрица ѹ Цр҃иград, бѣше нѣкои инóкь, Маркiáнь именóто мѹ, на монастирь архґгла Михаила, что се зовѐ Свсевiò вътрѐ ѹ Цр҃иградъ. И тóизи калоєрь Маркiáнь, когá се нѣкогы разволѣше, врáча нѐ ищѣше нúкакь, или нѣкое бúлiе да се цѣрѹва, ами поидѐше и припáднѣше прѣд икс҃ната архґглю Михаúлѹ и оздравѣше. И така чúнѣше сѣкогы. И въ единь дúнь разболѣ се тврьдѣ; и, като си чúнѣше, припáде

пáкь прѣд икóната архгглъ Миханлъ ищѐ помóщь. И архгглъ Михаíль нѐ послýша го да мъ дадѐ здрáвіе, амѝ го остáви да го искýси. И тогази доидóха рóднина тóговы и рѐкоха мъ да мъ довѐдѫть врáча, да го исцѣлы, а тóи гы не послýша и никакь не дáваше да йдъ на врача. И тіе поидóха скрúшом, да нѐ знае Маркіáнь, на єдногò врáча, и онзи врáчь дадѐ имь что се зове ипоѳѐта и рече им: когà заспѝ Маркіáнь, а вы̀е тогáзи го оставѣте на нѥго. И ѫзеха онова̀ бы̀ліе рóднината Маркіáновы, и остáвиха мъ го под вьзглáвницѫ, и чáкать да заспѝ да го остáвѣть на нѥ́го. И прѣз тѣзи нóщь заспáха сúчките, а Маркіáнь нѐ заспà. Амѝ като лежáше и глѐдаше, видѣ архгглà Михаила, като чѐ исхóди из олтарь цр҃ковныи и съ̀ нѥ́го два млáды момкà, крáсны̀ и дúвны̀ и доидоха при вьзглáвіето Маркіáново и поискаха и наидóха товá бы̀ліе, ипоѳѐта. И рече архгглъ Михаíль Маркіáнъ: что є товà. И рече Маркіáй: нѐ знам о архгглѐ. И рече архгглъ Михаíль на онiа двà та агглà, вѣзмѣте това ипоѳѐто и занѐсте го врачѫтомъ что го є напрáвиль и оставѣте мъ го на главà та. И онiа двà та ѫзéха го, и излѣзоха из̀ цр҃квата. И архгглъ самѝси ѫзѐ мáсло отъ кандило, что є прѣд нѥговата икóна, и помáза Маркіáна, и тоя час исцѣлѣ и стань здравь и слáвѣше Бóга. И по полѫ́ночь отидѐ сщ҃ѐнникь цр҃кóвны да пòе ѫтрьнѭ по обычаю и наидѐ Маркіáна здрéва, и каза мъ Маркіáнь, что видѣ и что мъ рече архгглъ. И когà съвр҃ши ѫтрьнюю сщ҃ѐнникъ и поидѐ ѫ оногóзи врáча и наидѐ го чѐ съ разболѣль злѣ и каза̀ мъ сщ҃ѐнникь за Маркіана, какь є видѣль архгглà Михаíла и что му є рѐкль за бы̀лiето. Тогáзи като чю товà чю́до онзы врáчь, стань и заведоха го двама дрѫжещь до ц҃квата стмъ архгглъ Михаíлъ, и прѣбы тамо єдúнь днь лежа, и оздравѣ. И като бы̀ здравь, векѥ си неврань домà си, амѝ се покалóеры и что имаше сúчкото дадѐ на цр҃квата. И тòи тамо и остà.

По изд. проф. Милетича.

Трѣвненскій Дамаскинъ XVIII в.

Пазѣте са брáтіѫ и врьдѣте се чѐ є вльхватà мѐждò насъ и щѐ да нѝ плѣнѝ и да ни измáми, сѝ рѣчь вльхвата є дiáволь на тóзи свѣтъ. Чю́вайте православни христiáне и вѣрѫвайте, да сѐ не измáмѣме на таквáзи рáбота. Имаше на єдно мѣсто двà калѫгере сúрѣчь двáма пѫщинѣци. Трьгнà єдúнать калѫгерь прѣзь месúрь, да пройде свѣтáть. Като йде прѣзь месирь чє видѣ мѫмà йдолскимъ попъ и залюби м; и отидѐ тà рéче баши и попѫтѫмь: дáи ми дьщерѣ си за женà. И попáт мъ

рéче: „ни ща ти а̀ дава, дв҃ри ни пи́тамь Бг҃а моéго“, и отидѐ да го̀ пи́та и рéче димóнъ: еди́нь калѹгѣ́рь дв҃дѐ да мѝ йще дьщерѣ́та за жена̀, далѝ да мъ̀ а̀ да́мь, илѝ да а̀ нида́мь? Димо́й мъ̀ рéче: ако̀ са̀ отричѐ отъ бг҃а сѝ своéго и отъ кращéнiето си калѹгѣ́рьское, щото са̀ ѐ кр҃стиль, че мъ̀ а̀ дай. Отидѐ по́патъ да пи́та калѹгѣ́ратокь и рéче мъ̀: отри́чашь ли са отъ бг҃а своéго и отъ кр҃щéнiето си калѹгѣ́рское? И калѹгѣ́ратъ̀ мъ̀ са врéче да сѐ отричѐ. И видѣ́ дх҃ъ с҃ты катѹ го́лубь излѣ́зе изь ѹста́та мъ̀ и бѣ́жа̀ на нѣ́бето,—това̀ бѣ́ше кр҃щенiето. И по́пать отидѐ та ка́за димо́нъ и рéче мъ̀: калѹгѣ́ратъ̀ са отрéче отъ сво́ята си вѣ́ра и прѣ́ста̀на на на̀шата вѣ́ра. Тогѝзи мъ̀ рéче димо́нь: ни дѣ́и си да́ва тво́мта дьщерѣ́ немѹ за жена̀: нѝ го ѐ оста́виль не́говь г҃дь и о́ще мъ̀ пома́га. И отидѐ по́пать и рéче калѹгѣ́ротъмь: нѝ ща сѝ да́ва дьщерѣ́та тебѣ́ за жена̀, оти ѐ г҃дь и о́ще сьс тебѣ́ и пома́га ти и ни ѐ отстъпиль отъ тебѣ́. Кога̀ чѹ тѹ́и калѹгѣ́рать, а то́и си рéче сéбѣ си: ко́лкѹ дв҃рина мѝ сто́ри г҃дь! азь грѣ́шни са отрéкохъ отъ не́го и отъ кращéнiето и отъ калѹгѣ́рството, а дв҃рѝ г҃дь и о́ще мѝ пома́га. Рéче така̀ и трьгна̀ та сѝ отидѐ па́кь вь пѹстината̀, оидѐ па́кь вьз҃ онога́зи ста́рца калѹгѣ́ра и зѐ да мъ̀ ка́зва̀ какъ ѐ сто́риль и какь ѐ па́тиль, ка́за мъ̀ сето. А ста́рицатъ̀ мъ̀ рéче: сѣ́дѝ чéдо сьс мéне тѹ́ка въ тѣ́зи пещера̀ и да по́стимъ г҃ нѣ́дли ка́та дéнь и а́зь така̀ да сѐ мо́лѧ бг҃ѹ за тебѣ́. Чѹ́вайте правосла́вны хр҃стiа́не и вѣ́рѹваите, какь сѐ мо́ле челѣ́кь еди́нь за дрѹ́ги.

По изд. преф. Милетича.

Свищовскiй Дамаскинъ 1753 г.

Тъ́и ети писано вь пентикостарю на еди́нь пѣ́тѹкь пендесѣ́тъчнiи: на Цариградь имаши еди́нь мѫ́жь благочестивь и милостивь твьрдѫ̀ добродѣ́телень, името мъ̀ бѣ́ше Леонь; ради добрини́те не́гови стана царь отъ Бога. Ала когитъ̀ бѣ́ вои́нь, трьгна да йдѝ вь пѹстинѫ̀ и тамь дето вьрвéши ис-пѣ́ть, ви́дѣ едного̀ слѣ́пца—обра́зѹть мъ̀ свѣ́теши като̀ сл҃нце, ала вéши тѣ́рдѫ̀ жединъ, и като̀ г҃ѹ видѫ̀ Леонь, дѹмилѫ̀ мъ̀ твьрдѫ̀. И фа́ти г҃ѹ за рáкта и тъ́рсѧши вода́ да го̀ напо́й. И та́мь, като̀ вьрвѣ́ха па́дна слѣпецъ̀ и ни мо́жеши веки да вървѝ отъ мно́го жеднина́. А Леонѝ като̀ видѫ̀ чи ни мо́жи да вьрвѝ, трьгна самси́ да тъ́рси вода́, дано̀ намéри да напоѝ слѣ́пцатъ̀к и ниможа́ да намéри; оскърбѫ̀ Леонь оти щéши да ѹмре́ слѣпецъ̀ оть жеднина́ и пак флéзи Леонь ѹ пѹстинѫ̀ дано тамь намéри, чѹ глась отъ невидимо, и рéчи мъ̀: не оскърбѝ се о Леоне, éто водáта тѹ́ка близъ̀, éти и напоѝ слѣпцатъ̀к и мъ̀ омѝи очи́те да познае

моѧта сила. А ти подирь малко врѣме щеш да бѣдешь царь. И да ми направишь на твѣй мѣсто црква, оти ази ща да бѣда ф нем, и които додать на молва ради помощь, щать намерать дшвспасеніе и телесно здравіе. Твѣ като чѵ Леонь, растрепер са твѣрдѧ и пак са возрадѵва, оти намери три дарви отъ Бога, пристѣпи понапрет три стапѵнки и намери единь трапь пьлнь сѣ вода; тогизи напой слѣпцатѵкь, и тои са напи и по рѣчьта престїм вѣци оми мѵ и очите, и тѵтакси прогледа. О чѵдо голѣмо! колко ли радость и било тогись, дето от рвень беши слѣпь, а на подирѧ прогледа. Подирь малко време додн Леонь на достоинство црство и направи една черкова чѵдна на мѣстото, щото намери водата чѵдотворна на име престіе вѣци и прсно двн Маріе, и повелѧ царь да са нарича водата живи пріемни источникь, защотѵ бѣ дарь истенцки.

Въ врѣме егда цртвова премѵдрї Леонь, имаши подрѵжница твърдѧ добродѣтелна, името и бѣше Ѳеофанѵ. Докьтъ ни беши са преставила стаѧ, падна царю ѵ болесть тешка и неисцѣленна, толкось дето съвраха ѿ редомь врачѵви да го исцѣлѧть. Ала ниможа ни единь врачь да го исцѣли. Доди сиромстната недельа и толкось го натисна болесть, колкото сичкіи врачѵви рекѵха на царицата да наготви щото трѣвѵва ради цртвкь. Тогизи блажена Ѳеофана като видѣ ѿ землни врачѵви нема ни една помощь, притече на небнаго и ѵтиди на црката неина черкова и затвори вратата черковни и падна пред иксната престїи вѣци. сѣ слзи плачеши и молеши са дано мѵ даде малко дине, зам да постави црѧ на мѣсто негово Костандина сна своего замь да ни стани напоконь нѣкоѧ мьлва ради црѧ, тѵи като са молѧши землна црца на небесната ради землна црѧ, чѵ гла ѿ невидимо и рече и: не плачи, о Ѳеофано, дне ще да доди исцѣленіетѵ да исцѣли мьжь твои. Тѵи като чѵ стаѧ и разрадѵва са твърдѧ, и оутиди при цртвкь сѣ голѣма радость. Видѧ цртвкь като бире душа и врачѵвите стоѧть и чакать, коги да почини, а тїи да го погрибьть. Оти бѣха разѵмѣли, каквотѵ и дѵ сеги имать ѵбичай, врачѵвите да пѵфацїа на рькьта, и тѵй като гѵ дьржаха за рькьта, рече Ѳеофана: оставѣти гѵ оти сегичкѵ ще да доде врачь да гѵ исцѣли.

По изд. проф. Милетича.

Словарь.

Ага́ *с. ж.* турецк. титулъ „господинъ“.
а́гне *с. с.* ягненокъ.
а́гнешки *пр.* ягня́чій; барашковый.
а́зи, азъ *мѣст.* я.
а́ко *союзъ* если; -ли (въ косв. вопросѣ).
ала́ *союзъ* но.
алъ́шъ-вери́шъ *с. м.* торговля; барышъ (шутл.).
ама́, ами́ *союзъ* но; въ вопр. а.
антери́я *с. ж.* родъ одежды съ широкими рукавами.
апо́столъ *с. м.* idem; эмиссаръ.
арами́я *с. м., см.* харамия.
арбана́с(чен)инъ *с. м.* албанецъ.
арнау́тинъ *с. м.* албанецъ.
Арнаутлъ́къ *с. м.* Албанія.
арнау́тски *пр.* албанскій.
аскеръ *с. м.* войско.
Ба́ба *с. ж.* ба́бичка *ум.*, старая женщина.
бабаи́тинъ *с. м., см.* юнакъ.
ба́венъ, -вна *пр.* медленный.
ба́вя *гл. нес.* забавлять,—се: пребывать; медлить.
ба́е, ба́й, ба́йно, ба́йо *с. м.* обращеніе къ старшему брату; обр. невѣсты къ жениху; „дядя“.
ба́йовъ, ба́ювъ *пр. притяж. отъ* байо: „родной“ въ ласковомъ обращеніи къ ребенку, ср. маминъ, какинъ, дѣдовъ.
байракта́рь *с. м.* знаменосецъ.
байра́къ *с. м.* знамя.
банавре́къ *см.* беневрекъ.
ба́ре, ба́ремъ, баръ *част.* по крайней мѣрѣ, хотя бы.
бару́тъ *с. м.* порохъ.
басъ *с. м.* пари́ (закладъ).
бачи́я *с. ж.* овечій загонъ.
баща́ *с. м.* отецъ.
ба́щинъ *пр.* отцовъ; отцовскій.
бе *част.*: „что“ въ вопросахъ послѣ др. частицъ (а, да).
бѣ́гамъ, бѣ́гахъ *гл. нес.* бѣжать.
безбро́енъ, - о́йна *пр.* безчисленный.
безро́денъ, -дна *пр.* безплодный.
безче́стие *с. с.* безчестность; обезчещеніе.
бѣ́лѣгъ *с. м.* знакъ.
бѣлѣ́жка *с. ж.* значекъ, замѣтка; замѣчаніе.
бѣлотрѣ́тка *с. ж.* названіе птицы: каменка.
беля́ *с. ж.* бѣда.
беневре́къ *с. м.* названіе камашъ изъ сукна „аба́“.
бера́, брахъ *гл. нес.* собираю.
бѣси́ло *с. с.* висѣлица.
бѣснѣ́я *гл. нес.* бѣситься; неистовствовать.
бѣхъ *imperf., см.* съмъ.
бешли́къ *с. м.* назв. монеты: 5 піастровъ=франкъ.

бѝвамъ *гл. нес.* становиться, бѝва: „хорошо“, не бѝва: нельзя, какво́ бѝва: „что за бѣда“.

бѝлка *с. ж.* бѝле. *соб.* растеніе,

биля́ринъ, -е́ринъ *с. м.* знахарь,

бѝрникъ *с. м.* сборщикъ податей.

бѝсеръ *с. м.* жемчужина; жемчугъ.

бѝтка *с. ж.* битва, сраженіе.

благодаря́ *гл. нес.* благодарить, благодаре́н(и)е: благодарю Васъ“; *нар.* благодаря.

блàгъ *пр.* благой, пріятный, добрый.

блазѐ *межд.* счастье! благо! слава!

блѣ́д(ен)ъ, -д(н)а *пр.* блѣдный.

блѣ́щя се *гл. нес.* „лупить глаза“; дѣлать гримасы (высовывать языкъ и т. п.).

блѝзу *нар.* близко; — до: *предл.* около.

блѝкамъ *гл, нес.* бить, клокотать; хлынуть.

блъ́гаринъ *с. м.*, блъ́гарче *ум.*, болгаринъ.

Блъга́рия *с. ж.* Болгарія.

блъгар'я *с. ж. соб.* болгаре, „нашъ братъ болгаринъ“; *син.* блъгарщина.

блъ́гарски *пр.* болгарскій, *нар.* (по) блъ́гарски: по болгарски.

блъгарщина́ *с. ж.* болгарская стихія; всякое ея проявленіе (національность, языкъ, обычай, отдѣльный предметъ).

блъ́скамъ *гл. нес.* толкать; бить.

блъха́ *с. ж.* блоха.

бодѝлъ *с. м.* бодѝле, бодли́ *мн.*, колючки.

боздога́нъ *с. м.* булава.

бо́ленъ, -лна *пр.* больной.

бо́ря се, -рихъ се *гл. нес.* бороться.

боси́лякъ *с. м.* базиликъ (ocimum basilicum), раст. и цвѣтокъ.

боста́нъ *с.* м. огородъ.

бо́ченъ, -чна *пр.* боковой.

боя́ се *гл. нес.* бояться.

бояджѝя *с. м.* красильщикъ.

бра́два *с. ж.* топоръ.

братъ *с. м.*, *мн.* бра́тя: братъ.

брѣгъ *с. м.* -гѣтъ, -гове́тѣ: берегъ.

бройни́ца броени́ца, *также мн.* -ци *с. ж.* четки.

брой, *с. м.* бро́ятъ, бро́йове: число.

бро́я *гл. нес.* считать.

бръ́замъ *гл. нес.* спѣшу.

бръзишкóмъ *нар.* торопливо.

бръзъ *пр.* быстрый; спѣшный.

бръ́мбаръ *с. м.* жукъ.

будала́ *с. ж.* глупый, болванъ, дурень.

бу́енъ, бу́йна *пр.* сильно проявляющійся (общ., о всѣхъ природныхъ явл.).

букаѝ *с. мн.* кандалы; путы.

бука́къ *с. м.* буковый лѣсъ.

бу́ковъ *пр.* буковый.

букъ *с. м.* букъ.

бу́лка *с. ж., ласк.* бу́лче: невѣста; „молодая“.

бу́ренъ *с. м.* бурьянъ.

бунту́вамъ *гл. нес.* бунтую; бушую.

бу́тамъ *гл. нес.*, бу́тна *св.* трогать, толкать.

бъбри́ца *с. м. ж.* болтунъ; говорунъ; краснобай.

бѫ́да, бѫ́дешъ *гл. св.* буду; стану.

бѫ́днина́ *с. ж.* будущность.

Ва́дя *гл. нес.* выводить *(общ.)*.

ва́рдя *гл. нес.* берегу, стерегу, охраняю.

вглѫ́бна *гл. св.* сдѣлать углубленіе.

вглъбнатина́ *с. ж.* углубленіе.

ведна́жь *нар.* однажды; одинъ разъ.

вéжди *с. ж. мн.* брови.
вéке *нар.* уже́, болѣе. *см.* вече.
вéкилъ *с. м.* полиц. и админ. представитель паши́ въ деревнѣ.
вели́къ *пр.* великій.
вѣ́р(у)вамъ *гл. нес.* вѣрить.
вѣ́стникъ *с. м.* газета.
вѣ́стя́вамъ се *гл. нес.* показываться.
вѣ́търъ *с. м. мн.* вѣ́тровé, вѣ́три́ща вѣ́тре: *ум.* вѣ́трéцъ: вѣ́теръ.
вѣ́трище *с. с.* вихрь.
вѣ́(х)тъ *пр.* старый; древній.
вéче *нар.* уже; болѣе, *сравн.* по́вéче: болѣе, долѣе, *прев.* на́йвече: всего болѣе; по б. ч.; въ большинствѣ случаевъ.
вéчерь *с. ж.*, вéчеръ *с. м.* вечеръ; *нар.* вечерьта́: этотъ вечеръ.
вечéрямъ *гл. нес.* ужинать.
вѣщъ *пр.* искусный.
в]зéма, в]зехъ *гл. св.* взять; начать.
в]зéмамъ, в]зи́мамъ *гл. нес.* брать.
ви́дя, ви́дѣхъ, ви́ждамъ *гл. нес.* видѣть; смотрѣть, ви́ди се: кажется.
ви́е, ви́й, ви *мѣст.* вы.
виждь *повел.* смотри, *част.* вотъ, вишъ, ви́ждь го: вотъ онъ (оно).
вий *см.* вие.
ви́к(в)амъ *гл. нес.*, ви́кна *одн.* звать; кричать.
викъ *с. м.*, ви́кътъ, викове́: крикъ.
ви́наги, ви́нъги *нар.* всегда.
ви́но *с. с.*, *ласк.* ви́нце, ви́нко: вино.
височина́ *с. ж.* высота.
ви́ся *гл. нес.* висѣть.
витло́ *с. с.* винтъ.
ви́шенъ, -шна *пр.* вышній; *діал.* высокій.
вирѣ́я, вирѣ́хъ *гл. нес.* развиваться (успѣшно *или* роскошно).
влади́ка, *мн.* -ци, *с. м.* епископъ.
влакъ *с. м.* поѣздъ.
Вла́шко *с. с.* Румынія.
вла́ча *гл. нес.* волочить.
влѣ́вамъ *гл. нес.*, *см.* влѣза.
влѣ́за, влѣ́зохъ *гл. св.*, вли́замъ, вла́зямъ *нес.* войти, входить.
влъкъ *с. м.* влъ́кътъ, влъ́ци: волкъ.
влъна́ *с. ж.* волна.
влъ́на *с. ж.* шерсть.
вмѣ́ся се, -сихъ се *гл. св.* вмѣшаться.
вовъ *діал.*, *см.* въ, въвъ.
воденица *с. ж.* вод. мельница.
воденича́р(ин)ъ *с. м.* мельникъ.
во́дя *гл. нес.* вести, водить.
воздѝхна *діал. см.* въздѝхна
войво́да *с. м.* атаманъ; воевода;
война́ *с. с.* война.
во́съкъ *с. м.* воскъ, черве́нъ— сургучъ.
во́щени́ца *с. ж.* восковая свѣча.
впи́я, впихъ *гл. св.* вперить.
вра́та *с. ж. или мн. ср.* ворота; дверь.
вра́чка *с. ж.* знахарка, колдунья.
вре́денъ, -дна *пр.* въ сплахъ; достоинъ.
вре́ме *с. с.* время; едно вре́ме когда-то, разъ; по едно—: какъто; вдругъ.
ври́чамъ]се *гл. нес.* обѣщаю]сь.
връво́лица *с. ж.* вереница.
връвь *с. ж.* веревка; снизка.
връвя́ *гл. нес.* идти.
връ́жа, връ́звамъ *гл. нес.* перевязывать (общ.).
връзъ *предл.*, *см.* връху.
врълу́вамъ *гл. нес.* свирѣпствовать.
врълъ *пр.* грозный.
връна се *гл. св.* вернуться.
връстни́къ *с. м.* сверстникъ.

врътокѫ́щникъ *с. м.* домовитый.
връха́, връша́, връше́я, *аор.* връши́хъ *гл. нес.* молотить.
връху, връхъ *предл.* на.
връхъ *с. м.* вершина.
връ̀щамъ[се *гл. нес.* возвращаю[сь.
вря́ *гл. нес.* кипѣть; испытывать броженіе, вре́лъ—кипе́лъ „тертый калачъ“; съмъ вре́лъ и кипе́лъ „собаку съѣлъ“; ни вре́ли ни кипе́ли „чепуха“.
в]се *нар.* всё; *союзъ* всё же.
в]сѣ́какъ *нар.* всячески.
в]сѣ́какъвъ, -ква *мѣст.* всяческій.
в]сѣ́ки, -ка *мѣст.* всякій.
в]сѣ́кога, -ги *нар.* всегда.
в]сѣ́кой *мѣст.* всякъ.
в]сѣ́кѫ̀дѣ *нар.* всюду; на —: повсюду; от —: отовсюду.
в]си́нца *мѣст.* мы всѣ, вы всѣ.
в]си́чкиятъ, -чка[та, -чко[то *мѣст.* весь, вся, все.
в]си́чко *нар.* всего; вси́чко-вси́чко: всего на всего.
всю́ду *нар.* idem.
всѫ́дѣ, всѫ́ду *нар.* всюду.
втеля́вамъ се *гл. нес.* прикидываться непонимающимъ; быть глупымъ.
втлъпя́вамъ *гл. нес.* внѣдряю.
втора́ча, -чихъ, *гл. сов.* вперить.
ву́ла *с. ж.* свидѣтельство, разрѣшающее бракъ; да́валъ за вула: выдавалъ записки для полученія свидѣтельства.
въ *предл.* въ.
въвъ *см.* въ.
въздѝвя *гл. св.* изумить.
въздѝшамъ *гл. нес.* вздыхать; дышать.
въздѝшка *с. ж.* вздохъ.
въздъ́хна *гл. одн.* вздохнуть.
въ̀зрастенъ, -тна *пр.* взрослый.
въ̀зъ *предл.* къ; на (куда?).
вѫ́нка *нар.* наружи; наружу.
вънъ *нар.* наружи.
въ̀зцаря́ се *гл. св.* воцариться.
вѫ́гленъ *с. м.* уголь.
вѫ́трѣ *нар.* внутрь, внутри; дома, вѫ́трѣ въ: въ *съ винит.* (срокъ), на вѫ́трѣ: въ глубь, отъ вѫ́трѣ: изнутри, по́-навѫ́трѣ: далѣе.
вѫ́трѣшенъ, -шна *пр.* внутренній.
вѫ́трѣшность *с. ж.* внутренняя часть.
Гадъ *с. м.* гадъ; насѣкомое.
га́зя, -зихъ *гл. нес.* идти въ бродъ: попирать.
га́ленъ, -лена *пр.* любимый; балованный.
га́ля *гл. нес.* лелѣять; ласкать.
где, де, дека *нар. вопр.* гдѣ?
г]дето *нар. относ.*, гдѣ.
гера́нъ *с. м.* колодецъ.
герда́нъ *с. м.* ожерелье.
ги *вин. мн. мѣст.* ихъ.
ги́здавъ *пр.* пригожій.
главня́ *с. ж.* головня; факелъ.
гла́денъ, -дна *пр.* голодный.
гласови́тъ *пр.* голосистый.
гла́съ, -сѣ́тъ *с. м. мн.* гласове́, -ве́тѣ голосъ.
гле́дамъ *гл. нес.* смотрѣть; стараться.
гле́денъ, -дна *пр.* относящійся къ зрѣнію;—то́чка: точка зрѣнія.
гле́дъ *с. м.* взглядъ.
гло́ба *с. ж.* пеня, штрафъ.
глобя́ *гл. нес.* облагать пеней.
глу́ма *с. ж.* шутка; насмѣшка.
глѣтамъ *гл. нес.* глотаю.
глъча́, -чахъ *гл. нес.* шумѣть; бранить, распекать.
го *мѣст. вин. ед.* его.
гове́да *с. ж.*, -до *с. с.* крупн. рогатый скотъ.

говóря *гл. нес.* говорить.
-годѣ *част.* -либо.
годени́къ *с. м.* женихъ.
годени́ца *с. ж.* невѣста.
годи́на *с. ж.*, годи́ница *ласк.* годъ.
голѣ́мъ *пр.* большой; великій.
гóня, -нихъ *гл. нес.* преслѣдовать, гнаться.
гора́ *с. ж.* лѣсъ.
гордѣ́я се *гл. нес.* гордиться.
гóрѣ *нар.* вверху, вверхъ, пóгорѣ: выше.
горѣказа́нъ *пр.* вышеизложенный.
гóренъ, -рна *пр.* верхній; высокій; вышеупомянутый.
горе́щъ *пр.* горячій.
гóрски *пр.* лѣсной.
горчи́въ *пр.* горькій.
горя́, горѣ́хъ *гл. нес.* горѣть.
гóря *гл. нес.* жечь.
господа́рь *с. м.* хозяинъ; владыка; государь.
Гóсподь *с. м.* Господь.
гóстенинъ *с. м.* посѣтитель.
гость *с. м. мн.* гóсте: гость, на́гости, -сте: въ гости.
гóтвя, -вихъ *гл. нес.* готовить.
гра́бна, -нахъ *гл. одн.* схватить; похитить.
гради́на *с. ж.* садъ.
градъ, -дѣ́тъ *с. м.*, -дове *мн.* городъ.
грѣ́хъ, -ѣтъ, *мн.* -хове, -ветѣ; грѣхъ.
грѣ́я, грѣхъ *гл. нес.* свѣтить; свѣтиться.
гри́вна *с. ж.* браслетъ; ободокъ.
гро́бъ *с. м.* могила; гробъ.
гро́зенъ, -зна *пр.* безобразный.
гро́зде *с. с.* виноградъ.
гроздъ *с. м.*, *мн.* гро́здове: гроздь.
грошъ *с. м.* турецкій піастръ (1/5 франка).
гръбъ *с. м.* спина, *пер.* „шея“.
нар. гръ́бомъ: спиною.
гръкома́нинъ *с. м.* грекоманъ.
гръкъ *с. м.*, гръ́ци *мн.* грекъ.
гръ́ло *с.с.* горло, гортань; устье; шея.
гръме́жъ *с. м.* громъ.
гръмли́въ *пр.* гремящій.
гръмови́тъ *пр.* громовый.
гръне́ *с. с.* горшокъ.
гръ̀ди́ *с. мн. ж.* грудь.
гу́беръ *с. м.* коверъ.
гу́гла *с. ж.* мѣховая (высокая) шапка, *син.* калпа́къ.
гукамъ *гл. нес.* ворковать.
гу́на, гу́ня *с. с.*, гуне́ *ум.* пастушій плащъ.
гъ̀лъ̀бъ *с. м.* гъ̀лъ̀бица *с. ж.* голубь, голубка.
гюлхане́ *с. с.* назв. одного изъ султанскихъ манифестовъ.
Гюргйо́вдень *с. м.* Егорьевъ день.
гъ̀ба *с. ж.* губка; грибъ.
гъ̀зеръ *с. м.* казенникъ; широкій конецъ яйца.
Да *союзъ* чтобы.
да́вамъ *гл. нес.*, дамъ *св.* давать.
дано́ *част.* пусть; *союзъ* пусть бы, чтобы; дано́ [да: авось.
даживѣ́йлерди́ *с. мн.* (съ турецк. грам. окончаніемъ): кричащіе „да живѣй“ = мирные демонстранты.
дале́къ, дале́чъ *нар.* далеко.
дали́ *част. чистаго вопроса* ли (*сильнѣе болгарскаго* ли).
да́скалъ *с. м.* учитель (народ.).
два́десетъ *числ.* двадцать.
дважъ *нар.* два раза.
двайсети́на *с. ж. числ.* двадцать.
два́йсетъ *числ.* двадцать.
два́ма, двами́на *с. ж. числ.* двое, и два́мата: оба.
дво́енъ, дво́йна *пр.* двойной.

двои́ца *с. ж.* двое.
джамада́нъ *с. м.* родъ узкой куртки.
джа́нъмъ *част.* „душа моя“.
джебъ *с. м.* карманъ.
джепане́ *с. с.* боевые припасы (общ.); пороховой погребъ.
де, дѣ *см.* где.
дебе́лъ *пр.* толстый; густой.
дѣвамъ *см.* дена.
дѣво́йка *с. ж.* дѣвушка.
дѣдо *с. м.* дѣдъ; „дѣдушка“, почтенный старикъ.
дѣдовъ *пр.* дѣдовъ; дѣдушкинъ, *ср.* ба́йовъ.
дѣдъ *с. м.* дѣди́ *мн.*, дѣдъ.
де́ка, дѣка *см.* где.
дели́баша, -ши *с. м.* конный тѣлохранитель.
дѣлникъ *с. м.* будни.
де́на *гл. св.*, дѣвамъ *нес.* дѣвать.
ден(н)и́ца *с. ж.* утренняя звѣзда.
денонощно *нар.* день и ночь.
день, -ня́тъ *с. м.*, *мн.* дни, де́не: день.
деркенъ *част.* „дескать“.
десети́на *с. ж.* десятокъ.
десе́тникъ *с. м.* десятникъ.
дѣте *с. с.*, *мн.* дѣца́, -ца́та: дитя.
де́телина *с. ж.* клеверъ.
де́то, дѣто *нар. см.* гдѣ-то; *союзъ* такъ какъ; *част.* который, ая, ое, ые; за дѣто *нар.* куда.
дѣца́ *с. ж.* дѣти.
диване́ *с. с.* сумашедшій; дуракъ.
дивъ, ди́ва *пр.* дикій.
ди́гамъ *гл. нес.*, ди́гна *одн.* поднимать.
ди́ря *гл. нес.* искать.
диса́ги *с. м. мн.* кожаные мѣшки; торока.
длъгъ, длъ́га *пр.* долгій; длинный.
днесъ, днеска *нар.* сегодня; теперь.
днешенъ, днешна *пр.* сегодняшній.
до *пред.* до (на вопр.: когда? куда? и гдѣ?): около; черезъ.
доби́вамъ *гл. дл.*, доби́я *гл. св.* получать.
добрѣ *нар.* хорошо.
добро́ *с. с.* добро.
добрина́ *с. ж.* доброта; благо; *мн.* блага.
добъ́ръ, добра́ *пр.* хорошій; добрый.
довлека́ *гл. св.* притащить.
додѣ, додѣто *союзъ* пока[не; раньше чѣмъ.
до́[й]да, -дохъ *гл. св.* прійти, пріѣхать.
дока́рамъ *гл. св.* дока́рвамъ *нес.* пригнать, привести.
доля́пъ *с. м.* шкафъ.
до́лѣ *нар.*, *см.* долу.
до́ленъ, -лна нижній.
до́лу *нар.* внизу; внизъ.
дома́, у дома́ *нар.* дома; домой.
домостро́итель *с. м.* зодчій.
дона́сямъ, дони́самъ *гл. нес.*, доноса́ *св.* принести.
допи́рамъ *гл. нес.* до́пра, -ѣхъ *св.* коснуться; упереться; добраться.
доплатя́ *гл. св.* доплащамъ *нес.* доплачивать.
дори́ *нар.* даже, *союзъ* пока; пока не; лишь только.
до сега́ *нар.* до сихъ поръ.
доста́вямъ *гл. нес.* доставлять.
досу́щъ *нар.* вовсе; совсѣмъ.
дохо́ждамъ *гл. нес.* приходить, пріѣзжать.
дошла́, дошъ́лъ *прич.*, *см.* дойти.

драгъ *пр.* дорогой=милый; на драго срѣце: охотно.
дребенъ, -бна мелкій, *ум.* дребничекъ: тщедушный.
дрема *гл. нес.* дремать.
дренка *с. ж.* кизилъ (ягода).
дренъ *с. м.* кизилъ (дерево).
дрехи *с. мн. ж.* одежда, платье.
другадѣ *нар.* въ другомъ мѣстѣ; въ другое мѣсто.
другарка *с. ж.* подруга.
другар(ин)ъ *с. м., ласк.* другарецъ: другъ; товарищъ.
другъ, други *мъст.* другой, *нар.* друго: во-вторыхъ.
другъ *с. м.* другъ.
дружка *с. ж.* подруга.
друмъ *с. м., мн.* друмища: путь; большая дорога.
друсъкъ *с. м.* тряска.
дрѣва *с. мн. с.* дрова.
дрѣвенъ, -вена *пр.* деревянный.
дрѣво *с. с., мн.* дрѣвета: дерево, бревно, брусъ и т. п., *ум.* дрѣвче: деревцо, *ум.* дрѣвце: деревцо; палочка; древко.
дрѣжка *с. ж.* рукоятка, ручка.
дрънкалка *с. ж.* побрякушка; потрясокъ.
дукато *с. с.*; дукатъ; мелкая монета.
дума *с. ж.* слово.
Дунавъ *с. м.* Дунай.
дупка *с. ж.* отверстіе; ямка.
духамъ *гл. нес.*, духна *одн.* дуть, дунуть.
душа *с. ж.*, душица *ласк.*, душа; до—: „до смерти“.
душман(ин)ъ *с. мн.* врагъ.
дяволъ *с. м.* чортъ.
дъждь *с. м.* дождь.
дънеръ *с. м.* стволъ.
дъхъ *с. м.* запахъ; ароматъ; дыханіе.
дѫбовъ *пр.* дубовый.
Е *см.* съмъ.
едвамъ *нар.* едва.
единъ, една *числ.* одинъ, единственный, *ум.* единчъкъ; едно: во-первыхъ, едно врѣме: когда-то, по едно врѣме: въ извѣстное время, въ изв. моментъ.
еднажь *нар.* однажды.
едъръ, едра *пр.* крупный.
езикъ *с. м.* языкъ.
ей *част.* вотъ; ой! эй!
ела, еласамъ *част.* приди! пойдемъ! елате: прійдите.
елински *пр.* эллинскій,
елинъ *с. м.* эллинъ,
елмазъ *с. м.* алмазъ.
емишерия *с. м. ж.* землякъ.
ентерия *с. ж.*
еня *с. ж.* забота.
ергеле, *с. с.* табунъ.
есенесь *нар.* этой осенью.
есень *с. ж.* осень.
етеренъ *пр.* эѳирный.
ето *част.* вотъ.
ефенди *с. с.* ефендия *с. ж.* „господинъ“ (турец. титулъ).
ехтя *гл. нес.* гремѣть.
Жаленъ, -лна *пр.* грустный.
жалѣя *гл. нес.* жалѣть.
жалостенъ *пр.* грустный.
жалость *с. ж.* горе.
жаля *гл. нес.* горевать; жалѣть.
жеденъ, -дна *пр.* жаждущій.
желтъ, -та *пр.* желтый.
жена *с. ж.* женщина; жена.
жена, *гл. нес.* жать—жну
женено *с. с. соб.* женатые.
женско *с. с. соб.* женщины.
жетва *с. ж.* жатва.
живѣя *гл. нес.* живу.

живо́тъ *с. м.* жизнь.
жигосанъ *пр.* заклейменный.
жи́то *с. с.* пшеница; рожь.
жлъти́ца *с. ж.* золотая монета.
жлъ́тъ, -та *пр.* желтый.
жѫ́денъ *см.* жеденъ.
жѫ́тва *см.* жетва.
За *пред.* о (чёмъ); для (цѣль); за да *союзъ* для того чтобы.
за зо́ръ зама́нъ (*тур.*) на черный день.
за-, *част.* за (обозначаетъ въ глаголѣ начало дѣйствія).
забѣ́гна *гл. св.* убѣжать.
забѣлѣ́жа, -жихъ *гл. св.* забѣлѣ́звамъ; -жвамъ *нес.*, замѣтить.
забѣлѣжи́теленъ, -лна *пр.* замѣчательный.
заб(о)ра́вя *гл. св.*, заб(о)ра́вямъ *нес.* забыть, забывать.
забъ́бря *гл. св.* забормотать.
завали́я *с. м. ж.* бѣдняга.
заведа́, -ве́дохъ *гл. св.* отвести; привести.
завлека́ *гл. св.*, завли́чамъ *нес.* унести, утащить; боронить.
завръ́жа *гл. св.*, завръ́звамъ *нес.* завязать (общ.).
загари́я *с. ж.* лучшій родъ пшеницы.
зага́тна *гл. св.* зага́твамъ *нес.* загадать; намекнуть; заикнуться (пер.).
заги́на *гл. одн.* погибнуть.
за́губа *с. ж.* потеря.
загладя́ *гл. св.* пригладить; загладить.
загу́бя, -бихъ *гл. св.* потерять.
загръ́на *гл. св.*, загръщамъ *нес.* закутать.
задоволе́не *с. с.* (испытанное) удовольствіе.
задръ́жа[се, -жа́хъ[се удержать, задержать; сохранить.
задръ́нкамъ *гл св.* зазвенѣть.
заду́ша *гл. св.* заставить задохну́ться.
задъ *предл.* позади, за.
задъ́хвамъ се *гл. нес.*, задъ́хна се *св.* задыхаться.
заедно́ *нар.* вмѣстѣ.
за́екъ *с. м.* заяцъ.
зае́ма, зае́хъ *гл. св.* занять.
за́ешки *пр.* заячій.
закача́, -чи́хъ *гл. св.* повѣсить; задѣть; начать.
заклю́ча -чихъ *гл. св.* запереть.
зако́ля, закла́хъ *гл. св.*, -ко́лямъ, -ка́лямъ *нес.* зарѣзать.
заклъна́, -кле́хъ *гл. св.* заклясть, -се поклясться.
залѣ́пя, -пихъ *гл. св.* прилѣпить; залѣпить.
зали́бенъ, -бена *пр.* влюбленный.
зали́свамъ *гл. нес.*, зали́ша *св.* занимать (кого чѣмъ); задерживать; морочить.
зало́вя, -вихъ *гл. св.* беру (общ.), -се берусь, принимаюсь.
залъ́гвамъ *гл. нес.* развлекать, очаровывать.
за́лъгъ *с. м.* кусокъ (хлѣба).
залю́бя *гл. св.* полюбить.
зама́я *гл. св.* задержать; зачаровать.
заме́ля, замлѣ́хъ и заме́лихъ *гл. св.* замолоть.
зами́на *гл. одн.*, замину́вамъ *гл. нес.* проходить мимо.
зами́сля *гл св.* задумать, -се: задуматься.
заморе́нъ, ре́на *пр.* усталый.
замо́ря *гл. св.* утомить.
замрѣ́жа *гл. св.* покрытъ сѣтью.

замрѣ́квамъ *гл. нес.*, -кна *одн.* быть застигнуту сумерками; остановиться на ночь.
занаѧ́тъ *с. м.* ремесло.
запа́дамъ *гл. нес.*, -а́дна *св.* падать (пер.).
запа́ля, -лихъ *гл. св.* зажечь.
запа́ша *гл. св.* опоясать[ся; заткнуть за поясъ.
запи́рамъ *гл. нес.*, *см.* запра.
запи́ша *гл. св.* запи́с(у)вамъ *нес.* записывать.
запла́та *с. ж.* плата; жалованье.
заповѣ́дамъ *гл. нес.* приказывать; заповѣ́дай, *мн.* -те: „не угодно-ли“.
заповѣ́дникъ *с. м.* повелитель.
за́повѣдь *с. ж.* приказаніе.
запозна́тъ *пр.* знакомъ.
запозна́я, -зна́хъ *гл. св.* узнать; познакомить.
запо́чна, -чнахъ, -че́хъ *гл. св.* начать.
за́пра, запрѣ́хъ *гл. св.* запереть; помѣшать; остановить; -се: остановиться.
запра́ша *гл. св.* запылить; „дать тягу“.
запращя́, -щя́хъ *гл. св.* затрещать.
запри́щя *гл. св.* запрудить.
запустѣ́я *гл. св.* опустѣть.
запусти́я, -сти́хъ. *гл. св.* опустошить.
запъхтѣ́нъ *пр.* запыхавшійся.
зарадъ *пред.* о, ради.
за́рань *с. ж.* утро, зараньта́ *нар.* утромъ.
зарѣ́звамъ *гл. нес.*, зарѣ́жа *св.* оставить, пренебречь.
зарѫ́чамъ *гл. св.*, зарѫ́ч(у)вамъ *нес.* приказывать.
засе́гна се *гл. св.* коснуться.
засе́дна *гл. одн.*, засѣдя́ *св.* засѣсть, зажить.
засѣдя́вамъ *гл. нес.* просиживать.
заска́чамъ *гл. св.* запрыгать.
за́скоро *нар.* наскоро; вскорѣ.
заскоря *гл. св.* пойти скорѣе.
засла́зямъ *гл. св.* начну сходить.
засрами́ *гл. св.* застыдить; осрамить.
засте́ня *гл. св.*, *аор.* засте́нахъ застонать.
застоя́[се *гл. св.* остановиться; остаться; основаться (гдѣ).
засуча *гл. св.* засу́квамъ *нес.* закрутить.
затва́рямъ *гл. нес.*, затво́ря *св.* затворить.
затво́ръ *с. м.* заключеніе; тюрьма.
за(в)тека́ се *гл. св.*, за(в)ти́чамъ се *нес.* устремиться.
зати́сна *гл. св.* припереть; прижать; зажать.
затова́, зату́й *нар.* поэтому.
зату́ля *гл. св.* заслонить. -се: спрятаться.
затъ́на *гл. св.* потонуть, погрузиться.
затъраши́вамъ *гл. нес.* начинаю искать, обшаривать.
заха́рски *пр.* Загорскій.
захва́на *гл. св.*, захва́щамъ *нес.* начинать.
захвръ́ля *гл. св.* забросить.
захлу́пя *гл. св.* прикрыть.
зацврча́ *гл. св.* зацврча́вамъ *нес.* зашипѣть.
зачерви́ се, зачърви́ се *гл. св.* покраснѣть.
зачести́ *гл. св.* участиться; зачастить.
зачу́дя *гл. св.* зачу́двамъ *нес.* изумить.
защо́ *нар.* зачѣмъ? почему?
защо́то *союзъ* потому что.

защу́рямъ (-рамъ) се *гл. св.* зашмыгать.
звъня́ *гл. нес.* звонить.
здра́ве *с. с.* здоровье.
здравъ *пр.* здоровый; крѣпкій.
зе́ле *с. с.* капуста.
зеле́нъ, -е́на *пр.* зеленый.
зе́ма, зехъ *гл. св.*, зе́мамъ, зи́мамъ *нес.* брать; начать.
зема́лъ, зема́хъ *діал. вм.* зелъ, зехъ.
земя́ *с ж.*, земи́ца *ум.*, земля.
зѣ́памъ *гл. нес.*, зѣ́пна *св.* зѣвать; глазѣть; „развѣсить ротъ“, „лупить глаза“.
зеть *с. м.* зять.
зи́мѣ *нар.* зимой.
зи́мникъ *с. м.* погребъ.
зла́тенъ, -тна *пр.* золотой.
злѣ *нар.* дурно; плохо.
зло *см.* зълъ.
злоко́бенъ, -бна *пр.* гибельный; зловѣщій.
знамъ, зна́я *гл. нес.* знать.
зора́ *с. ж.* заря.
зорни́ца *с. ж.* утренняя звѣзда; зоря (въ пер. съ русск.).
зрѣно *с. с.*, *ум.* зрѣнце: зерно.
зулу́мъ *с. м.* насиліе.
зурна́ *с. ж.* труба, рожокъ.
зълъ, зла *пр.* дурной, плохой.
зѫбъ *см.* -бѣтъ, зѫби *мн.*, зубъ.
зѫбя се *гл. нес.* скалить зубы; „точить зубы“.

И *союзъ* и.
и́ *мѣст.* ей.
й *см.* е, и́.
и́вица *с. ж.* полоса.
игра́я *гл. нес.* играть; плясать.
и́да, и́дохъ *гл. нес.* идти, и́де ми: мнѣ приходится; мнѣ становится—.
из- *част.* вы-.
избе́ра, избра́хъ *гл. св.*, изби́рамъ *нес.* выбирать.
избра́нъ *пр.* отборный.
избро́я *гл. св.*, -я́вамъ *нес.* исчислять.
избу́хвамъ *гл. нес.* проявляться внезапно (общ).
избу́хване *с. с.* изверженіе, взрывъ.
извадя *гл. св.* извлечь (общ.); вынуть.
извардя *гл. св.*, извардямъ, -двамъ *нес.* подстерегать.
извѣстя́ *гл. св.* извѣстить, -се: освѣдомиться; узнать.
извикамъ *гл. св.*, извиквамъ *нес.* закричать; воскликнуть; вызвать.
извия *гл. св.*, извивамъ *нес.* согнуть; свить, -се: подняться; повернуться.
и́зворъ *с. м.* источникъ; истокъ.
извънъ *нар.* снаружи.
извънре́денъ, -дна *пр.* необычайный.
изгле́дамъ *гл. св.* посмотрѣть; осмотрѣть.
изглъча́ *гл. св.*, -ча́вамъ *нес.* прикрикнуть.
изгнѣзди́ *гл. св.* выдворить.
изгоря́ *гл. св.*, изга́рямъ *нес.* сжечь; обжечь.
изгоря́ *гл. св.*, изга́рямъ *нес.* сгорѣть.
изгрѣ́вамъ *гл. нес.*, изгрѣя *св.* взойти, засвѣтить (о солнцѣ).
изгу́бя, -бихъ *гл. св.* потерять.
изда́йство *с. с.* предательство.
изда́мъ, изда́дохъ *гл. св.*, изда́вамъ *нес.* отдать, отдавать; выдать, выдавать; издавать.
издъхна *гл. одн.*, издъхвамъ *нес.* вздохнуть; испустить духъ.

изѣдникъ *с. м.* міроѣдъ.
изѣмъ *см.* изя́мъ.
изла́зямъ, изли́замъ *гл. нес.*, излѣ́за, -зохъ *гл. св.* выходить, выйти.
изло́жа *гл. св.*, изла́гамъ *нес.* выложить; изложить; -се: подвергаться.
изма́мя *гл. св.* обмануть.
измекéринъ, -кя́ръ *с. м.* слуга.
измѣ́стя, -стихъ *гл. св.* смѣстить; выдворить.
измо́ля, -лихъ *гл. св.* выпросить.
измо́ря́ *гл. св.* переморить; уморить.
измъ̀квамъ *гл. нес.*, измъ̀кна *св.* вытаскивать.
и́зново *нар.* снова.
изо́бщо *нар.* вообще.
изора́ *гл. св.*, изора́вамъ *нес.* вспахать; вы́пахать.
изси́пя *гл. св.*, изси́п(у)вамъ *нес.* высыпать; вылить.
изъ *пред.* изъ; по, вдоль по.
изя́мъ, изѣ́дохъ *гл. св.* съѣсть; расточить; погубить.
и́мамъ, и́махъ *гл. нес.* имѣть, има *безл.* есть.
има́н(и)е *с. с.* состояніе; богатство; кладъ.
и́накъ *нар.* иначе.
ина́тъ *с. м.* досада; досажденье, за инатъ: на зло.
йо́ще *см.* още,
иска́з[у]вамъ *гл. нес.* иска́жа, иска́захъ *св.* высказывать, высказать.
и́скамъ *гл. нес.* требовать; желать.
и́скание *с. с.* требованіе.
иска́р(у)вамъ *гл. нес.* выгонять; вынимать; добывать.
исква́ся *гл. св.* вымочить.
искрѣ́скамъ *гл. св.* закричать.
испа́тя *гл. св.* вытерпѣть.
испи́ша, -сахъ *гл. св.* написать. (общ.).
испълня *гл. св.* наполнить; исполнить.
исповѣ́дамъ *гл. св.*, -двамъ *нес.* исповѣдать.
испо́слѣ *нар.* впослѣдствіи.
испра́вя *гл. св.* выпрямить (общ.).
испра́зня *гл. св.* опорожнить (общ.).
испра́тя *гл. св.*, испра́щамъ *нес.* отправлять.
испрѣ́ча *гл. св.*, испрѣ́ч(у)вамъ *нес.* ставить противъ, -се: становиться противъ; становиться поперекъ дороги; попадаться навстрѣчу.
испя́дя *гл. св.* изгнать.
испя́квамъ *гл. нес.*, испя́кна *св.* выдаваться; выступать.
исте́гна *гл. св.* вытянуть, -се: растянуться.
и́стина *с. ж.* правда.
исти́на *гл. св.* остыть.
и́стински *пр.* настоящій, истинный.
и́стокъ *с. м.* востокъ.
истрѣ́бя *гл. св.* истрѣ́бвамъ, -бямъ *нес.* истреблять.
истрѣзня́я *гл. св.* протрезвѣть.
истря́свамъ *гл. нес.*, истря́ся *св.* вытрясти; высыпать.
исту́ля *гл. св.* позатыкать (*св.*).
исха́ждамъ *гл. нес.* исхаживать.
исхо́дя *гл. св.* исходить (*св.*).
Кабуля́, -ли́хъ *гл. нес.* принимать (охотно); соглашаться (на что); выносить (о впечатл. и ощущ.); соблаговолить.
кава́лъ *с. м.* пастушья свирѣль.
каве́, кавене́ *см.* каф-.
ка́жа *гл. св.*, *аор.* ка́зáхъ, каз(у)вамъ *гл. нес.* сказать, говорить.

каза́ *с. ж.* уѣздъ.
ка́звамъ *гл. нес.*, *см.* ка́жа.
какво́ *мѣст. вопр.* что? каквото *отн.* что, *союзъ* какъ (*болг. син.* както), каквóто да *союзъ* такъ чтобы.
ка́кто *союзъ сравн.* какъ.
какъ́въ, каква́, какво́ *мѣст.* какой, -го́дѣ: какой-либо, -и да е́, -и да било́: какой бы (то) ни было.
калима́вка *с. ж.* камилавка.
калъ *с. м.*, каль *с. ж.* грязь.
калу́геръ *с. м.* монахъ.
кама́ *с. ж.* кинжалъ.
ка́мо *нар.*, *тоже что* гдѣ; камоли: гдѣ ужъ.
ка́мъкъ, ка́мънъ *с. м.* камень, сúнь—: минералъ, употребл. для дубленья и въ народн. медицинѣ.
контониéрка *с. ж.* будка.
ка́ня, -нихъ *гл. нес.* приглашать; потчивать.
капасъ́зинъ *с. м.* бродяга; душегубъ.
капе́ла *с. ж.* шляпа.
ка́пка *с. ж.* капля.
ка́пна *гл. св.*, ка́пя *нес.* капать.
ка́рамъ *гл. нес.* гнать; заставлять; бранить.
като, катъ *част.* какъ; какъ бы; *союзъ* такъ какъ; когда; като че[де: какъ будто.
кафе́ *с. с.* кофе.
кафеджúя *с. м.* содержатель кофейни.
кафене́ *с. с.* кофейня.
ка́ча, ка́чихъ *гл. св.* ка́ч(у)вамъ *нес.* двигать вверхъ (общ.), поднимать.
ке *см.* ще.
ке́бе *с. с.* бурка.
келепúръ *с. м.* пожива; выгода.
кене́ *с. с.* кружевная обшивка.
керва́нъ *с. м.* караванъ.
керемúда *с. ж.* черепица.
кесúя *с. ж.* мошна, кошелекъ.
кесиджúя *с. м.* грабитель.
кефъ *с. м.* хорошее расположеніе духа; гле́дай си ке́фа: „не безпокойся“.
кехая́ *с. м.* старшій (общ.); старшій пастухъ; собственникъ стада.
килúмъ *с. м.* коверъ.
кúменъ, -мна *пр.* сердить на, дуется.
кйоше́ *с. с.*, -ше́нце *ласк.*, уголъ.
кипе́ние *с. с.* броженіе.
кипя́, -пе́хъ *гл. нес.* кипѣть; бродить (о жидкостяхъ); подыматься (о тѣстѣ).
кираджúя, -рид-, *с. ж.* возчикъ.
кúтя, кúтихъ *гл. нес.* вязать въ пучокъ; украшать.
кúча, кúчихъ украшать.
клада́ *гл. нес.*, *только о огнѣ*: разводить.
кла́денецъ *с. м.* ключъ (источникъ); колодязь.
кла́денчовъ, -чавъ *пр.* ключевой: колодезный.
кла́сса *с. ж.* классъ (общ.).
классъ *с. м.* классъ (шк.).
класъ, -съ́тъ, *мн.* кла́сове́, -ве́тѣ: колосъ.
кла́тя *гл. нес.* приводить въ движеніе (общ.).
кле́тъ, кле́тúятъ, кле́та́ *пр.* злосчастный.
клиса́рь *с. м.* церковный сторожъ; пономарь.
кло́нъ *с. м.*, *ум.* кло́нче *с. с.* вѣтвь, вѣтка; отрогъ.
клъна́, кле́хъ *гл. нес.* клясть.

ключа́лка *с. ж.* дверной замокъ; (деревянная) задвижка.

кметъ *с. м.* выборный старѣйшина; сельскій староста; городской голова.

кни́га *с. ж.* книга; бумага; письмо; грамота; ученье, *мн.* книги; *мн.* книжа́: бумаги.

ковчего́ъ *с. м.* сундукъ; ящикъ.

кога́ *нар. вопр.* когда.

кога́то *нар. относ.* когда; отъ кога́то: съ тѣхъ поръ какъ.

кое́ *мѣст. вопр.* какое.

кое́то *мѣст. отн.* что, которое.

кожуха́рь *с. м.* скорнякъ.

ко́жу́хъ *с. м.* тулупъ.

козле́[нце *с. с.* козленокъ.

кой *мѣст. вопр.*, кто? какой?, ко́йто *отн.* который.

кокоша́р(ин)ъ *с. м.* куроводъ, торговецъ курами; „охотникъ до куръ“; мошенникъ.

кокоши *пр.* куриный.

кокошка *с. ж.* курица.

кола́ *с. с. мн.* телѣга; возъ; обозъ.

ко́леда *с. ж.* Рождество.

ко́леденъ, -дна *пр.* рождественскій.

коли́ба *с. ж.* шалашъ; хижина, *мн. также* деревушка.

колиба́рь *с. м.* житель маленькой деревушки.

ко́лко *нар. вопр.*, ко́лкото *от.* сколько.

ко́лчимъ *союзъ* всякій разъ какъ.

ко́ля, *аор.* клахъ, *прич.* клалъ рѣзать.

ко́мка *с. ж.* причастіе.

кона́къ *с. м.* пристанище, ночлегъ; за́мокъ, дворецъ; присутственное мѣсто.

копа́я *гл. нес.* копать.

копе́нъ *с. м.*, копни́ *мн.*, скирдъ.

копо́й *с. м.* лягавая собака.

копри́на *с. ж.* шелкъ.

копри́ненъ *пр.* шелковый.

ко́ра́въ *пр.* жесткій; черствый.

кордисамъ *гл. нес. см.* курдисамъ.

кори́я *с. ж.* роща.

коса́ *с. ж.* волосы.

ко́съмъ *с. м.* волосъ.

ко́тка *с. ж.* кошка.

крада́, *діал.* крамъ *гл. нес.* красть.

край *с. м.*, кра́йове, кра́йища *мн.*, конецъ; край=страна.

краль, -лятъ, -лйове *с. м.* король.

край *пред.* близъ; къ.

кра́ва *с. ж.* корова.

кракъ, -кѣтъ *с. м.*, *мн.* крака́: нога.

кра́чка *с. ж.* шагъ.

кречета́ло *с. с.*, -а́лка *с. ж.* потрясокъ; *пер.* болтунъ, говорунъ.

крѣща́ *гл. нес.* кричать (громко и пронзит.); визжать.

крива́къ *с. м.* клюка.

кривъ, крива́ *пр.* кривой; виноватый, кри́во ми е: мнѣ обидно, горько *или* грустно.

крило́ *с. с.*, *мн.* крила́, кри́лѣ: крыло.

кру́ша *с. ж.* груша (дерево, плодъ).

кру́шка *с. ж.* груша (плодъ, деревцо).

крушу́мъ *с. м.* пуля; свинецъ.

кръвавъ *пр.* кровавый.

кръвни́на *с. ж.* кровопролитіе; пролитая кровь.

кръпенъ *пр.* заплатанный, чиненый.

кръпя, -пихъ *гл. нес.* чинить.

кръстопѫ́ть *с. м.*, -пѫ́тища *мн.*, перекрестокъ; распутье.

кръсто́свамъ *гл. нес.* дѣлать что

либо на крестъ (общ.); двигаться вдоль и поперекъ.

кръ́стя *гл. св. и нес.*, кръща́вамъ *нес.* крестить; кръ́стене *с. с.* дѣйствіе кладущаго крестное знамение.

кръстъ *с. м.* крестъ.

кръ́тя *гл. нес.* скрести; выламывать, выдирать; трогать (*пер.*).

кръще́не *с. с.* Крещенье; крещеніе; крестины.

кр҃гозо́ръ *с. м.* горизонтъ,

ку́камъ *гл. нес.*, ку́кна *гл. одн.* куковать.

ку́керица *с. ж.* крючекъ (вбитый).

кукуви́ца *с. ж.* кукушка.

кукуру́зникъ *с. м.* кукурузный хлѣбъ.

кумецъ *с. м.* кумъ; крестникъ.

кумъ, -мъ́тъ *с. м.*, ку́мове, -ве́тѣ *мн.*, кумъ.

ку́пе *с. с.* товаръ (обыкн. разносный).

купе́нъ *с.м.* копенъ.

купъ *с. м.* куча.

ку́пя, -пихъ *гл. св.* купить.

кура́жъ *с. м.* смѣлость.

курди́самъ *гл. нес.* разбить (шатеръ); завести (часы); накрыть (столъ).

куршу́мъ *с.м.* крушумъ.

ку́че *с. с.* собака.

къмъ, къмто *предл.* къ (*пространство и время*), отъ́мъ *предл.* со стороны (чего).

кърджали́я *с. м.* названіе разбойниковъ к. XVIII—н. XIX в., организованныхъ въ правильныя военныя товарищества.

къ́сенъ, -сна *пр.* поздній.

къ́сно *нар.* поздно.

къшла́ *с. ж.* зимовище (обыкн.— для овецъ); казарма.

къдѣ *нар. вопр.* гдѣ? куда? въ какомъ направленіи? -то: *нар. относ.*—*предл.* къ (мѣсто и время); *союзъ* какъ, когда, *ср.* гдѣ, дѣ и откъдѣ.

къ́съ, къ́са́ *пр.* короткій; краткій.

къ́съ *с. м.* кусокъ, *ум.* къ́сче *с. с.* кусочекъ.

къ́тъ *с. м.* уголъ.

къ́ща *с. ж.*, къ́щица *ум. ласк.* домъ.

къ́щенъ, -щна *пр.* домашній.

Ла́кътъ *с. м.* локоть.

ла́ни *нар.* прошлаго года.

лапаца́ло *с. с.* болтунъ.

леве́нтъ *с. м. и пр.* статный.

левъ *с. м.*, левъ; франкъ (монета).

лѣкови́тъ *пр.* цѣлебный.

лекъ, ле́ка *пр.* легкій.

ле́ненъ, *діал.*, ле́ленъ *пр.* льняной.

лѣнъ *пр.* вылитый.

лѣси́ца *с. ж.* лиса.

ле́сно *нар.* легко.

леснота́ *с. ж.* легкость.

лѣ́стовичка *с. ж.* ласточка.

лета́ *гл. нес.* летѣть.

лѣ́я *гл. нес.* лить.

ли *част. чистаго вопроса*, -ли; *союзъ предположит. условія* -ли, *ср.* дали, нали, нели.

либаде́ *с. с.* родъ плаща.

ли́бе *с. с.* возлюбленная.

ли́бя *гл. нес.* любить.

лива́да *с. ж.* поляна; лугъ.

ли́вна *гл. одн.* вылить (налить) съ одного раза.

ли́ка *с. ж.* ровня, пара.

лиси́ца *с, ж. см.* лѣсица.

ли́стъ *с. м.*, ли́сто *с. с.*, *ум.* листце, *мн.* листа́, ли́сте: листъ (общ.).

литургя́шъ *с. м.* священникъ относящійся къ церковной службѣ рьяно или ремесленно.

ловéцъ *с. м.* охотникъ.
ловя́, -вихъ *гл нес.* ловлю.
ловъ *с. м.* охота; добыча.
ло́зе *с. с., мн.* лозя́ виноградникъ.
ло́ш(ав)ъ *пр.* нехорошій.
ло́шо *нар.* нехорошо.
лу́дость *с. ж.* безумство.
лукъ *с. м.*, лукѣ́тъ, *мн.* лу́кове: лукъ (раст.)
лулé *с. с.*, лула́ *с. м.* головка трубки.
лу́спа *с. ж.* чешуйка.
лъвъ *с. м.* левъ.
лъжа́ *с. ж.* ложь, обманъ.
лъжи́ца *с. ж.* ложка.
лъ́скавъ *пр.* блестящій.
лъ́скамъ *гл. нес.* блестѣть.
лъ́сна *гл. одн.* блеснуть.
лъща́ *гл. св.* блестѣть.
лю́бя, лю́бихъ *гл. нес.* любить.
лю́лекъ *с. м.* сирень.
люлéя *гл. нес.* качать.
лю́лка *с. ж.*, *ум.* лю́лчица качель; люлька.
лютъ, лю́та *пр.* ѣдкій; лютый; грозный, *ласк.* лю́тичъкъ: ѣдкій (про кушанье, приправу и пр.).
Ма *мѣст.* „меня“ (*діал.*).
магéрникъ *с. м.* монастырскій поваръ.
магéрница *с. м.* монастырская повариха.
магéсница *с. ж.* ворожея, колдунья.
мазé *с. с.* кладовая (*діал.*).
май *част.* почти; нѣсколько; какъ будто, „кажись“; *также* май-май.
ма́йка *с. ж.*, ма́йчица *ум.*, мать; ма́йки, ма́йчице *межд.* „мать моя“, „матушки“!
ма́йсторъ *с. м.* мастеръ.
мака́ръ *союзъ* хотя.
ма́лко *числ.*, *нар.* мало; немного.
малъ *см.* малъкъ.
ма́лъкъ, ма́лка *пр.* маленькій; небольшой.
ма́ничекъ *см.* мън-.
ма́са *с. ж.* столъ.
маскара́ *с. ж.* безобразникъ; посмѣшище.
масли́на, -ли́нка *с. ж.* оливка (дерево и плодъ).
масть *с. ж.* сало, жиръ.
матру́ша *с. ж.* густая тюря изъ винограда, грушъ.
махала́ *с. ж.* часть (города, дерев.).
ма́хамъ *гл. нес.*, ма́хна *св.* махать; дѣлать взмахъ.
махмуди́я *с. ж.* турец. золотая монета.
ма́я се *гл. нес.* медлить; пребывать; „дивоваться“.
мегда́нъ, -нь *с. м.* площадь, дѣля́—: принимать бой.
мера́ *с. ж.* общинное пастбище.
ме *мѣст.* меня.
меризма́ *с. ж.* запахъ, ароматъ.
мериша, -мерисахъ *гл. нес.* нюхать; пахнуть.
мѣ́рка *с. ж.* мѣрка; мѣра, мѣропріятіе.
мѣ́ркамъ се *гл. нес.*, мѣ́рна се *св.* мелькать; показываться; виднѣться.
мермéръ *см.* мраморъ.
мѣ́ря *гл. нес.* вѣшать; мѣрить: снимать мѣрку; цѣлиться;
мéтна *гл. св.*, мѣ́тамъ *нес.* бросить (общ.); -се: метаться; вскочить.
мѣ́стя *гл. нес.* сдвигаю (общ.).
мéчка *с. ж.* медвѣдь.
мѣ́шамъ се *гл. нес.* мѣшаться,
ми *мѣст. дат. ед.* мнѣ; мой.
ми́гаръ *част.* развѣ.
мизéрия *с. ж.* нищета.

милъ *пр.* милый (общ.).
ми́на (се), мину́вамъ *и* мина́вамъ *гл. нес.* пройти; перейти; минува ми прѣзъ ума́: приходитъ въ голову.
ми́нало *с. с.* прошедшее.
ми́ренъ, -рна *пр.* смирный.
ми́сля *гл. нес.* думаю; принимаю кого за.
ми́съль *с. ж.* мысль.
ми́шка *с. ж.* мышь.
ми́я *гл. нес.* мыть.
младе́жъ *с. м.* молодой человѣкъ.
младе́жь *с. ж.* молодежь.
младина́ *с. ж.* молодость *мн.* младини́: годы юности.
младо́къ *с. м.*, -до́чка *с. ж.* молодой побѣгъ, отпрыскъ.
мла́дость *с. ж.* молодость.
младъ, мла́да *пр.* молодой.
млѣка́рь *с. м.* продавецъ молока.
млъва́ *с. ж.* раздоръ, размолвка; толки; молвь.
мл҃ка *гл. одн.* смолкнуть.
мл҃комъ, млъчишко́мъ *нар.* мо́лча.
мно́го *числ.* много; *нар.* очень; по́-мно́гото: бо́льшая часть; по большей части.
мнози́на *числ.* многіе (только о мужчинахъ).
мо́га *гл. нес.* мочь; мо́же (се): можно, не (се) може: нельзя.
моги́ла *с. ж.* холмъ.
мо́ля, мо́лихъ *гл. нес.* просить, -се: молиться.
мома́ *с. ж.* дѣвушка (на выданьѣ).
моми́че *с. ж.*, -че́нце *ум.*, дѣвочка (лѣтъ до 15).
мо́мъкъ *с. м.*, мо́мци́, -ци́тѣ *мн.*, юноша (мо́лодецъ, молоде́цъ); парень.
момче́ *с. с.* мальчикъ (до 16—17 л.).
мора́ва *с. ж.* поляна поросшая муравой; мурава.
моти́ка *с. ж.* мотыка.
мра, мрѣхъ *гл. нес.* умираю.
мра́вей *с. м.*, мра́вка *с. ж.*, мра́ве, *соб.* муравей.
мраву́некъ, -нецъ *с. м.* муравей; муравейникъ.
мракъ *с. м.* темнота.
мрѣсенъ, -сна *пр.* скверный.
мрѣся *гл. нес.* осквернять.
мръчина́ *с. ж.* темнота.
мръша *с. ж.* падаль; трупъ.
му *мѣст.* ему, *притяж.* его.
Му́са *с.м. собств.*
муска́лъ *с. м.* стеклянный пузырекъ, въ какихъ продаютъ розовое масло.
муста́къ *с. м.*, -та́ци *и* -та́ки *мн.*, -та́че *ум.*, усъ.
му́ха́ *с. ж.* муха, *ум.* му́шица.
мъгли́въ *пр.* туманный.
мъ́кна *гл. нес.* тащить (общ.).
мъ́ничъкъ, -чка *пр.* маленькій
мъсъ́рка *с. с.* назв. монеты.
мѫ́жки *пр.* мужской, мужескій.
мѫ́жко *с. с.* ребенокъ муж. пола. *соб.* мужчины.
мѫ́жъ *с. м.*, мѫжъ́тъ; мѫ́жко́, -же́тѣ *мн.*, мужъ; мущина.
мѫ́ка *с. ж.* мука; усиліе.
мѫ́ча, -чихъ *гл. нес.* мучить.
мѫ́ченъ, -чна *пр.* трудный.
На *част.* вотъ.
на *част. косв. падежа*, *ср. сльд.*
на *предл.* на, къ, въ, у, при (*на вопр.* гдѣ? *и* куда?).
наближа́, -жи́хъ *гл. св.* приблизиться.
набръча *гл. св.*, набръ́чкамъ *нес.* наморщить.
наведа́ *гл. св.*, наве́ждамъ *нес.*

опустить, опускать, -се: нагнуться.
навре́дъ *нар.* повсюду.
навръ́тамъ се *гл. нес.* навѣдываться; „вертѣться“ (гдѣ).
навсѣкѫдѣ *нар.* повсюду.
на́ву́це *с. с.* онуча.
нагóрѣ *нар.* вверхъ; къ сѣверу Болгаріи.
нагости́ *гл. св.* угостить.
на́гълъ, -гла *пр.* наглый.
на́дали *част.* врядъ-ли.
надни́кна *гл. св.*, надни́квамъ, надни́чамъ *нес.* наклоняться.
надóлу *нар.* внизъ.; къ югу Болгаріи.
наду́пча, наду́пкамъ *гл. св.* на́тыкать отверзтій.
надъ *предл.* надъ; с]выше (о мѣстности и времени).
нажега́ *гл. нес.* разжечь.
наздра́вица *с. ж.* тостъ (здравица).
на́зи *см.* ние.
най- *част.* наи-, всего болѣе.
най-се́тнѣ *нар.* наконецъ.
наи́стина *нар.* дѣйствительно.
нака́рамъ *гл. св.* заставить, приказать.
наклони́ *гл. св.* приклонить.
накѫдѣ *нар. вопр.* въ какомъ направленіи (*куда* и *гдѣ*), -то *нар. относит.*
налети́ *гл св.* налетѣть (общ.).
нали́ *част.* развѣ не.
налóжа *гл. св.* надѣть; наложить.
нама́жа *гл. св.*, нама́звамъ *нес.* намазать.
намѣ́ря, -рихъ *гл. св.* найти, -се: оказаться.
намѣ́рямъ, нами́рамъ *гл. нес.* находить.
намѣ́ся, -сихъ *гл. св.* замѣшать, -се: замѣшаться; вступиться.
нами́рамъ *см.* намѣря.
нами́сля, -слихъ. *гл. св.* надумать.
напа́кости́ *гл. св.* повредить.
наплъ́ня *гл. св.* наплъня́вамъ, напъ́лвамъ *нес.* наполнить.
напóмня *гл. св.*, -мня́вамъ, напóмнямъ, -мнювамъ *нес.* напоминать.
напóя *гл. св.*, напоя́вамъ *гл. нес.* напоить.
напра́вя *гл. св.* сдѣлать; устроить, -пара́, пари́: нажить.
напра́зно *нар.* напрасно.
напрѣ́двамъ *гл. нес.* идти впередъ.
напрѣ́дване *с. с.* поступательный ходъ; прогрессъ.
напрѣ́дъ *нар.* впередъ; впереди; прежде; по—: сперва, най—: прежде всего, сначала.
напу́сна *гл. одн.*, напу́щамъ *нес.* покидать.
нара́мвамъ *гл. нес.*, нара́мя *св.* взвалить на плечо.
нара́сна, нара́ста *гл. св.* вырости.
наре́дъ *нар.* рядомъ.
наре́дя *гл. св.* устроить; украсить; распорядиться.
нари́чамъ *гл. нес.* называть.
на́ртика *с. ж.* притворъ.
наса́мъ *нар.* сюда.
насла́да *с ж.* наслажденіе.
наслóвъ *с. м.* заглавіе.
наспоря́ *гл. св.* создать въ изобиліи.
настаня́ *гл ее.*, настаня́вамъ *нес.* устроить (кого, что).
наста́пвамъ *гл. нес.* наступать.
нати́скамъ *гл. нес.*, нати́сна *св.* нажимать.
натóря́ *гл. св.* удобрить.
натрѣ́тя, *гл. св.* -твамъ *нес.* ушибить, ссадить; *пер.* „налечь“.

натъ́кна *гл. св.*, натъ́квамъ *нес.* наткнуть,
натъ́пкамъ *гл. св.*, набить, начинить; вправить.
нау́ча *гл.св.* нау́чвамъ *нес.* научить; научиться; узнать; -се: научиться; узнать.
нафиле́ *нар.* даромъ, попусту.
нахи́я *с. ж.* область, „сторона“.
нахлу́пя *гл. св.* надвинуть (шапку).
нахлу́я *гл. св.*, нахлу́вамъ *нес.* нахлынуть.
нахра́ня *гл. св.* накормить.
нача́памъ *гл. св.* вымазать; *пер.* осрамить.
нача́(н)вамъ, на́чнувамъ *гл. нес.*, начинать.
нача́на, -че́хъ, на́чна́ *гл. св.* начать.
на́чинъ *с. м.* способъ.
нашаря *гл. св.* раскрасить, окрасить; расписать, испестрить.
на́шенецъ *с. м.* мой (или нашъ) землякъ.
не *част.* не
нѣ *част.* нѣтъ.
небе́ *с. с.*, *мн.* небе́та, небеса́: небо.
невѣ́ста *с. ж.* молодая женщина.
нѣ́где, нѣ́йде *нар.* кое-гдѣ; гдѣ-нибудь.
недѣ́й, *мн.* недѣ́йте *съ неопр.* описываетъ повелительное.
недѣ́ля *с. ж.*, не́дѣли *мн.* недѣля (*син.* седми́ца); воскресенье.
недоора́вамъ *гл. дл.* не допахиваю.
недра́гъ *пр. въ выраж.* немили недра́ги: всѣмъ чужіе.
не́говъ, -ва *пр.* его.
нежене́но *с. с. соб.* неженатые.
не́инъ, не́йна *пр.* ея.
не́ка *част.* пусть.
нѣ́какъ[си *нар.* нѣкоторымъ образомъ.
нѣ́кой, -оя, -ое *мѣст.* кто-нибудь; какой-нибудь.
нѣ́колко *числ.* нѣсколько.
нѣ́къдѣ *нар.* гдѣ-то.
нели́ *част.* развѣ не, *ср.* нали́.
нѣ́мамъ *гл. нес.* не имѣю, нѣма *безл.* нѣтъ; нѣма да *съ наст.*= будущ. съ сильнымъ отрицаніемъ.
нѣмѣ́я *гл. нес.* нѣмѣть.
неми́лъ *пр.* не милый.
нѣ́мски *пр.* нѣмецкій; по]нѣ́мски *нар.* по-нѣмецки.
ненави́ждамъ *гл. нес.* ненавижу.
ненадѣ́йно *нар.* неожиданно.
нѣ́щичко *ласк. мѣст.* „кое-что“, *с. с.* гостинецъ.
нѣ́що *с. с.* вещь, *мѣст.* нѣчто; *нар.* приблизительно (при числит.).
непрѣкъ́снатъ *пр.* непрерывный.
ни *мѣст.* намъ; нашъ.
ни́ва *с. ж.*, *мн.* ни́ви, нивя́, *соб.* нивѐ[то, *ум.* ни́вичка: нива.
ни́вга *см.* никога.
ни́где, ни́(й)де *нар.* нигдѣ.
ни́е, ний *мѣст.* мы.
ни́зъкъ *см.* нисъкъ.
низъ *пред.* по, вдоль по, черезъ (*вм. лит.* изъ).
ни́какъ, -не: „вовсе нѣтъ“, „ни чуть“.
ни́кога, ни́коги *нар.* никогда.
ни́къдѣ *нар.* нигдѣ.
ни́съкъ, ни́ска *пр.* низкій; тихій (о звукѣ).
ни́то-ни́то *союзъ* ни-ни.
ни́шка *с. ж.* нить.
ни́що *мѣст.* ничего; ничто.
но *союзъ* но.
ножъ *с. м.*, *мн.* но́жо́ве -ве́тѣ ножъ.
носи́я *с. ж.* костюмъ (нац.).

нóся *гл. нес.* несу; ношу.
нощéсь, нощéска *нар.* этою ночью *(прошл., бубущ.)*.
нощýвамъ *гл. нес.* ночевать.
нъ *см.* но.
Обáдя *гл. св.* обáяждамъ *нес.* сообщать, -се: отозваться.
обáче *нар.* однако.
óбѣци, óбѣсци *с. мн.* серьги.
обикáлямъ *гл. нес.*, обикóля *св.* обходить, обойти.
обúкна, обúкнахъ *гл. св.* полюбить.
óбици *см.* óбѣци.
обúчамъ *гл. нес.* любить; ако обúчате: если желаете, „какъ хотите“.
облéгамъ *гл. нес.*, облéгна *св.* прислонять, -се: полагаться.
облѣкá (облѣчá) *гл. св.*, обúчамъ *нес. надѣть; одѣть.*
облѣклó *с. с.* одежда.
обли́жа *гл. св.*, обли́звамъ *нес.* облизывать.
óбликъ *с. м.* очеркъ (=контуръ).
обрѣ́на се *гл. св.*, обрѣщамъ се *нес.* обращаться; оборачиваться.
обýвамъ *гл. нес.*, обýя *св.* обувать (про обувь и штаны).
овéнъ *с. м.* баранъ.
ови́вамъ *гл. нес.* обертывать; крутить.
огáрякъ, -ръкъ *с.м.*, огáрешка *ж.* огарокъ.
огледáло *с. с.* зеркало.
оглýхци *см. слъд.*
оглýшки *въ выраж.* прáвя, стóря оглýшки: дѣлаю видъ, будто не слышу, не вижу или не понимаю.
огни́ще *с. с.* очагъ.
огрáбване *с. с.* ограбленіе.
огрѣ́я *гл. св.* освѣтить, нѣма да го огрѣе: „не поздоровится“.
óгънь *с. м.* огонь.
одáвна *нар., см.* отдавна.
одая́ *с. ж.* комната (*син.* стая).
одѣ́ламъ *гл. св.* обтесать.
ожéня *гл. св.*, ожéнвамъ *нес.* женить.
оздравя́ *гл. св.* исцѣлить; обезпечить, устроить.
озовá се, озовáхъ се *гл. св.* озовáвамъ се *нес.* отозваться; появиться.
озъвá се *см.* озовá се.
окá *с. ж., ум. ласк.* оки́ца: мѣра вѣса: $2^1/_2$ ф.; посуда, вмѣщ. $2^1/_2$ фунта изв. жидкости.
окáчá *гл. св.*, окáчвамъ *нес.* вѣшать (общ.).
оклóцанъ *пр.* оббитый.
околúя *с. ж.* волость; въ Болгаріи—уѣздъ.
окó *с. с.*, *мн.* óчи: глазъ.
окóлности *с. ж., мн.* окрестности.
омáенъ, омáйна *пр.* очаровательный.
омрáза *с. ж.* ненависть.
онакѣ́въ *мѣст.* сякóй.
онбашúя *с. ж.*
онѣмѣ́я *гл. св.* смолкнуть; запустѣть.
óнзи *мѣст.* тотъ.
онúя *мѣст.* тѣ.
онóва *мѣст.* то.
онýй *мѣст.* то.
óня *мѣст.* тотъ.
опилéя се *гл. св.*, опилявамъ се *нес.* „убраться“.
óпипомъ *нар.* ощупью.
опúрамъ *гл. нес.*, óпра *св.* опираться, -се: сопротивляться.
опúтвамъ се *гл. нес.* пытаюсь.
оплáквамъ *гл. нес.* оплакивать.
орá, орáхъ *гл. нес.* пахать.
óрань *с. ж.* пахотьба.

ора́чь *с. м.* пахарь; *діал.* жаворонокъ.

орѣ́хъ *с. м.*, оре́(х)и *мн.*, грецкій орѣхъ (дерево и плодъ).

освѣ́нь *нар.* кромѣ.

осно́ва *с. ж.* основа (ткац.); основаніе.

оста́вамъ, оста́я *гл. нес.*, оста́на *одн.* оставаться.

оста́вя *гл. св.*, оста́вямъ *нес.* оставить; допустить, -се: отказаться, бросить.

оста́на *гл. св.*, оста́вамъ *нес.* остаться.

отби́вамъ *гл. нес.* отвлекаю въ сторону (общ.), -се: сворачиваю.

отва́ждамъ, отво́ждамъ *гл. нес.* отправляться.

отва́рямъ *гл. нес.*, отво́ря *св.* отворять.

отве́ждамъ, -во́жд-, *гл. нес.* вести, отводить.

отвръ́на, -нахъ *гл. одн.* вернуть (общ.); отвѣтить.

отвсѣ́кждѣ *нар.* отовсюду.

отвънъ *нар.* снаружи.

отва́дъ, -дѣ *нар.* по ту сторону.

отгле́дамъ *гл. св.*, отгле́ждамъ, отгле́двамъ *нес.* вскормить; воспитать.

о́тговоръ *с. м.* отвѣтъ.

отгово́ря *гл. св.*, отгова́рямъ *нес.* отвѣтить.

отго́рѣ *нар.* сверху.

отда́вна *нар.* уже давно.

отдо́лу, -до́лѣ *нар.* снизу; внизу.

оте́цъ *с. м.* отецъ (духовный).

оти́вамъ *гл. нес.*, оти́да *св.* пойти; уйти; ходить къ; отправляться.

оти́шълъ *прич.*, *см.* оти́да.

откога́то *союзъ* съ тѣхъ поръ какъ.

отко́лкото *част.* чѣмъ *(послѣ сравн. степ.)*.

откра́дна *гл. одн.* похитить.

откръ́тя, -тихъ *гл. св.* оторвать.

откъмъ *предл.* со стороны.

откѫдѣ *нар.* откуда? *предл.* отъ, съ (со стороны).

откѫ́сна *гл. св.* сорвать; оторвать.

отмѣстя́вамъ, отмѣ́стямъ *гл. нес.* отмѣ́стя *св.* сдвигать съ мѣста.

отмъсти́, -стихъ *гл. св.* отомстить.

отне́ма, отне́хъ *гл. св.* отни́мамъ, отне́мвамъ *гл. нес.* отнять; спасти, защитить.

отпри́ща се *гл. св.* вырваться (на свободу, наружу).

отпръ́во *нар.* сначала.

отра́вямъ *гл. нес.*, отро́вя *св.* отравлять.

отрѣзнѣ́я *гл. св.* отрезвиться.

отро́вя, -вихъ *гл. св.* отравить.

отръва́, -ва́хъ освободить; спасти, -се: спастись.

отса́мъ *нар.* по сю сторону, съ этой стороны.

отсега́ *нар.* отнынѣ; отсюда.

отсрѣ́ща *нар.* насупротивъ (гдѣ и откуда).

отстраня́вамъ се *гл. нес.* удаляться.

отта́мъ *нар.* по ту сторону, оттуда.

отте́гля *гл. св.* отнять; отвести, -се: удалиться; отступить.

оттога́ва *нар.* съ этихъ поръ.

отъ *част.* изъ *или* *род. пад.*; *послѣ сравнит. степени* чѣмъ; *предл.* отъ.

офе́йкамъ *гл. св.*, -квамъ *нес.* улизнуть.

очи́ла *с. мн. ср.* очки.

очу́дя *гл. св.* очу́двамъ *нес.* удивить, удивлять.

оца́памъ *см.* ца́памъ; оца́пахме, оца́пахме я (sc. ра́ботата) „вотъ такъ ловко“, „вотъ такъ попались“.

о́ще *част.* ещё; еще.
Па *союзъ* и, а.
па́дамъ *гл. нес.* па́дна *одн.* падать; доставаться, -се: доставаться.
па́дна, па́днáхъ *гл. св.* упасть.
па́зуха *с. ж.* пазуха; грудь (та или др.); *мн.* грудь.
па́зя *гл. нес.* беречь (общ.).
пайва́нъ *с. м.* путо.
па́кость *с. ж.* вредъ, зло.
па́кости́ *гл. нес.* вредить.
пакъ *нар.* опять; все же; *част.* же.
пала́ска *с. ж.* пороховница.
па́лецъ *с. м.* большой палецъ.
па́лешникъ *с. м.* сошникъ.
па́ля *гл. нес.* жечь.
памýкъ *с. м.* хлопокъ; вата.
пандýринъ *с. м.* сторожъ, стражникъ.
пани́ца *с. ж.* глиняная чашка.
пантóфъ *с. м.*, -тóфитѣ *мн.* низкая обувь.
пара́ *с. ж.* серебр. монета въ $^1/_2$ сантима; деньга; *мн.* пари:деньги, *ласк.* пари́чки.
парче́ *с. с.* кусокъ, кусочекъ.
паса́, пася́ *гл. нес.* пасу[сь.
па́стирка *с. ж.* пастушка.
па́стирски *пр.* пастушескій.
па́стирь *с. м.* пастухъ.
па́тка *с. ж.* утка.
паша́ *с. м.* паша́ (титулъ).
пе́дя *с. ж.* пядь.
пе́пелъ *с. м.*, пе́пель *с. ж.* пепелъ; пыль.
пе́ра, прахъ *гл. нес.* стирать.
пе́ря.се *гл. нес.* важничать; возвышаться.
пездрова́нка *с. ж.* назв. птицы.
пепели́въ *пр.* пепельный.
пека́, печа́ *гл. нес.* печь; жарить.
пѣсень *с. ж.* пѣсня.
пѣя *гл. нес.* пѣть.
петéлка *с. ж.* пуговица.
пѣтéлъ *с. м.* пѣтухъ.
петúма *с. ж.* пятеро.
петь *числ.* пять.
пѣшъ *пр.* пѣшій.
пѣя, пѣхъ *гл. нес.* пѣть.
пи́ко *с. с.* названіе дѣтской игры.
пи́ле *с. с.* птица, птичка; цыпленокъ.
пи́памъ *гл. нес.* дотрогиваться (общ.).
пи́пкавъ *пр.* медлительный (*собств.* дѣйствующій ощупью).
писáлище *с. с.* контора.
пи́скамъ, пищя́ *гл. нес.* пищать; кричать.
пи́смо *с. с.* письмо; записка.
пи́съкъ *с. м.* крикъ (дѣтскій, птичій и др.).
пи́тамъ *гл. нес.* спрашивать.
пи́ша, *аор.* пи́сахъ *гл. нес.* писать.
пищéлъ *с. м.* лучевая кость; бузина.
пищóвъ *с. м.* пистолетъ.
плáдне *с. с.* полдень.
плáмна *гл. св.*, плáмвамъ *нес.* вспыхнуть.
планина́ *с. ж.* гора; стáра—: Балканы.
плáтно́ *с. с.* полотно; парусъ.
платя́, плáщамъ *гл. нес.* платить.
плáча, плáкахъ *гл. нес.* плакать.
плáша, плáшихъ *гл. нес.* пугать.
плѣва *с. ж.* мякина; млечный путь.
плéщи́, -щúтѣ *с. мн.* плечи.
плúко *с. с.* конвертъ.
плóча *с. ж.* каменная плита.
плýвамъ *гл. нес.* плыть; плавать.
плъзгамъ *гл. нес.*, плъзна *св.* скользить.
плъня, -нихъ *гл. нес.* наполнять.

по *предл.* по, въ (гдѣ?); у (гдѣ?); объ (когда?).
по- *част. сравн. степени* болѣе.
побѣди́телка *с. ж.* побѣдительница.
побѣлѣ́я *гл. св.* побѣлѣть.
побо́йникъ *с. м.* воптель.
повѣхна *гл. св.* увянуть.
повѣ́я *гл. нес.* подуть.
по(в)ди́гамъ *гл. нес.*, по(в)ди́гна *св.* поднимать.
по́-вече, по́ -вечъ *нар.* болѣе; скорѣе (=возможнѣе).
по́-вечето *числ.* большая часть; *нар.* большею частью.
повиня́вамъ се *гл. нес.* повинуюсь.
по́вторъ *нар.* вторично.
поги́на *гл. св.* погибнуть.
погле́дамъ *гл. св.* поглядѣть.
погле́дна *гл. одн.* взглянуть.
по́гледъ *с. м.* взглядъ.
поглъ́на *гл. св.* поглотить.
по́гна, по́гнахъ *гл. св.* погнаться, *ср.* гоня.
погоди́ *гл. св.* попасть; угадать; помолвить, -се: сговориться.
погрѣ́шка *с. ж.* ошибка.
пода́вамъ *гл. нес.* подавать; просовывать.
подаря́ *гл. св.*, -ря́вамъ *нес.* дарить.
подво́дникъ *с. м.* доска (для посуды), надъ коей висятъ сосуды съ водой.
подго́ня *гл. св.* преслѣдовать.
подго́твенъ *пр.* подготовленный.
подигра́вамъ *гл. нес.*, -гра́я *св.* подсмѣиваться.
подигра́вка *с. ж.* насмѣшка; подсмѣиванье.
поди́ренъ *пр.* послѣдній, най—самый п., по—: болѣе поздній.
поди́ръ, -рѣ *нар.* позади; послѣ; *предл.* вслѣдъ за (мѣсто и время).
подка́чя́, -чихъ *гл. св.* начать.
поднеса́ *гл. нес.* поднести; подать.
подози́рамъ. *гл. нес.* подозрѣвать.
подпи́рамъ *гл. нес.* подпирать.
подплатя́ *гл. св.* подложить (чѣмъ).
подра́ня *гл. св.*, -ня́вамъ *нес.* рано встать; р. появиться; р. отправиться.
подсѣ́тя *гл. св.*, подсѣ́щамъ *нес.* напомнить; подсказать; -се: догадаться.
подсми́вамъ се *гл. нес.*, подсмѣ́я се *св.* смѣяться надъ; посмѣиваться.
подъ *с. м.* полъ (въ помѣщеніи).
пое́ма, *гл. св.* пое́мна *одн.*, поѣ́мамъ, пои́мамъ *нес.* взять изъ рукъ.
поздравя́ *гл. св.* привѣтствовать; поклониться.
позна́вамъ *гл. нес.*, позна́я *св.* узнать, узнавать; -се: знаться.
позна́тъ *пр.* извѣстный.
пока́ня *гл. св.*, пока́нвамъ *нес.* позвать; пригласить.
по́клонъ *с. м.* поклонъ; подарокъ.
поклъ́вна *гл. св.* клюнуть; склевать.
покра́й *предл.* мимо (по берегу); возлѣ; *нар.* кромѣ.
по́кривъ *с. м.* кровля.
покръ́стя *гл. св.* (о)крестить.
покръ́тя *гл. св.*, покръ́твамъ *нес.* трогать.
пола́ *с. ж.* пола платья; подошва горы; *мн.* поля шляпы.
по́ле *с. с.*, *мн.* поля́ и поле́та: поле; равнина.
поле́гичка *нар.* потихоньку, полегоньку.
поле́ка *нар.* медленно; потихоньку; поле́ка-ле́ка: понемногу.

полѣна *см.* поляна.
полѣя *гл. св.*, полúвамъ *нес.* поливать; -се: купаться.
полúца *с. ж.* полка.
полúчба *с. ж.* знаменіе.
пол(о)вúна *с. ж.*, пол(о)вúнъ (*въ соед.*): половина.
пляна *с. ж.* поляна.
помáгамъ *гл. нес.* помогать.
помежду́ *нар.* между.
помúнъкъ *с. м.* промыселъ.
помúсля *гл. св.* подумать.
помóля *гл. св.* попросить.
понѣкога, -жъ *нар.* иногда.
пообикóля *гл. св.* пообойти, пообходить.
попáдна *гл. св.* попасть.
попúтамъ *гл. св.* спросить.
поради́ *нар.* вслѣдствіе.
порáсна, *одн.*, -ста *гл. св.* вырости.
порасхóдя се *гл. св.* -хáждамъ се *нес.* прогуляться немного.
поръмя́ *гл. св.* заморосить.
порúка *с. ж.* порука; порученіе.
посѣгвамъ *гл. нес.*, посéгна *гл. св.* протягиваю руку.
посóка *с. ж.* направленіе.
посóча *гл. св.*, посóчвамъ *нес.* указать; направить.
посрѣдъ *нар.* по]среди.
посрѣщна *гл. св.* встрѣтить.
постéля *с. ж.* постель (общ.).
потéгля *гл. св.* отправиться, потянуть (сред.).
потéгна *гл. св.* потянуть.
потéра, -ря *с. ж.* погоня.
потúсникъ *с. м.* притѣснитель.
потлъкá, -чá *гл. св.* потолочь.
потрѣбá, *ум.* потрѣбица *с. ж.* надобность.
потъ́на *гл. одн.*, потъ́вамъ *нес.* тонуть; проваливаться.
похвáна се *гл. одн.* обняться.
почéна, пóчна *гл. одн.* начать.
почúна *гл. св.*, почúвамъ *нес.* отдохнуть; умереть.
пóчна *см.* почена.
пóща *с. ж.* почта.
пóясъ *с. м.* idem.
правдина́ *с. ж.*, *обыкн. во мн.* правдúни: права.
прáво *нар.* прямо; справедливо.
правъ *пр.* прямой; справедлúвый (соотвѣтст. истинѣ), *нар.* прáво, *нар. ум.* прáвичката: „по правдѣ“, „по чести“.
прáвя *гл. нес.*, *аор.* прáвихъ: дѣлать.
прáгъ *с. м.* порогъ.
прáз(д)енъ, прáзна *пр.* пустой.
прáзникъ *с. м.* idem.
прáтя *гл. сов.*, прáщамъ *нес.* отправить; послать.
прѣбúрамъ *гл. нес.* убирать.
прѣвáля *гл. св.* перевалить (черезъ), перейти (*и о дождѣ*).
прѣвáря *гл. сов.*, прѣвáрямъ *нес.* предупредить (общ.).
прѣведá, преведóхъ *гл. св.*, прѣвéждамъ, -вóждамъ *нес.* перевести (общ.).
прѣвръ́на *гл. сов.* обратить (общ.).
прѣгáзя, -зихъ *гл. св.* перейти вбродъ; вытоптать; исходить (*гл. св.*).
прѣгръ́на *гл. св.* обнять.
предá, *аор. гл. нес.* прясть.
прѣдáмъ *гл. св.* передать.
прѣди́ *нар.* прежде, до; тому назадъ, пó-прѣди: ранѣе.
прѣзим ́вамъ *гл. св.* перезимовать.
прѣзъ *предл. мѣста*: черезъ, сквозь; за (куда?), *времени:* въ теченіе; черезъ.
прѣкáрамъ *гл. св.*, прѣкáрвамъ *нес.* перегонять, переводить;

преносить (болѣзнь); проводить (время); переходить (мѣру).
прѣкрѫ́стя *гл. св.* перекрестить.
прѣмѐжда *с. ж.*, -ждие *с. с.* невзгода.
прѣмѐна *с. ж.* одежда.
прѣмѣня́ *гл. св.* одѣть, нарядить; перемѣнить.
прѣмѐря *гл. св.* свѣшать; смѣрить; примѣрить; помѣряться.
прѣмѝна *гл. св.* перейти; пройти (мѣсто).
прѣ́мо *нар.* прямо (Славейковъ).
прѣнощу́вамъ *гл. св.* переночевать.
прѣобрѣ́на *гл. св.* перевернуть (общ.), -се: превратиться.
прѣпорѫ́ча *гл. св.*, прѣпорѫ́ч(у)вамъ *нес.* рекомендовать.
прѣпра́вя *гл. св.*, -вямъ *нес.* передѣлать.
прѣро́вя *гл. св.*, прѣра́вямъ *нес.* перерыть.
прѣси́ля *гл. св.*, прѣси́лвамъ *нес.* принуждать.
прѣ́спа *с. ж.* лавина; сугробъ.
прѣсрѣ́щамъ *гл. нес.*, -рѣ́щна *св.* встрѣчать (умышленно).
прѣсти́лка *с. ж.* передникъ.
прѣсто́ренъ, -рена *пр.* притворный.
прѣстоя́ *гл. св.*, прѣстоя́вамъ *нес.* пробыть, оставаться.
прѣсъ́хна *гл. св.* пересохнуть.
прѣхвръ́кна *гл. одн.* пролетѣть.
прѣ́ча, -чихъ, *гл. нес.* препятствовать.
при *предл.* у, при, около (гдѣ?); къ (куда?).
прибера́ *гл. св.*, прибира́мъ *нес.* принять, прибрать, убрать, собрать.
приближа́, -жи́хъ *гл. св.*, приближ(а́)вамъ *нес.* приближаться.
при все че *союзъ* несмотря на то, что.
приго́твя *гл. св.* приготовить.
придру́жа *гл. св.*, -жа́вамъ *нес.* сопровождать.
прие́ма, прие́хъ *гл. св.*, прие́мамъ *нес.* принять.
прика́жа, -захъ *гл. св.*, прика́звамъ *нес.* разговаривать; разсказывать.
прика́ня *гл. св.*, прика́нвамъ *нес.* приглашать.
прика́ча, -чихъ *гл. св.* привѣсить.
прикле́квамъ *гл. нес.*, прикле́кна *св.* присѣсть на корточки.
прили́ка *с. ж.* сходство; ровня.
прили́чамъ *гл. нес.* быть похожимъ.
при́мка *с. ж.* ловушка.
примо́ля се *гл. св.* стану просить.
припѣ́вамъ *гл. нес.* пѣть (въ честь); припѣвать.
при́пкамъ *гл. нес.* бѣгать, бѣжать (первонач. о дѣтяхъ: бѣжать мелкимъ шагомъ).
припозна́я *гл. св.*, -зна́вамъ *нес.* признавать.
припо́мня *гл. св.*, припо́мнямъ, -мнювамъ, припомня́вамъ *нес.* припомнить; напомнить.
присми́вание *с. с.* насмѣхательство.
присти́гна *гл. св.*, присти́г(ну)вамъ *нес.* прибыть, прибывать (=приходить, пріѣзжать).
пристѫ́пвамъ *гл. нес.* приступаю.
притежа́вамъ *гл. нес.* обладать.
притежа́тель *с. м.* собственникъ.
прити́сна *гл. св.* придавить.
притӳ́ря *гл. св.*, -рямъ *нес.* прибавить.
проба́вя, -вихъ *гл. св.* пробыть.
прода́вамъ *гл. нес.* продаю.
про́дань *с. ж.* продажа.

продлъжа́вамъ *гл. нес.* продолжать[ся; удлиннять.
продýмамъ *гл. св.* промолвить.
прозо́рецъ *с. м.* окно.
произли́замъ *гл. нес.* происходить.
прока́р(у)вамъ *гл. нес.* прогонять; проводить.
прокопа́я *гл. св.*, -ко́пвамъ, -па́вамъ *нес.* прокопать.
прокýда *с. ж.* напасть.
про́лѣть *с. ж.* весна.
промѣ́на *с. ж.* перемѣна; нарядъ.
промѣня́ *гл. св.* промѣня́вамъ *нес.* мѣняю; наряжаю (въ платье).
пропо́ря *гл. св.* пробить.
пропя́дя *гл. св.* прогнать.
простя́ *гл. св.* простить.
протоси́нгелъ *с. м.* чиновникъ при епископѣ.
прото́ча *гл. св.* протянуть.
про́чее *нар.* однако.
проща́вамъ *гл. нес.* прощать, проща́вай[те: прощай[те.
прустъ *с. м.* передняя; *діал.* пріемная.
пръвъ, пръ́ва *пр.* первый.
пръ́чка *с. м.* прутъ.
пръ́сна, пръ́снахъ *гл. св.* разсѣю; прыснуть, -се: разсѣяться; лопнуть.
пръ́стенъ *пр.* глиняный.
пръ́стень *с. м.* перстень.
пръ́стъ *с. м.*, пръ́сте *мн.* палецъ.
пря́гавъ *пр.* упругій; бодрый, проворный.
пу́кна *гл. одн.* пу́камъ *нес.* лопнуть; выстрѣлить (средн.); околѣть; заняться (о зарѣ).
пу́мпалъ *с. м.* кубарь.
пу́сна, пу́снахъ *гл. св.*, пу́щамъ *нес.* пустить; отойти (о церк. службѣ); выгнать (листъ, колосъ, стебель).
пу́стъ *пр.* пустой; злосчастный („проклятый“).
пу́ша, -шихъ *гл. дл.* дымить; курить; -се: окуриваться; дымиться:
пу́шка *с. ж.* ружье.
пу́щамъ *гл. нес.* пускать; отпускать.
пущина́къ *с. м.* пустое (пустынное) мѣсто.
пъкъ *част.*, *см.* пакъ.
пъ́ленъ, пъ́лна *пр.* полный.
пъ́пля, *аор.* пъпла́хъ *гл. нес.* ползать.
пръ́въ, пръ́ва *числ.* первый.
пъдпъдъ́къ *с. м.* перепелъ.
пъдпъдъ́чка *с. ж.* перепелка.
пъ́дя, -дихъ *гл. нес.* гнать.
пъ́тникъ *с. м.* путникъ; путешественникъ.
пъту́ване *с. с.* путешествіе.
пъ́ть *с. м.* путь; разъ.
Ра́бота *с. ж.* дѣло; вещь (=нѣчто); работа.
ра́бо́тя *гл. нес.* дѣлать; работать.
ра́венъ, -вна *пр.* ровный; равный.
равни́ще *с. с.* равнина; раздолье.
ра́ждамъ *гл. нес.* рождать.
раже́нъ *с. м.*, ръженъ.
раз- *част.* роз-, раз-.
разбера́ *гл. св.*, разби́рамъ *нес.* понять; узнать, разби́ра се: разумѣется.
развѣ́ря *гл. св. въ выраж.* вѣ́рата се развѣ́рила („извелась“).
развѣ́я *гл. св.* развѣять.
разви́камъ се *гл. св.* раскричаться; закричать.
разгло́бя́ *гл. св.* разбить на части.
разгова́рямъ *гл. нес.* разговариваю.
развóждамъ *гл. нес.* водить взадъ и впередъ.
развъ́ждамъ *гл. нес.* разводить.

разгра́дя́ *гл. св.* разгородить.
раздробя́ *гл. св.* раздробить.
разли́ка *с. ж.* разница, отличіе.
разлю́тя́ *гл. св.* разсердить; растравить.
разнеби́тя *гл. св.* уничтожить, разрушить; разбросать.
разсми́вамъ *гл. нес.* заставлять смѣяться.
разсъжда́вамъ *гл. нес.* разсуждать.
разцъфтя́ *гл. св.* разцвѣсть.
раки́я *с. ж.* водка.
ра́ло *с. с.* плугъ.
ра́но *нар.* idem.
раня́ *гл. нес.* вставать *или* идти *или* являться рано.
рас- *см.* раз-.
раска́жа, -ка́звамъ *см.* прикажа.
раско́вниче *с. с.* сказочный цвѣтокъ, приносящій счастье.
ра́сна, раста́ *гл. нес.* расти.
ра́со *с. с.* ряса.
распи́твамъ *гл. нес.* распрашивать.
распра́вямъ *гл. нес.* разсказывать.
распръсна се *гл. одн.* распространиться; разбиться, лопнуть.
растри́вамъ *гл. нес.* растри́я *св.* растирать.
ра́тай *с. м.* работникъ (*сельск.*).
рашетка *с. м.* рѣшетка.
расхо́ждамъ се *гл. нес.*, расходя се *св.* прогуливаться.
редъ, -дъ́тъ *с. м.*, редове́ *мн.* рядъ; очередь; порядокъ; обиходъ; на ре́дъ: по очереди.
река́, ре́кохъ(ръ́кохъ) *гл. св.* сказать.
рѣзба́рь *с. м.* рѣзчикъ.
рѣше́тка *с. ж.* рѣшетка.
ри́ба, *ум.* ри́бка *с. ж.* рыба.
рибару́вамъ *гл. нес.* рыбачить.
ри́за *с. ж.* рубашка.
ри́тна *гл. одн.*, ри́тамъ *нес.* лягать; пихать.
робъ *с. м.* ро́бе, робо́ве *мн.* рабъ.
ро́бя *гл. нес.* обращаю въ рабство.
ровъ *с. м.* канава; яма (*син.* трапъ).
рога́чъ *с. м.* олень.
ро́денъ, ро́дна *и* -де́на *пр.* родной.
роди́на *с. ж.* родъ; родина.
родни́на *с. ж.* родня.
родя́ *гл. св.*, ра́ждамъ *нес.* родить (общ.).
ро́сенъ, ро́сна *пр.* росистый; *эпит. дождя:* „частый“.
роя́къ *с. м.* рой.
ру́бла *с. ж.* рубль.
ру́кна *гл. св.* кинуться (общ.: о всякомъ внезапномъ проявленіи свѣта, звука, огня, движенія тѣлъ).
ру́нтавъ *пр.* взъерошенный.
ру́хна *гл. св.*, ру́хвамъ *нес.* рушиться.
ръже́нъ *с. м.* роженъ; вертелъ; кочерга.
ръти́на *с. ж.*, холмъ.
ръ̀тъ *с. м.* холмъ.
рѫка́ *с. ж.*, рѫцѣ́ *мн.* рука; на́ рѫки *нар.* подъ рукою; во время.
рѫка́въ *с. м.*, ряка́ветѣ *мн.* рукавъ.
рѫкопись *с. м.* рукопись
Са *мѣст.*, *см.* се.
са́б(л)я *с. ж.* сабля.
садя́ *гл. нес.* садить.
са́камъ *гл. нес.*, *см.* искамъ.
сал(т)ъ *нар.* только.
сама́ръ *с. м.* сѣдло.
са́мо *нар.* только.
самора́сълъ *пр.* самосѣйка.
самъ, само́й, *дат.* само́мъ, *мѣст.* самъ; одинъ (solus).
самунъ *с. м.* каравай (хлѣба).
са́нкимъ *част.* „такъ сказать“.
сби́вание *с. с.* стычка.
сби́рамъ *гл. нес.* собирать.

сбо́гомъ *част.* прощай[те.
сборъ *с. м.* сборище.
сва́дя *гл. св.*, сва́ждамъ *нес.* ссорить.
сва́ля *гл. св.* сва́лямъ *нес.* опускать (общ.): снимать; низводить; вычитать.
свѣсть *с. ж.* сознаніе.
свѣстя́, -сти́хъ *гл. св.* привести въ сознаніе.
свете́цъ *с. м.* святой.
свети́ца *с. ж.* святая.
свѣтлѣя *гл. нес.* свѣтлѣю[сь.
свѣтлина́ *с. ж.* свѣтъ (lux).
свѣ́тна *гл. одн.* блеснуть, засвѣтить[ся.
светъ, свети́я[тъ, света́ *пр.* святой.
свѣтъ, -тѣ́тъ *с. м.* міръ; люди
свѣтя́ *гл. нес.* свѣтить[ся.
свѣщь *с. ж.*, свѣщи́, -ще́, щи́тѣ *мн.*, свѣщи́ца *ласк.*, свѣча.
свиня́, *мн.* сви́не, -не́тѣ: свинья.
сви́ря *гл. нес.* играть (на муз. инстр.); свистѣть.
свръжа *гл. св.*, свръ́зъ(у)вамъ *нес.* связ(ыв)ать.
свръ́зка *с. ж.* связь; связка (граммат.).
свръ́ша, -шихъ *гл. св.*, свръ́швамъ *нес.* оканчивать.
свять *пр.*, *см.* светъ.
сглобя́вамъ *гл. нес.* собираю.
сгово́ренъ, -рна *пр.* согласный, дружный.
сго́воръ *с. м.* согласіе; дружба.
сго́денъ, -дна *пр.* удобный.
сда́вя *гл. св.* задушить, -се: задохнуться; утонуть; погрызться.
се *мѣст.* себя.
се *мѣст.*, *см.* все.
сега́ *нар.* теперь.
сега́шенъ, -шна *пр.* теперешній,
сеги́съ-тогисъ *нар.* по временамъ, кое-когда.
сѣ́дамъ *гл. нес.* садиться.
сѣ́демь, сѣ́дъмь *числ.* семь.
сѣдѣ́нка *с. ж.* посидѣлка.
седми́ца *с. ж.* недѣля.
сѣ́дна, -нахъ *гл. одн.* сѣсть.
сѣдя́ *гл. нес.* сидѣть.
сеймѣ́н(ин)ъ *с. м.* стражникъ (числится на военно-полиц. службѣ); жандармъ.
сѣка́ *гл. нес.* рубить.
сѣ́какъвъ *см.* вс-.
сѣ́камъ *гл. нес. діал.* полагать, сѣ́кашъ: словно.
сѣкога *см.* вс-.
сѣ́лски. *пр.* деревенскій.
сѣло́ *с. с.* деревня.
селцѣ́ *с. с.* деревенька.
сѣ́лянинъ *с. м.* крестьянинъ.
сѣ́лянка *с. ж.* крестьянка.
сѣ́мка *с. ж.* сѣмячко.
сѣ́нка *с. ж.* тѣнь.
сѣ́тнѣ *нар.* послѣ, на́й-сѣ́тнѣ: наконецъ.
сѣтя *гл. св. см.* сѣщамъ.
сѣчиво́ *с. с.* инструментъ.
сѣщамъ *гл. нес.* замѣчаю, чую (общ.), -се: догадываться; вспоминать.
сѣя *гл. нес.* сѣять.
си *гл.* еси.
си *мѣст.* себѣ; свой.
сигу́рно *нар.* навѣрное.
си́ла *с. ж.* сила, на си́ла *нар.* насильно.
си́ломъ *нар.* силою.
синджи́ръ *с. м.* цѣпь.
си́нца *см.* всинца.
синъ, -нѣ́тъ *с. м.*, си́нове́, -ве́тѣ *мн.* сынъ.
синь, -ня *пр.* синій.
сипя *гл. нес.* сыпать; лить.

сира́къ *с. м.*, спра́че *у.м.*, сиротa.
си́рене *с. с.* сыръ (бѣлый).
сирома́хъ *с. м.* бѣднякъ (*оба знач.*).
сиромаши́я *с. ж.* бѣдность.
си́тенъ, -тна *пр.* мелкій.
си́чко *с.м.* всичко.
ска́рвамъ(се) *гл. нес.* ссорить(ся), ска́рамъ се *св.* поссориться.
ска́чамъ *гл. нес.*, ско́кна *одн.*, ско́ча *св.* скакать, прыгать, вскакивать.
ски́тамъ[се *гл. нес.* скитаться.
склопя *гл. св.* сомкнуть.
склю́ча, -чихъ *гл. св.* закончить; соединить.
скоре́цъ *с. м.* мельничный закромъ.
ско́ро *нар.* скоро, за́скоро: наскоро, такъ скоро.
скри́вникъ *с. м.* тайникъ.
скри́я *гл. св.* скрыть.
скръ́бенъ, -бна *пр.* печальный.
скръ́бь *с. ж.* печаль.
ску́бя *гл. нес.* ощипывать; обирать.
скѫпъ *пр.* дорогòй.
скѫ́самъ *гл. св.* разорвать.
сла́венъ, -вна *пр.* славный.
сла́гамъ *гл. нес.* класть; подавать на столъ.
сла́меница *с. ж.* соломенная шляпа; сарай для сѣна и соломы; -изба: изба, крытая соломой (Славейковъ).
сла́мѣнъ *пр.* соломенный.
сле́двамъ *гл. нес.* продолжать.
сле́денъ, -дна *пр.* слѣдующій.
слѣдъ *нар.* послѣ, за.
сле́за, -зохъ *гл. св.* сли́замъ *нес.* сойти, спуститься.
сле́я се, слѣхъ се *гл. св.* слиться.
сли́самъ, сли́ша *гл. св.* свести съ ума, сбить съ толку, *прич.* сли́санъ: растерявшійся.
слогъ *с. м.* межа.
сло́жа, -жи́хъ *гл. св.* положить; подать на столъ.
слухтя́ *гл. нес.* слушаю (напряженно).
слу́шамъ *гл. нес.* слушаю.
смола́ *с. ж.* idem.
смръ́кна *гл. одн.* потянуть носомъ.
смръсня́вамъ *гл. нес.* осквернять.
снаха́ *с.м.* снъха.
снага́ *с. ж.* тѣло; сила.
снова́ *гл. св.* сновать.
снопъ, *с. м.* снопъ.
снъха́ *с. ж.* сноха.
софра́ *с. ж.* столъ (для гостей).
со́ча *гл. нес.* указывать.
спа́дамъ *гл. нес.* падать; доставаться; относиться къ.
спаса́, спася́ *гл. св.*, спа́свамъ, спасня́вамъ *нес.*, *аор.* спаси́хъ (спасо́хъ), *прич.* спаси́лъ (спа́сълъ), спасти.
спи́рамъ [се *гл. нес.* останавливать[ся.
списа́ние *с. с.* сочиненіе.
сплета́ *гл. св.*, спли́тамъ *нес.* сплести; заплести; запутать.
споля́й *част.* спасибо.
сполѣтя́ *гл. св.* постигнуть (о напасти).
споля́ка *с. ж.* удача.
споля́ча, -чихъ *гл. св.* удаться, имѣть успѣхъ.
спо́мня *гл. св.*, -нямъ *нес.* вспомнить.
споре́дъ *нар.* согласно, судя по; наканунѣ (чего).
спра́ се, спрѣхъ се *гл. св.* остановиться.
спрѣ́мо *нар.* противъ (общ.).
спу́камъ *гл. св.* разорвать, спука́на ра́бота: „плохо дѣло“.
спу́сна се *гл. одн.*, спу́скамъ *и*

спу́щамъ се *нес.* спуститься; броситься.
спъва́ло *с. с.* помѣха (Вазовъ).
срамежли́въ *пр.* стыдливый; застѣнчивый.
срамота́ *с. ж.* срамъ.
срамъ, -мъ́тъ *с. м.*, сра́мове́ *мн.* стыдъ.
сре́да́ *с. ж.* середина; среда; середа.
сре́денъ, -дна *пр.* средній.
сре́щамъ *гл. нес.*, сре́щна *одн.* встрѣчать.
сре́щу *нар.* противъ (общ.).
сръ́бамъ *гл. нес.*, сръ́бна *одн.* хлебать.
сръди́тъ *пр.* сердитый.
сръдя́ *гл. нес.* сердить.
сръна́ *с. ж.* серна.
сръпъ *с. м.* серпъ.
ста́вамъ *гл. нес.* становиться.
ста́ица *с. ж. ум.*, *см.* стая.
ста́на, -на́хъ *гл. одн.* стать; встать; остановиться.
ста́рецъ *с. м.* старикъ.
старопланѝнски *пр.* балканскій.
ста́я *с. ж.* комната; помѣщеніе.
сте́гна *гл. одн.* стянуть; укрѣпить; починить.
сти́гамъ *гл. нес.*, сти́гна *одн.* достигать; прибывать (=приходить etc:); сти́га: довольно, достаточно.
стлѣ́ба *с. ж.* лѣстница.
сто́ка *с. ж.* товаръ; скотъ; „добро“.
стома́хъ *с. м.* желудокъ.
стопа́нинъ *с. м.* хозяинъ, -а́нка *с. ж.* хозяйка, *мн.* -а́ни: хозяева.
сто́ря *гл. св.*, стру́вамъ *нес.* дѣлать; сто́ить.
стоя́ *гл. нес.* сто́ить; быть.
страна́ *с. ж.* сторона; страна.
стра́ненъ, -нна *пр.* чужой; иностранный; странный.
страхоти́я *с. ж.* ужасы.
страши́ло *с. с.* пугало; гроза (= угроза).
страшли́въ *пр.* робкій.
стре́ха *с. ж.* крыша.
стро́ша́ *гл. св.* сломать.
стръ́менъ, -мна *пр.* крутой.
стръмнина́ *с. ж.* стремнина, обрывъ.
стръчи́-опа́шка *с. ж.* назв. птицы (Motacilla alba).
стрѫ́къ *с. м.* стебель, вѣтка.
студе́нъ, -де́на *пр.* холодный.
студъ *с. м.*, студь *ж.* холодъ.
стъкмя́ *гл. св.*, -мя́вамъ *нес.* уговориться; сосватать; приготовить.
стѫпа́ло *с. с.* ступня; ступень.
стѫ́п(в)амъ *гл. нес.* ступать; вступать.
стѫ́пка *с. ж.* шагъ.
су́баша, -шъ *с. м.* полицейскій офицеръ.
су́трень, -ня *с. ж.* утро, сутреньта́ *нар.* утромъ, на другой день.
су́ша *гл. нес.* сушить.
схва́щамъ *гл. нес.* понимать.
събера́ *гл. св.*, сби́рамъ, съб *нес.* соб(и)рать.
съ *пред.* съ.
събо́ръ *с. м.* соборъ; сборище.
събо́ря *гл. св.* разрушить; опрокинуть.
съживя́вамъ *гл. нес.* оживлять.
съзаклѧ́тие *с. с.* заговоръ.
съмъ *гл. нес.* есмь.
съну́вамъ *гл. нес.* видѣть во снѣ; мечтать.
сънъ, -ъ́тъ *с. м.*, съ́нове, съ́нища *мн.* сонъ.
съпрово́дя *гл. св.* сопровождать.

сърменъ, -мена *пр.* шитый золотомъ.
съсипни́ *с. мн.* развалины.
съсъ *предл.* съ
сѫ *3 л. мн. наст., см.* съмъ.
сѫдъ *с. м.* сосудъ.
сѫдъ, -дътъ *с. м. мн.* сѫдове́: судъ.
сѫщо *нар.* равнымъ образомъ.
сѫщъ, сѫща *мѣст.* тотъ же; *пр.* настоящій.
Та *союзъ* да (*малорусс.* та).
табаке́ра *с. ж.* портсигаръ.
таванджия *с. м.* кровельщикъ.
та́зи *ж., см.* този.
та́йфа́ *с. ж.* толпа.
така́ *нар.* такъ.
така́въ *м.*, таква́зи, таква́съ, така́ва *ж.*, такво́зи, такво́съ, тако́ва *с., мн.* таки́ва, таквизи, -ви́съ *мѣст.* такой.
та́мо, тамъ *нар.* тамъ; туда; до тамъ *нар.* „до тудова“; до такой степени.
тали́мъ *с. м.* военное ученье.
тамя́нъ *см.* темянъ.
танчу́къ *с. м.* назв. птицы.
тарабулу́зъ *с. м.*
та́я *см.* този.
тврѣдѣ *нар.* очень.
те́гля *гл. нес.* тянуть; вѣсить.
тека́ *гл. св.* течь; бѣжать.
те́ле *с. с.* теленокъ.
теля́л(ин)ъ *с. м.* бирючъ.
темя́нъ *с. м.* ладанъ.
те́жъкъ, -жка *пр.* тяжелый.
тѣзи *мѣст.* эти, *см.* този.
тепси́я *с. ж.* плоское блюдо.
терзи́я *с. м.* портной.
тесла́ *с. ж.* тесло.
тѣхенъ, -хна *мѣст.* ихъ (ихній).
тѣхъ *см.* той.
ти́е, ти́я *мѣст., см.* той, този.
ти́камъ *гл. нес.*, ти́кна *одн.* толкать; совать.
ти́ня *с. ж.* тина.
тихъ *пр.* тихій, *ласк.* ти́хичъкъ, *нар.* ти́хичко: тихонько.
ти́чамъ *гл. нес.* бѣгу, бѣгаю.
ти́я, ти́е *мѣст. см.* той, този.
то *мѣст.* оно, *см.* той.
това́ *мѣст.* это, *см.* този.
това́ренъ, -рна *пр.* вьючный; ломовой.
това́ръ *с. м.* вьюкъ; тяжесть.
тога́, тога́ва, тога́зи, тога́зъ *нар.* тогда.
тога́вашенъ, -шна *пр.* тогдашній.
тоги́, тоги́ва, тоги́зи, тоги́зъ *см.* тога.
тоги́(ва)шенъ, -шна *пр.* тогдашній.
то́зи, тозъ *мѣст.* этотъ.
той, тя, то *мѣст.* этотъ, эта, это.
токо *нар.* только, -що: только-что, -рѣчи: почти.
то́лкова́, то́лкози, то́лкосъ *нар.* столь; настолько, -пб-вече: тѣмъ болѣе.
то́пка *с. ж.* мячикъ.
топлина́ *с. ж.* теплота.
топъ *с. м.* пушка.
то́пълъ, -пла *пр.* теплый.
топя́, топи́хъ *гл. нес.* топлю (воскъ, масло); погружаю.
торба́ *с. ж.* мѣшокъ; сумка.
то́я *мѣст.* этотъ, *ср.* този.
тоя́га *с. ж.* палка.
трапе́за *с. ж.* столъ (обѣденный).
трапчи́на *с. ж.* ложокъ.
трапчи́нка *с. ж.* ямочка, углубленіе.
трапъ *с. м.* яма.
тра́я, тра́яхъ *гл. нес.* длиться; пребывать; терпѣть (=выносить).
трѣб(в)а *гл. нес. безл.* я долженъ, мнѣ слѣдуетъ; нужно.

трѣ́бвамъ *гл. нес.* я нуженъ.
трѣва́ *с. ж.* трава, *ласк.* трѣви́чка.
тре́геръ *с. м.* носильщикъ.
трепе́ра, -рахъ; трепе́ря, -рихъ *гл. нес.* трепетать.
тре́пка *с. м.* „бликъ“; „зайка“.
трептя́, -тихъ *гл. нес.* трепетать; мерцать.
три́десетъ *числ.*, тридцать, *ср.* трийс-
трийсетгоди́шенъ, -шна *пр.* тридцатилѣтній.
три́йсетъ *числ.* тридцать.
три́ма *с. ж.* трое.
трифи́лъ *с. м.* клеверъ.
три́чки *числ. ласк.* три.
тронъ *с. м.* тронъ; сидѣнье (церковное).
тро́памъ *гл. нес.*, тро́пна *одн.* стучать.
тро́снатъ *пр.* сердитъ.
тру́скамъ *см.* тръскамъ.
тръгóвецъ *с. м.* торговецъ.
тръгови́я *с. ж.* торговля, *ум.* тръгови́йка.
тръ́гна *гл. одн.*, тръ́гвамъ *нес.* отправиться.
Тръ́новско *с. с.* Тырновскій округъ.
тръ́нъ *с. м.* тернъ; всякое колючее растеніе, *мн.* тръне: терніе, колючки.
тръ́ся, -сихъ *гл. нес.* искать.
тръча́ *гл. нес.* бѣжать (sc. впередъ).
тръшу́вамъ *гл. нес.* обыскивать; шарить.
тръ́скамъ *гл. нес.* трясти.
ту-ту *союзъ* то-то.
туй *мѣст.* это.
ту́ка, тукъ *нар.* здѣсь, ту́къ-тамо́ тамъ и сямъ, до тука: до сихъ поръ (мѣсто).
ту́ля *гл. нес.* затыкать.
тупурди́я *с. ж.* топотня.
ту́рски *пр.* турецкій, *нар.* по]турски: по-турецки.
ту́рчинъ *с. м.* турокъ *мн.* ту́рци, *пренебр. мн.* турча́.
ту́рна *гл. одн.* ту́ря *гл. св.*, ту́рямъ *нес.* помѣстить (общ.).
ту́такси *нар.* сейчасъ же.
тъ́й *нар.* такъ, тъй *и* тъ́й: да (утв. част.).
тъка́ *гл. нес.* ткать.
тъ́кмо *нар.* какъ разъ.
търащу́вамъ *гл. нес.*, *см.* тръшувамъ.
тътра́зя, тъ́тря *гл. нес.* тащить.
тютю́нь, *с. м.* табакъ.
тюхъ *част.* эхъ-ма́.
тя *мѣст.* она, *см.* тоя.
тъ́жа́ *гл. нес.* тужить.
тъ́женъ, -жна, тъ́жо́венъ, -вна *пр.* печальный.
тъ́тенъ *с. м.* раскатъ грома; грохотъ, гулъ и др. шумы.
тъпа́нъ *с. м.* барабанъ.
У *пред.* въ, у (гдѣ), къ (куда).
уби́тъ *пр.* подавленный, угнетенный, убитый.
уби́я, уби́хъ *гл. св.* убить; ушибить.
уви́я *гл. св.*, уви́вамъ *нес.* свить; обвить.
у́гаръ *с. м.* и *ж.* распаханное и незасѣянное поле.
уга́решка *см.* огарякъ.
углу́хци *см.* оглухци.
уда́вя, уда́вихъ *гл. св.* утопить; задушить.
уда́ря *гл. св.*, у́дрямъ *нес.* ударить; пуститься; попасть въ; -се: пуститься; ударить на.
ужъ, у́шка *част.* будто, словно.
узе́лъ *діал. аор. см.* зема.
укрѣпя́ *гл. св.* укрѣпить, -се: укрѣпиться; засѣсть.

уловя́, -ви́хъ *гл. св.* схватить, -пя́тя *и т. п.* направиться, -се *гл. св.* ухватиться.

уми́рамъ *гл. нес.* умра́, умрѣ́хъ *св.* умирать.

уми́сленъ, -лена *пр.* задумавшись.

унеса́ *гл. св.*, уни́самъ *нес.* укачать, -се: забыться.

университа́нтъ *с. м.* „университантъ“.

упла́ша *гл. св.* испугать.

упя́твамъ *гл. нес.*, упя́тя *св.* направить, -се: направиться.

усѣтя *гл. св.*, усѣщамъ *нес.* замѣтить (общ.).

уси́лвамъ *гл. нес.* усиливать.

услю́вя се *гл. св.* уговориться; наняться.

усо́е *с. с.*, усо́й *м.*, усо́я *ж.* мѣсто въ глубокой долинѣ, недоступное солнцу.

уста́ *с. с. мн.* уста.

у́стна *с. ж.*, у́стница *ласк.*, губа.

у́стремъ *с. м.* теченіе (стремительное).

усѣрналъ *пр.* увядшій

утѣсне́ние *с. с.* idem.

у́трѣ *нар.* завтра.

уцапамъ *гл. св.*, -пвамъ *нес.* замарать.

учёнъ *пр.* ученый.

уши́я *гл. св.* сшить; вышить.

Фа́на, фа́щамъ *см.* хв-.

ферма́нъ *с. м.* указъ султана.

фесъ *с. м.* феска.

фише́къ *с, м.* патронъ.

фрѣкамъ *см.* хвр-.

фрѣля *см.* хвр.-

Хаджи́, хаджи́я *с. м.* паломникъ, посѣтившій Мекку или Св. Землю (почет. титулъ).

ха́йде *част.* ступай! пойдемъ! давай.

хайду́къ, -дутинъ *с. м.* гайдукъ; разбойникъ.

хайдутлу́къ *с. м.* разбойничество.

хайдуту́вамъ *гл. нес.* заниматься гайдучествомъ.

хайду́шки *пр.* гайдучій, разбойничій.

ха́ла *с. ж.* змѣй (сказ.).

харами́я *с. м.* разбойникъ, гайдукъ.

ха́ренъ, -рна *пр.* хорошій.

ха́ро *с. м.* Харонъ (въ качествѣ сказочнаго страшилища); *о человѣкѣ:* „старый и противный“.

ха́рча *гл. нес.* расходовать.

харчъ *с. м.* расходъ.

хати-хемаю́нъ *с. м.* назв. султанхати́-шери́фъ *с. м.* скихъ указ.

хатѣръ *с. м.* уваженіе; пристрастіе; обида.

хва́на, -на́хъ *гл. св.*, хва́щамъ *нес.* взять, схватить; поймать; наступить (о непогодѣ, зимѣ и проч.).

хврѣкамъ *гл. нес.*, хврѣ́кна *св.* летать, полетѣть.

хврѣля *гл. св.*, хврѣлямъ *нес.* бросить, бросать.

хе *част. слабо указат.* „во“, „эво“.

хеки́минъ *с. м.* лѣкарь.

хемъ-хемъ *союзъ* и-и.

херувико́ *с. с.* Херувимская.

хи́ля *гл. нес.* усмѣхаться.

хиля́да *с. ж.* тысяча.

хичъ *част.* вовсе.

хладнина́ *с. ж.* прохлада.

хладови́на *с. ж.* холодъ.

хлѣбъ *с. м.* хлѣбъ, *ум.* хлѣбецъ „хлѣбца“.

хлъбо́къ *с. м.* бокъ.

хоте́лъ *с. м.* гостиница.

хо́ра *с. мн.* люди, *ум.* хо́рица „народецъ“, „человѣчки“

храна́ *с. ж.* пища, кормъ.
хра́ня *гл. нес.* кормить, питать.
хрими́зенъ, -зна *пр* алый.
хрущя́ *гл. нес.* шуршать.
хрумна́ ми *гл. одн. въ 3 л. ед. аор.* мнѣ пришло на умъ.
хрътка *с. ж.* борзая собака.
ху́бавъ *пр.* красивый; прекрасный.
ху́бавичекъ, -чка *пр.* хорошенькій (общ.).
ху́бость *с. ж.* красота.
хъръсъзинъ *с. м.* мошенникъ, бездѣльникъ.
хъшовски *пр.* изгнаннический *ср.* хъшъ.
хъшъ, хъ́шътъ, хъ́шове *с. м.* прежнее названіе болгарскихъ эмигрантовъ, укрывавшихся въ Румыніи.
Ца́памъ *гл. нес.* марать.
царву́ла *с. ж.*, -лъ *с. м.* народная обувь изъ воловьей кожи.
царвула́нъ *с. м.* „лапотникъ".
цвѣ́те *с. с.*, *мн.* цвѣтя́: цвѣтокъ.
цвръча́ *гл. нес.* щебетать; шипѣть.
цѣлу́вамъ *гл. нес.* цаловать.
цѣлъ *пр.* цѣлый.
цѣня́, цѣни́хъ *гл. св.*, цѣня́вамъ *нес.* нанимаю; оцѣниваю.
цѣря́ *гл. нес.* лѣчить, цѣлить.
цѣръ *с. м.* лѣкарство.
цига́ра *с. ж.* папироса.
цръ́ква *с. ж.* церковь.
цъ́вна, цъ́внахъ *см.* цъфна.
цъ́фна, цъ́фнахъ *гл. одн.* разцвѣсти; зацвѣсти.
цъ́фна се *гл. одн.* треснуть.
цъфтя́ *гл. нес.* цвѣсти.
Чадъ́ръ *с. м.* шатеръ.
чакъ *част.* вплоть до; только (указ. предѣлъ процесса).
ча́нта *с. ж.* саквояжъ; котомка; ранецъ.
чарда́ *с. ж.* стадо рогатаго скота.
часъ *с. м.* часъ, ча́съ по ча́съ *нар.* отъ времени до времени.
ча́ша *с. ж.* стаканъ.
ча́шка *с. ж.* рюмка; чашка.
че *союзъ* что; вѣдь; и; потому что, такъ какъ.
чевре́ *с. с.* вышитый платокъ.
чега́то *союзъ* какъ будто.
че́до *с. с.* дитя.
чени́я *с. ж.* тарелка.
чепке́нъ *с. м.* кунтушъ.
червенѣ́я *гл. нес.* краснѣтьея.
черве́нъ, -ве́на *пр.* красный.
черга́ръ *с. м.*, -га́рка *с. ж.* кочевникъ, -ница, *особенно-* цыганъ, -нка.
черѣ́ша *с. ж.* дерево и плодъ.
че́ркова *с. ж.* церковь.
чер(н)ъ, че́рна *пр.* черный.
че́рпя *гл. нес.* угощать (виномъ и др. напитками); (*кн.*) почерпать.
черта́ *с. ж.* черта.
черта́я *гл. нес.* чертать.
черти́ца *с. ж.* черточка.
че́стенъ, че́с(т)на *пр.* почитаемый; (*книжн.*) честный.
чести́тъ, -и́та *пр.* счастливый (*часто въ поздравленіяхъ; эпитетъ царя*).
честь *с. ж.* счастье; почетъ; (*кн.*) честь.
чета́ *гл. нес.* читаю.
че́та *с. ж.*, четѝца *ум.*, отрядъ; шайка.
четвръти́тъ *пр.* четырехугольный.
че́тка *с. ж.* кисть; щетка.
чибукчи́я *с. м.* курящій изъ чубука; слуга, набивающій чубукъ.
чибу́къ *с. м.*, чибуче, чибуче́нце *ум.* чубукъ.

чизма́ринъ *с. м.* сапожникъ.
чий *мѣст.* чей.
чи́ня, чи́нихъ *гл. нес.* дѣлаю.
чистъ, чи́ста *пр.* чистый (*и въ смыслѣ* „настоящій“).
чи́чо *с. м.* дядя (по отцу).
човѣ́къ *с. м.* человѣкъ.
човѣ́шки *пр.* человѣческій.
чорба́ *с. ж.* похлебка.
чорбаджи́я *с. м.* богачъ; хозяинъ (по отнош. къ слугамъ).
чу́вамъ *гл. нес.* слушать; слыхивать.
чу́денъ, -дна *пр.* удивительный.
чудновáтъ *пр.* странный, диковинный.
чу́дя *гл. нес.* удивляться.
чуждене́цъ *с. м.* чужеземецъ.
чуждъ, чу́жда *пр.* чужой, чуждый.
чу́камъ *гл. нес.* стучать; стукать.
чукъ *с. м.* молотъ.
чу́мавъ, -мовъ *пр.* зачумленный; чумовой.
чутъ *пр.* у]слышанъ.
чу́я, чухъ *гл. нес.* слышать.
чучули́га *с. ж.* жаворонокъ.
чу́шка *с. ж.*, *ум.* чу́шчица: стручекъ перцу; шишка кукурузы.
Ша́вамъ *гл. нес.* шевелиться, двигаться.
шалва́ре *с. м. мн.* шаровары.
шалъ *с. м.* шаль, платокъ.
ша́пка *с. ж.*, ша́пчища *ум*, шапка.
ша́ренъ, -рена *пр.* расписной; пестрый; узорчатый.
шаръ *с. м.* цвѣтъ.
шегу́вамъ *гл. нес.* шутить.
шейсе́тъ *числ.* шестьдесятъ.
шестдесе́тъ *числ.* шестьдесятъ.
ше́тамъ *гл. нес.* ходить, гулять; служить, прислуживать.
ширъ *с. м.* ширь.
шише́ *с. с.* графинъ; бутылка.
шко́ла *с. с.* школа.
школо́ *с. с.* школа (народн. устар.).
шу́ма *с. ж.* лѣсъ; листва.
шуме́нско *с. с.* округъ Шумлы.
шумтя́ *гл. нес.* шумѣть; шелестѣть.
шу́рей *с. м.* шуринъ.
шутъ *пр.* съ изъяномъ.
шу́шна *гл. дл.* шептать.
шъ́пна *гл. одн.* шептать.
шъпне́ние *с. с.* шопотъ.
Ща, щешъ, ще и т. д. *гл. нес.* хотѣть (вноситъ значеніе будущаго времени).
щапа́ло *с. м.* стопа́ло.
ще *част.*, вноситъ значеніе будущаго времени.
щѣхъ, щѣше *см.* ща.
щѣлъ *см.* ща.
що *мѣст. вопр.* что? *относ.* что; который, -ая, -ое; що́ по що́: во что бы то ни стало.
щомъ *союзъ* какъ только; „разъ что“.
що́то *мѣст. отн.* что; *союзъ слѣд.* такъ что.
щрѣ́келъ *с. м.* листъ.
Юзда́ *с. ж.* узда.
юна́къ *с. м.* юнакъ.
юна́шки *пр.* юнацкій, геройскій.
Я *част.* „а ну-ка“ *при повелит.*, „а“ при вопросѣ; *союзъ* а.
я́ *мѣст.* ее.
я́гне, я́гнешки *см.* агн-.
я́дене *с. с.* ѣда.
ядо́самъ *гл. св.*, -свамъ *нес.* приводить въ гнѣвъ.
ядъ, ядъ́тъ *с. м.*, ядове́ *мн.* гнѣвъ.
язъ *см.* азъ.
якъ *пр.* крѣпкій.
ялма́зъ *с. м.* алмазъ.
ямъ *гл. нес.* ѣсть.
ясачи́я *с. м.* стражникъ.
я́стие *с. с.* кушанье.
я́гълъ *с. м.* уголъ.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

Стран.

Предисловіе . . . . . I—II

Грамматика:

Начальныя свѣдѣнія 1
Исторія звуковъ 7
Морфологія. 27

Христоматія:

Начальное чтеніе. 1
Писатели XIX вѣка 7
Нарѣчія 43
Старые тексты. 57

Словарь. 72

ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ
БИБЛИОТЕКА
Общественных Наук
Академии Наук СССР